

✠ Signū magnū apparuit in celo.

duodecim. Apocalypsis .xij.

Fraulier amica sole. Et luna iub pedibus eius.

En l'apocalypse des douze.

Papst Sixtus der .iii. hat dis nach geschriben gebet gemacht: vñ allen denē die ir sund geruuet vñ gebeicht haben vnd es andechtig sprechē vor vnser froaw bild in der sonnē: verlichē eilff tausent iar ablas.

Begrieffet siestu aller heiligiste maria du muoter gotes ein kintin des himels du port des paradys ein frau der erde. Du bist ein besüdre rēyne iüglifrau. Du hast empfangē iesum an sund du hast geboren dē schepffer vnd walter der vvelt dar an ich nit zweyffel: Bit fir mich iesum dine liebē son: vnd erles mich von allē ubel. Amen.

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA XIX. ÉVFOLYAM

TARTALOM

HAGYOMÁNY	Székelgyörgy: A római egyház a magyar államiság bölcsőjénél	3
	Mária-tisztelet és búcsújárás (B. G.)	8
	Távolsági zarándoklatok és búcsújáró helyek az Árpád-kori Magyarországon (Barna Gábor)	10
	A napba öltözött asszony (Szöllőssy Ágnes)	17
	Kávásiak a csatári búcsún (Baldaszi József)	20
	Búcsújárás az 1930-as években a csereháti Buzitáról Barkára (Kmeczkó Mihály)	24
	Lourdes-i búcsú Tallóson (Marcell Béla)	28
	A czerstochowai Fekete Mária ábrázolásai és tisztelete Magyarországon (Dr. Szilárdfy Zoltán)	31
	A magyarpolányi kálvária (Szilágyi István)	32
	Templombúcsú a bukovinai Andrásfalván (Lőrincz Imre)	36
ÉVFORDULÓK	Teleki Pálra emlékezünk	
	Teleki Pál, a tudós (Rónai András)	39
	Teleki Pál, a cserkész (Alföldi Alajos)	42
	Teleki Pál és a népi mozgalom (Salamon Konrád)	47
	Kétszáz éves a medinai reformátusok temploma (Konrád László)	49
BESZÉLGETÉS	„Tenni valamit a jóért.” Pálos Frigyes hatvani préposttal beszélget Zika Klára	51
	„Minden időmet a múzeumi munkának szenteltem.” A nyolcvanasztendős Molnár Istvánnal beszélget Fodor Ferenc	55
	Ferences atyák örökében. Gergely István csíksomlyói plébánossal beszélget Beke György	59
EMLÉKEZÜNK	Bosszú és megtorlás a jugoszláviai magyarok körében (Matuska Márton)	63
SORSKÉRDÉSEK	Völgyesség, 1945 (Kolta László)	71
	Az anyanyelvű hitélet mint megtartó erő (Székely András Bertalan)	76
	Egy ormánsági falu virágzása és hanyatlása (Baják László)	79
	Párizsban írt hazai történelem (Kanyar József)	82
	A moldvai csángók magyar iskoláiról (Demse Márton)	84
TERMÉS	Önkormányzat és érdekvédelem a drávaszögi Alfalukban II. (Lábadi Károly)	86
	A kéméndi malom ügye (Ortutay András)	92
FÓRUM	A lengyel menekültek és az egri kispapok (Szecső Károly)	94
	Bálint Sándorért (ifj. Lele József)	94
KRÓNIKA	Erdélyi Zsuzsanna köszöntése (Tánczos Vilmos)	96
	Ifjú hagyományörzők (Dr. Tóth József)	99
	Nagybotos, gerundiosus erőpróba Debrecenben (Sz. S.)	100
	Kazinczy-napok Kassán (Jankus Gyula)	101
KÖNYVESPOLC	Félbemaradt reformkor (Dr. Timaffy László)	102
	Barna Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon (Dr. Domonkos János)	103

Török József: Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon (Dr. Domonkos János)	104
Könyvek Kárpátaljáról (Udvarhelyi Nándor)	105
Madar Ilona: Fejezetek Zoboralja társadalomrajzához (Kóka Rozália) ...	107
Zsíros Katalin: Szentés földrajzi nevei (Dr. Szűcs Judit)	107
Gyalay Mihály: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon (Kisari Balla György)	109
.....	111
(Budai Horváth Gábor)	120
Révfülöpi téli esték (P. Miklós Tamás)	7
Lovassy Sándor emléktáblájánál (Györe Pál)	135
Megalakult a Honismereti Szövetség nemzetiségi albizottsága	136

Az első borítón a Pannonhalmi Apátság 1001-ben kelt alapítólevele látható

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

BARTHA ÉVA
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
KOVÁTS DÁNIEL
KURUCZ KATALIN
MORVAY PÉTER
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÖLTÉSI IMRE

NÓTÁRIUS JÓZSEF (műszaki szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Szerkesztőség: 1056 Bp., Belgrád rkp. 24. Telefon: 118-2855. Szerkesztőségi nap: csütörtök. 91 820 Veszprémi Nyomda Kft. Felelős vezető: *Fekete István* ügyvezető igazgató. Példányonkénti ára: 30 Ft. Évi előfizetési díja: 150 Ft. Előfizethető postautalványon, valamint átutalással a következő pénzforgalmi jelzőszámra: MNB 218-98055. Sz: 41-193-6 Honismereti Szövetség. INDEX-25387

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Alföldi Alajos, az Egészségügyi Minisztérium ny. munkatársa, Bp. – Baják László történész-muzeológus, MNM Legújabbkori Történeti Múzeum, Bp. – Baldaszi

József tanár, Kunszentmárton – Barna Gábor dr. tud. munkatárs, MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp. – Beke György író, Bp. – Budai Horváth Gábor igazgatóhelyettes, Központi Antikvárium, Bp. – Demse Márton egykori tanító, Bp. – Domonkos János dr. igazgató, Fővárosi Iskolaszanatórium, Bp. – Fodor Ferenc gyűjteménykezelő, Móra Ferenc Múzeum, Szeged – Györe Pál múzeumvezető, Abony – Kanyar József, a Somogy Megyei Levéltár ny. igazgatója, Bp. – Kisari Balla György dr. tanár, Bp. – Kmeckző Mihály Kassa – Kolta László dr. ny. tanár, Bonyhád – Konrád László tanító, Kölesd – Kóka Rozália szakkörvezető, Erd – Lábadi Károly szerkesztő, Magyar Képes Újság, Laskó – Lele József ifj. gyűjteménykezelő, Tápé – Lőrincz Imre tsz-nyugdíjas, Eger – Marcell Béla ny. pedagógus, Kisudvarnok – Matuska Márton újságíró, Magyar Szó, Újvidék – Mokus István ny. korrektor, Bp. – Ortutay András igazgató, Komárom Megyei Levéltár, Esztergom – P. Miklós Tamás muzeológus, Gyermekszervezet Történeti Múzeum, Zánka – Rónai András dr., a Magyar Állami Földtani Intézet ny. munkatársa, Bp. – Salamon Konrád tanár, ELTE Tanárképző Főiskolai Kar, Bp. – Szamosújvári Sándor dr. ny. vezető tanár, Debrecen – Szecső Károly dr. levéltáros, Heves Megyei Levéltár, Eger – Székely András Bertalan dr. tanácsos, Minisztertanács, Bp. – Székely György dr. tanár, ELTE Bölcsészkar, Bp. – Szilágyi István főépítész, Polgármesteri Hivatal, Szombathely – Szilárdfy Zoltán dr. római katolikus lelkész, Káloz – Szöllőssy Ágnes művészettörténész, Budapest Galéria, Bp. – Szűcs Judit dr. múzeumigazgató, Csongrád – Tánzos Vilmos szerkesztő, Csíkszereda – Timaffy László dr. ny. tanár, Győr – Tóth József dr. főmunkatárs, Óbudai Ifjúsági Központ, Bp. – Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc – Zika Klára újságíró, Magyar Hírek, Bp.

A Honismeret KÜLFÖLDÖN is előfizethető. A folyóirat előfizetési díja postaköltséggel együtt egy évre 30 svájci frank, illetve annak megfelelő értékű konvertibilis valuta. Az előfizetéseket kérjük a következő címekre küldjék:

NYUGAT-EURÓPÁBAN: Parragi Anikó CH-8051 Zürich, Luegisland str. 41. Tel.: (141-1) 322-44-68

A TENGERENTÚLON: Mózsi Ferenc – FRAMO Publishing. 561 W. Diversey Pkwy. Ste. 219. Chicago, IL 60614, USA Tel.: (1-312) 477-14-85

Új előfizetőinket kérjük, kézhez kapván a lapot, mutassák meg ismerőseiknek, s hívják fel figyelmüket az előfizetés lehetőségére.

Székelgyörgy:

A római egyház a magyar államiság bölcsőjénél

Szerzetesrendi gyökerek

A capuai állam területén nagy hírű volt, és 855–1112 közt erős görög kapcsolatokat tartott fenn a Monte Cassino kolostor, amit 994-ben újjáépítettek. A Monte Cassino-i apátság területén Valle Lucéban élt társaival együtt a bazilita Nilus, mint remete, a bencés apát engedélyével. De magával a bizánci állammal is élénk kapcsolatot tartott fenn Monte Cassino. A Benedek-rendi művészet egyik központját alkotó apátság 1000–1050 körül görög művészeket is alkalmazott. Volt idő, amikor a Szent Korona latin része zománcképeit Monte Cassino bencés kolostori ötvös művének tartották (bizánci iskolázottság, olasz jellegű latin feliratok okán). Monte Cassino főmonostora volt a Szent Benedek-rendnek és szellemi kisugárzása meghatározó volt a magyar kereszténységre. Közéleti tényező volt mégis a római Aventinus hegyén levő Szent Bonifác- és Elek-apátság, amelynek keretében bencés és bazilita szerzetesek együtt éltek 967 után, először görög apát vezetésével. Majd reformszerzetesek és dél-italiai görög remeték jöttek itt össze. Adalbert prágai püspök 988 után a római Szent Bonifác- és Elek-kolostorban tevékenykedett, 992-ben megfordult Magyarországon, ahol térített és Istvánt bérmálta. Mint térítő példakép és hazai kapcsolata alapján Adalbert lett az esztergomi egyház névadója. Pannonhalma bencés főapátsága még Géza fejedelem uralma végén keletkezett. Első szerzetesei a római Szent Bonifác- és Elek-kolostorból jöttek cseh-lengyel térítő útjuk után Géza hívására. István király 1001-ben kiváltásgolta a kolostort. Iskola kezdettől lehetett itt. Benne volt iskolásgyermek 1010 körül Mór, a későbbi pécsi püspök. Adalbert kísérő papja volt Asztrik, aki 999-től tartózkodott Magyarországon. Mint István pápához küldött követe, ő volt a koronahozó. Pécsváradi apát, majd kalocsai érsek lett.

II. Szilveszter egyénisége

II. Borrell barcelonai gróf közvetítette annak idején az Aurillac kolostorban kiművelt Gerbert scholasticus Hatto vichi (vique-i) püspökhöz, ahol (967–970) megismerkedhetett a sevillai és córdobai iskolákból átjutott arab matematika, asztronómia és más természettudományok, a zene eredményeivel, az arab számok használatával, talán Ripoll városában hosszabban tartózkodva. Gerbert mint reimsi scholasticus tanítványai sorában foglalkozhatott a leendő Jámor Róbert királlyal. Az előremutató utat a francia egyházban Gerbert d'Aurillac példája mutatta, aki III. Ottó császársága kezdetén még reimsi érsek volt. A főpapi szék a francia király uralmi területéhez tartozott és a politikai, a szellemi hanyatlás megállításának kiindulópontjává lett. Gerbert már korábban (972 után), mint a székesegyházi iskola vezetője túlélt a Cassiodorus műveiben összegzett műveltségen, érdeklődött Boethius tudományos művei iránt, feltárta azokat tanítványainak. Az érveket meggyőzően felhozó retorikát ugyan Gerbert még fontosabbnak tekintette a bölcselnetben a logikánál, de a következő nemzedék számára megnyitotta a logika tanulmányozási lehetőségét, mert már arisztotelési kategóriákat, fogalomelemeket ismertetett meg növendékeivel.

Észak- és Közép-Itália uralkodója III. Ottó lett. A 980-ban született császár 983–1002 között uralkodott. Az ifjú király kitűnt nagy műveltségével, így a világ csodája melléknevet nyerte. Ebben szemmel látható szerepe volt a francia Gerbert d'Aurillacnak, a híres matematikusnak és természettudósnak, aki már II. Ottónak barátja, III. Ottónak pedig nevelője, a mór és a római műveltség alapos ismerője volt. A művelt francia főpap, Gerbert d'Aurillac a haza (patria) fogalmát hol szűkebb, hol tágabb értelemben használta, de nem saját hazáira (Auvergne, Aquitánia, az egész francia királyság). Alkalmazta viszont a patria szót II. és III. Ottó császárságára, akikhez hű volt, jöllehet a Capetingek franciaországi uralkodását pártolta. Mint reimsi érsek fordult 997-ben írt levelében III. Ottóhoz, mint mindig felséges császárhoz, bár méltatlan akkora császárhoz. Ez belefért az egymást fedő

általános politikai fogalmakba, amelyekben egymás mellett volt a tudatilag nem teljesen szétvált francia és német királyság. Ezért sugallta a francia Gerbert a császárnak, hogy dicsőségét a haza, a vallás, övéi üdvé és a közjó javára a legnagyobb veszélyeket is vállalva keresse. III. Ottó német-római császár, akinek bizonyos szerep jutott a magyar és a lengyel államalakulás formáinak kibontakozásában, anyja, Theopano révén *bizánci hatás* alá került. Ez kihathatott az udvari élet formáin túl az ifjú politikai eszményeire. 997-ben Gerbert d'Aurillac aligha véletlenül hangsúlyozta Ottó származására nézve görög voltát.

III. Ottó 998 februárjában újból Rómába sietett, elfoglalta a várost. XVI. Jánost elfogatta és megvakíttatta (1013-ban halt meg egy római kolostorban). A Crescentiustól hősiessen védett Angyalvárat bevették, a patríciust 998. április vége felé lefejezték. A császári áldozatok között még 12 Crescentius-párti szerepel, alighanem a város 12 körzetének vezetői.

Az események alatt készült el Gerbert d'Aurillac Libellus de rationali et ratione uti c. műve és a győzelem után előszava: „Miénk, miénk, miénk a római birodalom. Hatalmat ad a gabonában bővelkedő Itália, a katonát bőven termő Gallia és Germánia”. Eztán a császár Rómában élt (998–1002) és ezt akarta egy új római birodalom fővárosává tenni. Ez az elhatározás maga is olyan hatalmi igényeket fejezett ki, amelyek a bizánci császári intézmény tartalmának feleltek meg. Már Gerbert műve olyan gondolatokat fejtet, amiből a császári program serkentőjé lehet kiolvasni: „nehogy a szent palotát zsisbadni vélje Itália, és nehogy Görögország egyedül dicsekedjék a császári filozófiában és római hatalomban”. Gerbert, aki leveleiben tanúságát adta annak, hogy tisztában van a félsziget elkülönült etnikumával (lakosai az ő szemében Itáli), most igényét a bizánci birodalommal való versengéshez és Itália vélekedéséhez méri. Gerbert 998-ban Ravenna érseke lett, így Itália másik kiemelkedő egyháza is császári befolyás alatt állott. A császár viszont támogatta a püspöki egyházakat és az apátságokat világi kézre jutott birtokaik visszaszerzésében. 998 szeptemberében a páviai zsinaton, Gerbert és más főpapok általános panaszra alapján Ottó az itáliai egyházak földje nagy részének bérletbe adását császári törvénnyel a bérbe adó püspök, apát halálával semmisnek minősítette. Abban a reményben, hogy az olasz egyházak melléállnak, elejtette a kisebb világi lovagok sokaságát.

Különösen kibontakozott a császár hatalmi igénye és az egyházi hatalomhoz való viszonya II. Szilveszter pápa (999–1003) idején. Személyében az első francia lépett a pápai trónra, császári akaratból, a császárnak lekötelezve. De viszonyukat az is meghatározta, hogy ez a pápa Gerbert d'Aurillac volt, a császár tanítómestere. Ez a viszony teszi lehetővé a pápa és császár egyedülállóan őszinte együttműködését. Ezért nem kellett tudati vagy politikai pálforduláson átesnie az immár II. Szilveszter pápának, hogy Adalbero laoni püspököt természetességgel értesítse arról, megérkezett a francia király és az ő püspökeinek levele a főpapot bűnei miatt nyilvánosan vádolva, pápai és császári kezekbe (Epistola regis Rotberti et suorum pontificum apostolicis et imperialibus oblati est manibus). A francia eredetű pápa ebben a tisztán egyházi ügyben aligha érezhette francia szuverenitás sérelmét. S félreérthetetlenül a császári Rómáról van szó, amikor 1001-ben Ottó a pápának ajándékozza a vitás nyolc Adria-parti grófságot. Egyben védelmezi a császári álláspontot és hangoztatja, hogy Rómát a világ fejének tartja. A létrejött berendezkedés nem felelt meg teljesen a bizáncinak. A császár ellátott bizonyos egyházi funkcióit (caesaropapizmus), ezt jelzi az apostolok szolgájának nagyon is büszke címe, amivel magát szinte isteni helytartónak deklarálta. III. Ottó magát római, szász és itáliai uralkodónak, a római földkerekség felséges császárnak deklarálta. A pápa és császár, Ottó elképzelései szerint, együttesen irányították a római és keresztény császárságot. Egy itáliai világi jellegű viszályban, Arduin ivreai örgróf elleni perben, együttesen járt el a pápa és a császár az olasz püspökökkel. A római Szent Péter-egyházban zsinatszerűen lefolytatott eljárásban az irat sorrendileg a pápa és a püspökök között helyezi el a császárt. A pápának nagy szerep jutott a birodalmon kívüli politika vitelében (Magyar- és Lengyelország). Ez ugyanis a keresztény közösség tágabb kereteiben történt, mint a birodalom. Biztosan állíthatjuk, hogy minden együttműködés ellenére sem jelentette Szilveszter pápa politikája azt, hogy alárendelte volna a birodalmon kívüli nyugati és keleti országokat a német állam fejének, főleg mint németnek. Képes volt ugyanis a császár funkcióit különféle szinteken és területeken szétválasztani. III. Ottót arra figyelmezteti, hogy abban keresse dicsőségét, mennyire vállal súlyos veszélyeket a hazáért (patria), a vallásért, övéinek üdvéért és a közösség jólétéért (rei publicae salute). A francia ember jól el tudta különíteni a császár hazáját és a keresztény közösséget. Nagyon következetes Gerbert-Szilveszter abban, hogy a császárt nem tekinti funkciójában németnek. A „Libellus de rationali et ratione uti”-ban Itáliát, Germániát, de Galliát s Szkítiát is számon

tartja – bizonyára a birodalmon túl, a kialakítandó keresztény közösségben gondolkozott. Galliát és Szkítiát annál kevésbé akarta a német birodalomba kebelelni, mert Ottót ekkor is a rómaiak császárnak, görög vérből származónak, a görögöket a birodalomra nézve felülmúlónak, a rómaiaknak örökletes jogon parancsolónak írja le. A császárnak, mint a kereszténység védelmezőjének ebben természetesen szerep jutott.

Szilveszter és Ottó viszonyában az együttműködés és az egyensúly annyira megvolt, hogy nem lehet szó a császári akarat egyszerű pápai kivitelezéséről. István (uralkodott 997–1038) magyar királynak minden bizonnyal Szilveszter küldte a koronát (a későbbi korona keresztpántjai idézik fel emlékét). Lehet, hogy maga a korona ténylegesen a pápa ajándéka volt. Mindenesetre hihető, hogy olaszországi munka. A császárnak hozzájáruló és buzdító szerepe volt az aktusban. A királylándzsa is Rómából érkezett Magyarországra. A császár és a pápa összefonódó politikája folytán nyilvánvaló, hogy a pápai koronaküldés nem jelenthette a császári hatalom igényeinek kikerülését. De a pápa cselekvése a császári hatalmi szó közvetlen jelentkezését mégiscsak kiküszöbölte. Az új magyar és lengyel király III. Ottó szemével kooperátorok, de a birodalom keretén kívül uralkodó, a francia királlyal egy szinten álló királyok voltak. Nem véletlen, hogy a feltételezhető császári szerep egyházi jellegű aktusokban mutatkozik meg. Annál inkább támogathatta ezt a politikát a pápaság. A pápa egy tisztán egyházi jellegű francia ügyben Róbert király és püspökei panaszát, mint Laonba írta, apostoli és császári kezekbe adta. Az együttes eljárás ebben is megvolt. De ez semmiképpen sem jelenthette a francia királyság lefokozását Gerbert részéről, aki nagyon is hozzájárult ahhoz, hogy Franciaországban a Karolingok koronája a Capetekre szálljon. Végső soron a saját belső fejlődésük sodrában kialakult közép-európai államok uralkodó csoportjainak is kedvezett ez a pápai-császári politika: fejedelmek elismerése, a feudális viszonyokat egyengető egyház kiépítése megszilárdította az új társadalom kereteit. Ez nem jelentett részükről szakítást a bizánci állammal és egyházzal fennálló kapcsolatokban. István egyházalapítási programja volt két érsekség (Esztergom és Kalocsa), nyolc püspökség (Győr, Veszprém, Pécs, Marosvár, Eger, Vác, Bihar, Erdély) alapítása, a terv két hullámban előre is haladt, ám székhelyeik megállapodása és katedrálisaik kiépülése nem teljesen zárult le az államalapító alatt.

A Német-római Császárság további koncepciói és a magyar fejlődés

III. Ottó halála után három héttel Arduin ivreai örgrófot Paviában Itália királyává koronázták (harcolt 1004 és 1013–1014). Császára halálát Szilveszter pápáé néhány hónappal később követte, Róma ellenfelük, Giovanni Crescentius patrícius kezébe jutott, aki 1012-ig a maga pápáit helyezte be.

II. (Szent) Henrik császár (1002–1024), a szász dinasztia utolsó uralkodója III. Ottónak nem közeli, de férfiágon való rokonaként nyerte a birodalmat, mivel Ottó karintiai herceg, a legközelebbi, de nőági rokon lemondott igényéről. Így nyerte a német királyságot IV. Henrik bajor herceg és 1002. június elején Willigis érsek meg is koronázta Mainzban. Henrik reális módon letett a nagy álmokról és szűkebb birodalmát akarta rendbe szedni. Így jelent meg oklevéladásában a frank királyság helyreállítása (Renovatio regni Francorum). Az 1013–1014. során Odilo clunyi apáttól fogalmazott, akklamációt tartalmazó levél már minden irányban kíván hűbéreseket és legyőzötteket: a szlávok említését „a magyarok csikorgassák fogaikat” kitétel követi, de görögök, szaracénok, afrikaiak, segítséget kérő spanyolok, Burgundia, sőt Aquitánia, majd Gallia és Itália kerül sorra. Igaz, hogy az utóbbiak belefértek a frank helyreállítás fogalmába. III. Nagy Sancho (1000–1035) navarrai király éppen úgy, mint II. Henrik császár és István, a magyarok királya – Odilo életrője szerint – egyaránt ajándékokkal kedveskedtek a clunyi apátnak és imaszöveget kötöttek, leveleztek vele. II. Henriket az is körültekintő uralkodónak mutatja, hogy VIII. Benedek pápát, aki római arisztokrata családból való volt, 1014-ben visszasegítette római székére.

A római jellegű császárság súlyos belső ellentmondásai sorra bukkantak fel II. Henrik német király és római császár alatt. Neki már arra kellett törekednie, hogy a birodalmában növekvő hatalmat mutató világi fejedelmekkel szemben a püspökök egész karát erősítse és támaszkodhassék rájuk. A feudális rend megerősítése így nála fokozottan egybeesik az egyház erősítésével és a vallásosság elmélyítésével. Támogatja a keleti térítéseket (Querfurti Brunót, egykor a Szent Bonifác- és Elek-kolostor tagját, aki életrője is volt Adalbertnek, térítő püspökké szentelik Rómában, s az 1003–1004. években a Tisza-vidéki, ún. fekete

magyarokat téríti, de csalódottan kell visszatérnie Itáliába; az 1007–1008 években már elkésett Bruno, mert István addigra alávetette és megtérítette a fekete magyarokat).

István Magyarországnak jól jött a rokoni kapcsolat (996), illetve annak politikai felértékelődése. Civakodó Henrik bajor herceg II. Ottó alatt elvesztette területi uralmát és III. Ottó azt megcsappant tartományban állította helyre. Attól kezdve a császár hű és hasznos alattvalójának bizonyult és erre intette azonos nevű fiát, akiből társherceg, biztos bajor utód (996), később császár lett. István kiszemelt felesége, Gizella tehát már egy lojális herceg leánya, uralkodóvá vált herceg nővére volt, anyjuk burgundi hercegnő. A leány először apácának nevelték. Utóbb így lett István császári sógor, ami oldotta a német–magyar feszültséget. Így érthető meg, hogy amikor 1007-ben a frankfurti zsinaton létrehozták a bambergi püspökséget, s az iratot keresztjelekkel saját kezűleg megerősítették külföldi püspökök, előre odaírt neveik közt van Lyon, Tarantaise és a magyarok érseke (Ungarorum episcopus interfui et subscripsi), Basel és Lausanne püspöke. Ez nem az ő német egyháztól függésüket jelentette, hanem a császárral atyafiságban álló területek főpapjai érintkezését. A kapcsolat fennmaradt, s amikor 1012-ben felszentelték a bambergi egyház egy oltárát, ismét ott volt a magyarok érseke (Ungarorum episcopus). Ez közvetve jelzi, hogy Magyarországot egyháztartományként tekintették. Ez a bölcs politika II. Henrik alatt fenn is maradt, temetésére írt költemény is utalt a békés politikai eszközökre Németországtól keletre, sőt, az államot nem alkotott pogány törzsek meg a megtért államok iránti differenciált bánásmódrá. De a szellemi kifejlesztés, az áttörés a chartres-i székesegyházi iskolára várt. Már Chartresi Fulbert – Gerbert reimsi tanítványa – a korai racionalizmus, egyben a moralizáló gondolkodás képviselője volt. Ezért a magyar művelődésben is a legjobb forrásból történt a merítés, ha nem is olyan mélyen még, amikor Pécs első püspöke Bonipert (1009–1036) papját, Hilduint elküldte Fulberthez, hogy szerezzen tőle egy példányt Priscianus latin grammatikájából, s ez a mozzanat Fulbert püspök válaszlevelét is kiváltotta. Ezzel Szent István uralma első felében a francia művelődési körhöz fordult Magyarország.

Az eredmények megvédése és mérlege

II. Száli Konrád (császár 1024–1039) magyarországi kudarcát, a nem teljesen elért lengyelországi célokat, az itáliai nehézségeket alig ellensúlyozta az egykori frank tartomány-együttes megkaparintása.

Magyarország első királya nagy birodalmakat ért meg és élt túl. Ha élete alkonyán visszapillantott uralmára, Szent István boldogabb óráiban pozitív mérleget vonhatott. Hosszu ideig szolgálhatta magas tisztségben országát és egyházát, míg számos más állam élén sűrűbben változtak az államfők (pl. Horvátországban négy király volt azalatt). A trónörökösviszály sem volt egyedüli Magyarországon, s úgy vélhette, megoldotta utódlását. Két irányban (Német-római Császárság, Bizánci Császárság) is megőrizte állama függetlenségét, hol diplomácia, hol fegyveres harc által. Pedig uralma idején számos ország veszítette el függetlenségét (angolszász Anglia, Norvégia, önálló Itália és Burgundia), vagy a királyság rangját (Lengyelország), vagy arra való esélyét (Csehország). De nagy birodalmak is felbomlottak 1030–1035 táján (navarrai, dán, lengyel). Nagy eredménye volt, hogy egyenrangú egyháztartományt szervezett, s létrehozta annak tartós püspökségei hálózatát, míg a hasonló szinten elért Lengyelország a hálózatban elmaradt, visszaesett, s ott a pogányság már ekkor felütötte fejét. A lengyel érsekség Gniezno-ban működött, neki alárendelt, szláv tartományokbeli püspökségekkel. Ennyiben egymás mellé állítható az esztergomi és a gnieznoi érsekség alapítása. Szent István és Vitéz Boleszláv célja párhuzamos volt. A lengyel egyházszervezet azonban megbomlott az egyházszervező halála után, míg István művet a pogánylázadás sem kezdhetette ki. Régebb kereszténységű országok (Dánia, Csehország) nem tudták kikerülni a német egyháztartományoktól való függést, az egy időben térített országokban (Svédország, balti tengerparti törzsek) nyíltan erős pogányság maradt.

II. Konrádot 1027-ben XIX. János pápa koronázta meg, aki bátyja, VIII. Benedek utóda volt (1024–1033). Politikai gesztusértéke volt annak, hogy Gizella királyné műhelye, amelynek 1031-i készítésű miseruhája a székesfehérvári egyház számára a magyar koronázási palást megszentelt anyagát nyújtotta, miseruhát készített XIX. János pápa számára is. Ez a válságok közepette is a Róma melletti állhatatosságot szimbolizálta. 1028 és 1030 közt Anasztáz esztergomi érsek meghívására Arnold bajor szerzetes hat hétig tartózkodott annak egyházában, ahol énekeket szerzett Szt. Emmeram regensburgi szent tiszteletére és azt

betanította a székesegyház szerzeteseinek s papjainak. Ez a királyné földjeihez, egyben a korábbi császár barátságos magatartásához való ragaszkodást – visszakívánást – jelképezte. Ennek felelt meg, hogy Gizella a férje halála utáni válságokban visszakényszerülve a hazájába nem a császári udvari tartózkodást választotta, hanem passauai apáca, majd kolostorfőnökszszony lett (Boldog Gizella).

Amit a politikai-hatalmi megrázkódtatások veszélyeztettek, azt ellensúlyozhatta a művelődés továbbplántálása. Szent Mór, a pannonhalmi bencésből lett pécsi püspök (1036-tól) legendaíróvá fejlődött az 1060-as évekre. A székesfehérvári bazilikához kötődő iskola tanárokat is képzett a második egyházmegye-alapítási hullám számára. Gellért, az előkelő velencei eredetű bencés az ottani Szent György kolostorból került egy adriai szigetre, ahonnan István megbízottja, Radla hívta Magyarországra. Udvari nevelő, bakonybéli remete, majd marosvári püspök (1030–1046). Székhelyén káptalani iskolát működtetett. A főpap Valter és Henrik magisztert állította a grammatica és musica oktatására. Akik az ars liberalist elsajátították, az első kanonokok lettek a hazaiak soraiból. Műve így élte túl a vértanú Gellértet.

Azok a gyorsabb társadalmi kibontakozások, amelyek korábbi előzményekre alapulhattak a korai feudális élejáró országaiban, korszerű törekvéseként mutatkoztak legalább a magyar király törvényeinek normatív megfogalmazásaiban, eszmei hagyatékként ismerték a közel kortársak, hogy a nevéhez kapcsolt királytükörben a szent király eszményei gyanánt örökítsék az utódokra.

HÍREK

Révfülöpi téli esték. Talán új hagyomány születésénél lehetnek jelen azok, akik részt vettek az újonnan induló Révfülöpi téli esték előadásain. Az 1991. február 25. és március 2. közötti rendezvénysorozat kezdeményezőit valószínűleg az évek óta (újabbán elmaradó) sikeres Káli napok, valamint a község uniformizáltságától szabadulni akaró, egyéni arculatának megteremtésére törekvő erők inspirálhatták. Az egy héten át tartó rendezvénysorozat programjában többek között a helyi önkormányzatokról, a balatoni idegenforgalomról, valláserkölcsi, etikai, esztétikai kérdésekről, borászati tudnivalókról hallott előadásokat az esténként megjelenő 80–110 fős helyi és környékbeli lakosság.

A rendezvénysorozat védnöke Révfülöp polgármestere volt. Az utolsó napon hangulatos körzeti borversenyre, este pedig önkormányzati bálra került sor.

A legelső napot helytörténeti előadás és kamarakiállítás megnyitása vezette be. Villa Piliptől Révfülöpig – Adalékok Révfülöp fejlődéstörténetéből címmel Rainer Pál, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum régész-történésze foglalta össze a tudnivalókat. A kora középkortól révátkelelőhelyéről ismert Fülöp első említése „Pilip” falu néven a tihanyi bencések birtokait összeíró 1211-es oklevélből származik. Az előadást követően került sor a Benke László által gyűjtött és kezelt Révfülöpi Helytörténeti Gyűjtemény anyagaiból válogatott kamarakiállítás megnyitására. Ennek létrehozásában Müller Márton, e sorok szerzője, a kivitelezésben Szabó Péter, Stumpf Károly vettek részt. Mivel az egy héti látogatható kiállítás, s az előadások helyszíne az általános iskola volt, a községi és a környékbeli gyermekek minden kényszer nélkül ismerhették meg szűkebb környezetük érdekes emlékeit. (P. Miklós Tamás)

A KÖVETKEZŐ SZÁM TARTALMÁBÓL

Széchenyi István Hont megyei kapcsolatai – A bukovinai székelyek levele Széchenyihez – Ötven esztendeje tértek haza a bukovinai székelyek – Kalotaszeg népoktatása a XIX. sz. második felében – Beszélgetés Ujzsászy Kálmán sárospataki és Gaál Károly bécsi professzorról – Emlékezés az 1956. október 25-i, Parlament előtti vérengzésre – Így utazott József nádor – Sóvidéki állatorvosok – Honismereti mozgalom a romániai magyarság körében – Ismét zászlót bontott az EMKE – Erdély múltja és jövője – Kárpátalja Anonimusa.

Mária-tisztelet és búcsújárás

*Egek ékessége, földnek ditsősége,
Magyarok' Aszszonya, 's Királynéja;
Hozzád buzgó szívvel, köteles hűséggel,
járulunk Szentséges Szűz Mária,
mint Pátronánkhoz, édes Anyánkhoz,
tellyes reménységgel folyamodunk:
és nagy inségünkben fohászkodunk.*

(Bozóki Mihály: Katolikus kar-béli kotás énekes könyv ... Vátzonn, 1797. 211.)

E XVIII. század végi magyarsággal megfogalmazott, máig ismert népénkünk tömör foglalata a katolikus magyar nép Mária-tiszteletének. Gyökerei köztudottan Szent István erős Mária-tiszteletében találhatók, aki országát és népét Mária oltalmába ajánlotta. Így lett a Szűz a magyarok királynéja és pátronája, s ahogy a fenti ének mondja: Magyarok' Aszszonya és édes Anyja. Valószínűleg jó táptalaja lehetett a Mária-kultusznak a korabeli magyar hitvilágban, hiszen onnan örököltük Mária legelterjedtebb megszólítását: Boldogasszony.

A honfoglalás és a keresztény hitre térésünk időszaka, az ezredforduló körüli évszázadok Európában amúgy is a Mária-tisztelet megerősödését, Máriának mint az Isten és az ember közti közvetítőnek tiszteletét hozták. Sorra épülnek a Máriának dedikált templomok, köztük 800 körül Nagy Károly aacheni palotakápolnája, amely Szent István székesfehérvári építkezéseihez is mintaként szolgált. A középkori, késő középkori alapítású szerzetesrendek többsége is a Mária-tisztelet aktív terjesztője volt. Különösen ki kell emelnünk a ciszterciákat, a ferencéseket, a domonkosokat, valamint a piaristákat és a jezsuitákat. Egyre több vonással bontakozott ki, gazdagodott a Mária-kultusz, az egyházi év színesebbé vált. A XIV. században kapott külön ünnepi megemlékezést Szűz Mária látogatása Szent Erzsébetnél (Visitatio B. M. Virginis), magyarul a Sarlós Boldogasszony, illetőleg a Szeplőtelen Fogantatás ünnepe (július 2., illetőleg december 8.). A XV. században vezették be Mária hét fájdalmának (szeptember 15.) és a Havi Boldogasszonynak (augusztus 5.) megülését. Mindezek az ünnepek, együtt a régi Nagyboldogasszony (Mária halála és mennybe vitele, augusztus 15.) és Kisasszony (Mária születése, szeptember 8.) ünnepeivel a máriás búcsújárásnak jeles alkalmai lettek.

A középkor századaiban sorra keletkeztek az olyan kegyhelyek, ahol a tisztelet tárgya nem ereklye, hanem különleges adottságokkal felruházott kép vagy szobor volt, amelyek legtöbbször Szűz Máriát ábrázolták. Ennek a Mária-tisztelet felerősödésén túl az intenzív képtisztelet is oka volt. Az első időszakban a keleti típusú Mária-képek domináltak. E típusba tartozik Magyarországon például a máriapócsi kegykép, a kolozsvári könnyező Mária-kép, s a csestochowai Fekete Mária-kép több hazai változata. A késő középkor hozta meg a nyugati típusú Mária-képek tiszteletét, melyek közül hazánkban a Mariahilf- (Segítő Szűzanya-) ábrázolások a legismertebbek és legelterjedtebbek.

A reformáció hatására az Alpoktól és a Pireneusoktól északra fekvő Európa Franciaországtól Erdélyig vallásilag megoszlott. Míg Európa északi területein egyeduralgódóvá vált a reformáció, addig a kontinens többi részén nagyjából egyensúly alakult ki a katolikusok és a protestánsok között. A reformáció hatására a katolikus hitélet erősen visszaesett, s csaknem teljesen megszűnt a búcsújárás középkori gyakorlata. A reformációnak ezt a hatását sajátosan felerősítette hazánkban a török hódoltság másfél évszázada.

A katolikus egyház sorainak rendezése a tridenti zsinaton kezdődött meg 1545–1563 között. Hatása az egyházi élet minden területén nagy volt és érvényesült napjaink, a II.

vatikáni zsinat reformjaiig. A tridenti zsinat határozatai mintegy lezárták a középkort, s elindították a katolikus restaurációt, újjászületést.

Az egyházban régtől fogva meglévő Mária-tisztelet, amely a középkorban híres búcsújáráshelyek sorát hozta létre: például Loreto, Einsiedeln, Mariazell, korszakunkban új színezetet nyert. Ennek részben maga a reformáció volt az előidézője, amely általában támadta a katolikusok Mária-tiszteletét, s a szentek tiszteletét. Ennek ellenhatásaként a Mária-kultusz felerősödött. A Duna menti országokban ehhez társult még az állandósult török veszély, s a hódoltság. Mária alakja törökellenes jelképpé vált, amely bibliai megerősítést is nyert. A Jelenések könyvének félholdon taposó Asszonya a legkézenfekvőbb törökellenes szimbólum lett (Jel. 12:1). Mindez természetes módon kapcsolódott a középkori magyar Mária-tisztelethez, s azzal, valamint a magyar szentek tiszteletével együtt alapját alkotta a Regnum Marianum (Mária királysága) felfogásának, ideológiájának.

Addig, amíg a középkor a zarándoklatokban is az egyetemességet hangsúlyozta, Európa vallási egysége a reformáció következtében megszűnt. A XVII–XVIII. században, a barokk időszakában előtérbe léptek a helyi, a lokális és a területi jelentőségű búcsújáráshelyek szemben a távoli, nemzetközi jelentőségű kegyhelyekkel. A történelmi Magyarországon búcsújáráshelyeik többsége ebben az időszakban és ebben a légkörben, a Mária-tisztelet jegyében alakult ki. Újjáledt néhány középkori gyökerű búcsújáráshelyünk is: Andocs, Celldömölk, Mátraverebély például.

A főleg a katolikus többségű Dunántúlon és Észak-Magyarországon létrejövő máriás kegyhelyek gondozói elsősorban különböző szerzetesrendek voltak: ferencesek, jezsuiták, kapucinusok, trinitáriusok, karmeliták, pálosok, domonkosok, szerviták, baziliták és mások. Megalakult jó néhány kegyhely a töröktől alig korábban felszabadult volt hódoltsági területeken is. Csodás események (könnyező képek), Mária-jelenések, csodás gyógyulások és imameghallgatások híret gyakran kapta szárnyra a szóbeszéd. A háborúk, a járványok, természeti katasztrófák nyomán a közelmúltig, esetleg máig élő fogadalmi zarándoklatok születtek. A középkor inkább egyéni zarándoklati helyébe a tömeges, közösségi búcsújárás lépett.

Ez az időszak a jámbor társulatok virágkora is. A Mária-kongregációk, a Szentháromság-kongregációk nagy szerepet kaptak a búcsújárás szervezésében, az egyházi ünnepek, a körmenetek rendezésében.

Ezt a felvirágzot, s a Mária-tiszteleten alapuló búcsújáró gyakorlatot törte meg a felvilágosult abszolutizmus egyházpolitikája, amely a zarándoklatok korlátozásában, majd tiltásában, a szerzetesrendek működésének erős visszafogásában nyilvánult meg. Ebből a helyzetből csak a múlt század második felében tudott kilábalni a katolikus egyház; nem utolsósorban a lourdesi Mária-jelenések (1858) hatására új lendületet kaptak a zarándoklatok. Újabb törést hoztak viszont az első világháborút követő határmegegyezések. Ezek nemcsak a kisebbségbe került magyarság hitéletének, a szerzetesrendek működésének korlátozását okozták, hanem az új határok megosztották az egyes kegyhelyek vonzáskörzetét, földrajzilag is más irányba terelve a zarándoklatokat.

A múltnak a mába történő szerves átalakulását teljesen lehetetlenné tette a második világháborút követően ránk köszöntő ateista, materialista, durván egyházellenes kommunista rezsim csaknem fél évszázada. A XVIII. századtól mindinkább népi vallásgyakorlási formává vált búcsújárás ezért nem alakulhatott át a modern lelkipásztorkodás céljainak megfelelően. Népi jellegét és számos archaikus vonását máig megőrizte.

Az itt következő tanulmányok ebből, a Mária-tisztelet és a búcsújárás évszázadaiból és közelmúltjából villantanak fel néhány mozaikképet. Időben és térben átfogják az elmúlt ezer évet, s a magyar nyelvterület különböző pontjaira kalauzolnak: Nyugat-Dunántúltól Gömörig és Tornáig, valamint a Mátyusföldtől Bukovináig. Az Árpád-kori zarándoklatok mellett megismerhetjük a magyar vonatkozásokban bővelkedő czestochowai Fekete Mária-kép hazai ábrázolásait, a Napba öltözött Asszony ikonográfiáját, az egyik legszebb magyarországi kálváriánkat, s a búcsújárások mellett a bukovinai templombúcsú világát.

Sem ez a bevezető rövid írás, sem a tanulmányok nem tudják érzékeltetni a magyar Mária-tiszteletet és a zarándoklatok színes, gazdag múltját, közelmúltját, világát. Ám a szentatyá, II. János Pál pápa magyarországi látogatása idején szeretnénk felhívni a figyelmet a magyar katolicizmus múltjára és jelenére, a népi vallásosság világára, azt remélve, hogy a sok pótolandó munkában segítő munkatársak: helytörténeti kutatók, önkéntes néprajzi gyűjtők, építészek, művészettörténészek, néprajzosok is teremnek.

Távolsági zarándoklatok és búcsújáró helyek az Árpád-kori Magyarországon¹

A honfoglaló magyarság abban az időben érkezett a Kárpát-medencébe, a IX. század végén, amikor a tőlünk nyugatra és délnyugatra élő népek között a kereszténység már évszázados múltra tekinthetett vissza. A honfoglalást követő fél évszázad ún. kalandozó akciói mind olyan területekre irányultak, ahol a kereszténység már gyökeret vert. E zsákmányszerző hadjáratok a francia, német, itáliai és bizánci részekre, akaratlanul tapasztalatszerző utak is voltak, bizonyos ismereteket szolgáltathattak a keresztény kultúrformákra, közöttük a zarándoklatokra, a búcsújárásra vonatkozóan is.

Ebben az időben ui. már létezett az európai búcsújáróhelyek legrégebbi rétege (Róma, Compostela, Aachen), amelyekre egy-két évszázad múlva már a keresztény hitre tért magyarság is elzarándokolt. A Szentföldre vezető zarándokút egy szakasza Pannónián vezetett keresztül, s ez csak a népvándorlás viharos évszázadaiban maradt néptelen. A honfoglalás idején tehát a magyarság egy már kialakult búcsújáró gyakorlattal találkozott, amelynek – különösen Róma és a Szentföld vonatkozásában – már fél évezredes múltja volt, míg a többi említett kegyhely a honfoglalás körüli időkben jött létre.

Először ezekről a kegyhelyekről szeretnék röviden szólni, hiszen a Szent István király alatt a kereszténységet felvett magyar nép nem a hazai kegyhelyeket alakította ki, hanem bekapcsolódott a már élő európai búcsújáró gyakorlatba. Az első ezredfordulónak ez a gyakorlat eredetét és összetevőit tekintve többretegű volt: 1. a Szentföldre és Rómába, Jézus és az apostolfejedelmek életének színterére vezettek a nagyobb zarándoklatok, a *peregrinationes maiores*, 2. a szentek, vértanúk sírjaihoz, ereklyéinek őrzőhelyeihez a *peregrinationes minores*, azaz a kisebb zarándoklatok, s a X–XI. századra már kibontakozóban volt a virágkorát később élő Mária-kultusz, amelynél a tisztelet tárgya legtöbbször valamilyen kép vagy szobor volt.

Távolsági zarándoklatok

Szent István uralkodásával, a keresztény magyar királyság megszilárdulásával, ismét megnyílt a lehetőség arra, hogy az amúgy sem veszélytelen tengeri út mellett a Szentföldre vezetett szárazföldi zarándokutak az egykori Pannónia, a magyar királyság területén keresztül vezessenek. Első ismert adatuk erre vonatkozóan Szent István uralkodásának utolsó éveiből (1031–1043 között) való, egy *itinerarium*, útikönyv, amely leírja a szentföldi zarándokutat, s annak magyarországi állomásait. Ezek az akkori Magyarország területén: Hainburg (a Fischa volt akkor a két ország határa), Győr, Székesfehérvár, Tolna, Baranyavár, Valkóvár és Belgrád volt. Az útikönyv szerint a magyarországi útszakasz tizenkilenc napig tartott, míg az ország déli határától Jeruzsálem még három hónap járásnyira volt. Bár ez a forrás nem szól róla, valószínű, hogy a magyarországi zarándokok is valamilyen említett településen léphettek rá a szentföldi zarándokútra.

A hosszú ideig tartó, költséges és veszélyes utat kívánta megkönnyíteni Szent István király azáltal, hogy a zarándokok számára Konstantinápolyban és Jeruzsálemben *zarándokházat* alapított. Minderről a szentté avatásához készített (1083) nagyobbik legendája, s erre alapozva a későbbi kisebb legenda és más források tudósítanak. E forrásokat Szent István jeles monográfusa, Györffy György elemezte. Kutatásai szerint a konstantinápolyi zarándokház nagy valószínűséggel a Szent Julián-monostor lehetett, amelynek helyét sajnos pontosan nem ismerjük. Egy XIII. századi oklevél szerint ehhez szállóház és raktárak is tartoztak. A jeruzsálemi alapításról a nagyobbik legenda ezt írja: a szent király szerzeteskolostort alapított „... Jeruzsálemben, abban a városban, ahol Krisztus emberi természete szerint tartózkodott, bőséges mindennapi eleséget szolgáló majorságokkal és szőlőkkel gazdagította”. A Szent István-i alapítást későbbi korok újabb adományokkal bővítették. 1135-ben például egy Petronilla nevű magyar zarándokasszony házat vásárolt hozzá Jeruzsálemben.

¹Előadásként elhangzott 1988. szeptember 30-án az alsóöri (Unterwart) Szent István-konferencián.

Adománylevelét Kozma és Bonifác nevű, Jeruzsálemben élő magyar papok is aláírták, jelezvén azt, hogy a magyarországi zarándokok miatt magyar papok állandó jelenlétére volt szükség. A keresztes hadjáratok során felszabadult Szentföldön – kortársi példákat követve – 1160 körül II. Géza magyar király a templom mellé megalapította a Szent István király ispotályos kanonokrendet (a stefanita ispotályos kanonokrendet), amelynek anyaháza a jeruzsálemi magyar ispotály lett a hozzá épített Boldogasszony- és Szent István király-templommal, hazai központja pedig az Esztergomhoz közeli Abony, amelyet a rendről Szentkirálynak neveztek el. A Szentföld ismételt mohamedán elfoglalása után az a magyar alapítású rend ott elenyészett, míg idehaza a török hódoltságig fennállt. Jelentősége azonban mindvégig elmaradt a másik magyar alapítású rend, a pálosoké mögött.

A XV. század jeles Ferenc-rendi szerzetes, Temesvári Pelbárt egyik prédikációjára vezethető vissza az a téves adat, amely szerint Szent István király fogadalmat tett szentföldi zarándoklatra, de szándékát nem valósíthatván meg, fogadalma fejében Nagyvárad mellett építtetett egy monostort. Később mégis útra kelt apósával, Henrikkel Jeruzsálembé, legyőzte a szaracénokat, ott rendházat építtetett, Konstantinápolyban templomot, majd innen Rómába menvén zarándokházat alapított, s ezután tért dicsőségesen vissza hazájába. Ez a téves hagyomány is azt jelzi azonban, hogy századokkal később is milyen nagy jelentőséget tulajdonítottak a szent király alapításainak, amelyekkel a zarándoklatokat előmozdította. A XII. századtól kezdve egészen a török XVI. századi magyarországi hódításáig nagyon sok magyar megfordult a Szentföldön. Legtöbben szerzetesek, papok. E zarándoklatok révén nagyon sok ereklye került Magyarországra. Az ötödik keresztes hadjáratban részt vevő II. András király által megszerzett ereklyéket hosszasan sorolja a történetíró, Thúróczi János. A kor felfokozott ereklyetisztelete miatt ennek nagy jelentősége volt.

A török hódoltság és a reformáció hazai térhódítása miatt a szentföldi zarándoklatok csaknem teljesen megszűntek – csupán a jeruzsálemi szent helyek gondozását ellátó ferencesek között találunk magyarokat –, s csak később, a XVIII. századtól újultak fel.

A nagy zarándoklatok másik célja az apostolfejedelmek sírja, a pápai székhely, Róma volt. A XIII. századi hagyomány szerint maga Szent István király is járt Rómában. Erről azonban sem legendái, sem más korabeli források nem szólnak. Györffy György kutatása szerint nem lehet kétséget kizáróan igazolni azt sem, hogy Szent István Ravennában zarándokházat építtetett volna. A történeti adatok elemzéséből inkább az derül ki, hogy Szent István anyagi támogatásban részesítette a Ravennához közeli Szent Péter-apátságot, amelynek fejében a magyarországi zarándokok ott megszállhattak. A római zarándokház alapítása azonban tény. A nagyobbik legenda erről azt mondja: „A világ fejében, Rómában is István első vértanú nevére tizenkét kanonokból álló, minden tartozékokkal bővelkedő gyülekezetet állított, és egy kőfallal körülkerített telket házakkal és vendégfogadókkal azon magyaroknak, akik imádkozás végett felkeresik az apostolok fejedelmének, boldog Péternek küszöbét.” Ezt a Szent István első mártírról elnevezett templomot Szent István király II. Szilveszter pápától, vagy valamelyik utódjától kaphatta. A sok viszontagságot látott templomot 1776-ban a Szent Péter-bazilika sekrestyéjének építése miatt bontották le. Ennek szellemi örökebe lépett a mai, Magyarok Nagyasszonyáról elnevezett kápolna a bazilika altemplomában.

A római zarándoklatok a Szent István-i alapítástól kezdve napjainkig szerves összetevői a magyar katolikus egyház életének. A jeles zarándokok között megemlíthetjük Nagy Lajos király anyját, Erzsébet királyasszonyt, magát a királyt, később Zsigmond magyar királyt és német-római császárt. A római zarándoklatok 1300-tól kezdődően különösen az ún. jubileumi szent éveken vonzottak nagy tömegeket. De a középkor századaiban a bíróságok – Magyarországon is – gyakran ítétek embereket súlyos bűnökért Rómába vagy más jeles kegyhelyre vezetett zarándoklatra. Ezek között fontos helyet foglal el a XIII. század végétől kezdve a magyarok életében is Loreto.

Összeurópai jelentősége és magyar vonatkozásai miatt meg kell említeni a hispániai, a mai spanyolországi Santiago de Compostelát, az idősebb Szent Jakab apostol ereklyéinek,

sírjának legendás helyét. Középkori híre és jelentősége olyan nagy, hogy Dante szerint csak az az igazi zarándok, aki megjárta Compostelát.

Európa minden részéből vezettek ide zarándoklatokat a középkorban. Így érthető, hogy Szent Jakab a zarándokok védőszentje lett. Jellegzetes zarándoköltözékben: köpenyben, kagylóval díszített széles karimájú kalapban, tarisznyával, kulaccsal és zarándokbottal ábrázolják oltárok képein, szobrokon. Visszatérésük után a zarándokok felajánlhatták jelvényeiket templomuknak. Csillagokkal díszített zarándokbotokat (Compostela = campus stellae = csillag mezeje) Lók (Sopron m.) XVII. századi templomából is ismerünk.

A compostelai búcsújárás fénykora a XII–XIV. században volt. Az első magyarországi vonatkozású adat 1140-ből való, amely szerint egy magyarországi származású püspököt itt temettek el. A XIV. században járt itt Krizsáfánfy György, Nagy Lajos király, a XV. század elején pedig Pokoljáró Tar Lőrinc is, Zsigmond király vitéze, s több soproni polgár, köztük egy Pulyai Kristóf nevű pap, aki talán pulyai származású volt. Régi magyarországi Jakab-patrocíniumok azt jelezhetik (pl. Zseliz – 1065, Lébény – 1199, Sümeg – 1237, Nagyszombat – 1363, Kőszeg – XV. század eleje, Lőcse – XV. század eleje), hogy ezek a templomok a Compostelába igyekvő búcsúsok gyülekezőhelyei voltak. E zarándoklatok a reformáció korában, a török hódoltság terhes éveiben szűntek meg.

A középkori magyarság életében az egyik legnagyobb szerepet játszó kegyhely a németországi Aachen volt. Jelentősége olykor még Rómáét is fölülmúlta. Aachen kedvelt tartózkodási helye volt Nagy Károly császárnak is, aki 798–805 között itt építtette meg a Szűz Mária-ról elnevezett palotakápolnát, a császárkápolnát, ahová halála után temették. Itt koronázták 813 és 1531 között a legtöbb német királyt. Már a kora középkorban nagy tömegek zarándokoltak el éventként a Szűz Mária-kápolnában őrzött ereklyékhez. E zarándoklatok neve *Aachenfahrt*, *Achsfart* volt. A főbúcsú ideje július 17., a székesegyházzá bővített templom fölszentelésének ünnepe volt. A XIII. században alakult ki az a szokás, hogy nagy zarándoklatokat csak hétvétenként tartottak, amelyeken az ún. négy *nagy ereklyét* (Szűz Mária ruháját, Szent József harisnyáit, azt a kendőt, amelyen Keresztelő Szent János feje nyugodott, s azt a ruhát, amely a kereszten függő Jézust fedte) a búcsú alkalmával nyilvánosan bemutatják.

Bár a magyarországi aacheni zarándoklatairól csak jóval későbbi adatok szólnak, Aachen magyar kapcsolatai bizonyíthatóan Szent István király idejére nyúlnak vissza. E kapcsolatok a magyar feudális állam- és egyházszerkezettől kiépítésével függtek össze. Tudjuk, hogy Szent István a székesfehérvári bazilikát Szűz Mária tiszteletére emelte, s hogy a székesfehérvári királyi kápolna előképe a német uralkodók királyi kápolnája, a már említett Szűz Mária-ról elnevezett császárkápolna volt. A Rajna-vidékére nyúlnak vissza a középkori magyar liturgia szálai is.

Az aacheni zarándoklatok közvetlen elindítói hazánkból a német–vallon eredetű telepések voltak, akik a középkor századaiban a magyar városokban telepedtek le (Pozsony, Sopron, Selmecbánya, Besztercebánya, Kolozsvár, Segesvár, Nagyszében, Brassó stb.). XIII. század eleji bizonytalan adat után egy évszázaddal később írnak magyarországi zarándokokról. 1357-ben Nagy Lajos király anyja, Erzsébet királyné járt népes kísérettel itt, hogy az ereklyék előtt ájtatoskodjék. Ettől kezdve a külföldi források szinte magyar nemzeti zarándoklatként említik az aacheni búcsújárásokat.

Az 1358–1366 között, IV. Károly császár idejében épített magyar kápolnát az aacheni székesegyházban 1367-ben Nagy Lajos király értékes adományokkal látta el: oltárt emeltetett Szent István, Szent László és Szent Imre ereklyéivel. A király gazdag adományai-ból máig több tárgy, magyar ötvösreemek (ezüst gyertyatartók, ereklyetartók, három Mária-kép) megmaradt. A templomnak a magyar zarándokok miatt állandóan volt magyar papja. A korabeli leírások a magyarok számát különösen 1489-ben, 1510-ben, 1517-ben és 1524-ben emelték ki. A külföldi zarándokok között legtöbbször mindig magyarok voltak, megelőzve számban az osztrákokat, a horvátokat és a cseheket. A Bécs–Regensburg–Nürnberg–Frankfurt–Mainz–Andernach–Düren–Aachen útvonalon a zarándokok szállást és ellátást a zarándokházakban kaptak. Koblenzben, Mainzban és Aachenben külön alapítványi helyek voltak a magyarok számára. Magyarországi zarándokok nyomát örzi Andernach plébániatemplomában a XIV. századból származó gótikus kereszt, amelyet *Ungarkreuz*nak hívnak. Az aacheni források részletesen leírják a magyar zarándokcsoportok látványos bevonulását, gazdag ajándékait és ájtosságait. Bár az aachenfartok a török hódoltság századaiban számban lecsökkentek, végleg csak II. József korlátozó intézkedéseinek hatására szűntek meg.

Az aacheni búcsújárás során a magyarok többsége felkereste Köln városát is, ahol a bibliai Három Királyok ereklyéi mellett a Makkabeus-templomban őrizték a három szent magyar király: István, László és Imre ereklyéit is. Magyarországról származott a hagyomány szerint a fehér apácák kölni Mária Magdolna-templomába a gyermek Jézus köntöskéje. A korabeli hun = magyar rokonság felfogása alapján magyar vonatkozásokat érezhettek zarándokaink Szent Orsolya kölni templomában is, hiszen a hagyomány szerint Orsolyát és tizenegyezer szűz társát Attila hunjai nyilazták le. Ereklyéik őrzőhelye a középkor egyik legnépszerűbb búcsújáró helye volt.

A hetekig tartó hosszú zarándokút során a magyar zarándokok felkeresték Walldürn városát, a Szent Vér csodáról híres badeni városkát, gyakran elzarándokoltak Árpád-házi Szent Erzsébet más néven Thüringiai Szent Erzsébet marburgi sírjához, Trierbe Mátyás apostol ereklyéihez, vagy Aachenből továbbmenve Liège (Szent Lambert), Bottalaer (Szent Anna), Maastricht (Szent Szervác és a Fekete Krisztus) ereklyéihez. Gyakorta innen vándoroltak tovább Santiago de Compostela felé, útba ejtve Szent Mihály-hegyét és Szent Márton Tours-i sírját s más útba eső kegyhelyeket is.

Tudatosan nem részletezzük Mariazell jelentőségét és szerepét a magyarországi búcsújárásokban, hiszen ez köztudott, s jelentősége mindmáig olyan nagy, hogy méltán nevezhetjük Zellt az egyik magyar nemzeti kegyhelynek – stájer földön. Fordítsuk figyelmünket inkább az Árpád-kor magyarországi búcsújáró helyeire!

Magyarországi búcsújáró helyek

Árpád-házi királyaink uralkodása idején Európa-szerte nagyon erős volt az ereklyék kultusza. A nemzeti dinasztikus és ideológiai vonatkozásokon túl ez is közrejátszott abban, hogy szentté avatott királyaink sírjai, ereklyéinek őrzőhelyei gyorsan zarándokhellyé, búcsújáró helyé váltak. István, Imre, Gellért, majd László tisztelete már a kezdetekben is túltant a csupán vallási megemlékezésen.

Szent István székesfehérvári sírja Magyarország szakrális központjánk számított. Királyaink egész sora temetkezett a szent előd mellé. Már legendái megemlékeznek a sírjánál történt, illetve közbenjárásának tulajdonított csodákról. Ezek híre tömegeket vonzott Székesfehérvárra. A Magyarországon másutt őrzött testereklýei közül búcsújáró tisztelet alakult ki Bozókón, Zalaváron, Csatáron, Pécsen, Zágrábremetén, Szent Márton-hegyén (a mai Pannonhalmán), s mindenekelőtt mumifikálódott Szent Jobbjának őrzőhelyén, a Bihar megyei Szentjobb monostorában. Szent István ereklyéiből számos külföldi templom is őriz pl. Aachen, Köln, Bécs, Ragusa, Lemberg templomai. Ismert a Szent Jobb 1541-es eltűnésének, lappangásának és 1771-es hazakerülésének története. Szent István és vele együtt fia, *Szent Imre* búcsújáró tiszteletét nagymértékben elősegítette, hogy Székesfehérváron vezetett keresztül az a zarándokút, amelyen a kereszties hadak is átvonultak. István, Imre, a Zobor-hegyi András-Zoerard és Benedek után – a későbbi Szent László király avatta szentté – *Gellért* csanádi püspököt is. A mártírhalált halt püspök holtteste már a budai felhívízi templomban is búcsús tiszteletnek örvendett. Csanádra szállítása közben – a legenda szerint – számos csoda történt. A szent püspök sírja a török hódoltság alatt semmisült meg. Ereklyéinek egy része szülővárosába, Velencébe került. Hosszan tartó középkori kultuszára világít rá Gumpfenberg Atlas Marianusa (1673), amely Magyarország nagy búcsújáró helyei között emlegeti az akkor már száz éve elpusztult kegyhelyet.

Árpád-házi szentjeink közül legnagyobb kultusz azonban a nagy lovagkirály, *Szent László* alakja, ereklyéi körül bontakozott ki. Ő az egyedüli, akinek tiszteletében a hivatalos egyházi szentkultusz összefonódott a néphagyományok, a hiedelmek világával. Megkoronázásuk után több királyunk elzarándokolt nagyváradi sírjához, s sokan mellé is temetkeztek. A nagyváradi székesegyház – Székesfehérvár mellett – a középkori Magyarország másik fontos szakrális központjává vált. Fénykora a XV. század volt. Nemzetközi jelentőségét is mutatja, hogy a XV. századi belga bíróságok a kényszerzarándoklatok kiszabásánál számításba

vehető kegyhelyek között a nagyvárad Szent Péter-templomot is kijelölték, amely nyilvánvalóan nem független Szent László ottani tiszteletétől. Ereklyéiből a bolognai dóm mellett van, a bécsi Szent István dóm Valentin-kápolnájában, a raguzai székesegyházban, Aachenben és Kölnben, valamint az általa alapított zágrábi székesegyházban.

Szent László alakját a legendaképződés is hamar szárnyra kapta. Országszerte történeteket beszéltek és beszélnek kunokkal vívott csatáiról – ilyen vonatkozásban szoros rokonságot figyelhetünk meg a mórok ellen a spanyolokat segítő Szent Jakab legendáival –, csodálatos vízfakasztásairól, melyek közül néhány: pl. Mátraverébély–Szentkút vagy a Jászó melletti Debrőd Szent László-forrása híres búcsújáró helyé vált.

A XIV. századtól kezdve fontos kegyhelyei voltak a Magyar Királyságnak *Szent Margit* sírja a később róla elnevezett Margit-szigeten, a magyar alapítású pálos rend névadó szentjének *Remete Szent Pálnak* a budaszentlőrinci kolostorban őrzött ereklyéje, majd a XV. század közepétől a nándorfehérvári diadal egyik részesének, az osztrák ferences rendtartomány megalapítójának, *Kapisztrán Szent Jánosnak* újlaki sírja. Am ez a két évszázad, a XV–XVI. a magyarországi Szent Vér ereklyék búcsús tiszteletének az időszaka is.

S erre a korra már kialakult a magyarországi máriás kegyhelyek legősibb rétege. A XI–XVI. században a *Mária-tisztelet* megerősödését tapasztalhatjuk Európában, így Magyarországon is. A hazai Mária-tisztelet fokozott erősséggel joggal vezethetjük vissza a Szent István-korabeli tiszteletre, s az ország Máriának történet feljainására. Már az első templom-építkezések között szerepelnek Mária tiszteletére emelt templomok, búcsújáró helyé alig vált közülük egy-kettő. A Mária-kultusz nagy búcsújáró centrumai ebben a korszakban még határainkon kívül vannak (Aachen, Einsiedeln, Loreto, Mariazell stb.). Sajnos, a XI–XIII. század máriás templomai közül csupán kevésről állíthatjuk teljes biztonsággal, hogy búcsújáró hely lett volna. Szívósan tartja magát azonban az a hagyomány, hogy az óbudai Fehéregyház, az Árpád fejedelem nyughelye fölő a kereszténység felvétele után Szűz Mária tiszteletére épített templom a legrégebb magyarországi máriás búcsújáró hely volna. A XV–XVI. században a kegyhely hanyatlásáról írunk forrásaink. A hasonlóan bizonytalan, ősinek tartott helyek közül említhetjük Kolozsmonostort, Visegrádot, a Borsod megyei Kácsot, vagy a hozzá hasonlóan nemzeti központot Bélapátfalvát és Máriagyűdöt. A XIII. századra datálja a szívósan élő legendás hagyomány a Sopron megyei Kisboldogasszony (Kleinfrauenhaid), a lőcsei Mária-hegy, a Túróc megyei Znióvárjalja, az Egerhez közeli Béliháromkút (Bélapátfalva), valamint a horvátországi Tersatto (Trsat) és más települések máriás búcsújárásának kezdetét.

A XIII. század az, amikor számos, Szűz Mária tiszteletére emelt templomunk kisebb-nagyobb búcsúkiáltást nyer, s ez már önmagában hordja a búcsújárás kialakulásának lehetőségét.

Az Árpád-kor, a XI–XIV. század számunkra, magyarok számára elsősorban a külországokba vezetett zarándoklatok időszaka volt tehát. A Szentföld, Róma, Santiago de Compostela, Aachen, Köln, Mariazell és mások mellett Magyarországon nem alakult ki hasonlóan jelentős kegyhely. Szent királyaink sírjai csupán időszakonként váltak határainkon is túlmutató jelentőségű szent helyekké. Szent István, Szent Imre, Szent László, majd Remete Szent Pál sírja azonban országos jelentőségű volt. Mellettük egy-egy nagy tájnak is megvolt a maga búcsújáró helye. A búcsújárás egyik fő mozgatója ebben az időszakban a vértanúk és szentek tisztelete, s az ebből kisarjadó ereklyetisztelet volt. Emellé társult egyre fokozódó mértékben Szűz Mária kultusza, amely szent királyaink Mária-tiszteletén alapulva, a reformáció ellenhatásaként felerősödve a barokk századaiban létrehozta a máriás búcsújáró helyek máig élő, virágzó sorát. A katolikus magyar nép erős Mária-tiszteletében alapnak mindmáig a Szent István-i feljainást érzi, s tudja, vállalja ebben a folytonosságot is, amely Szent István korát napjainkkal összeköti.

A külországokba vezetett zarándoklatok, s hazánkba igyekvő búcsújárók azokat a szálakat jelzik – nagyon sokszor gazdasági, diplomáciai és politikai érdekektől is vezérelve –, amelyeken keresztül Magyarország Európa szellemiségébe bekapcsolódott, s amelyeken keresztül a mi szellemi ráhatásunk is megnyilvánulhatott, amelynek legszemléletesebb mutatója a magyar szentek külföldi kultusza. Szent István-i örökségünknek ezek is fontos részei.

Barna Gábor

A rendkívül szerteágazó szakirodalomból csupán néhányra hívom fel a figyelmet: *Bálint Sándor*: *Sacra Hungaria*. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből. Kassa, é. n.; *Balogh Augustinus Florianus*: *Beatissima Virgo Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum...* Agriae, 1872.; *Bangó F. Jenő*: *Die Wallfahrt in Ungarn*. UKI-Berichte aus Ungarn. Wien, 1978.; *Esterházy Pál*: *Mennyei Korona az egész Világon lévő Csudálatos Boldogságos Szűz Kepeinek rövidened föl tett Eredeti...* h. n. 1696.; *Györfly György*: *István király és műve*. Bp., 1977.; *Majsai Mór*: *Szűz Mária tisztelete Magyarországon Szent István királytól napjainkig*. in: *Majsai Mór – Székely László*: *Boldogasszony anyánk*. Bp. é. n. 7=200.; *Márki Sándor*: *Magyarok a Szentföldön*. Földrajzi Közlemények IX. 1881. 149–152. old.; *Pásztor Lajos*: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp., 1940.; *Schram Ferenc*: *Búcsújárás Magyarországon*. Teológia II. 1968. 94–100.; *Szamosi József*: *Magyar zarándoklatok Máriazellbe*. Katolikus Szemle 1987/4. 318–338. old. *Thoemmes, Elisabeth*: *Die Wallfahrten der Ungarn an den Rhein*. Aachen, 1937.

A napba öltözött asszony

Adalékok egy képtípus kialakulásának előzményeihez

„Musa! Te ki nem rothadó zöld laurusbul
Viseled koronádat, sem gyöngé ágbul,
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul
Van kötve koronád, holdbul és szép napbul;

Te, ki szűz anya vagy, és szülted Uradat,
Aki örökkén volt, s imádod fiadat
Úgy mint Istenedet és nagy monarchádat,
Szentséges királyné! hívom irgalmatod.”¹

Így fohászodik a költő és hadvezér, Zrínyi Miklós, és szavaiban nemcsak a mariológia költői kompendiuma,² hanem Szűz Máriának, a magyarok Boldogasszonyának egyik legnépszerűbb és legelterjedtebb késő középkori ábrázolása, a „mulier amicta sole”, azaz a napba öltözött asszony³ áll előttünk:

Signum magnum apparuit
in coelo: mulier amicta
sole et luna sub pedibus
eius et in capite eius

Apocalypsis 12,1–2

Az égen nagy jel tűnt föl:
egy asszony, kinek öltözete
a nap volt, lába alatt a hold,
fején tizenkét csillagból korona.

Jelenések Könyve 12,1–2

Ez a képtípus a különféle lelkeségi irányzatok és teológiai iskolák Máriára vonatkozó tanainak szintézise, a Mária-tisztelet változatainak komplex képi megfogalmazása. A Jelenések Könyvében leírt látomás, a kozmikus attribútumok és az asszony alakja maga az évszázadok során több jelentésváltozáson ment át, szimbolikus jelentéstartalmakkal gazdagodott, amíg misztikus-mágikus szimbóluma lett a teremtésben központi helyet elfoglaló, Isten terveiben öröktől fogva meglévő, az Istenanyaságra eleve kiválasztott, tehát már születése előtt az áteredő büntől mentes szeplőtelen fogantatásnak.

A napba öltözött asszony képe először az első ezredvég felfokozott világvegyvárásában, az Apokalipszishez írott kommentároknak⁴ jelent meg. Az asszony, a késő antik orans

¹Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem. 1646. 1. ének, 3–4. old.

²V. ö.: Dante, A.: *Divina Commedia, Il Paradiso*. Cant. XXXIII. 1–21., valamint Kovács Sándor Iván: Dante ismeretének nyomai a régi magyar irodalomban. In: Pannóniából Európába. Bp., 1975. 42–65. old.

³A képtípusra, a magyarországi kultuszra és patrocíniumokra vonatkozó alapvető irodalom: *Bálint Sándor*: *Sacra Hungaria*. Kassa, 1944. 19–27. old., és *Bálint Sándor*: *Ünnepi kalendárium*. Bp., 1977. I. 52–70. old., II. 370–375. old.

⁴Példaként említjük a katalán szerzetes, Beatus de Liebana 9. századi Apokalipszis-kommentárját, amely számos példányban maradt fenn. Ld.: *Grivot, Ch. D.*: *Images de l'apocalypse*. Zodiaque, 1977. 42–45., 122. old.

Máriák nyomán két kezét imára emelve, napsugaraktól körülvéve, vagy a – jelen kontextusban kétségtelenül a megszületendő Krisztust jelentő – napot magában hordozva áll, lába alatt a holdsarló, a tizenkét csillag pedig – a rendeződés szabadságát az anyagra bízó teremtői gesztussal – szétszórvva a feje fölött.

A középkor egyik legnépszerűbb képeskönyvében, az ismeretlen szerző által „liber laicorum”-nak tartott *Speculum Humanae Salvationis*ban⁵ már önálló, független kép a napba öltözött asszony, mégpedig úgy, hogy az Újszövetség egy-egy jelenetéhez három képben előkép, jövendölés és magyarázat tartozik az Ószövetségből és apokrif irodalomból vett példákkal. A narratív-tipologikus szövedékből a késő középkor felkiségeinek tarka szálai bontakoznak ki, melyek a Mária-kultusz korábban elképzelhetetlen gazdag virágait fonják körül. A napba öltözött asszony itt a Mária mennybevétele, Dávid tánca a frigyszekrény előtt (Sámuel II. 6,14) és Salamon király anyját jobbjára ülteti (Királyok I. 2,19–20) jelenetekkel együtt, ebben a kontextusban már az Újszövetség egyházát (Ecclesia) és a „bűnösök szőszőlőjét” (Mediatrix) jelenti. A képek együttese a Maria sub specie aeternitatis lényegét fogalmazza meg, amely – ut pictura poesis – a kor gazdag himnuszsköltészetében, prédikációgyűjteményeiben, majd a 15. század végétől nyomtatott metszetlapok imádságaiban és a késő középkor óta a hívők körében töretlen népszerűségnek örvendő lorettói litániában válik Mária erényeinek és a megváltásban betöltött szerepének teljes foglalatává.

Az Istennel tért, Isten napsugarába (Sol invictus!) burkolt Mária lába alatt a hold az idő múlása, a világ változandósága (Luna mendax!) fölötti uralmát jelzi: „Lunam temporalium mutabilitatem habens sub pedibus.”⁶ A tizenkét csillagból álló korona Mária tökéletességének teljessége, erényeinek hierarchiája.⁷

A Jelenések Könyve 12. fejezetének mariológiai interpretációi a keleti egyházban már a 8. században Mária mennybevételeként értelmezték a napba öltözött asszony víziót.⁸ Nyugaton Szent Bernát volt az első, aki az Apokalipszis asszonyában Mária mennybevételét látta (ugyanakkor határozottan ellenezte, hogy a lyoni kanonokok 1140. december 8-án a szeplőtelen fogantatást ünnepelték). Kiindulva abból, hogy Mária mentes volt az áteredő büntől, így annak következményétől, a haláltól is, a mennybevétel igazsága teljes megalapozottságot nyert. Innen tehát a formai egyezés a késő középkori Mennyebe felvett királyné (Assumpta), Mennysországnak királynéja (Regina coeli), Angyalok királynéja (Regina angelorum), Istennek Szent Anyja (Mater Dei), Makula nélkül való Anya (Immaculata) Mária-képek között, amelyek mind a napba öltözött asszony jelvényeit hordozzák. Gyakran jelenik meg, szinte kizárólag itáliai műhelyből vagy környezetből, a Mária legnagyobb erényét, az alázatosságot felmutató ún. „Umiltá”, a földön ülő Mária a gyermekkel, kozmikus jelképekkel, nemritkán királyi jelvényekkel. Ugyancsak sajátos az Alpoktól északra fekvő területek, főleg az Alsó-Rajna-vidék, Alsó-Szászország emlékanagyában az ún. Marienleuchter, a napsugaras mandorlában, holdsarlón álló, angyaloktól koronázott Istenanya szobra, amely rendszerint a diadalívről függesztye – „lumen ad revelationem gentium” – a templom világítására, gyertyatartóként szolgál.¹⁰

⁵Neumüller, W.: *Speculum Humanae Salvationis*. Vollständige Facsimile Ausgabe des Codex Cremifanensis 243 des Benediktinerstifts Kremsmünster. Graz, 1972.; Thomas, H. M.: *Zur Kulturgeschichtlichen Einordnung der Armenbibel mit Speculum Humanae Salvationis*. Archiv für Kulturgeschichte LII. 1970.

⁶Bonaventura *Opera omnia*. ed. Quaracchi. IX. 659. Idézi Miodonska, B.: *Rex regum i rex Poloniae*. Krakow, 1982. 104., 110. old.

⁷Temesvári Pelbárt nyomán ezek a következők: Formositas, Generositas, Nobilitas, Nominis dignitas, Puritas, Virtuositas, Sanctitas, Perfectionis sublimitas, Virginitas, Religiositas, Sponsi probitas, Habitaculi preclaritas. In: *Stellarium coronae benedictae Marie Virginis*. Szövegét közli: Szilády Áron: *Temesvári Pelbárt élete és munkái*. Bp., 1880. 114–124. old.

⁸A kozmikus jelek ikonográfiájának oly bőséges irodalma van, hogy itt nem tartjuk célszerűnek felsorolni. Mindenesetre megjegyezzük, hogy a hold formája és tartalma területenként olyan jelentős eltéréseket mutat, hogy a középkori teológia „gonosz”-ra vonatkozó tanításainak alaposabb ismeretét teszi szükségessé, amely további kutatásunk tárgya.

⁹Radó Polikárp: *Az egyházi év*. Bp., 1957. 169–170. old. és skk.

¹⁰A képtípusról összefoglalást közöl Krings, Fr.: *Der Marienleuchter*. In: *Die Gottesmutter. Marienbild in Rheinland und Westfalen*. hrsg. Küppers, L. I–II. Recklinghausen, 1974. II. 177–183. old. A Marienleuchter kizárólagosan az északnémet területekre jellemző elterjedésének társadalom- és kultusz történeti gyökereit a jelen tanulmány szerzője ez idő szerint is kutatja.

A napba öltözött asszony tulajdonképpen a korábbi kozmikus mitológiák égi istenasszonyát, az eredetmítoszok sémájának megfelelő istenanyát váltja fel, kultusza ezért éppen misztikus-mágikus funkciója miatt az eretnokségtől, a pogányságtól, a barbárságtól leginkább fenyegetett régiókban volt a legerősebb, a késő középkori Európa missziós területein, északon, ahol a husziták, majd a protestantizmus kezdte ki Róma tekintélyét, és a Kárpát-medencében, ahol a török tartotta a keresztyényeket. A késő középkori európai társadalmi szerkezet, munkamegosztás és településfejlődés viszonyai között erre a missziós szerepre ez utóbbi régióban, azaz Magyarország területén elsősorban a ferencesek, jelesül a rend reformága, az obszerváns ferencesek vállalkozhattak.¹¹

A ferences teológiában kezdettől fogva kitüntetett figyelem irányult Szűz Máriára, különösen a szeplőtelen fogantatás tanára. A legjelentősebb ferences teológusok, köztük Bonaventura és Duns Scotus egész megváltástana a napba öltözött asszony alakjában megjelenő szeplőtelen fogantatás központi kérdésére épül.¹² A ferences-dominikánus disputa¹³ során, a 14–15. század folyamán az obszerváns ferencesek veszik védelmükbe Mária kiváltságait és propagálják kultuszát. A huszita-bogumil eretnokség és a török elleni küzdelem a napba öltözött asszony képében látja leghatásosabb segítségét. Tisztelete annyira áthatotta a főként ferencesek által pasztorált tömegeket, hogy döntést követeltek a bázeli zsinaton, amely 1439-ben ünnepélyes cikkelybe foglalja Máriának az áteredő büntől való mentességét és december 8-át sub nomine conceptionis Mariae rendeli megünnepelni. Tekintettel arra, hogy erre az időre a bázeli zsinat már elszakadt a törvényes pápától, a szeplőtelen fogantatás megünnepelésének igénye továbbra is napirenden maradt. Az első hivatalos, legitím nyilatkozat Mária szeplőtelen fogantatása mellett a ferences IV. Sixtus 1477. február 27-én kelt „Cum praeexcelsa” bullája, amelyet 1483-ban a „Grave nimis” breveben megerősíteni kénytelen.¹⁴ Az ünnep mellé búcsú kiváltságot is engedélyez, melynek feltétele (a szokásos előfeltételek: bűnbánat, szentgyónás, szentáldozás mellett) az „Ave Sanctissima” kezdetű ima elmondása „ante imaginem Mariae Virginis in sole”, azaz a napba öltözött Szűz Mária képe előtt.¹⁵ Ezen a ponton kapcsolódik össze, immár a tanítóhivatal jóváhagyásával, kultusz és képtípus.

Az alapvetően Észak-Európában elterjedt kultusz elvi alapvetése az obszervancia itáliai szellemi műhelyeiből érkezik, és legnagyobb magyar apológétája, Temesvári Pelbárt krakkói

¹¹Fügedi E.: Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. In: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Bp., 1981. 57–88. old. Szent Ferenc rendjének magyarországi történetéről alapvető irodalom: Karácsony J.: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I–II. Budapest, 1924.; Körtvélyessy L.: A 700 éves minorita rend története. Szeged, 1943.; P. György J.: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Cluj-Kolozsvár, 1930.; Marchiai Jakab erdélyi működésére vonatkozóan ld. Fejér Gy.: Codex diplomaticus. Buda, 1843. Tom X. vol VII. 808. old. skk.

¹²Schütz A.: A klasszikus ferences teológia. In: Szent Ferenc nyomdokain 1226–1926. Bp., 1926. 133–170. old.; P. Molnár A.: A ferences szellem. Szombathely, 1926. 507. old. skk.; Böleskey Ö.: A ferencesek hatása a hitélet fejlesztésére. In: Szent Ferenc nyomdokain i. m. 243–256. old.; Rotzetter, A.: Franziskanische Spiritualität. In: 800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters. kat. Krems-Stein, 1982. 387–398. old.; Egger, H.: Franziskanischer Geist in Mittelalterlichen Bildvorstellungen. Versuch einer franziskanischen Ikonographie. In: 800 Jahre Franz von Assisi i. m. 471–505. old.

¹³P. Molnár A.: A párizsi immaculata vita hitelessége. Religio LXXI. évf. 1912. 261–263. old., 279–280. old., 294–296. old.; Gábel L. Asztrik: „Via antiqua” and „via moderna”. In: Misc. mediaevalia. Bd. 9. Köln, 1974. 440–483. old.

¹⁴Denzinger, H.–Schönmetzer, A. (ed.): Enchiridion Symbolorum. Herder, 1963. 347–348. old., 351. old. ld. még: Dám Ince: A Szeplőtelen Fogantatás védelme Magyarországon a Hunyadiak és Jagellók korában. Róma, 1955. 10–16. old.; Horváth S.: Mulier amicta sole. Szűz Mária Krisztus fényében. Bp., 1948.

¹⁵A kultusz népszerűsítésére a Napbaöltözött Asszony képe nyomtatott imalapokon, elsősorban német nyelvterületen, tömegesen kerül forgalomba a 15–16. század fordulóján. Példáit ld. Héjjas A.: A Szépművészeti Múzeum XV. századi német fametszeti. Szépművészet, 1943. 9. sz. 173. old. és Miodonska i. m. 77. kép.

diákeveiben ismerkedik meg vele.¹⁶ A magyarországi Mária-tisztelet hagyományaira¹⁷ épülő hatalmas Mária-panegyricusa, a Stellárium, 12 könyvön át zengi a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária dicséretét.¹⁸

A Stellárium napba öltözött asszonya a kor északi szépségeideálja.¹⁹ A sokszorosított lapok, szentképek, ferences hitszónokok, valamint az észak-magyarországi oltárépítő műhelyek német és lengyel mestereinek működése²⁰ nyomán szobra oltárra kerül a Szepességig a Szerémséig, Pinkakertestől Csíksomlyóig. Képe 1471-ben Mátyás aranyfórintjára kerül, majd II. Ulászló pénzeire, a török ellen küzdő magyar seregek zászlóira, a vitézek mellvértjére, kardjaira – és Zrínyi eposzáinak élére.

A kultusz és képtípus azonossága itt megszakad, a Szeplőtelen Fogantatás a Habsburgok Mária-tiszteletében újszerű ikonográfiai megfogalmazásban jelenik meg, a napba öltözött asszony pedig mint Patrona Hungariae segíti népét.²¹

Szöllőssy Agnes

Kávásiak a csatári búcsún

Úgy tudom, az I. világháború előtt Vasvárra mentek, Búcsúszentlászlóra (ez messze van), a jobb módúak még Cellig (Mariazell) is eljutottak. Kisgyerek lehettem, az 1920-as évek közepétől híre lett *Csatáripusztának*, amihez egy legenda is fűződött. Attól kezdve odajártak a környékbeliek Nagyasszony és Kisasszony napján. Nem kis látványosság volt, valóságos sokadalom. A helynek nincs lakossága, ez egy magányos templom a Zél patak forrása körül. (Tudomásom szerint Vaspőr területéhez tartozik.)

Nekünk, gyerekeknek úgy mesélték, hogy a dombon, a patakforrástól balra, tehát nyugati irányban akartak templomot alapozni, de a téglarakás folyton a másik oldalra vagy inkább le a völgybe került. Angyalok vitték oda! Ez a mese ugyancsak tetszett nekünk, gyerekeknek, nem is volt nagyobb öröm, mint hogy megláthassuk. Hogy a templom mikori, azt nem tudom, de belül is nagyon szép építmény.

¹⁶Temesvári Pelbárt (1435–1504) ferences teológus és hitszónok, krakkói tanulmányai után 1463-ban lép Szent Ferenc rendjébe, rövid ideig Esztergomban házfőnök, majd Budán működik. Jelentősebb munkái, a *Stellarium coronae benedictae Marie Virginis*, 1481–83., a *Pomerium I–III.*, beszédgyűjtemény az egyházi év ünnepeire, 1489–1498 és az *Aureum Rosarium Theologiae*, 1500–1504 (ezt rendtársa, Laskai Osvát fejezi be) a 16. század folyamán számos kiadást ért meg. Ld. még *Szilády Áron* i. m. és *V. Kovács Sándor* (szerk.): *Temesvári Pelbárt válogatott írásai*. Bp., 1982., valamint *Pásztor Lajos*: *Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát az egyházi és világi pályáról*. In: *Regnum*, 1937, 141 skk.

¹⁷Az igen gazdag irodalomból ezúttal a következőket említjük: *Vargha Damján*: *Szent Ferenc és fiai a magyar kódexirodalomban*. In: *Szent Ferenc nyomdokain* i. m. 79–122. old., *Kühár Flóris*: *Mária-tiszteletünk a XI–XII. századi magyar liturgiában*. Bp., 1939., *Radó P.*: *Nyomatott liturgikus könyveink kézirásos bejegyzései*. In: *A Pannonhalmi Főapátsági Szt. Gellért Főiskola Évkönyve 1942/43.* 313–429., *Tarnai Andor*: *A magyar nyelvet írni kezdik*. Bp., 1984.

¹⁸A Prologus teljes szövegét közli *Szilády* i. m. 81–135. old. Az 1502. évi augsburgi kiadás címlapján a napba öltözött asszony, erről ld.: *Matthias Corvinus – Schallaburg '82* kiállítás katalógusa, 611. sz.

¹⁹Leírását fordításban ld. *Temesvári Pelbárt válogatott írásai* i. m. 153–167. old. A középkori esztétika tanulmányozásához ajánlott forráskiadványok: *Marosi E.*: *A középkori művészet világa*. Bp., 1969.; *Marosi E.*: *Emlék márványból vagy homokkőből. Öt évszázad írásai a művészettörténet történetéből*. Bp., 1976. 17–19., 107–108. old.; *Redl K.*: *Az égi és a földi szépről*. Források a késő antik és középkori esztétika történetéhez. Bp., 1988.

²⁰A felvidéki műhelykapcsolatokról, műfaj- és stíluskérdésekről ld.: *Mojzer M.*: *Tabula-Figura-Imago*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1977. 105–123. old.; A képek szerepéről az írástudatlan hívősegreg pasztorációjában ld.: *Pásztor Lajos* i. m. 144–145. old. és *Pásztor L.*: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp., 1940. klny. 3–65. old.; *Századok*, 1941. 1–3. old. és 4–6. old.

²¹Az *Immaculata* barokk kultuszáról ld. *Bálint Sándor*: *Ünnepi kalendárium*, i. m. 58–70. old. és *Szilárdfy Zoltán*: *Barokk szentképek Magyarországon*. Bp., 1984. 1, 2, 3, 29, 33, 36. XV. old.

Mi, Kávás községbeliek, Zalaszentgyörgy filiálisa legalább az egyik búcsúnapot okvetlen tartottuk. Az 1930-as években jóformán minden épkézláb ember, főleg gyerek, elment.

Ennek a templomnak, ha jól tudom, szintén filiálé jellege volt. Ha igaz az emlékezetem, talán Zalaháshágy plébániához tartozott. Tehát a templom az év nagyobb részében zárva volt, istentiszteletet ott ritkán tartottak.

A búcsú napja tehát valamelyik asszony napján volt, Mária tiszteletére. Fogadalmi búcsúnak annyiban nevezhető, hogy valóban egyéni fogadalmakhoz kapcsolódtak, főleg az I. világháborút megjárt katonák és családjaik tartották magukat ígéretükhöz.

A vásár jelleg sem zárható ki, mérhetetlen tömegek jelentek meg. Volt aztán hálaadás, rokoni összejevetel is. Az asszony nép, lányok is gyóntak, áldoztak, gyertyákat égettek. Egymástól távol eső falvak lakói jöttek itt össze, mindegyiknek megvolt a maga telephelye, oda más falubéli nem táborozott.

Abban az időben (1920-as, 1930-as évek) a közlekedés modernizálódásával együtt járt a kerékpár elterjedése, ez leginkább a legényekre volt jellemző. A búcsúk ismert alakja volt az öreg Cserteritz Gábor bácsi a maga 70 egynéhány évével, mindig biciklin volt Bőde községből: nagy bajszú, szép szál ember, pipával a szájában nyomta a pedált. Ugyanakkor fia lovas kocsin vitte családját. Férfiak-nők tán vegyes egyformán lehettek, a faluk nagyobb része megjelent. Tudni kell, hogy a templomba járás az idő tájt nemcsak kötelesség volt, annál jóval több, az otthon maradtakat megszólták. Aki csak tehette, elment búcsút járni. A sublótokon található sokféle búcsúfia is azt igazolja, hogy a búcsú az élet tartozéka volt.

A szentgyörgyiek a haranglábnál gyülekeztek, a falunak külön temploma is volt, távol a falutól. Ilyenkor mise nem volt. A templomi jelvényeket éveken át ugyanaz a személy vitte magával, nem sokat. A fehérnépek virágot vittek, amennyit elbírtak. Általában a védőszent zászlaját – itt Szent György meg a Szűzanya váltóformában. A kisebb falvak, főleg a filiálék menete eleinte szervezett volt, később teljesen turista jellegű lett, mindenki a maga ideje szerint szervezkedett. Azonban, ha valaki adott magára valamit, akkor kocsin ment, ez rangot és tekintélyt jelentett. Tudom, hogy az 1930-as évek végén 5 pengőt fizetett édesapám a szomszédnak, hogy hatodmagunkkal elvigyen minket két jó lovával. Valami feledhetetlen öröm volt!

Amíg plébánosunk fiatal volt, ő vezette a menetet, később hintón érkezett. Tudomásom szerint a zéli templomban csatlakozott. Tudnivaló az is, hogy vidékünkön igen sok a filiálé, ezeknek nem voltak *céhmesterei*, mint a plébániáknak. Ez tulajdonképpen a sekrestyés volt. Rendszerint ő volt az előimádkozó is.

Ahogy közeledtünk a búcsúhelyhez, egyre több lett a menet, ezeket a helybeli kántortanító vezette, énekkel és egy-egy kereszttel. Kántora akkor is volt a falunak, ha temploma nem.

Menet közben spórolás miatt, meg hogy a láb fel ne törjön, a cipőfűzőket összekötve kézben lógatták a cipőket, ritkábban nyakban és mezítláb mentek a búcsúhelyig. Ott azután kellő lábmosás után felhúzták a lábbeliket. Természetesen a lányok a fehér harisnyát. A kerékpárosok szanaszét támogatták járműveiket, fa volt elég.

A búcsújáró helyre állandó volt a csoportok érkezése. Itt s ekkor a 10 órás misekezdés volt a szabály, erre minden községből besoroltak. A templomba azonban nem fértek be, kívül álltak fel zászlóikkal. Közösen énekeltek. Az „Angyaloknak királynéja” volt a legismertebb közös ének, sok év távolságából is idézhető. Ahogy a menetek felérkeztek, az ismerősök megláthatták egymást, csak a néma üdvözlés volt szokásos. Olyan, hogy valaki kilépett volna a sorból, azt az illendőség meg a vallásos hit egyformán kizárta.

Othon éveken át őrizték a „búcsúi gyertyákat”. Ezek méretre aprók voltak, kezelésük sem higiénikus, ti. az augusztusi hőségben gyorsan olvadtak. A templom falánál égették el rendre. Visszaüldülők a mézeskalácsosoknál pótolták. A leghíresebb mester a Miklics József volt Zalalövőről. Minden lehető búcsún megjelent népes családjával.

A korábban érkezők végigjárták az oltárokat, egyet imádkoztak és mentek tovább. A lorettói litánia szövege gyakran összevegyült más imákkal, csend szinte egyáltalán nem volt az örökös közös ének miatt. Az előimádkozók igencsak kitettek magukért. Szentgyörgyről pl. Horváth Gergő bácsi vitte a szót és a keresztet. (Módos gazda volt, megyebizottsági tag is, tűzoltóelnök.)

A búcsúsok az éjszakát a templom falánál töltötték. Volt ott egy lábaspajta: 6–8 oszlopra épített magastetős, cserepes volt, de oldalfalak nélkül. Jó huzatos és világos. Sűrű, hatalmas bükk, gyertyán- és hársfák vették körül. Fenntartását a vaspöri község végezte.

A völgyben csordolágó pataokban tisztálkodtak. Utána húztak harisnyát, vettek cipőt,

igazítottak kendőt. A férfiak legfőleg panyókára vették a zakót, ingujjra csak az étkezésnél vetkőztek. Érkezéskor egyszer mindenképpen megkerülték a templomot.

A kegyhelynek volt egy igen bővizű forráskútja. Meredek téglalépcső vezetett oda, később korlátot is építettek. Egészséges, ivásra alkalmas vize volt. Valami történet fűződött hozzá, de nem emlékszem...

A búcsújárás gyerekekre legvonzóbb eseménye a *keresztelés* volt. Kisfiúkat, lányokat, akik először jártak ott, el nem mulasztották hitében megerősíteni. Ez pedig úgy történt, hogy a gyerekeket (legtöbbször 2–3 is jutott egy keresztszülőre) a keresztszülők levezették a forráshoz, ott a kereszt jelével homlokukon illették, elmondták a Hiszekegyet. Az illető felnőtt keresztnevet adtak emlékére ilyenkor az ajándékozás előtt. Ez pedig a búcsúfia volt: apró, egyszerű tárgyak bazárából, mézeskalácsostól. Ott leginkább a *márc* is kijárt a gyerekeknek, ez igen élvezetes ital a maga nemében. A keresztelés egész nap folyt, gyerek volt tömérdek, ők maguk unszolták szüleiket, hogy a kinézett felnőtt „búcsúfi keresztszülő” lehessen. Őt pedig ugyanolyan jogok illették: elment a keresztgyerek lakodalmára, vendégül látta a katonaságtól, komatát vittek neki stb. Szóbeszédben el nem felejtették, hogy a *búcsúfi keresztanyám* vagy *keresztapám*. A kút vizéből kisebb üvegekben haza is vittek, alkalmasint belőle frissítették fel a kiapadt szenteltvíztartókat. Csodálatos gyógyulásról a forrásnál nem tudok.

Mivel az ünnep előző napján már nyitva állt a templom, a környékbeliek díszítették igen jó ízléssel. Fazöldet nem használtak. A kardvirág sokféle színben pompázott és ugyancsak sok volt a cserepes muskátli. Utóbbi aztán visszavitték. Még szegfű volt javában, ebből a fehéret kedvelték igazán. Az imakönyvből sem hiányozhatott az *egyszál virág* (így!), ezt otthon megszártották és lepréselték.

Több mise is volt, hiszen több pap volt jelen, nem csak a környékbeli plébánosok meg káplánok. Aztán megjelentek az egerszegi ferences atyák közül is. A búcsújárás központi ájtatossága a *nagymise* volt prédikációval.

A templomba bemenni képtelenség volt, másrészt a jónép úgy volt otthonában is szoktatva, hogy gyakran részesült szabadtéri misében. Különösen a szőlőhegyi kápolnáknál. A fák árnyékában támogatták le a keresztet, zászlót, a férfinépség ült (a zsebkendőjén, hogy a nadrág piszkos ne legyen) a fehérnép állt. Időnként figyelmeztették az árusokat, hogy az istentisztelet idejére fuggesszék fel üzleteiket, ennek azonban alig volt foganatja, különösen a távoli sátraknál.

A búcsújárás mit sem ért, ha a Mária-szoborhoz oda nem járultunk. Emlékezetem szerint ruhája szegélyét kellett megsimogatni. Öregasszonyok meg is csókolták.

Hátatáblák voltak a falban. Az olvasni tudó iskolás gyerekek jót olvashattak, ez is az ájtatosság egyik formája volt.

A bazárosok, cukrászok, mézeskalács-készítők, kocsmárosok – ezek rendszerint családostól voltak. Lovas kocsit béreltek, s hatalmas ládákban szállítottak. Áruikat leginkább az enyhe, árnyas donboldalon kínálták, a templom közelében tilalmas volt az árusítás. Nem is volt rá hely. Az egyéb szórakoztatóeszközök: hinta, planétás szintén megjelentek. Előbbi még jóval a búcsú előtt, a báméskodó gyerekeknek ilyenkor módjukban állt némi segítség árán egy-egy körre szert tenniök. A *kártyás* igen közismert volt. „Itt a piros, hol a piros” mutatóványait tömegesen lesték, de tartózkodtak a játéktól. Ebben az államhatalom fegyveres emberei nagy tekintéllyel intézkedtek. Legtöbbször gyors pakolás és futás volt a vége.

Lacikonyha tömérdek volt. Általános szokás szerint külön sorokban, ehhez is előjárósági engedély kellett. Mivel a közeli falusiak saját ételmüket fogyasztották, csak a távoli vidékek idegenje szorult rá a lacikonyhára. Onnan fogyasztottak a koldusok és a csavargók is. Minden évben megjelent egy Krisztus-fejű (szakáll, haj, bajusz, fehér ing, szíjövvel a derékon, saru meztálláb), egy magas, szikár idegen. Kis lábasban hozta pörköltjét, szelet kenyerét. A nyugati domboldal lejtőjén lépcsők is voltak téglából. Ide letette ebédjét, megáldotta – mi pedig szent áhitattal és furcsállással néztük az illetőt, aki aztán éppúgy eltűnt a tömegben, akár mi.

Az alku az ott élő népek véreben van, alig vásároltak valamit az első áron. „Mit ér ez a tükör?” mutatja, hogy mindig a bukszájukhoz mérten gondolkoztak. Még a kegytárgyárusoknál is alkudtak, meg is teheték, hiszen óriási volt a kínálat. Rengeteg üvegezett szentkép volt, egytől egyig repró. Olvasók fából, üvegből, akácmagból (gledicia). Élelmes árusok nem átallozták javaikat „szentföldi” jelzővel illetni, ez azonban nem volt hatással a nézgelődökre.

Bár nagy sokadalom volt, mégsem az árusítás volt a fő dolog. Életemben itt láttam dinnyét először, más gyümölcs alig volt, kinek-kinek termett otthon egyéb bőséggel. És vittek is a

körtéféleket. (Nagyanyám mesélte, hogy Ferenc Jóskának küldtek egyszer egy vesszőkosárral Bécsbe.)

Szinte hivatásszámba mentek a koldusok. Ezek a télen-nyáron kéregetők amolyan külső tagjai voltak a falvaknak. A gyerekek persze csúfolták, gúnyolták őket – tudatlanságból. Pedig például a Nyúl Ignác (*nyúligác* a beszédben) valami örökösödés miatt háborodott meg, járt nyugtalan egyik helyről a másikra. Így a búcsúban is ott kóválygott tisztos távolban. Vagy Pörc Máttyás, aki még munkát is vállalt éjjeli szállásért. De idegen koldusok is akadtak bőven. Emlékezetem szerint nyomorék nemigen volt köztük.

Na és a cigányok... Szertartáson részt nem vettek, az erdő alján táboroztak, de a sátrak körül külön feltűntek. Az asszonyok, lányok tarka, színes ruhákban. Mindenki tartózkodott tőlük, lopás hírében álltak, és nem átalítottak kunyerálni. Ezt a férfinép különösen nem szereti. Akkoriban még nem volt minden falunak cigánytelepülése, de azért a teknővájók, meg a koldulók igencsak megtalálták egymást és egymás szándékát.

Akinek rokonai, esetleg ismerősei voltak, azok leginkább Vaspörbe mentek a mise után, ezek száma azonban csekély volt. Kérkedtek is vele, hogy azt mondja „az ángyomnál ebédeztünk”. Ételük a szokásos csirkeaprólék, -pörkölt galuskával (itt mindig nokedli) meg kirántott. Más lábasjóságot nemigen vágta. Különben is a „két asszony közti” utánpótlás már a kotlók alatt volt, az öregebb tyúkok temetése volt ez. Mármint az asztalnál. Sült réce, ha rangos vendéget vártak. Bort bőven adtak a csébi meg a velencei hegyek. A vaspöri vendéglősnek, Németh Ferencnek akár a templomnál, akár otthon, tűrhető gazdasági napja volt ez. A többség azonban a templom körüli erdők hűvösebe húzódott, ott költötték el magukkal hozott rántott csirkéiket.

Az igazi búcsú a Te Deummal be is fejeződött, ez a délutáni szentségi ájtatosság után esett meg. A különböző falvak lakói torlódás nélkül húztak hazafelé, szent énekeik messze hallatszottak. A harang folyton szólt, s falusiakat kántortanítóik vezették. A keresztet elől vitték, ének helyébe az olvasót vagy valamelyik litániát fűjták. A csoporton kívüliek pedig szabadon választották elindulásuk időpontját. Mégis úgy igyekeztek, hogy a délutáni etetésre-itatásra otthon legyenek. A jóságellátás fontos törvény volt, áthágni nem lehetett.

A csatári búcsú amolyan helyközi találkozás volt. Sokáig tehát nem időztek. A távolabbi falvak lakói legkésőbb az ebéd elfogyasztása után útnak indultak. Ez érthető is volt: sok volt a fehérnép meg a gyerek. A közelebbieket, mint pl. a szentgyörgyiek, (zala)csébieket a templom mellett lévő fészületektől, ha volt helyük, a stációnál búcsúztak el. A legismertebb ének az „Angyaloknak királynéja tiszta szűz” volt. Az útba eső keresztfáknál mindig megállottak, legalább egy tized olvasó erejéig. Az elébük érkezettek harangszóval várták őket. Legszebb ilyen menet a salomvári hívőké volt, annak a templomnak több harangja is volt, tehetős falu lévén.

Zöld ág (gyertyán, bükk), fenyőfa tobozának hazavitele általános volt, az előbbi otthon az eresz alá dugták. Állítólag a villámcsapástól védte a házat. A vásárolt búcsúfiákat minden más dolog előtt kirakták a szobában a sublótra, a képeket a falra aggatták. Ilyenkor tisztelgő csend lengte körül a házat – a búcsúnak tulajdonképpen ezzel lett vége.

Ahogy visszaemlékezni tudok, a búcsú maga amolyan kikapcsolódásféle volt, megkönnyebbítő érzéssel járt együtt. A gyerekekre a keresztelés volt nagyobb hatással. Az is felemelő érzés volt, hogy az ember érezte: egy nagyobb közösség tagja volt, és ezt önmaga tudta elérni.

Baldaszi József

Búcsújárás az 1930-as években a csereháti Buzitáról Barkára¹

A barkai nagybúcsút mindig a július 16-át magába foglaló hét vasárnapján tartották, Kármelhegyi Boldogasszony ünnepén. A csereháti járásban rendszerint ekkor folyik javában az aratás, s emiatt nem lehet száz személyes *proseció*val (búcsúmenettel) Barkára menni. Voltak esetek, amikor reggel nagy eső esett, s nem lehetett aratni, akkor szekereken sokan elmentünk Szádelőbe; a szekerek lent maradtak, mi pedig *proseció*ba tömörülve gyalog mentünk át a hegyen Barkára. De ez nagyon ritka eset volt. Általában gyalog szoktunk menni Restén át, ahol szintén csatlakoztak hozzánk.

1896-ban adták át a tornai vasútvonalat, ekkor többen a csécsi állomásról vonaton mentek Tornáig, ott szintén más községekből jövőekkel *proseció*t alkotva a szádelői szakadékon keresztül mentek Barkára.

Ahogy beértünk a sziklák közé a szádelői szakadékba, másfél kilométeren nem lehetett közösen imádkozni a zúgó széljárás és a patak csobogása miatt. A sziklahasadékból kiérve a völgykatlanba már nincs zúgó léghuzat, elmarad a patak csobogása, innen már hangosan lehet imádkozni, énekelni – jól lehet hallani az előimádkozót.

Már két héttel a búcsú előtti vasárnap a Restérol a (buzitai) templomba átjáró hívekkel megbeszéltük, hogy várjanak minket, akik a barkai búcsúra készülnek, s csatlakozzunk a jánoki zarándokokhoz, hogy közösen nagyobb *proseció*t alkothassunk.

Jó előre elkészítettük magunknak az elhasznált posztókalapból a papucsokat, mert abban kényelmes járni. Különben Jánokig úgyis mezítláb mentünk a tagúton, s csak 10 kilométer út volt, amelyen az elszórt kövek miatt papucsban jobb volt menni.

A búcsú mindig vasárnap volt megtartva Barkán. Előtte pénteken befűtöttem a kemencébe, kétszerre raktam be a keltett tésztát, annyit sütöttem. Mivel két napra a családnak is kellett, meg aztán arattak a kepek, és ez már olyan régi szép hagyomány volt, hogy aratáskor többször kellett őket köszönteni a mezőn süteménnyel és palinkával. Hogy ez se maradjon el. Délután megfőztem két napra a család részére, levittem a pincébe, csak melegíteni kellett nekik azután. Vacsorakor megbeszéltük a kétnapos tervet, hogy a férjem élénkbe jön Jánokra szekérrel, s külön megbeszéli a szekerekkel, hogy fél négyre valamennyien odaérkezzenek, s hogy több ülést készítsenek a kocsira, hogy mindenki elférjen.

A magunk készítette posztópapucsot, az ünnepi lábbelit, az ünnepelő blúzt, szoknyát, imakönyvet, mind a kosárba raktam, a rózsafüzért mindig a kosár fölére hurkoltam, hogy kéznél legyen. Reggel már fél háromkor talpon voltam, megfejtem a tehenet, elkészítettem a reggelit. Máris jöttek az indulásra kész hívek. Elköszöntem a családtól és Isten segítségével elindultunk. A templom mellett már vártak a többiek. Itt letérdeltünk a kereszt elé, imádkoztunk. Majd az örvendetes rózsafüzérral indultunk.

Reste két és fél kilométer. Mire odaértünk, éppen befejeztük a rózsafüzért. Ott már vártak minket. Ha száraz idő volt, az alvégről a közelebbi réteken keresztül vettük az irányt. Innen már jó negyvenre szaporodtunk és énekelve indultunk ki a faluból. Az emberek kiszaladtak a kapukba, kalapjukat levéve fejezték ki tiszteletüket. Az ének után azonnal megkezdtük a fájdalommas olvasót. Azt hagyományozták ránk az elődeink, hogy minden búcsún legalább egyszer mind a három olvasót el kell imádkozni, de szívből, a keresztúti ájtatosságon részt kell venni, gyónni és áldozni, szentbeszédet hallgatni, ezek nélkül nem lehet búcsút nyerni. De ajánlatos még alamizsnát adni, és imáinkat az Egyház szándékára és másokért felajánlani legüdvösebb.

Az ének befejeztével, mivel még mindig távol esett Jánok, megkezdtük imádkozni a dicsőséges rózsafüzért, a falu szélén be is fejeztük. Itt megálltunk pár percre, kivettük a batyuból az ünnepi lábbelinket, de előbb még a mindig jó harmatos fűvel megtisztítottuk a

¹Részlet a szerző 1989. évi díjnyertes néprajzi pályázatából, amelyben a fennmaradt írásos dokumentumok, valamint elsősorban visszaemlékezése alapján írta le a barkai kegyhely történetét és a buzitaiak barkai gyalogos búcsújárását. A jelenleg Szlovákiához tartozó települések hivatalos nevei: Barka – Bôrka; Buzita – Buzica; Csész – Čečejuvce; Jánok – Janík; Lucska – Lučka; Reste – Rešica; Szádelő – Zádiel; Szádudvarnok – Zádielske Dvorníky; Torna – Turnianske Podhradie; Zsarnó – Žarnov. (Barna Gábor)

lábunkat és felhúztuk a csizmát. Szépen négyes sorokba rendeződtünk és innentől kezdve egészen a templomig énekelve mentünk. Itt misét hallgattunk, lehetett áldozni. Mise után két legény a fehér lobogóval és közöttük egy lány a könnyen hordozható vezérkeresztrel előre álltak, mi pedig vegyesen a resteikkel és a jánokiakkal, ismerősök, rokonok négyes sorokban felálltunk utánuk: Isten segítségével énekelve megindultunk.

Előimádkozóink megkezdte az örvendetes rózsafüzért. Zsarnóhoz érve befejeztük. Itt újra lábbelicserre következett. A templomhoz érve a legények a lobogókat a falhoz támasztották, míg a lány a vezérkeresztrel az oltár jobb szélére térdelt. Bal szélre az előimádkozó. Megvárta, amíg mindenki elhelyezkedett és akkor kezdte el az imát. Az ének befejeztével a fájdalmas rózsafüzért kezdtek el, miközben a papucsokat újra felhúztuk, mert a csizma a nagy melegben egyre jobban szorítja a lábunkat. Ittunk vizet az üvegből és imádkozva mentünk Torna felé. Az olvasót befejeztük, még nem értünk egészen a városhoz. Itt megint csizmát húztunk, ittunk vizet, hogy jobban tudjunk énekelni a városon végig, majd szépen sorba felzárkózva mentünk. Éneklésünkre az utcára jöttek az emberek; kalapjukat levették, a fogatosok félreálltak. Tornán a templomba nem mentünk fel, mert az az útunktól távol, a város feletti dombon áll. Itt Tornán, a Szent János-szobor mellett egy kis prosció várt minket: somodiak, ájiaik és tornaiaik. Így mentünk Tornáról kifelé énekelve. Fél kilenc tájban lehetett az idő, mi, buzitaiak az út háromötödét már megtettük. A városon kívül egy pár percre megálltunk, lehúztuk a csizmáinkat, fel a papucsat és megkezdtük a dicsőséges rózsafüzért. Szádudvarnokhoz közeledve proscióinkat üdvözölve megszólaltak a harangok. Előimádkozóink közül, mindenki húzza fel csizmáját! Amikor elhagytuk Udvarnokot, nem húztuk le, mert Szádelő csak egy kilométer és a falu felső végén, a patak partján tartottunk fél óra pihenőt.

Szádelő református község, nincs katolikus temploma. Énekelve vonultunk át a községen, ahol az út szélén és az udvarokban beállva voltak azok a fogatok, amelyek a búcsúra zarándoklókat hozták, és itt várakoztak visszaatértükig. Átvonulásunk idején a fogatosok kalapot levéve fejezték ki tiszteletüket. Kérve a faluból a völgyszakadék szikláit tártak szemeink elé. Mi balra lehúzódva lehúztuk csizmáinkat, átgázoltunk a patakon, letettük a batyukat és megmosakodtunk a patak vizében. Ezután ettünk valamit.

Évés közben már sok szó esett Barkáról. Valaki azt mondta, hogy a kegyképet Barkára a pápa küldte egy remetével, aki negyven évig vándorolt vele, amíg megtalálta Barkát. Egy másik ember úgy tudta, hogy egy lucskai ember hozta a képet Lorettóból, és a kép előbb a lucskai templomba lett elhelyezve, majd egy kis felhőcskén leereszkedett a barkai templom mellett egy fára, s azóta van Barkán. Egy harmadik szerint egy Kukta nevű gazdag ember felesége beteg fiát Rómába vitte, és amikor az a kép előtt meggyógyult, megfestette a képet, s gyalog hozták haza 40 napig hálából, vállalva a törődést.

Tovább haladva Barka felé hamarosan megpillantottuk a fehérre meszelt kápolnát az erdő szélén. Lépteinket meggyorsítva értünk a kápolna elé, és ekkor megszólaltak a barkai templom harangjai. Most már levettük a batyut a hátunkról, lehúztuk a papucsainkat, kivettük az ünnepi blúzt és szoknyát, felöltöttünk, felhúztuk a csizmát. A batyut már szétszedtük, az abrosszal letakartuk a kosárka tetejét és innen a karunkon vittük. Csak visszatérve másnap ezen a helyen kötöttünk újra batyut. Innen már énekelve mentünk lefelé a hegyről, végig a falun a kegytemplomig.

A harangok állandóan szóltak, mert ilyenkor szinte szünet nélkül érkeztek a prosciók. Még az egyik be sem ért a templomba, már a másiknak kellett harangozni. Közeledve a templomhoz mi is a szokásos beköszöntő éneket mondtuk:

*Jertek velünk köszönteni szép Szűz Máriát,
A barkai kegytemplomnak kinyílt virágát.
Hoztunk neked Szűz Mária lángoló szívét,
Oltárodra piros rózsát, kék nefelejset.*

Beérkezvén a templomudvarra megkerültük a templomot énekelve. Ha a bejáratnál várakozott még prosció a beköszöntésre várva, akkor másodszor vagy harmadszor körülmentünk a templomon. Betérve az oltár elé térdelt az előimádkozóink és elmondta a beköszöntő imánkat:

*Köszönteni jöttünk kegyes Szűz Mária,
Barkai templomnak tündöklő csillaga,
Kármelhegynek te vagy fényes szép felhője,
Leborulunk eléd, skapulárénk gyöngye.*

A beköszöntő ima alatt a Szűzanya kegyképét néztük, és nagyon boldognak éreztük magunkat. Ezután átadtuk helyünket az utánunk érkező proseciónak.

Kimentünk az udvarra, ahol több helyen folyt a gyóntatás. A közös misékre összeadtuk a pénzt, amit az előimádkozó bevitt a parókiára és közölte, melyik órában lesz a mise értünk. Majd beálltunk a gyónók közé.

Azután ment mindenki *oferát* vásárolni. Ezeket minden búcsújáró helyen szokták árusítani. Olyan 6–10 deka súlyú viaszfigurák voltak, rendszerint a mézeskalácsosok, viaszöntők, gyertyaöntők készítették. Ezek közt az ábrázolások közt lehetett látni emberi, állati alakokat, továbbá kéz-, láb-, szemmintákat. Voltak olyanok, amelyek glóriás keresztet, szív alakot, néha szenteket ábrázoltak. Ezekből vett mindenki a saját baja, kérése, elgondolása alapján. Kérését, óhaját könyörgésben imába foglalta és az annak megfelelő oferával együtt felajánlotta a kegyhelyen, remélve kérése teljesülését. Akinek a családjában beteg volt, vagy magának fáj a keze vagy a lába, azok kéz vagy láb alakú oferát vettek. Ha az állatok voltak betegek, olyat. Akinél békétlenség volt a családban, az kereszt alakú oferát vett. A szívet a fiatal szerelmesek ajánlották fel kiválasztottaikért, a mielőbbi házasságért. Voltak huncut legények, akik a kéz alakú oferát ajánlották a lányoknak, hogy jobban tudjanak ölelni.

Az oferákat az oltárt körüljárva, volt aki térdelve csinálta ezt, mások titokban, az oltár melletti gyűjtőhelyre tették. Az összegyűlt viaszfigurákból a templom gyertyaszükségletét fedezték.

Vizet inni a parókia udvarán lévő kúthoz mentünk. De árultak itt hordóban savanyított uborkát és annak a levét ittuk, vagy szörösgodoját, málnát, szedert, és mivel itt minden későbbben érik, még cseresznyét is. A bosnyák árusok fejükről levéve a nagy kosarat mindenféle csecsebecsét kínálgattak. Sátorok alatt mézeskalácsosok, cukorkaárusok árultak. Másik sátorban kegytárgyakat lehetett venni. Árultak búcsújárásnál használandó ima- és énekszövegeket. Mindenik mellett rá volt nyomtatva, melyik ismert ének dallamára énekelendő. Rendszerint vett mindenki és otthon megtanultuk a szöveget, hordtuk búcsúkra és akkor nem kellett az előimádkozónak diktálni.

Azok, akik addig még nem iratkoztak be skapulárés tagnak, azok a parókia tornácán felállított asztalok mellett gyülekezve diktálták be neveiket a társulati anyakönyvbe. Itt lehet megvenni a skapulárét, amellyel az új tagokat a búcsú napján avatják és igazolást kapnak belépésükről. Ezen fel van tüntetve a személyi adatok után a társulat szabálya és a tag kötelessége is. E szerint minden nap két vagy három Miatyánkot és Üdvözetet kell mondani a Szűzanya tiszteletére, szerdai napokon a hústelektől tartózkodni, a szent skapulárét halálgy viselni, s az állapot szerinti tisztaságot megőrizni. A tagsági lapot, az igazoló lapot megőrzik és a tag halála után a hozzátartozók rendszerint elküldik a barkai plébánosnak, aki a skapuláré társulat elhalt tagjaiért misét mond, s nevüket a szombat esti ájtatosság után a templomban felolvassa. Ajánlatos még évente a kegytemplomot meglátogatni és alamizsnát adni. Aki teheti, a szombati húsevéstől is tartózkodhat. Egyik dolog sem kötelező, de aki megtartja, az a Bulla Sabbathina szerint a halála utáni első szombaton a Boldogságos Szűz által szabadul a purgatóriumból.

Kint a kapunál és az út szélén helyezkedtek el a koldusok. Könyörögve énekeltek: Mária tisztelői, könyöröljetek rajtam! Úgy sajnáltuk őket, igyekeztünk alamizsnát adni mindegyiknek bőven. Volt közöttük béna, olyan is aki mindkét lábát elvesztette. Én igen sajnáltam őket, még sűteményt is adtam a kosaramból.

Szombaton délután három óra tájban kezdődött a vecsernye, ez volt a búcsú hivatalos kezdete. Utána kihirdették a papok tót, német és magyar nyelven a másnapi ünnepi programot. Vecsernye után bent a templomban előbb a tótok, majd utánuk a németek végezték a keresztúti ájtatosságot. Mi magyarok, akik a zarándokok zömét alkottuk, nem fértünk be a templomba, rendszerint előimádkozó vezetésével a templom keleti felén kezdtük meg a kereszties búcsú végzését, másik csoport meg a nyugati végén, és így végeztük a stációs búcsút.

Estefelé, akinek rokona vagy ismerőse volt, oda ment. Akinek nem volt, azok már délután bekopogtak egyik vagy másik házhoz és igyekeztek maguknak szállást szerezni. A rokonok, ismerősök rendszerint egy helyre mentek. A pajtában ponyvát terítettek nekik, ott pihenték ki magukat. Ilyenkor a barkai református családok is szívesen adtak szállást a zarándokoknak. Sokan maradtunk azonban a templom körüli gyepen. Kosárból megvacsoráztunk, majd bementünk, beültünk a padokba és reggelig imádkoztunk, Mária-énekeket énekelünk, mondtuk a rózsafüzért.

Pirkadatkor kimentünk a templom alatti patakocskához, megmosakodtunk és felfrissülve mentünk vissza a templomba. A házaktól is kezdtek gyülekezni a búcsúsok. Közösen

imádkoztuk a rózsafüzért. Megkezdődtek a korai misék. Az értünk bemutatott misén áldoztunk, majd a mise után kint a kosárkából megreggeliztünk.

A koldusok is igyekeztek elfoglalni előző napi helyeiket. Szegényeket megsajnálva újra dobtam nekik a kalapjukba pár krajcárt. Az árusok is kirakodtak ismét. Ilyenkor igyekezünk megvenni a még hiányzó búcsúfiát, amit otthon nagyon vártak. Kicsi fémtokban védőszentjüket, vagy egy-egy színes rózsafüzért, a kisebbeknek pedig elmaradhatatlan volt a mézeskalács olvasó. Ilyenkor reggel meg kell venni, mert a nagymise után indulni kell a proscióval. Az apró cukor a legkiadósabb, hogy mindenkinek, még a szomszéd gyerekeknek is jusson.

A reggeli misék után érkeznek azok, akik éjszaka indultak útnak. A közelebbieket gyalogosan, a távolabbiakat lovasfogattal érkeznek. Estig arattak, éjfél után indultak. Nem számít a fáradtság. A papok gyóntatnak a templom körül, mi a kereszt előtt mondjuk a rózsafüzért. A nagymiséig elimádkozzuk a három rózsafüzért, a lorettói litániát és egy-két szép Mária-éneket elénekeltük. Mise előtt mindig beharaptunk egy-két darab süteményt, mert a nagymise után mi a távolról jött proscióval azonnal hazaindultunk és csak az előző napi pihenőhelyen álltunk meg. A mise után tehát mi köszöntünk el először a Szűzanyától:

*Búcsúznak Tetőled drága szép Szűzanyánk,
Mennyei fényedből tekints le mireánk,
Földi küzdelmünkben légy a mi vezérünk,
Soha el ne hagyj, esdekelve kérünk!*

Ilyenkor talán két órán át is zúgtak a harangok, búcsúztatták a prosciókat.

Útvonalunk hazafelé ugyanaz volt, mint jövet. Pihenni, enni, papucsot és csizmát váltani is ott szoktunk, mint a kegyhelyre menet. Zsarnón az utolsó hozzánk csatlakozott más falusi emberek is elköszöntek, most már csak azok voltunk együtt, akikkel együtt indultunk. Csizmáinkat már nem húztuk le. Tudtuk, jönnek elibénk és így nem kellett kapkodni az öltözéssel. A két falu között különben is csak 3 kilométer a távolság.

Az otthonmaradtok a tisztelendő úr vezetésével kijöttek elibénk. A két prosció egymástól néhány méterre megállt, ekkor a lobogókat és a keresztekét háromszor egymás felé meghajtották. A tisztelendő úr rövid beszédet mondott, azután összekeveredve, énekelve, harangzúgás alatt vonultunk be a templomba. Ott hálát adtunk a zarándoklatunkért, énekeltük a Te Deumot és így ért véget a barkai búcsújárásunk.

Az út szélén már vártak ránk a fogatok, felszálltunk és indultunk haza. Első dolog volt, hogy a gyerekek megkapják a búcsúfiát. Este átjöttek a szomszédok, bejöttek a nálunk évről évre megtartott aratóink is, nekik is el kellett beszélni az utunkat, a kegyhely legendáját, elmondtam a prédikáció rövid tartalmát, mindent, ami az úton és Barkán történt.

Kmeczkó Mihály

Lourdes-i búcsú Tallóson

A tallói lourdes-i barlang keletkezésének története a következő: Prenoszil Dózsa uradalmi intéző süketnéma leánykáját édesanyja elvitte Lourdes-ba. Nemsokára a lourdes-i zarándoklatot követően a kislányka álmot látott, a lourdes-i barlangot látta a tallói temetőben. Ezt megértette édesanyjával. Az édesanya kivезette a leánykát a temetőbe és kikérdezte, hogy hol, a temető melyik részén látta a barlangot. A leányka megmutatta a helyet. Mire szülei elhatározták, hogy a barlangot megépítetik.

Egyesek szerint Lourdes-ból hozták volna a köveket, de nem lehetetlen, hogy az hazai kövekből (habkőből) épült. Úgy hallottam, hogy dr. Herodek Antal, akkori eperjesi plébános édesatyja, aki szobi származású volt és értett a terméskőből való építkezéshez, falazta fel a barlangot. A rácsozatot és az előtte lévő, kereszttel ellátott fogadalmi gyertyaégetésre szánt vasállványt, valamint az üvegbúra befogadására alkalmas vascső állványokat Rossmann uradalmi főgépész irányításával Vertl Fábán uradalmi kovács csinálta. A barlang előtti hársfát Krisztinus Lajos akkori osztálytanító ültette az iskolás gyermekek jelenlétében. A barlang előtti tér szegélyén, valamint a barlang mögé díszcserjéket, fenyő- és tujafákat ültettek. A tér jobboldali részén az egyik fenyőfának az ága összecsavarodott és Krisztus koronájára emlékeztető alakot vett fel, aminek csodájára jártak. Hogy ez sértetlen maradjon, figyelmeztető táblát helyeztek el mellette, ami hosszú években át hirdette, hogy a koszorúhoz nyúlni nem szabad. A barlang építményét cementburkolattal óvták a beázás ellen. Körötte gyalogutat hagytak azok számára, akik búcsújárásuk alkalmából gyertyás kézzel meg akarták kerülni a barlangot. A gyalogút külsejét orgonabokrokkal szegélyezték. A kövek közé borostyánt és vadszőlőt ültettek, ami idővel egészen belepte a barlangot. Az 1929. évi nagy tél ezeket jórészt mind kipusztította.

A barlang építésének befejezése valószínűleg az 1901. évre esik. A plébánia irattárában található Boltizár József püspök, általános érseki helytartó Esztergomban, 1905. augusztus 1-jéről kelt leirata, aminek tanúsága szerint Holóczy Ignác esperesplébános azért folyamodott az esztergomi érseki hatósághoz, hogy engedélyezzenek búcsúkat a barlangot látogató ájtatoskodóknak. „3224/1901. Nagyon tisztelendő Esperes és Plébános Úr! Mivel kegyelmes

Főpásztorunk lelki hatalma nem terjed ki annyira, hogy az Anyaszentegyház kincstárából állandó módra vagy örökösre engedélyezhessen búcsúkat, ezért a Lourdes-i Boldogságos szent Szűznek Tallós valamely barlangjában a hívek tisztelete tárgyául kihelyezett képét a kért búcsúkkal el nem láthatja. Ilyesféle búcsúkat az Apostoli szentszék nem engedélyezhet. Legjobban cselekednék nagyon tisztelendő Uraságod, ha valami, már búcsúkkal ellátott imádságot táblára írva a hívek számára kitenne, hogy a barlangot látogatók az ima ájtatos elvégzésével búcsúkat nyerhessenek. Erre a célra fel lehetne használni a következő imát: Fogantatásodban Szűsz Mária szeplőtelen voltál; kérd érettünk az Atyát, akinek Fiát, Jézust a szentlélektől szültél. (100 napi búcsú, VI. Pius, 1798). Ezt ajánlva nagyon tisztelendőségnek az oltárnál végzett imába ajánlottan maradtam, Esztergom, 1901. aug. 5. Boltizár József püspök, általános érseki helytartó.”

Amíg a Prenoszil család Tallóson lakott, gyakorta látták őket ájtatoskodni a barlangnál. Főleg Margitra emlékeznek, mint serdülő leányra, hogy hosszasan imádkozott ott. Természetesen az uradalmi kertész révén gondoskodtak a barlang díszítéséről is. Első gondozója Szeluczky Ferenc volt. A barlang gondozása mellett annak első propagátora, hírverője is lett, s így rövidesen a környék is felfigyelve a barlangra, számos búcsújáró kereste fel, főleg a Boldogságos Szűz születésnapján. Az 1912-es évtől kezdve főleg a környező falvak, később már a csallóközi falvak népének is kedvelt búcsújáró helye lett.

A búcsúok mindig Kisasszony-napja előestéjén jöttek, s még az éjjel vissza is tértek a falujukba. 1932-től az akkori plébános már az ünnep előtt összeíratta a faluban azokat a családokat, ahol a búcsúok megszállhattak éjszakára. Az ünnep előestéjén este 8 óraker gyertyás körmenetet tartottak, s a vidéki búcsúok utána a tűzoltó ügyeletésnél megtudhatták szállásuk helyét. 1934 óta szeptember 8-a a galántai járás katolikus ifjúságának is napja lett.

A barlangbúcsú a már hagyományossá vált templombúcsúval szemben (eszem-iszom, mulatozás) néhány éven át megtartotta az igazi búcsú jellegét: közös szentgyónás, áldozás volt, s ezen kiszolgált katonalegények és meglelt leányok vettek részt szinte száz százalékban. Este mindig szentségimádás volt. Délután szép műsort adott a katolikus fiatalság, amit a búcsúok zöme megnézett. Ezeket a tallósi műsoros délutánokon nemegyszer illusztris nézők is akadtak, pl. a bécsi olasz nagykövet. A Kisasszony-napi ünnepségek csúcspontja 1939. szeptember 8-a volt, amit Bárány Imre kezdeményezésére Mátyusföldi-Csallóközi Nappá avatták. Jelen volt P. Kerkay, Hoka Imre és Drahoš János esztergomi érseki vikárius. A szentmisét is ő celebrálta. A mise után körmenet volt, ezen tízezer ember vett részt. A barlangnál sok imameghallgatás történt, ennek bizonyítéka volt a sok hálakép és emléktábla, az itthagytott mankók. Később, 1940-ben ezeket a tárgyakat katzer Ferenc káplán elhordatta a barlangtól, nehogy elvonják a figyelmet a Szent Szűzről. A gyógyulások igazolására a harmincas évek valamelyikén beszélt egy borsai asszonnyal, akinek a leánya szintén itt gyógyult ki csontszújából, s férjhez is ment. Ezért az asszony szentmisét szolgáltattott a barlangnál.

1939. szeptember 8-án Bárány Imre vágsellyei Kalot-igazgató meghívására Serédy Jusztinián bíboros hercegprímás is megjelent délután négy óra tájban. A további években ezek az ünnepségek hanyatlani kezdtek, majd a front után két évig egyáltalán nem tartottak Kisasszony-napi körmenetet.

1947-ben ismét megtartották a Kisasszony-napi körmenetet a komáromi bencések közreműködésével. 1949-ben egyhetes missziót tartottak, majd a missziós kereszttel körmenet volt a barlanghoz, ahol Bíró Lucián igazgató mondott szentbeszédet. Ebben az évben a nagyobb gazdákat áttelepítették Magyarországra, helyükbe magyarországi szlovák, evangélikus telepések kerültek, így a búcsúok már nem kaphattak szállást éjszakára. Sokan a faluban járkáltak, sokan a templomlépcsőn vagy az oltárnál virradtak meg, így a búcsúk abbamaradtak. Csak ha szombaton vagy vasárnap volt Kisasszony-napja, akkor tartottak búcsút. Ma is így tartják.

Marcell Béla

*A sopronbánfalvi kegykép. A częstochowai Fekete Mária-kép legrégebb hazai másolata.
(Domonkos Ottó felv.)*

A częstochowai Fekete Mária ábrázolásai és tisztelete Magyarországon

Częstochowa a lengyelek – századunkra nemzetközi jelentőségűvé vált – nemzeti kegyhelye már alapításában is szoros szálakkal kötődik a magyar katolicizmushoz, Magyarországhoz.

Częstochowa Jasna Góra-i kolostorát ugyanis 1382-ben Márianosztráról kiindulva magyar pálos szerzetesek alapították. Amíg a magyar pálos rendtartomány az évszázadok viharában kétszer is megsemmisült – előbb a török pusztításai, később II. József császár, a kalapos király korlátozó intézkedései következtében –, addig a częstochowai kolostor fokozatosan a pálos rend legfontosabb zárdájává vált. Híres kegyképe szintén a korabeli magyar kapcsolat révén került Lengyelországba. A Mária-ikont Opuliai László, Nagy Lajos király rokona, Magyarország nádora, később Lengyelország helytartója ajándékozta a częstochowaiaknak. Királyi eredetűre utalnak a kép hátterét díszítő Anjou-liliomok. A viharos lengyel történelem során a kegyképpé emelkedett Mária-ikon a Regina Poloniae (Lengyelország Királynéja) nevet kapta. Tisztelete különösen a XVII. századtól erős, bár częstochowai zarándoklatokat már a XV. század elejétől ismerünk. A főbúcsúja május 3-án, a Lengyelek Nagyasszonya ünnepén van. A zarándokok száma már a XVII. században több tízezer, ez századunkra évi egymillió fölé emelkedett. Nagyon népszerűek máig, s azok voltak az elmúlt évtizedek alatt is a Varsóból és más városokból a częstochowai Fekete Máriához vezető gyalogos zarándoklatok, amelyeken magyarországi fiatalok is rendszeresen részt vettek és részt vesznek.

Magyarországi búcsúok a történelmi, a gazdasági és a dinasztikus kapcsolatok miatt az elmúlt évszázadokban is sűrűn felkeresték Jasna Gorát. A zarándokok neveit a középkor óta egy kódexbe vezették. A névsorban több magyar főurat is találunk. Homonnai Drugeth ungvári főispán például 1552-ben a kegyhelyen Szent Anna tiszteletére oltárt építtetett. Egy másik magyar főúri asszony, Bánffy Dorottya három lányával és fiával együtt beiratkozott az itteni Szűz Mária Társulatba.

Az újabb kutatások megállapították, hogy a hársfalpra festett ikon egy jeles itáliai festő: Simone Martini alkotása, akinek szoros kapcsolata volt az Anjou-családdal. A keleti, Hodigitria típusú képen Mária bal karján tartja áldást osztó fiát, a gyermek Jézust, akinek bal kezében könyv látható. A Fekete Mária néven ismert ábrázolás nemcsak a lengyelek királynéja lett, hanem a pálos szerzetesek patrónája is. Másolatát lehetőleg minden pálos rendi templomban elhelyezték. A pálosok török hódoltság utáni magyarországi talpra állásakor így került a másolatokból több helyre hazánkban is.

Rövid írásomban ezekről a másolatokról, s a körülöttünk kibontakozott búcsús tisztelet-ről kívánok szólni: elsősorban Márianosztráról, a pálos rend egykori, középkori kolostoráról és vázlatosan Sopronbánfalva templomáról.

A pálos remeték márianosztrai kolostorát Nagy Lajos király alapította a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére. Innen származik neve is: Maria Nostra, a mi Máriánk. A török hódoltság idején elnéptelenedett kolostort romjaiból Széchenyi György esztergomi érsek építtette újjá, aki 17 000 forintos alapítványával lehetővé tette, hogy 1718 és 1721 között felépüljön a régi helyén a templom. Az ekkor már élő rendi szokás szerint itt helyezték el a częstochowai kegykép másolatát, a pálosok patrónájának képét, hogy évszázados kultusza, oltalmazó ereje kisugározzék a kolostor körzetére, hogy minél több Mária-tisztelőt vonzzon ősi fundusukra. A kegykép népszerűségét bizonyítják a különböző fogadalmi jegyek, amelyeket a zarándokok ajánlottak föl hálából, valamint az ünnepélyes megkoronázás, amely 1749. augusztus 31-én történt. Legújabb megkoronázása 1983. október 2-án volt, amikor Lékai László primás, esztergomi érsek a magyar koronával ékesítette föl a képet. A márianosztrai kegyképet 1720 körül Laskivi Cyprián pálos szerzetes festette. Előképe a częstochowai kegykép.

A prototípus jelentésrétegeit a másolatok, köztük a márianosztrai kép is képviselik. A kegyképet legendája szerint – a Hodigitria típusokhoz hasonlóan – maga Szent Lukács evangélista festette, mégpedig a názáreti Szent Ház Szent József által készített asztalajára. Annyi bizonyos, hogy a besötétült ikonok mindig azt a képzetet keltik a szemlélőben, hogy már a messzi évszázadokban készültek. Esetünkben mégis inkább az arcok és a kezek tudatosan festett tónusáról van szó, amiért is Fekete, illetve Szerecsen Madonnának nevezték

el. Bibliai értelemben a feketeség a súlyos megpróbáltatások jelképe, amint a gyakran Máriára alkalmazott Énekek énekében olvashatjuk: „Fekete vagyok, de szép, Jeruzsálem leányi... Ne nézzetek engem, hogy feketés vagyok, mert a nap színtelenített meg engem: az anyám fiai harcoltak ellenem.” (I. 4–5.) A bibliai idézet beteljesedését érezhették Mária tisztelői a képrombolás harcok éveiben éppúgy, mint a huszitizmus és a protestantizmus küzdelmeiben. Mária arcán a kardvágás nyoma ennek az ellenséges érzületnek az emléke.

Sobiesky János lengyel király, amikor 1683 szeptemberében a török hadaktól szorongatott Bécs megmentésére fölvonult, magával vitte a kegykép egyik másolatát, amely előtt imáit végezte. A szeptember 12-én bekövetkezett győzelem palládiuma – a passauai Segítő Mária mellett – a czechochowi Istenanya lett. Ezért hagyta a győztes hadvezér emlékül a csata színhelyén, a kahlenbergi kápolnában az általa tisztelt ikont, amely ma is ott (Kahlenberg ma Bécs egyik elővárosa) látható.

A czechochowi kegykép kultuszának jelentősebb emlékei Magyarországon a következők: a pesti Egyetemi, egykor pálos templom főoltárán rézlemezre festve, a papai Nagyboldogasszony, egykor pálos templom főoltárának kegykép-változata, az egervári plébániatemplom főoltárán. Mellékoltárokon pedig a pesti Rókus-kápolnában, a terézvárosi plébániatemplomban, a bajai ferences templomban, a bölcskei és perkáti plébániatemplomokban láthatók. A kismartoni ferences templomban kegyoltár. Legnevezetesebb változatát, amely ma is élő és virágzó kultuszt von maga köré, a szeged-alsóvárosi ferences templom bejáratánál a jobb oldali oltáron látjuk, amelyet Morvay András szegedi festő készített 1740-ben. (E képről és e képhez írta Juhász Gyula szépséges versét: a Fekete Mária címmel.) II. Rákóczi György felesége, Báthori Zsófia által alapított kassai jezsuita templom falán a czechochowi kegykép feltehetőleg az alapítónőtől származó XVII. századi másolata függ.

A hazai másolatok közül emeljük még ki a sopronbánfalvi képet, amely körül jelentős búcsús tisztelet bontakozott ki!

A sopronfalvi, Szent Wolfgang (Farkas) tiszteletére szentelt középkori kápolnát a pálos rend kapta meg a XV. század végén. A török előrenyomulás miatt Bécsűjhelyre menekült pálosok 1614-ben tértek vissza, s elkezdték templomuk és kolostoruk újjáépítését. Ettől az időtől kezdve Mária ünnepein tömegesen keresték fel Nyugat-Magyarország lakosai a kegyképet.

A díszesen faragott rokokó keretben lévő Mária-kegyképen az évszázados áhítat jeleit a ráaggatott ékszerek és koronák egyaránt bizonyítják. Feltehetőleg a kegykép már a XVI. században az ottani pálosok tulajdonában volt. A czechochowi kegyképnek legkorábbi hazai másolata.

Dr. Szilárdfy Zoltán

A magyarpolányi kálvária

Ha valaki a 8-as főúton, vagy a Budapest–Szombathely vasútvonalon Ajka mellett utazva észak felé tekint, a Bakony halmai között egy elkülönült kis hegyre lesz figyelmes. Csúcsát egytornyú templom koronázza, de ebből a távolságból is jól látható, hogy a felvezető út mentén más kisebb építmények is állnak. Ez a falu fölé magasodó magyarpolányi Kálvária-hegy.

1. A középkorban Polányként emlegetett falu a bakonybéli bencés apátság birtoka volt. Bencés templomáról 1256-ban emlékeznek meg. 1545-ben Podmaniczky Rafael foglalja el, majd 1557-ben Várpalota várához csatolják. 1564-ben Thury György birtoka. 1696-ban a ciszterci rend zirci apátsága szerzi meg és birtokolja egészen a második világháború utániig.

A község lakói a reformáció alatt felvették az új hitet. Templomukat 1661-ben építették. 1725-től református prédikátora és tanítója is volt a községnek. Bár Polány szerzetesi birtok, még 1747-ben is szünetelt a katolikus vallásgyakorlat. A reformátusok ellensúlyozására ezért a rend Sziléziából és Felső-Ausztriából német ajkú katolikusokat telepített be, akikhez szórványosan szlovákok és horvátok is csatlakoztak. Ez utóbbiak később elnémetesedtek. Leteledésük helyét 1752-től Németpolánynak, a régebbi falurészt Magyarpolánynak hívták. Az utóbbi lett 1899-től a kettős falu hivatalos neve.

A katolikusok számára 1751-től az uraság házában egy szobát kápolnává rendeztek be. Hitéletük erősödésével a reformátusok egyre inkább hátrányos helyzetbe kerültek. Az üldözések elől többségük más falvakba költözött át. Végül is az apátság 1761-ben földesúri jogon végleg megszüntette a református vallásgyakorlatot és az utolsó lelkész, Kisvárday József kénytelen volt Tapolcafőre elköltözni.

A német telepítés előtti szórvány katolikusság egyházilag a városlödi, majd 1752-től 1761 szeptemberéig a kislódi plébániához tartozott. A plébánia 1761-ben alakult meg. 1763-ban kezdtek el a ma is álló barokk stílusú, Szent László magyar király tiszteletére szentelt plébániatemplom építését. Mestere valószínű a zirci Johann Hoffpaur volt. A szentélyt 1769. október 27-én Konstantin Haschke zirci-reichenauai apát szentelte fel. Az építkezés a hajó és a torony elkészültével egészen 1773-ig elhúzódott.

Általános vélemény, hogy a templomot és a közelében lévő kálváriát a még megmaradt református lakosság megnyerésére, ellenreformációs szándékkal telepítették a magyarpolányi falurészbe. Természetes azonban, hogy a hely kijelölésében a domborzati viszonyok is meghatározóak voltak, érthetően elsősorban a kálvária esetében. A kor kálváriáit ugyanis szinte kivétel nélkül természetes vagy mesterségesen összehordott magaslatokra, esetleg kiemelkedő építményre telepítették. A hely kiválasztását és megszentelt jellegét a középkorból fennmaradt, ekkor még nyomaiban meglévő templomromok is befolyásolhatták. Emléküket a bejárati homlokzaton az 1990. augusztus 18–20. között tartott falunapok keretében elhelyezett emléktábla örökítette meg.

Érdekes, hogy amíg a falu, ezen belül a templom története részleteiben is ismert és jól feldolgozott, a kálvária történetére az eddigi kutatók szinte semmilyen adatot nem találtak.

Igy csupán feltételezik, hogy eredeti formájában a templomépítés idején, vagy azt közvetlenül követően készült, mindenesetre 1780 előtt, hiszen II. József császár rendeletei korlátozták a népies ájtatossági formákat és ellene voltak a kálváriák építésének is. Nem ismerjük a mestereket sem. A hagyomány a stációkban elhelyezett szobrokat az egyébként ismeretlen sváb Listner testvérek művének tulajdonítja. Ezt az adatot az egymást követő írárok érthetően ismétlik.

A különböző leírások a kálvária stációinak számát eltérően adják meg. Többen, így például Dornay Béla hat stációt, Gulden István hetet említ. A hiba bizonyára a fogalom eltérő értelmezéséből adódik. A Veszprém Megyei Levéltár 1829-ből való térképéből egyértelmű, hogy a hegy tetejére felvezető út mentén öt, a maiakkal azonos stációépítmény készült, a hegy tetején lévő elliptikus plató elején pedig háromkeresztes kálváriajelenet volt. Ezeket Zichy Domonkos püspök 1846. évi egyházlátogatása is említi. A platón 1910-ben Weber zirci kőműves az Amerikába és Kanadába kivándorolt egykori polányiak és a helybeliek adományaiból neogót stílusú kápolnát emelt. Azonos stílusú oltára Schmidt József budapesti oltárépítő műve. A színes ablakok Palka József alkotásai. Lehet, hogy a három korábbi keresztet már a templomépítés kapcsán egyetlen kereszttel cserélték fel. A régebbin 1930-as évszám volt. 1990-ben újjal cserélték ki, s az évszámot a kereszt alsó részébe vésték. Az 1829-es térképen a templom és az első stáció közötti előtér még üres. Zichy püspök szerint „... a templom mellett a fájdalmas Szűznek lemezéből készült képe” volt. Valószínű ennek megújításaként csináltatta Czimmermann József és neje, Veibl Ágnes a falazott fülkébe helyezett Pietà szobrot 1901-ben. Ekkor készülhetett a Kálvária-hegy alsó elkerítése is. Ugyancsak 1901-ben emelték a templomhoz közelebb az úgynevezett „amerikás” keresztet. Ez Polatsk Máté keszthelyi kőfaragó alkotása. Valamivel korábban, 1890-ben a templom előtti térségen Szentháromság-szobrot helyeztek el. A templom mögött, a hegy lábánál elterülő temetővel együtt így egy egész „szent kerület” alakult ki.

A már több mint kétszáz éve fennálló kálváriát többször tatarozták. A stációkat 1855-ben újították meg. Századunkban a korábbi zsindefedést bádogra cserélték ki. Az 1970-es évekre a stációk szobrai nagyon rossz állapotba kerültek, az első stáció angyalakját pedig ellopták. A stációépítményeket 1975-ben tatarozták. A szoborcsoportokat dr. Berecz Ferenc 1978 és 1981 között restaurálta, részben kiegészítette és a hiányzó angyalakokat újjal pótolta. A korábban természetes fa felületűnek tűnő szobrok festése az eredeti festési nyomok alapján történt.

A kápolna homlokzatfelújítása szintén 1975-ben történt. A kisebb munkákat természetesen a hívek a szükségnek megfelelően végzik el. Sajnos, a vandál pusztítási kedv ezt az emléket sem kíméli.

2. A templomtól északra fekvő domb aljában álló falazott Pietà szoborfülke melletti kétszárnyú, eklektikus modorú rácsos kapun belépve egyenes vonalú, pihenőkkel tagolt, 153 fokos terméskő lépcsősor vezet fel a hegy tetejére. A nagyobb pihenőknél a hegy felől terméskő támfallal megerősített teresedések lezárásaként felfelé menet jobb oldalon öt stációépítmény készült. Az elől nyitott, kosárvíz lezárású fülkék két felső pillére párkánnyal kiképzett. A fülkék hátul lekerekített alaprajzúak, faluk tagolatlan. A felületek vakoltak, fehérre meszelve. A bádogból készült sátoztetős lefedés főhomlokzat felőli csúcsán kovácsoltvas kereszt. A szoborcsoportok a lábukat is szolgáló betonozott (eredetileg valószínű terméskő) fülkepadlón, kétszárnyú rácsajtó mögött találhatók:

1. Krisztus az Olajfák hegyén. Jobboldalt térdelő Krisztus-alak, a hátfalon kiterjesztett szárnyú angyal kehellyel a kezeiben, bal oldalon a hegy szikláit és növényeit megjelenítő nagy tönk.

2. Ostorozás. Középen a kezeit egy zömök oszlophoz kötözve Krisztus alakja, két oldalt az öt korbácsoló katonák.

3. Töviskoronázás. A palástban ülő Krisztus mellett a feladatot végrehajtó két katona álló alakja.

4. Keresztvitel. Krisztus vállán a kereszttel, mögötte egy öt kísérő katona.

5. Keresztre feszítés. A csoport három alakját egy közös deszkatalapzat fogja össze. Ezen térdel a két mellékalak, Krisztus pedig a padlóra helyezett keresztben fekszik.

A stációkat elhagyva a lépcső tengelyében a felső plató déli részén zömök betonlábazatból új festett fakereszt emelkedik, alsó szárába bevészt 1990. évszám. A kereszten a korábbi fa Krisztus-korpusz, javítva és átfestve. A fennsík hátrébb eső részén ÉK–DNy tengellyel áll az egy homlokzati tornyos kápolna. Tornya félig a homlokzati sík elé lép. Alul négyzetes alaprajzú, bejárati teret alkot. A két, nyolcszög alaprajzú felső részt övpárkány osztja ketté.

Felette, a körbefutó könyöklőpárkányon felváltva csúcsíves szemöldökű valódi, illetve vakablakok váltakoznak. A fogazott gótizáló párkány felett gúlisíkos torony kereszttel. A hajó egyszerű téglalap alakú tér, a csatlakozó szentély keskenyebb és a nyolcszög három oldalával záródik. A külsőt támpillérek tagolják. A DK-i oldalon kisebb téglalap alakú eredeti toldás található, tengelyében ajtóval.

A torony aljában lévő bejárati ajtó jobb oldalán a homlokzati falba süllyesztett sűrű gránit emléktábla látható az alábbi felirattal:

A XIII. SZ.-I BENCÉS SZENT MÓR VÉRTANÚ-TEMPLOM EMLÉKÉRE, AMELY VALAHA E HEGYEN ÁLLOTT 1990

A hajó belső tere síkmennyezetű, a szentélyt bordás boltozat fedi. A falak vakoltak és fehér meszelést kaptak. Az üveglakok belépve balról kezdődően dekoratív keretben Szt. Antalt, Szűz Máriát, Szt. Istvánt, Józsefet, Bernátot, Lászlót, Jézus Szívét és Szent Erzsébetet ábrázolják. Az oltár tömör famenzáján tükrökkel tagolt lépcsős talapzaton kisméretű színezett Pietà-szobor található. A csúcsíves árkádokkal áttört hátfal középső, kiemelkedőbb része a szobor fülkáját képezi. A berendezést négy pad és egy gyóntatószék egészíti ki. A toldalékszerű DK-i helyiség padlóján fakoporsó alsó részében fekvő halott Krisztus gipszszobra, lepellel letakarva. A hátfalból kinyúló kis fali konzolon passiójelenetes újkori türeleműveg, korábban valószínűleg az oltáriszentség helye.

3. A magyarpolányi kálvária jelentőségét táji szépsége mellett elsősorban nem művészi értéke, hanem sajátos vallási tartalma, ikonográfiája adja. A kálváriáknál általában szokásos 14 állomás, azaz stáció helyett itt csak ötöt találunk. Ezek a fájdalmas rózsafüzérnek a titkait ábrázolják.

A rózsafüzér-ájtatosságot elsősorban a XVII–XVIII. századi társulatok ápolták. Sajnos, az eddig előkerült adatok nem erősítik meg a faluban egy ilyen létét. A máig is működő rózsafüzér-társulat csak 1895-ben alakult meg. A rózsafüzér az itteni hívek kedvelt ájtatossága. Nagypénteken, húsvétreggel és a búcsú napján a kálvárián imádkozzák a fájdalmas titkokkal, jórészt még ma is németül. A kálvária kápolna búcsúnapja a Fájdalmas Szűz (szeptember 15.) utáni vasárnap. Ekkor és esetleg húsvétkor is a stációkat feldíszítik élő vagy papírvirágokkal. A virágok aztán hosszú ideig helyükön maradnak, s még elszáradva is díszei a szoboralakoknak. Jól tanúskodnak erről az 1970-es években készült fényképfelvételek.

A faluban, minthogy zárt közösség volt, sok archaikus szokás élte túl a századfordulót. A húsvéti ünnepkörrel kapcsolatban ilyenek a nagycsütörtökről nagypéntekre virradó éjjel, napfelkelte előtti mosakodás a patakban, az ételszentelésre süttött sajátos kis kerek kenyér (neve Veih, vagy Oster level) vagy a húsvéthétfői Emmausz-járás.

A szokások, mint másutt is, korunkra erősen megkoptak. A falu azonban néhány évtizede növekvő öntudattal ápolja napjainkig megmaradt hagyományait, sajátos kultúráját, építészeti arculatát. Kálváriája jelkép otthoniaknak, elszármazottaknak és idegeneknek egyaránt.

Szilágyi István

Helyszínélés: 1976. március, 1986. december, 1990. december.

Ábrázolások: Mappája tekintetes és nemes Weszprem vármegyében fekvő fő tiszteendő zirci s. a. t. apátúrsághoz tartozó POLÁNYI HELYSÉGNEK. Készítette Müller János Gáspár Hites Földmérő 1829 ik Esztendőben. Veszprém Megyei Levéltár Kéziratok térképek T 207.;

Forrás: Zichy Domonkos püspök egyházlátogatása 1846. Veszprémi Püspöki Levéltár. A 8/30.; Ebele Ferenc plébános levele 1985. január 8.;

Irodalom: *Gulden István:* A magyar német polányi plébániának története = Magyar Sion 1866.; *Domyay Béla:* Bakony. Részletes magyar útikalauzok II. Budapest, 1927.; *Horváth Konstantin:* Zirc története. Veszprém, 1930.; *Aggházy Mária:* A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században. Veszprém, 1937.; *Aggházy Mária:* A barokk szobrászat Magyarországon I–III. Budapest, 1959.; *Lehmann, Michael:* Die Kalvarienberganlagen im Donauraum. Sonderdruck aus: Festschrift Franz Loidl, I. Band, Wien, 1970. (félreértett adatokkal); A Veszprémi egyházmegye papságának névtára. Veszprém, 1975.; *Olasz Ferenc:* Mindörökké. Budapest, 1978.; *Ebele Ferenc:* Magyarpolány (Németpolány) rövid néprajza. Magyarpolány, 1980. (Kézirat); *Szilágyi István:* Kálváriák, Budapest, 1980.; *Réthelyi Jenő:* Útszéli keresztek Keszthely

környékén Ethnográfia 1984/1.; *Aporfi István–Döbrönte Hilda–Ebele Ferenc–Kovácsné Takács Magdolna–Tóth Péter*: Magyarpolány. Második, javított kiadás. Magyarpolány, 1990.; *Rainer Pál*: Magyarpolány község története. Veszprém, 1990. Magyarpolányi falunapok. Ajkai Szó. 1990. aug. 18.; *Szilágyi István*: Paraliturgia, ikonográfia, építészet; A rózsafüzér-stációs kálváriákról. Vasi Szemle 1990/4.

Templombúcsú a bukovinai Andrásfalván¹

A bukovinai magyar községek nagy tiszteletben tartották a búcsújárást. Ez volt az egyedüli nap, a búcsú, amikor összejöhettek és kipanaszzkodhattak magukat, úgy örömeiket, mint bánataikat. Az öt magyar község a következő volt: Hadikfalva, Andrásfalva, Istensegits, Fogadjisten és Józseffalva. Az öt község lakói összeházasodtak, annyira össze voltak fonódva, hogy mindenkinek volt valakije a falukban, ha nem rokona akkor komája, és így búcsújárás idején mindenkinek megvolt a szokott helye, ahol megpihent és enni is kapott.

Péter és Pálkor volt az első búcsú Andrásfalván.

Istensegitsről, ha szép idő volt, a *keresztalja* úgy indult el: előző nap meggyóntak, az indulás előtt korán reggel a pap misét mondott és megáldoztatta őket. Utána a keresztalja a templomkerítésben gyülekezett rendszeresen. Asszonyok meg férfiak is rózsafüzérek voltak, voltak köztük leánykák is meg gyermekek is. Rendszerint mindig akadt egy férfi, aki a keresztet vigye. Ilyenek voltak: Kakas Antal, a rendes neve Gáspár Antal, Szabó Márton, Balázs Lukács. Amikor a keresztalja egybegyűlt, a pap megáldotta őket és úgy megszólaltak a harangok, kiindultak a templomkerítésből énekszóval:

*Ó Mária, választott szűz, magas a te érdemed,
Mégis engedd, hogy hozzád szólhasson hív sereged.
Mária, Mária,
Egek királynéja, bűnösök szószólója.*

Útközben a Szucsáva vizén kellett keresztülmenni. Azt tartották érdemesnek, ha mezítláb mentek a búcsúra. Így hát könnyen eljutottak a vízen mezítláb Szatul máréba (Satu Mare), és a rózsafüzért imádkozva haladtak végig a falun. A határban volt egy keresztfa és köpüs kút is mellette. A kereszt előtt énekeltek meg imádkoztak és ott megpihentek, falatoztak és a köpüs kútból vizet ittak. Úgy indultak tovább. Nem kellett Rădăuți városba bemenni, egyenesen rátertek a Gagyaszár utcába, ami pontosan a templomig vezetett.

Amikor már közeledtek a templomhoz, megszólaltak a harangok. A templomból sietve kiindult a keresztalja egynéhány énekesrel és az úton találkozott a két keresztalja és üdvözölték egymást. A két keresztet összeértették és énekszóval közösen mentek bé a templomba:

*Kesergő magyarok édes vigassága,
Minden magyar szívnek egyetlenegy vágya,
Dicsőséges mennyben könyörülő anyánk,
Szánd meg síró néped, áldd meg szegény hazánk!*

A másik Gagyaszár utcából nemsokára érkezett a keresztalja Hadikfalváról. És most mind a két keresztalja kijött a templomból. Harangoztak és úgy az úton találkoztak, üdvözölték egymást és énekszóval mentek bé a templomba.

Nemsokára Rădăuți városból is megérkezett egy kis csoport, keresztel, németül énekelve. Azok elejibe is kimentek, harangszóval fogadták őket. Most már kezdtek megérkezni a szekerek is. Kettes ülés volt a szekereken szénából meg szalmából elkészítve, festékkel letakarva, azon ültek. Nyolc-tíz személy is volt egy-egy szekeren. Most még a románok is közbe megérkeztek. Mindenkinek volt komája és ismerőse, ahová elszállásolták magikat. A

¹Lőrincz Imre: A bukovinai búcsújárás helyei és szokásai című hosszabb kéziratból közlésezi: *Barna Gábor*.

lovakat bekötötték az istállóba és azután mentek be a házba. Volt szaladgálás, a gyermekektől öröm. A keresztapák elővették pungájikat és krajcárpenzt osztogattak gyermekeknek. (A „punga” az bőrből volt, bőrbécsstőkből készült, amit csak apropézn megőrzésére használtak. Leginkább a férfiak hordozták a harisnyájukban.) Volt olyan keresztapa is, aki ötkoronást adott a keresztfiának. Így megvolt a nagy öröm.

Most, ahogy a szekerek megérkeztek, mindenki a templomba sietett, hogy részt vegyen a szentmisén. Megtörtént még az is, hogy a gyermek elálmosodott és otthon hagyták aluva az ágyban, hosszú, fehér ingecskében. Hatéves volt a gyermek, istensegísi Gáspár Vilmosnak hívták. A háztól mind elmentek a misére, csak Vilmoskát hagyták otthon aluva, az ajtót bezárták. A mise elég sokáig eltartott. Ilyen búcsúalkalmakkori *kikerülés* is szokott lenni, így a mise nagyon hosszan elhúzódott. Ezalatt Vilmoska felébredt és ki akart jönni a házból, de sehogy sem tudott kijönni. Így bebújt a góc alá és a kürtön, vagyis a kéményen kimászott a ház tetejére. A hosszú ingecskében olyan volt, mint egy ördögöcske, a koromtól teljesen fekete. Jönnek haza a miséről és látják, hogy Vilmoska a háztetőn van. Nem tudták, hogy mit csináljanak vele, hogy vegyék le a háztetőről. Lajtorját hozták és úgy a létrán lecsalogatták Vilmoskát, megmosdatták és más fejer ingecskét adtak rá és csak azután tudtak asztalhoz ülni.

Ilyenkor, búcsú alkalmával nagyon sok koldus szokott házagolni. Különösen a cigányok meg a románok egymás után jöttek. A háznál egy személy állandóan a koldusokkal van elfoglalva, azokat kell kielégítse.

Minden háznál esznek-isznak. A búcsúételek: húsleves, sült húsok, baromfi- meg disznóhús, de a galuska – a töltött káposzta – nem hiányozhatott a búcsú napján a megterített asztalról. Süteményekből az „estruszli”, almás rétes, mézeskalács, ami mézzel volt sütvé és a többféle piskóták. Az italok közül a pálinka volt, különösen a szakarikapálinka, ami roszból készült Rádăuţon a Rudick-féle szeszgyárban. Különösen az andrásfalviak voltak a fuvarosai, „tyirijásai” Rudicknak, a szeszgyárosnak. Akkorá gyár volt, még a vonat is be volt vezetve az udvarába. Saját hűtővagonjai voltak, amiben a sört szállította. A vagonokat mi készítettük Stanislaus Winkler asztalosmesternél, ahol mint segéd jómagam is dolgoztam. Sokszor ittam meleg sört a gyárban.

Sokszor az andrásfalviak tyirijáztak a zsidónak. Az abroncsot félreütötték a hordóról és a hordót kifúrták és úgy eresztették ki a pálinkát, amennyit akartak és utána fadugóval bedugták a lyukat, az abroncsot visszaütötték a helyére. Így józanul sosem jártak, és haza is vittek elegendő pálinkát.

A búcsú ebédnél inkább a pálinka volt a mérvadó, sör is volt elégségesen, amit hordócskákban tároltak. A sört a búcsúra a kocsmárosnál rendelték meg, aki szintén zsidó volt. A búcsú előző napján vitték a sört haza és pincékbe helyezték el, hogy jó hideg legyen. Ebéd alatt csapolták meg a sörőshordót és kancsókkal hordták fel a pinceből a jó hideg sört és azt illogatták és beszélgettek az idősebbek az asztal mellett.

Az asztalt nem takarították le, maradt minden úgy, ahogy volt, sőt még hoztak friss ételeket az asztalokra.

A búcsú napján szabadtéri tánc volt. A fiatalok elmentek a táncba, jól kimulatták magukat a legények is, meg a lányok is. Ott ismerkedtek meg egymással és találtak szeretőre, ami sokszor házassággal végződött. Andrásfalván búcsúkor nem volt ritka eset, hogy a táncba verekedés legyen a legények között, hol féltékenység miatt, vagy pedig azért, hogy a mozsikások kinek húzzák a nótáját és melyiket. Legtöbb esetben a kibékülés végett minden ember nótáját elhúzták a zenészek: az nem lehetett más, csak csárdás a javából és így a kibékülés megtörtént a legények között. De bizony sokszor a verekedés halállal végződött. Ez sokszor megtörtént, Andrásfalván a régi haragosok között mindig megvolt a bosszúállás.

Délután, estefelé megindultak hazafelé. Először is akik kereszttel jöttek, azok kezdtek gyülekezni a templomkerítésben. A pap vecseryét, „litániát” mondott nekik és megáldotta őket. Úgy sorakoztak fel a kereszt után, amiket férfiak vittek a közelebbi falukból. A helybeli keresztalja kikésernte a templomkerítésből az utcára. Harangozni kezdtek és a menet megindult énekszóval:

*Te vagy földi éltünk vezércsillaga,
(Édes reménységünk, kegyes Szűzanya,
Téged rendelt jóanyánknak az Istenfia,
Azért áldunk örvendezve, ó Szűz Mária.*

Most a házaktól is megindultak a szekerek hazafele. Volt olyan ház, ahol négy szekér is volt az udvarban. Akik mentek haza, azokat felcsomagolták pálinkával, süteménnyel és kalácsot, sőt még sült húst is csomagoltak fel, hogy vigyenek azoknak is, akik nem jöhettek a búcsúra. Akik másnapra maradtak, azoknak jó vacsorát készítettek, evés-ivás közben elbeszélgettek. Ilyenkor a faluba búcsúi bál szokott lenni. A fiatalok elmentek a bálba, hogy kitáncolhassák magikat. Újabb meg újabb táncokat mutattak be búcsú alkalmával. A megszokott tánc a csárdás volt, főképpen azután a csürdögölő, a silladri, a polka, a valcer, a mazurka, a horamára, a hora cseraufirol, a szirba és a virices, meg a kétféle tappantós és a székes, ezeket táncolták a bukovinai falvakban a magyarok. A falvak között azért volt egy kicsi eltérés, nem egyforma a táncuk. A csárdást legjobban az andrásfalviak táncolták.

Búcsúestéjen az otthon maradt öregek az asztal mellett ivás közben jól kipanaszkodták magikat. Most leírnék egy ilyen panaszkodást!

Az istensegísi koma kérde az andrásfalvi komáját: – Hogy van, komámuram? A koma felel vissza: – Jól volnék, komámuram, csak a fiam földhöz ütötte a kozsokot. – Hát az még nem baj, édes komámuram! – Igen, de én is benne voltam a kozsokba és úgy földhöz vágott, alig bírtam feltápáskodni! Ilyen panaszai voltak az öregek.

A háziasszony, mivel későre járt az idő, ágyat vetett és lefektette a búcsús vendégeit. A fiatalok is hazajöttek a bálból és lefeküdtek. Másnap reggel nyolc óráig aludtak. A háziasszony addig főzött jó savanyó levest a búcsúsoknak. Búcsú másodnapja gyógyulási nap volt. Keménymagos pálinkát ittak és ettek abból a jó savanyó léből. Még másodnapján is tánc volt és még a bazárárusok is ott voltak, meg a mézeskalácsosok. Volt alkalmuk a gyerekeknek vásárolni. Vettek halasbicskát, békanyúzó bicskát, „budli bicskát”, dorombot, flótát, szájhúzó hermonikát, füttyentőt. Egész nap zajos volt mindenfelé a falu. Különösen ott, ahol a tánc volt és folytatódott délután is. A másfaluból jött búcsúsok mind befogták a lovakat és indultak haza, csak a józseffalviak maradtak harmadnapjára. A tánc pedig eltartott egész sötétig, akkor vége lett a búcsúnak.

Harmadnapján a józseffalviak is összecsomagoltak és elmentek haza. Ilyen volt a búcsú.

Lőrincz Imre

Erdővidéki pajta, 1970-es évek (Halász Péter felvétele)

ÉVFORDULÓK

TELEKI PÁLRA EMLÉKEZÜNK

Teleki Pál, a tudós

Budapest középpontjában, a Vörösmarty tér és József nádor tér sarkán állt Teleki Pál kis kétemeletes háza. Egy ugrásnyira az egyetemtől, egy ugrásra az Akadémiától, egy ugrásra a vártól. Gazdája így gyalogszerrel közlekedhetett, s tette is ezt a Lánchídon át a Várba és onnan vissza, míhelyt megszabadult első miniszterelnökségétől és hivatalos őrzőitől. A kis palota első emeletén volt a dolgozószobája, kézikönyvtárral, térképekkel, glóbuszsal, iratok rengetegével. Kézikönyvtárának másik részét az egyetemen tartotta.

Teleki nem vitt nagy házat, de külföldről jövő vendégei megtalálták az utat, hol tanszékéhez, hol lakásához. Közvetlensége, széles körű műveltsége és a vendég iránti tapintata mellett élvezetes volt finom belső humora, amellyel látogatóit lekötötte.

Hogyan lett Teleki Pál geográfus? Jogi és mezőgazdasági tanulmányai mellett szenvedélyesen szerette a felfedezőutakról szóló beszámolókat, bújta a térképeket, maga is irt tudósításokat felfedezőutakról. 23 éves korában elhatározta, hogy földrajzi ismereteit egy jó iskolában megalapozza. Felkereste hát Lóczy Lajos egyetemi tanárt, akkor s azóta a geológia és földrajz legkitűnőbb magyar tudósát azzal a kéréssel, hogy vegye maga mellé tanítványának. Lóczy elvállalta azzal a feltétellel, hogy 5 évig egy sort sem publikál. Teleki kezét adott rá és 7 évig megtartotta.

1909-ben, 30 éves korában jelentette meg első nagy művét: *Atlasz a japán szigetek kartografiájának történetéhez*. A munkát ebben az évben a párizsi nemzetközi földrajzi kongresszus a Jomard-díjjal tüntette ki. Japáni tartózkodásom idején az egyetemen büszkén hozták elő a hatalmas mappát, amelyet nagy becsben tartottak.

A szilencium évei alatt élénk tudományos és társadalmi szervezőmunkát végez. Olvas, egyesületeket, kirándulásokat szervez, kritikákat ír. Sokat és gyorsan olvas 3–4 nyelven, jó érzékkel válogatva. Az értékes szerzővel együtt gondolkodik, olykor vitatkozik. A könyv maga nem szent előtte. A szerzővel szembeni nézeteit sokszor ráírta a könyv margójára, mindig olyan nyelven, amelyen a szerző írt.

A Lóczy-nál szerzett alapok néhány évvel később értek be, 1912-ben alkalma volt Cholnoky Jenővel együtt részt venni a New Yorki Földrajzi Társaság jubileumi transzkontinentális tanulmányútján. Ez az országjárás nagy fordulatot hozott Teleki tudományos felkészülésében. Lóczy után megkapta társnak Cholnoky Jenőt, a fizikai földrajz nagy tudós professzorát. Figyel arra, amit Cholnoky lát és mond, de az ő figyelmét más köti le. Kitárulnak előtte az Új világ társadalmi és gazdasági viszonyai. 33 éves korában, férfikora teljében, ekkor lesz olvasó tudósból érett gazdasággeográfus és a társadalomtudományok tapasztalatokban gazdag bölcse.

Észak-Amerikában ismeri meg a gazdasági földrajzot, nem könyvekből, hanem terepi tapasztalatokból, amelyekhez csak a statisztikákat és történelmet kellett hozzáolvasni, vagy az elbeszélésekből kiszűrni. Itt fedezi fel a gazdálkodó ember mellett a gondolkodó és újító embert. A tájalakító munka mellett a tájalkotót és itt találja meg az egyén mellett a közösség teremtő erejét, a közösséget, mint természeti faktorét. Itt lesz gazdasággeográfussá, de nem az akkor divatos német vagy francia elméleti iskolák szerint, hanem megragadva és megértve a látott tér és a működő ember *együttélésének* eredményeit.

1914-ben frontszolgálatot teljesít két éven át. 1917-ben székfoglalót tart az Akadémián. Az erre a célra írt esszé *végigkíséri a földrajz fogalmának és jelentésének alakulását az ókori népektől kezdve a görögökön és középkoron át a jelen korig*. Hatalmas irodalmi anyagot tekint át. Az idézett francia, német, angol és magyar szerzők és munkáik címe 125-re rúg. Tárgyalja a geomorfológia kiválását a geológiából; a meteorológia, klimatológia, oceanográfia, biográfia bifurkációját. Fejtegeti, hogyan hatja át a gondolkodást az új földrajzi megfigyelések szelleme. Beszél a gazdasági és történeti földrajzról, a szintetikus földrajzról.

A trianoni béketárgyalásokra harmincadmagával összeállított nagy munka külön méltatást igényel.

1920-ban Telekit egyetemi tanárrá nevezik ki az újonnan felállított közgazdaság-tudományi egyetemen. Tanárként van igazán a helyén. Előadásaira rendszeresen készült. Egy-egy óra anyagának előkészítésére 3-4 órát áldozott és gazdag dokumentumanyaggal tette szemlélhetővé a témát. Újítás volt, hogy előadásai előkészítésébe nemcsak kisegítőként, de társszerzőként is bevonta tanítványait. Foglalkozott Európa gazdasági intenzitási központjainak kialakulásával. Kimutatta a Thünen-elmélet modelljének fokozatos megvalósulását. E munkába bevonta tanársegédét, Koch Ferencet. Sokat foglalkozott a klímával. Ő népszerűsítette Köppen klímabeosztását a magyar irodalomban és mutatta be ennek eredményeit világviszonylatban. Köpeczy Nagy Zoltán tanársegédjével feldolgoztatta Közép-Ázsia klímáját, a jellemző növények elterjedése alapján. Kimutatta a honfoglaló magyarság vándorlásának éghajlat és növényzet szabta útvonalát. Kádár László tanársegédjét Afrika futóhomokterületeinek vizsgálatára küldte ki. Kádár segített jegyzeteinek összeállításában is. Hantos Gyulával a magyar közigazgatás szerkezetét és a szellemi műveltség hazai területi kapcsolatát dolgoztatta fel. Magam az európai politikai határállandóság témáját kaptam feldolgozásra. Bevezetesként ehhez ő részletesen foglalkozott a spanyol félszigeten a történelmi időkben lezajlott határváltozásokkal. Folytatni kívánta ezt a munkát Franciaország felé. Ehhez kapcsolódott volna az én tanulmányom Közép-Európa határainak állandóságáról.

Teleki fő műve egyetemi tankönyvként 1936-ban jelent meg: *A gazdasági élet földrajzi alapjai* címmel, két testes kötetben. Az első kötet általános rész, amelyből kiemelkedik az éghajlatról írt, és a kultúrák keletkezéséről szóló fejezet. A második kötet egy sor táji monográfia. Indul a Földközi-tenger vidékének és életének leírásával, majd áttér Európára s végigszalad annak legérdekesebb tájain. Helyet kap benne hazánk és európai helyünk ismertetése. A háttér mindenütt a rengeteg olvasmány, dokumentum, térkép. Megeleveníti ezeket sok személyes megfigyelés és benyomás, hiszen a területet és lakóit utazásaiból jól ismeri.

A tájak leírása során ismerjük meg Teleki Pál megjelenítő képességét. Az ő tájleírása nemcsak geológia, nemcsak földrajz, hanem egyszerre történelem, életmód, kultúra, gazdálkodás. S mindez nem egy állapotrajz időbeli metszeteként, hanem élő, dinamikus változásaiban és egymásra hatásában. Teleki műveltsége és kerek látása egy-egy tájleírásban olyan ismereteket és kapcsolatokat tár fel, amelyek együttesen, egymást módosítva hatnak és eredményük az egyéni, mással össze nem téveszthető táj. Európa egyes tájainak földrajzát, gazdasági és kulturális fejlődését senki olyan egységben nem írta meg, mint Teleki Pál. Szerencsés az a magyar egyetemi hallgató, aki ebből a csak magyar nyelven megjelent kincstárból tanulhat.

A második kötetben külön fejezet szól az Amerikai Egyesült Államokról. Tömör

Teleki Pál miniszterelnök a Földrajzi Társaság ülésén, 1940

rövidítése ez 1922-ben Amerikáról írt tankönyvének. Ez a könyv rossz papíron, gyenge nyomtatással jelent meg közvetlenül az első világháború után, de gyöngyszeme a magyar gazdaságföldrajzi irodalomnak. Mikor írhatta meg, hiszen az amerikai tanulmányút után háborúban járt, majd békeszerződést készített elő? Aztán Amerikában 1921-ben előadás-sorozatot tartott Magyarországról, amelynek anyagát az amerikai Mcmillan Kiadó 312 nyomtatott oldalon adta ki. Ez a könyv Magyarország földrajzának és közérdekű viszonyainak idegen nyelven megírt legjobb összefoglalása. Ha hozzáteszük ehhez, hogy 1917-ben adta ki akadémiai székfoglalójának becses filozófiai művét *A földrajzi gondolat története* címen, akkor képet alkothatunk magunknak munkaintenzitásáról.

1936-ban kiadott alapművében a második kötet egyik legértelmesebb és legjobb fejezete az angol világbirodalomról szól. Bemutatja a modern kor ez időben még bontatlan világbirodalmának szerkezetét és fejlődését. A helyszíni tapasztalat szerzésének kitűnő példája a Mezopotámiáról szóló fejezet. Teleki Moszul körüli területi vita megvizsgálására kapott népszövetségi szakértői kiküldetését használta fel arra, hogy erről az addig kevésbé ismert területről sokoldalú információt szerezzen. Újszerűen fogalmazott fejezete ennek a kötetnek a városodásáról szól. Ezt is történelmi alapvetés vezeti be.

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy szédületes nagy irodalmi anyag és széles körű, sokféle szerzett tapasztalat teszi lexikonszerűen gazdag kézikönyvvé. Mégsem a tárgyi anyag tömeg, hanem az ahhoz fűzött gondolati rész, a lopva tanítás az igazi érték a könyvben. Ha valaki nemcsak felületesen olvassa a művet, ha megpróbál a szerzővel együtt gondolkodni, talán megjelenik előtte a művelt, mélyen gondolkodó és mégis egyszerű, közvetlen ember, aki mindig tanít, mindig figyelmeztet, mindig javít.

Elméleti munkássága mellett minden idegszálával kötődik a hazai gyakorlati feladatokhoz. Különös gondja az *Alföld*. Ezt a területet kell felhozni elmaradottságából. Itt van a legnagyobb szükség a tudomány bevetésére. Számos előadásában foglalkozik az itteni feladatokkal, szervezni igyekezik a különböző tudományok művelőit az Alföld kutatására. Foglalkozik az öntözés kérdésével, munkatársakat ad tanítványjaiból Kreybig Lajosnak a talajtani térképezéshez, foglalkozik a szikesedéssel, a dunai hajózással, a földreformmal. Segíti Györffy István munkálatait a táj kutatásban, maga is szervez táj kutató csoportokat.

Elnöke lesz a Böckh Hugó által szervezett Geológiai Tanácsadó Bizottságnak. Támogatja Bóhm Ferenc kezdeményezését, aki az olajkutatót a Dunántúlról az Alföldre igyekszik áthelyezni.

A két háború között Teleki jelentős működést fejtett ki több hazai és nemzetközi tudományos intézetben és társaságban. Több előadó körúton igyekezett a közép-európai és kárpát-medencei problémákra és Európa gondjaira a maga sajátos nézőpontjait ismertetni. E téren segítségére volt az a széles körű világirodalmi tájékozottság, amelyről 1917. évi akadémiai székfoglalójában tanúbizonyságot tett. Otthon volt a korabeli francia, angol, amerikai, német irodalomban, de az európai filozófiai és történelmi irodalomban is.

Előadásainak magyar vonatkozású anyagát, illetve azoknak egy részét 1934-ben kiadta magyar nyelven *Európáról és Magyarországról* című könyvében. Magyarország európai helyzetéről és a nemzetiségi, illetve kisebbségi kérdéstről, valamint a dunai együttműködés problémájáról sajátos felfogása volt. Véleménye az e témában írók és nyilatkozók közül sokakétól eltért. De az ő megnyilatkozása a terület és probléma egyik legjobb ismerőjének véleménye volt.

Teleki több magyar és nemzetközi, illetőleg külföldi társaságnak volt tagja, alapítója, vezetője. Legmaradandóbb alkotása az 1926-ban szervezett *Államtudományi Intézet* volt. Az intézetet a szomszéd államok viszonyainak tanulmányozására létesítette. Ezt az intézetet haláláig személyesen vezette és számtalan tudományos és politikai munkájában erre támaszkodott.

Rónai András

Teleki Pál, a cserkész

Teleki Pál, a tudós, a politikus 43 éves korában, 1922. június 10-én lett cserkész, ekkor nevezte ki a kormányzó gróf Teleki Pált főcserkésszé. Ebben az időben családi kapcsolatba is került a cserkészettel, mert Géza fia a piarista gimnázium tanulója és cserkészcsapatának tagja

lett. Egy évvel később, 1923-ban megromlott egészségi állapota miatt a főcserkész felmentését kérte. A kormányzó a cserkészszövetség kérelmére a felmentés megadása mellett Teleki Pált tiszteletbeli főcserkészsé nevezte ki. Földrajztudósi széles körű tájékozottsága során már az 1910-es évek elejétől érdeklődéssel figyelte az elindult angol, majd az 1912-es évtől a magyar cserkész kezdeményezéseket. A rendkívül elfoglalt tudós annak felismerése után állt be a cserkész munkájába, hogy a cserkészt jellemnevelő életformájának óriási szerepe lehet a magyar társadalomnak egészséges szellemű, jellemes fiatal nemzedékkel való feltöltésében.

A Trianon által összetört magyar társadalom újraépítésének munkájában sürgős feladatnak látta a tizenéves fiúk egészséges fejlődéséhez szükséges feltételek megteremtését, és hogy ezt a cserkész életformában, az őrsi szervezetben, tehát kis közösségben, főleg természeti környezetben, táborozások, rendszeres kirándulások keretében, feladatok felelős megoldásában, az önnevelés tudatának felbresztésével, az erkölcsi törvények tiszteletben tartásával célszerű megszervezni.

Távolabbi célként már ekkor élt benne az a gondolat, hogy az ebben az életformában felnőtt nemzedék majd hasznosan vehet részt a közös nemzeti feladatok szolgálatában.

Teleki Pál a cserkészpróbák letétele nélkül is a legmélységesebben cserkészlélek volt, aki bensőségesen élte a cserkészletnek mind a tíz, nem tiltó, hanem pozitív cselekvést parancsoló törvényét. Életnormája volt: a minden körülmények között való igazmondás; a kötelességteljesítés, illetve szerinte a kötelességkeresés; a segítség; a magával szemben való szigorúság, másokkal szemben a gyöngédség; a természet szeretete; a feljebbvalónak való engedelmeség; a vidám, derült lélek; a takarékság, a szerénység és a tiszta élet. Egyéni életében, társadalmi és politikai magatartásában egyaránt vállalta, vallotta, élte és megvalósította a tíz törvényt.

A magyar cserkészmozgalom elindulásakor a szövetség első elnöke Ravasz Árpád, utána Sík Sándor majd Witz Béla hittanár, a Regnum Marianum papi közösségének tagja lett. A cserkész vezetőség fejlesztési terveinek megvalósításához már korábban felmerült a társadalom pártfogásának megnyerésére egy „cserkész nagytanács” szervezésének kérdése. Teleki Pál nagy segítséget nyújtott ennek megszervezésében. Fontosnak tartotta, hogy a mintegy száztagú testületbe olyanok kerüljenek, akik a tagságot nem csupán dísznek tekintik, hanem akik egyénileg hajlandók segíteni a mozgalom terveinek megvalósítását. A legfőbb feladatok: a cserkész táborozások anyagi feltételeinek előteremtése, új táborhelyek szerzése, a cserkész-tanműhelyek felállítása, a vízcserkészlet kiépítése, a vezetők könyvének újabb kiadása, egy központi székház létrehozása. A nagytanács élére Habsburg Albrecht főherceg került. A szervezés során Teleki többször tréfásan említette, hogy legalább néha némi hasznot hozhat a cserkészletnek a volt miniszterelnöki rang azzal, hogy segít megnyerni magas állású, nagy társadalmi tekintéllyel rendelkező személyeket a cserkésznagytanács tagjává elvállalására.

De részt vett Teleki Pál a mozgalom vezetésének hétköznapi munkájában is. Így közreműködött az elnökségi üléseken, az 1924. évi dániai jamboreera 116 tagú csapat felkészítésében, az 1925. évi tisztképző tábor, az 1926. évi meyeri nemzeti jamboree szervezésében. 1929-ben Angliában került megrendezésre a cserkész világmozgalom jubileumi nagy táborozása. Az előkészítés során sok túlzó javaslat merült fel a minél nagyobb magyar siker elérése érdekében. Teleki az ezekben rejlő veszélyek láttán a Vezetők Lapjában a következő intellemmel fordult a világtáborba készülökhöz. „Az anglia jamboreeről többen úgy vélekednek, hogy azon a magyar cserkészeknek a jelen szomorú magyar sorsot kell bemutatniuk, esetleg megpróbálni, hogy valamivel közelebb hozzuk az orvoslást. Ez a magatartás nagyon helytelen és káros lenne. A magyar cserkészlet színvonalát kell bemutatni. Megbecsülést, barátokat csak jó cserkész munkával lehet szerezni a hazának. Legyenek természetesek, ne pózoljanak. Írásban, szóban, képben nem szabad Trianon, az integritás, vagy a revízió gondolatokrét érteltetni. A cserkésznek a szívek és nem a szavak beszédjének emberei.” Ezekkel a gondolatokkal saját magatartásának a valóban megtartott törvényét fogalmazta meg Teleki. Az angol jamboreen a magyar cserkészcsapat Teleki Pál részvételével és patronálásával óriási sikert ért el és nagy nemzetközi rokonszenvet szerzett.

Az 1920-tól 1930-ig terjedő évtizedben egyre növekedett a fiúcserkészletben nevelkedett, felnőtt öregcserkészek száma. Egyre sürgetőbb volt az öregcserkészlet megszervezésének megoldása. Életkoruknál fogva és a társadalmi környezet hatása alatt egyre nagyobb mértékben ébredt fel bennük az érdeklődés a társadalmi, a nemzeti problémák iránt. Teleki Pál, aki szinte várta és természetesnek tartotta ezt a folyamatot, Sík Sándorral 1929. év őszén egy 20–30 főnyi cserkészbizottságból és öregcserkészekből álló társaságban megbeszélték a

magyarság lényeges problémáit. Ők ketten személyesen részt vettek a több hónapon át 2 hetenként tartott összejöveteleken és a tárgyalások eredményét 1930-ban *Zöld füzet* néven emlegetett Fiala Magyarság, Eszmék és elszánások című nyomtatványban megjelentették.

A tennivalók, az alapelvek kijelölése után még nem következett szerveződés, mert a bádeni nemzetközi cserkészkonferencia 1931-ben a sok pályázó közül – köztük az USA és Csehszlovákia – a magyar cserkészetre bízta a négyévenként sorra kerülő cserkész világboree 1933. évi megrendezését. A cserkészszövetség felkérte Teleki Pál tiszteletbeli főcserkészt a jamboree vezetésére, a kormány pedig kormánybiztosi jogkörrel ruházta fel. Teleki Pál ettől kezdve minden erejével a jamboree sikerén dolgozott, helyettese Sík Sándor, a vezérkari főnöke Kisbarnaki Farkas Ferenc lett. A vállalkozás támogatására életre hívták a Jamboree Tanácsot. Széles körű diplomáciai és propaganda tevékenység bontakozott ki. A tiszteletbeli főcserkész az 1932. év tavaszán kezdődő egyéves szervezőmunkát személyesen irányította. A szervezési ágazatok, csoportok vezetői rendszeresen előre meghatározott időpontban jelentek meg a tiszteletbeli főcserkész és vezérkari főnöke előtt és jelentették az elvégzett feladatokat. A Magyar Cserkész Jamboree levele cím alatt megjelent írás Telekitől származó részlete: „Magad soha elő ne hozd majd Trianont; de ha megkérdemnek, mindent kell hogy tudj róla. Tudd pontosan mit veszítettünk. Tájékozva legyél igazságtalanságainkról, vitás kérdésekről, pontosan tudj felelni mindenre. Haszontalan fráter az aki a magyar tragédiára vonatkozó bármely kérdésre tudatlanságból, hanyagságból nem tud felelni.”

A gödöllői jamboreen részt vevő magyar cserkészekhez intézett intelmei között igen nagy hangsúlyt kapott a következő: „Kérem szíveskedjenek úgy a csehszlovák, mint a jugoszláv cserkészeket még nagyobb figyelemmel fogadni mint a többieket, hiszen ezen nevek alatt túlnyomóan a megszállott területi magyar származásúak rejtőznek.” Az elmúlt fél évszázad után különösen megértjük ezt az intelmet. A balillák és a Hitlerjugendek csak látogatókként jöhettek a jamboreera. Ezt a visszautasítást sem felejtették el többé a hitlerista vezetők Teleki Pálnak.

A jamboree befejezésekor a világ főcserkészének, Baden Powellnek, búcsúztatása után Teleki Pál a következőket mondta:

„Fogadjuk meg azt amit a fővezérünk Baden Powell örökségként ránk bízott – kövessük történelmünk sejtelmes csodaszarvasát, legyen a magyar cserkészeknek második jelvénye a liliom mellett, hogy árkon, bokron, akadályokon, nehézségeken át éppúgy új, boldog országba vezessen bennünket, mint ahogy őseinket nemzetté kovácsolta, elvezette a magyar ígéret országába és nemzetünket Európa védőjévé tette. – Ha kérésemet megtartjátok, tudom biztosan eredményes cserkész munkára, jamboreera mondom ki a végszót. Elvégeztetett, Isten veletek.”

Válaszul utoljára harsant fel a tábor csatakiáltása: Pál... Pál... Pál... Teleki Pál... a jamboree élén Teleki Pál áll!!

A gödöllői jamboreenak óriási eredménye volt a magyar cserkészfiúk tízezreinek imponáló bemutatkozása a világ cserkészifjúsga előtt. Egy másik maradandó eredmény volt, hogy a tiszteletbeli főcserkész a jamboreeszervezés és -lebonyolítás hétköznapi fáradalmas munkájában való aktív részvételével természetes emberi közelségbe került a fiúk ezreivel. Rónai András, aki hosszú éveken át bizalmas közelségben dolgozott Teleki mellett, így jellemezte őt: „Kistermetű szikár ember volt. Bár súlyos műtéten ment keresztül, szívós kemény maradt. Fizikumát céltudatosan edzette. Igen egészséges életet élt. Sokszor hangsúlyozta 'aki parancsnoki hidon van annak nem szabad fáradtnak, kimerültnek, idegesnek lenni'. Nehéz helyzetekben mindig habozás nélkül, nyugodt határozottsággal döntött. Gondolkozott – a gondolkodáshoz néha időt kért – és döntött.”

Erre az időre a cserkészmozgalomban részt vevők száma meghaladta a 30 000 főt. Ez az óriási létszám felveti a fegyelmelés problémáját is. A főcserkész az önkéntes lelki fegyelmel híve volt. De élettapasztalata arra figyelmeztette, hogy ilyen nagyra nőtt szervezetben a működési egység érdekében egy kis katonai fegyelmre is szükség van. Ugyanakkor már jelentkezett egyre erősödő katonai behatolás a cserkészmozgalom vezetésébe, amely törekvés az alapszabályok lényeges megváltoztatására és személyi cserékre irányult. Mindez a felső vezetésben gyakran szivedélyes vitákat okozott. Teleki, akinek eszménye volt a személyes szabadság, higgadtan úgy nyilatkozott, hogy a cserkészszövetség alapszabályának hasonlóan kell lenni a magyar alkotmányhoz, amely évszázadokon keresztül változatlanul érvényben van és még sincs ellentétben a változó viszonyokkal. Ebben az álláspontban benne volt Teleki védekező stratégiája a Gömbös által kezdeményezett a hitlerizmushoz alkalmazkodó társadalomszervezéssel szemben.

A gödöllői jamboree előkészítésében és lebonyolításában 2 évig igen nagy munkát végeztek az öregcserkészek és a csapattisztek. Utána azonban az öregcserkész- és a tiszti összejöveteleken egyre erősebben hangzott el az az igény, hogy az ifjúkortól kijelölt életcél, a magyarabb magyar ideál megvalósítása, a nemzet hasznos szolgálatában való részvétel megszervezése egy új szervezetet tesz szükségessé. Ezeknek a megbeszéléseknek, próbálkozásoknak leglelkesebb támogatója Teleki Pál volt. Így jött létre az 1938. évben jóváhagyott alapszabállyal a Fialat Magyarság Szövetség, amelynek alapító senior elnöke Teleki Pál volt. Kéthetente megjelenő újsága a Fialat Magyarság volt. A szövetség világnézeti alapját az 1930-ban kiadott zöld füzetben foglalt *Eszméék és elszánások* című elvek alkották. Teleki úgy a szövetség megalakulásában, mint a program kidolgozásában személyesen részt vett. A 42 oldalas alapelvek fő gondolatcsoportjai a következők: I. Fialat magyarság, II. Pozitív magyarság, III. Egyetemes magyarság, IV. Mélyebb magyarság, V. Cselekvő magyarság.

Az 1937–1938 években a Fialat Magyarság Szövetség 2 hetenként rendszeresen tartott összejövetelein komoly közéleti szakemberek tartottak a magyar nemzetpolitikai kérdésekről előadásokat, amelyeket mindig igen élénk vita követett. Ezekben időnként Teleki maga is részt vett, sőt maga is tartott – főleg történelmi szemléletű – előadásokat. 1938 tavaszán Telekit ismét bevonták az egyre nagyobb feszültséggel terhes magyar politikába. Kultuszminiszter lett, majd októberben a külügyminiszterrel részt vett a szlovákiai magyar többségű területek egy részének a visszatérés ügyében előbb Komáromban a csehekkel, majd a Ribbentrop és Ciano külügyminiszterekkel Bécsben folytatott izgalmas tárgyalásokon. A kritikus napokban a Fialat Magyarság Szövetség esti összejövetelén, több más társadalmi egyesület jelen levő képviselőivel együttes elhatározás alapján már késő éjjeli órában mintegy 10 tagú küldöttséggel felmentünk a várba, és Teleki Pál közvetítésével előadtuk a miniszterelnöknek, hogy sürgősen akciót kezdeményezünk a kritikus tárgyalási folyamat alatt a magyar társadalomban és a sajtóban folyó defetista akciókkal szemben. A megkapott engedély alapján a helyes magyar nemzeti tudatra apelláló falragaszok éjszakai felragasztásával és vasárnap délelőtt több társadalmi egyesület tagjainak mozgósításával jó szellemű nyilvános nagygyűlésen adtunk társadalmi alátámasztást a magyar küldöttség tárgyalásához.

A bécsi döntés után a Komáromba történő hivatalos bevonulása a szlovákiai magyar ifjúság lelkes ujjongással fogadta a cserkészruhában érkező Teleki Pált. 1939 tavaszán Teleki miniszterelnök lett. Ez az állapot Teleki és a cserkészlet kapcsolatán csak annyit változtatott, hogy amennyivel kevesebb ideje maradt a cserkészakciók meglátogatására, annyival gyakrabban vált a cserkészvezetők látogatása a minisztériumban, később a miniszterelnökségen, ahol a látogatókat mindig a régi közvetlenséggel, segítőkészséggel fogadta. Az alig egy éve alakult Fialat Magyarság Szövetséget 1939 áprilisában nagyon váratlanul érte a cserkész miniszterelnök üzenete, hogy a május hónapban sorra kerülő országgyűlési képviselőválasztásra adjuk át a képviselőségre alkalmas, egy örsnyi szövetségi tag névsorát. Az átadott 7 jelölt közül hatan nyertek a választási küzdelemben és ezzel a 6 cserkészférfivel a magyar cserkészmozgalom is bejutott a magyar törvényhozásba. Ha ugyanezen év szeptember 1-jén nem indult volna el a második világháborúval a huszadik század legrtragikusabb történelmi szakasza, akkor talán beteljesült volna Telekinek a cserkészmozgalomhoz fűzött reménye, vagy legalábbis annak egy ígéretes része. A cserkész nevelés és szervezés eredményeként az emberek ember és magyarabb magyar életcélú valló férfi cserkészörs jelentkezett a magyar parlamentben a jobb Magyarország építésének szolgálatára. De az elkövetkezett világháború évei nem az építés, hanem a rombolás, az erőszak tombolásának évei voltak és a magyar politikai vezetés legfőbb erőfeszítése a védekezés, a megmaradás útjának a megtalálása volt.

Az 1940-es év végére úgyszólván egész Nyugat-Európa Hitler hatalma alatt kínlódott. Hazai társadalmunkat is politikai feszültségek szaggatták sok egymással szemben álló csoportra. Bár a feszült társadalmi és politikai állapot még a cserkészmozgalom felső vezetését is károsan befolyásolta és ez Telekit emberfeletti módon leterhelte és bár szűkebb körű cserkészvezetői megbeszéléseken, bizalmas körben sokszor kifakadt, a felelős embereknek a komoly helyzethez képest méltatlan viselkedése miatt – a beszélgetések végén mindig optimistán, derűsen zárta, azzal, „de hát adjunk hálát az Istennek, hogy eddig sikerült kívül maradjunk a háborún és reméljük, hogy az Isten továbbra is megsegít bennünket.”

1941. március végére azonban olyan történelmi lavina alá kerültünk, amely nemcsak minden optimizmust eltemetett, de az egész magyar nemzet és az ország vezetői előtt az élet és a halál közötti választást vetette fel. Teleki Pál tragikus halálának megértéséhez, ezeknek a

A magyar–jugoszláv örökös barátsági szerződés aláírása, 1941. február 27., Bp. (Cincár-Markovics és Bárdossy László írják alá, az asztal bal oldalán Teleki)

napoknak történéseivel és a Telekire nehezedő politikai döntésekkel, valamint súlyos családi gondjaival részletesebben kell foglalkoznunk.

Az előző év december 12-én aláírt magyar–jugoszláv barátsági szerződés nagy politikai sikere után, a közeledő katasztrófa villámcsapásaként hatott 1941. március 27-én a németellenes belgrádi puccs és az általános jugoszláv mozgósítás híre. Ezt követte Hitler üzenete, amely azt kívánta, hogy Magyarország engedélyezze a német hadseregnek Jugoszlávia ellen az ország területén való átvonulását és annak teljesítése esetén, ha arra kerül a sor, Németország nem ellenzi a magyar revíziós kívánságok megvalósulását. Éjszakába nyúló tárgyalásokon vitatta a minisztertanács és a kormányzó elnöklésével a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács a Hitlernek szóló választ.

Ilyen prolemáktól terhelten, (és feleségétől, aki beteg szívével súlyos állapotban a János szanatóriumban feküdt) érkezett 1941. március 29-én este senior elnökünk a Fialat Magyarság Szövetség közgyűlésére. Rendkívül levert lelkiállapotát mutatta, hogy elnöki beszédét nagy meglepetést keltve azzal kezdte, hogy „amennyiben újságírók is jelen vannak a közgyűlésen, kérem őket hogy hagyják el a termet”. Távozásuk után bár semmit sem közölt súlyos gondjairól, azokról csak halála után értesültünk, de a szokatlanul sötét magyar helyzet jellemzése és a finnek példamutató, áldozatos hősiességéhez hasonló magyar magatartást sürgető szavai igen mély és komor hatást gyakoroltak a jelenlevőkre. Saját szavai így szóltak: „Csak férfias erényekben kiváló nemzet építhet és tarthat fenn maradandó államot a Kárpátok ölén.”

Április 2-án este az utolsó percekben, minden fogadtatás nélkül, mint a többi cserkésztszisz jön be a bazilika kápolnájába, a cserkésztszisztek lelkigyakorlatára és az első sorban felkínált hely helyett, a második sor szélén meglátott üres helyre ül le. Witz Béla a bazilika akkori plébánosa, Teleki Pálnak gyóntatója, bizalmasa elmondta, hogy a többi résztvevővel együtt Teleki Pál is meggyónt és búcsúzásnál azzal köszönt el, hogy másnap reggel fél nyolckor részt vesz a szentmisén. Witz Béla szerint Teleki a szentmise hallgatást szigorúan és komolyan vette és Sactustól az áldozásig mindig térdelt.

A bazilikából a szanatóriumba ment feleségét meglátogatni. Látogatása alatt telefonhoz hívták a portásfülkébe. Szemtanúk szerint a rövid beszélgetés közben Teleki rendkívül izgatottan és felháborodottan úgy odavágta a telefonkagylót, hogy a készülék elromlott.

Sajnos soha sem derült ki, hogy ki volt a telefonáló és mivel izgatta fel ennyire Telekit. A szanatóriumából a külügyminisztériumba ment, ahol az utolsó döfést kapta agyongyötört szívébe. Itt várta londoni nagykövetségünk jelentése, hogy kényszerhelyzetünkre való hivatkozást Londonban nem fogadják el. Üzenetük: ha a német hadsereg átvonulását engedélyezzük a békekötésnél a legsúlyosabb következményekkel kell számolnunk. Márpedig Teleki úgy a minisztertanácsban, mint a legfelső honvédelmi tanácsban kisebbségben maradt a maga álláspontjával és a német hadsereg magyar hozzájárulással máris megkezdte hazánk területén keresztül a felvonulást Jugoszlávia ellen.

A kényszerhelyzetben hozott hozzájárulás mentesítette az országot egy azonnali német megszállástól és annak szenvedéseitől, de a széles látókörű, nagy műveltségű tudós, mély lelki életet élő cserkész Teleki Pálban már felrajzolódott a fenyegető jövő sötét képe, amikor majd a háború végén megint a vesztesek között szenvedni a nemzet a rossz döntés minden büntetését. Az április 2-áról 3-ára virradó éjszakán teljesen magára maradván, érzékeny lelkében elhatalmasodott felelősségérzetével kettesben megtartotta az utolsó minisztertanácsot. Úgy határozott, hogy a rossz döntésért kivégzi a miniszterelnököt, hogy ezzel az ítéletével megmentse a világ ítélőszéke előtt a nemzet becsületét.

Szabó Dezső így emlékezett meg róla: „Sajátos ember volt. Testi valóságában inkább kicsiny, a tudós ijedt csodálkozásával a nagy szemeiben. Mintha minden percben mondta volna önmagának: látod Teleki Pál milyen gyermek vagy, hogy ezekkel az emberekkel akarsz valami szépet, valami maradandót építeni. Írtózt a nagy kézmozdulású pátosztól. Egyszerű volt mint az igazi tudós, csendes szavú mint a jó pap és igéi mélyre hatottak, mint a biztos kézzel vetett mag. Ó, hogy tudta szeretni ez az ember az annyszor megsalt, kizsákmányolt, rokontalan árva fajtát.”

Mi cserkészek és sok-sok tisztelője az emberebb ember és magyarabb magyar Teleki Pálra mély tisztelettel és nagy szeretettel emlékezünk.

Alföldi Alajos

Teleki Pál és a népi mozgalom

A két világháború közti magyar társadalom legeredetibb és legfigyelemreméltóbb megnyilatkozása volt a népi-falukutató mozgalom, mindenekelőtt azért, mert feloldotta haza és haladás szerencsétlen ellentétét, amely az 1918–1919-es események hatására minden eddiginél jobban elmélyült. Ez áldatlan ellentét oka abban rejlett, hogy az elkerülhetetlen változások ellenzői elutasították minden megújulási törekvést, a változást akarók pedig hajlamosak lettek volna elvetni mindent ami múlt, tehát azt is ami megőrzendő nemzeti érték. Trianon után a húszas évek mélységéből tápázkodó ország egyelőre még a hagyományos jobb- és baloldaliság megosztottságában élt, de megjelentek azok az erők, amelyek a pusztító ellentét meghaladására törekedtek. Ebből nőtt ki a harmincas évek elején a népi-falukutató mozgalom, mely gyökeres társadalmi változtatásokat akart, de elvetette a nemzeti értékeket semmibevevő szélsőségeket, ugyanakkor a nemzeti értékek vállalása mellett határozottan szembeállt a társadalmi igazságtalanságok iránt érzéketlen konzervatív nacionalizmussal is.

Ennek az új társadalmi és politikai erőnek a megjelenése világított rá a hivatásos forradalmár és a hivatásos reakciós egymás hibájából élő haszontalan ellentétére. Ugyanis – amint erre Bibó István figyelmeztetett – a hivatásos forradalmár azt hirdeti, hogy érdemi változásokot csak forradalommal (azaz vérrel és felfordulással) lehet megvalósítani. Erre azt feleli a hivatásos reakciós, hogy nem szabad engedélyezni semmiféle társadalmi változást, mert az eleve forradalomhoz vezet. Az egymás hibájából élő szélsőségek következtében tehát mozdulatlaná válik a társadalom, ami előbb-utóbb robbanásához vezet.

Ezt az ellentétet oldotta fel a népi-falukutató mozgalom, lehetővé téve, hogy a hatalom oldaláról nyissanak a változtatást akarók irányába, s ezt ismerte fel a hatalmon lévőkhöz közül Teleki Pál, az elsők közt véve észre, hogy a rendszer elengedhetetlen korszerűsítése érdekében együtt lehet és kell működni a megjelent új ellenzékkel. Mindez nem politikai azonosságot jelentett, de annak fontos lehetőségét, hogy a társadalom különböző érdekű csoportjai szót tudjanak váltani egymással, hogy ne erőszakkal, hanem vitákkal próbálják feloldani, meghaladni ellentéteiket.

Teleki Pál – mint Huszár Tibor jellemzi – széles látókörű, sokoldalú személyiség; európai rangú földrajztudós, tudománypolitikus és tudományos szervező volt, mint ember és mint professzor az amúgy is magas átlag felett. Tanítványa volt többek közt Kovács Imre is. A néma forradalom későbbi szerzője, aki így emlékezett rá: „Hallatlan tudományos felkészültségéért szerettem, és előadásai módszeréért, ahogy illusztráltan, vetített képekkel, térképekkel, diagramokkal stb. tarkította előadását. Úgy találtam, hogy valóban nagy koponya, nagyon jó egyetemi tanár.”¹

Teleki már 1924-ben kezdeményezte a szociográfia intézményesítését, hogy szervezett legyen a „hazánk és a környező államok állami és társadalmi berendezkedésének, gazdasági és kulturális életének megvilágítására alkalmas” adatok gyűjtése.² Támogatta a Pázmány Péter Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán tevékenykedő falukutató intézetet, a Magyar Társaság Falukutató Intézetének munkáját, a Széchenyi Szövetségben kibontakozó falukutatást, az öreg cserkészek falujáró mozgalmát, Györffy István néprajzi kutatásait, s meghatározó szerepe volt a hungarológia, a hazai táj- és népkutatás eszmei megalapozásában is. Kifogásolta, hogy a földrajztudományok a föld és az ember együttélését hagyományosan az interregionális viszonylatokban kutatták, s ily módon figyelmen kívül hagyták azokat a rendkívül finom kapcsolatokat, amelyek egy adott nép, egy bizonyos nemzet és egy adott tér, egy bizonyos táj között fennálltak. A kor követelménye: nem általános antropocentrikus nézőpontból kell hozzányúlni a problémákhoz, hanem hungarocentrikus szempontot kell választani. Más szóval az ember és a nép fogalma helyébe a nemzet fogalmát, a Föld fogalma, helyébe a haza fogalmát kell beilleszteni. A föld és a nép az állam összetevői. A haza és a nemzet, a magyar föld és a magyar nép Magyarország összetevői, ami már nem csak egy bizonyos térfogalom, hanem a tér és ember szimbiózisából összetett fogalom. Vagyis Teleki felfogása szerint a *honismeret a nemzet térbeli életének a tudománya, a népet földjéhez kötő gazdasági, politikai, kulturális, történelmi kapcsolatok együttes feltárása.*

E gondolatok megfogalmazója nagy reményeket fűzött a népi-falukutató mozgalomhoz s támogatta annak kibontakozását, mely 1933 őszére már olyan méreteket öltött, hogy a Fiala Magyarország – a „magyar cserkészférfiak folyóirata” – körül csoportosuló falukutatók egy tervszerű szociográfiai akció megindítását kezdeményezhették. Mindez azonban csak a cserkészlet, azaz Teleki Pál támogatásával vált lehetővé. A gyorsan terebélyesedő falukutató mozgalom tapasztalatainak megvitatására 1936 májusában háromnapos országos falumunkás találkozót rendezett a Széchenyi Szövetség, amelyen maga Teleki Pál elnökölt, akinek tudós szigorát nem nehéz felfedezni a tanácskozási határozatában: „A nagy hangoskodás és: mindenki „hazát menteni” vél a legegyszerűbb és kétes értékű adatgyűjtés közben, annak jele, hogy nem áll mindenki azon a talajon, mely megilleti; a hatalmas programok és teljesítmények: „naponta egy falut dolgozunk fel” vagy „jövőre 235 falu szociográfiáját készítjük el tíz emberrel” stb. jelzik, hogy tudományos szolgálatot gondolnak teljesíteni olyanok, akik sem a tudományt, sem a szolgálatot, sem kellő helyüket nem ismerik.”³ Igényessége ugyanakkor örömet találhatott Kovács Imrének, Gunda Bélának és társainak Kemsérről írt monográfiájában és mindent el is követett annak érdekében, hogy az értékes kézirat 1936-ban megjelenhessen, vállalva a kötet előszavának megírását.

A népi-falukutató mozgalom útja természetesen nem azonos Teleki Páléval. De „beszélő viszony” volt közöttük akkor is, amikor ellentétbe kerültek egymással. Így történt ez a Táj- és Népkutató Központ Károlyi-palotában rendezett kiállításakor is – 1938 őszén – melyet Teleki Pál kultuszminiszter tanítványai készítettek. Az általa megnyitott kiállítás az egészségtelen társadalmi és birtokviszonyok bemutatásával a változás, a földreform mellett érvelt. Erre a felháborodott arisztokrácia becsületében sértette meg Telekit – mondván – Károlyi Mihály legalább a saját birtokait osztotta fel, Teleki viszont, akinek a trianoni Magyarországon nem voltak birtokai, mások vagyona ellen bujtogat. Ez is közrejátszott abban, hogy Teleki visszavonta a kiállítás meghosszabbítására korábban már kiadott engedélyét. Kovács Imre a rendezők egyike így idézi a történeteket: „Teleki egy este, zárás után összehívott bennünket. Ez egy beszélgetés volt, de monologizálássá vált az ő részéről.

¹ Huszár Tibor: Beszélgetések. Bp. 1983. 85–86. old.

² Matolay Géza megállapítását idézi Huszár Tibor: Történelem és szociológia. Bp. 1979. 360. old.

³ Salamon Konrád: Utak a Márciusi Front felé. Bp. 1982. 57–58. old.

Hidegen villant a tekintete a szemüvege mögül, szinte tanári pózban mondta, hogy ezt így nem lehet csinálni. Nem felejttem el, hogy akkor azt mondta: „most visszatérek az osztályomhoz”.⁴

Ez azonban nem jelentette a kapcsolatok felszámolását, Teleki továbbra is számított az együttműködésre. Amikor miniszterelnök lett magához hívatta azokat az írókat és újságírókat, akikre úgy gondolta számíthat – köztük Féja Gézát – s arra kérte őket, ha nem is értenek mindenben egyet a politikájával, de álljanak ki mellette, mert sajtótámogatás nélkül Imrédy és növekvő tábora lehetetlenné teszik, hogy bármit is csináljon. Arra hívta fel a meghívottak figyelmét, hogy az adott helyzetben egy célt kell mindenkinek szolgálni: Magyarországot akár a legsúlyosabb megaláztatások árán is, de meg kell óvni a háborútól.⁵ S amikor feltűnt annak veszélye, hogy a Kis Újság című lap az erősödő szélsőjobboldal kezébe kerül, magához kérte Dessewffy Gyulát – felvetve a kérdést – meg tudná-e vásárolni a Kis Újságot, hogy abból egy színvonalas néplapot csináljanak. Így vált a lap Dessewffy apai öröksége árán a népi gondolat, majd a kisgazdapárt orgánumává.⁶

Halála előtt pár héttel véletlenül összetalálkozott Kovács Imrével, aki így emlékezik: „Olyan félszeg volt – mindig voltak félszeg mozdulatai –, kezét fogtunk, és ahogy megfogja a kezem, húz maga felé egy kicsit, jelezve, hogy örül, hogy találkoztunk. Elkezdünk beszélgetni mindenről, hogy én hogy látom az ország helyzetét, mik itt a kilátások... mennem kellett volna, de ugyanakkor éreztem, hogy ez az ember most valakivel beszélgetni akar. Mert ő is egy magányos ember volt, nem nagyon osztotta meg gondolatait... akkor láttam meg azt a didergő magányosságát. Hiába ment ő vissza az osztályához, az osztálya nem adta meg neki azt a biztonságot, azoktól nem várhatott semmit, az egy veszett ügy volt... Akkor egy kicsit azért bántott, hogy én milyen kemény és szigorú voltam vele szemben”.⁷

Az utolsó mondatot azt hiszem mindannyian megszívlelhetjük.

Salamon Konrád

Kétszáz éves a medinai reformátusok temploma

A nevezetes évfordulóról hálaadó istentisztelet keretében emlékeztek meg. Szabó Józsi bácsi, a gyülekezet egyik világi vezetője érdekesen foglalta össze a múltat.

„Színhagyomány útján maradt ránk, hogy valamikor, a reformáció terjedésekor, a Medinán élt református családok templomot építettek maguknak. A leásott oszlopok közeit fűzve szövel fonták, s mind a két oldalát sárral tapasztották. E sártemplom mellett harangláb is állt. Ahogy megerősödött az ellenreformáció, a zombai katolikus plébános híveivel szétverte az építményt, a harangtornyot. A harangot magukkal vitték.

A nép emlékeiben még a mai napig felvillannak azok a lelképásztorok, akik valamikor itt teljesítettek szolgálatot. Az 1870–1880-as években volt Tóth Pál. Őt Arany Antal követte. Nevéhez fűződik a medinai Polgári Olvasókör megalakítása 1896-ban. Ha az emlékek igazak, úgy ebből a körből nőtt ki a hitelszövetkezet – a Hangya – és a tejszövetkezet. Az itt tevékenykedők közül talán legnagyobb hírnévre dr. Fülep Lajos, a későbbi művészettörténész tett szert. Egy és fél évet töltött a faluban, de az az idő a lelkész és a nép egymásra találását jelentette. Együtt beszélgetett, együtt énekelgetett híveivel, még a dalaikat is lejegyezte. Nagy műveltsége révén ismerte a héber nyelvet, s egy alkalommal egy elhunyt zsidó kisgyermek temetését celebrálta. Szönyi József lelkész nevéhez fűződik a ma is meglévő művelődési otthon építésének kezdeményezése. Záborszki János nagy műveltségével tűnt ki, s személyes, jó kapcsolatot tartott velem. Holland felesége révén külföldre került. Szalai Sándor tiszteletes úr, különösen az ifjúság nevelésében, tanításában szerzett érdemeket. Megalapította a Keresztény Ifjúsági Egyesületet. A népfőiskolára is eljuttatott tíz medinai református fiatait. Irodájában nemcsak a vallást, hanem közismereti tárgyakat is oktatott. A

⁴ *Huszár Tibor*: Beszélgetések. 128–129. old.

⁵ *Féja Géza* közlése

⁶ *Dessewffy Gyula* közlése

⁷ *Huszár Tibor*: Beszélgetések. 130–131. old.

balatonszárszói ifjúsági konferencián húszan képviselték a falut. Széles Árpád, Varga Árpád, majd Szabó Sándorné lettek a gyülekezet papjai.

Jelenleg Újlaki Tibor tiszteletes úr Szedresből jár ide, s végzi nagy szeretettel lelkeszi munkáját.

Hosszú idő után 1984-ben került sor a templom nagyobb felújítására: festették a tornyot. 1989-ben kívülről, 1990-ben pedig belülről meszelték, festették, cserélték a korhadt ablakokat, ajtókat. Mindez hétszázezer forintot jelentett.”

Így tehát az épület teljesen megszépült külsővel és belsővel, a medinai egyház tagsága pedig lélekben felfrissülve várta a vidéki és a helyi vendégeket – mert az ő önzetlen segítségük, támogatásuk nélkül mi magunk nem lettünk volna képesek a felújításra!

Konrád László

BESZÉLGETÉS

„Tenni valamit a jóért”

Pálos Frigyes hatvani préposttal beszélget Zika Klára

Hatvan az egyetlen város amelynek kereszténydemokrata polgármestere van. A helyhatósági választásokat a KDNP nyerte meg: a polgármester mellett négy képviselő is kikerült ebből a pártból. Bármerre jártam, bárkivel beszéltem, mindenütt az „Atyát” emlegették, aki mozgatója volt a KDNP-nek.

Amikor a barokk plébániatemplom szomszédságában lévő plébánián személyesen is találkoztam Pálos Frigyes hatvani prépostplébánossal, megértettem, hogy hatni tud az emberekre. Jó humorú, közvetlen ember, remek társalgó. Történeteit, emlékeit olyan láttatóan osztja meg, hogy részeseivé tesz élményeinek.

Lakószobái műzeumi hangulatot árasztanak, a műemléki feltárások, ásatások rajzaival, fotóival, tárgyi emlékeivel. Mert Pálos Frigyes papi hivatása egybefonódott a magyar keresztény kulturális értékek mentésével, az egyházművészet iránti elkötelezettségével. Életének különböző állomásait megismerve a bibliai példázat jutott eszembe a hű szolgáról, akinek a keze alatt égett a munka s megsokszorozta a rábízott javakat. Mert lehet belekeseredni a félreállításba, hivatkozni a nehéz körülményekre és nem törődni semmivel, de lehet a számkivetettségben, büntetésben is maradandót alkotni.

Bár az én nemzedékem csak nagy általánosságban ismeri az egyház 1945 utáni vesszőfutását, azt tudjuk, hogy akik nem kötöttek kompromisszumot és nem lettek békepapok, göröngyös úton, állandó fenyegettségben végezték munkájukat. Pálos Frigyes 1947-ben szentelték pappá, első éveit éppen erre az időre estek.

Amikor életútjáról, lelki formálódásáról faggattam, családját és gyermekkorának életre szóló útravalóit említette az első helyen.

Kispesten születtem, s azon a részen, ahol mi laktunk, különböző nemzetiségű családok éltek békességben – főleg a Monarchia területéről. Anyai ágon a nagyszüleim a Rába vidékéről kerültek fel Budapestre, szegény sorból. Édesapám familiája pedig – apai ágon – burgenlandi mesteremberekből állt. A nagyapám vasesztergályos volt Bécsújhelyen, s amikor a cége megalapította Magyarországon az első csavargyárat (a külső Váci úton), akkor szakembereket is hoztak magukkal, így költözött át a család Magyarországra. Az édesapám egyéves volt akkor. Innen a salgótarjáni acélgyárba hívták a nagyapát jobb fizetésért, itt éltek néhány évig. Amikor Kispesten megalakult a Hoffer-Schwarz Mezőgazdasági Gépgyár (a későbbi Vöröscsillag Traktorgyár), az alapító Hoffer Albert, aki ismerte a nagyapát, az esztergályos alapítómesterévé tette. Érdekes, hogy akkoriban egy gyári munkásember mindjárt tudott házat építeni magának, s amikor a gyerekek szaporodtak, nagyobbat is.

Édesapám mindössze hat elemi végzettségű, akkor beállt inasnak és így fejezte be a polgárit és került felsőbb ipari iskolába. Apai nagyanyám sohase tanult meg magyarul, a nagyapám igen, ő helyesen is írt, de a levelezését végig németül folytatta, gót írással. Kétnyelvű világ volt ez akkoriban. Édesapám 1905-től szintén a Hoffer gyárban dolgozott, egészen 1951-ig, amikor is a pap fia miatt kirúgták úgy, hogy 46 éves szolgálati idejére semmi nyugdíjat nem kapott. Akkor engem kecskeméti káplánságból menesztett az államhatalom.

■ *Miért volt annyira meghatározó jelentőségű emberi-lelki fejlődésében a család?*

Ha visszagondolok a gyermekkoromra, a család vasárnapi együttléte maradandó élményt jelentettek a számomra – szerintem ez hiányzik ma a legtöbb családban. Elég nagy szegénység volt a harmincas évek elején, ennek ellenére felejthetetlenek voltak a mise utáni vasárnapi kirándulásaink, melyeket nagyon olcsón kellett megoldani: egy szakaszjeggyel, a többit gyalogosan. A magyar florát az én vasesztergályos, géplakatos édesapámtól ismertem meg. A kirándulásokon mindig előhozott valamit: ki tud felsorolni a legtöbbet Európa folyóiból, Spanyolország hegyeiből, Európa fővárosaiból – ilyen társasjátékaink voltak.

Kisgyerekkoromban megtanultam tőle az összes magyarországi mozdonytípust. Édesapánk a legkülönbözőbb irányba nyitogatta a szemünket. No és a vasárnap délutáni társasjátékok, közös muzsikálások! Érdekes világ volt ez – szegényebb, de megelégedettebb. A nagypapa túl a hetvenen még kijárt velünk korcsolyázni, tőle tanultunk bógnizni. Szeretett fuvolázni, a két tantim remekül játszott stájer citerán, egy nagybátyám – aki a Hoffer gyárban volt művezető – kitűnően jódlizott, a nővérem zongorázott. Nekem nem volt türelmem a hangszeres muzsikához, de az énekléshez igen. A szüleink, nagyszüleink is velünk énekeltek. Ez még nem a gépzene világa volt. A családi ház egyik részét kiadtuk egy gyermektelen házaspárnak. A férfi berlini gépészmérnök, az asszony linzi, kitűnően zongorázott. A férfi hobbiból ingaórákat gyártott és mesterhegedűket, amelyeket be is játszott. Bemehettünk hozzájuk a házi koncertekre. A harmóniak akarva-akaratlanul belemásztak a lelkünkbe. Karácsonyra tőlük tanultuk meg a német nyelvű karácsonyi énekeket három szólamra. Ezek a családi házimuzsikálások csodálatosak voltak. Ha most visszagondolok, biztos, hogy ezek az ibolyát kereső, barkát szedő vasárnap délelőttök, az őzekkel, vaddisznókkal való találkozások, házi muzsikálások, apu társasjátékai mind-mind óriási hatásúak voltak.

■ *És miből nőtt ki a művészettörténeti érdeklődése?*

Gimnazista éveimben volt egy kis vonzódásom a bencés világ felé, ami egybeesett a liturgia iránti érdeklődéssel. A liturgia szeretete pedig rátereli az ember figyelmét az egyházművészeti alkotásokra, művészeti stílusokra. Kispap koromtól kezdve egy ilyen irányú érdeklődés volt bennem. Aztán az a liturgikus megújulás, amit nálunk Szunyogh Xavér képviselt, szintén nagy hatással volt rám. Később közeli, személyes barátság is fűzött hozzá. Tizenhét évig Teresken plébánoskodtam, amely az ő szülőfaluja volt. Biztos vagyok afelől, hogy az én illetén való érdeklődésemet a liturgia szeretete, az istentiszteleti formák világa nyitotta meg.

■ *Bocsásson meg, de az én tapasztalatom szerint a liturgia szeretetéből nem feltétlenül következik az is, hogy valaki vonzódjon a művészetekhez, az pedig különösen nem, hogy az értékmentést fontosnak tartsa. Akkor nem lenne annyi omladozó templomunk, elhanyagolt egyházi épületünk, mert ez nem csak pénzkérdés.*

Én ezt inkább úgy fogalmaznám: Nem biztos, hogy azért, mert valaki pap, szereti is a liturgiát.

■ *Családi hatásra, vagy személyes döntésből választotta a papi hivatást?*

Engem különösen az izgatott, hogy tegyek valamit a jóért. Amikor pappá szenteltek, a korinthusi levélből vettem az első misés szentképemre a mondatot: „Én pedig szívesen áldozok, sőt áldozattá leszek a ti lelketekért.” Az, ami engem kamaszkoromtól mozgatott, egy kis nagylelkűség, ha adhatok valamit. A „Jobb adni, mint kapni” ugyancsak a bibliai mondásnak egy változata. Kamaszkoromban került a kezembe először egy Ady-kötet. Ő kétségtelenül egy zseni, de akkor némi megvetéssel tettem félre, mert találtam egy fejezetcímet: Szeretném, ha szeretnének. Egy férfi hogy mondhat ki ilyesmit – ez az én aktivitásomnak sehogy sem felelt meg. Férfiatlannak tartom, ha valaki rimánkodik azért, hogy szeressék. Engem mindig zavart a hálálkodás is, mert akkor már elvesz annak az értéke, amit az ember tehetett. Azt hiszem, valahol itt kezdődött.

■ *A szülei mit szölkáltak a döntéséhez?*

Égészen kicsi koromtól dédelgettem ezt a tervet, de mindenki gyerekes dolognak tartotta. Tizenhat éves korom táján azonban már egészen határozottan apoltam magamban ezt az elhatározást. Az érettségikor mondtam meg édesapámnak, akinek az volt a válasza: ő nem szól bele a választásomba, csak egy tanácsot ad, akármí leszek, azt becsülettel csináljam.

■ *Elemi és gimnáziumi tanulmányait Kispesten végezte, első szentmiséje is a kispesti katolikus templomban volt, de ezzel lezárult életének az a korszaka, amely a szoros családi együttlétet jelentette. Innen merre vezetett az út?*

Először Pestújhylyre kerültem, mindjárt a mélyvízbe, heti 36 hittanórával és káplánsággal. Nem is tudom, hogy győztem. Rövidesen elkezdődött a sztalini időszak, csak a fakultatív hitoktatást engedélyezték, de az 1200 gyerekből csak hármat nem irattak be. Persze a hitoktatókat mindenféle módszerrel próbálták kinyírni, a „megverem a pásztot, elszéled a nyáj” alapon. Engem olyan címen, hogy államilag nem engedélyezett hittankönyvből oktatók, kitiltottak az ország összes iskolájából. 1950 elején Kecskemétre kerültem káplánnak. Nagy összeviesszaság volt az átszervezések miatt. Én megkaptam a levelet a letiltásról, de Bajáról akkor helyezték át Kecskemétre a megyeszékhelyt, s a levelek elfeküdtek. Jelentkeztem Kecskeméten hitoktatónak; így lettem az utolsó hittanár a kecskeméti Tanító- és Óvónőképzőben, a gyakorló iskolában és három tanyasi iskolában.

Akkor volt a kulákhajszja, a szerzetesrendek felszámolása, nagyon-nagyon sűrű hónapok voltak.

1951 nyarán kerültem először összeütközésbe Prantner úrral, az Állami Egyházügyi Hivatal későbbi elnökével. Kecskeméten rendezték meg az első békegyűlést. A Beretvás Szállóban 150 pap számára terítettek és megjelentek talán hárman-négyen. Bűnbakot kerestek és énbelém akadtak.

■ *Miért éppen egy fiatal káplánt szemeltek ki bűnbaknak? Négy évvel a felszentelése után ezek szerint már olyan próbák következtek, amelyekhez érett bölcsesség és állhatatosság kellett.*

A megyéspüspökünk azokat a papokat, akik a papi békemozgalom első toborzó ülésén aktívan szerepeltek, a szentszék elé állította, egyház-fegyelmi ügyet csinált belőle. Az egyik beidézett Kecskemét környékén, Hetényegyházán lakott s mivel nem volt más megoldás, én vittem ki biciklivel az idézést és otthagytam a névkártyámat. Az egyik bűnöm az lett, hogy én ennek a reinitens váci megyéspüspöknek vagyok a fullajtárja. Mielőtt arra a bizonyos kecskeméti békegyűlésre sor került volna, benn voltunk a központban és hozzám is fordultak kollégák: mit csináljunk, menjünk, vagy nem? Nekem aznap épp a tanyai betegek ellátása lesz soron, ez az elsőrendű feladatomban – válaszoltam. Voltak olyanok –, akik amikor megszorították őket, úgy védekeztek, hogy a nagytemplomi káplán azt mondta, hogy ő sem megy el. Amikor Prantner leutazott Kecskemétre utánanézni az ügynek, engem neveztek meg, mint aki ellenpropagandát fejtettem ki. Az a rendszer mindig keresett bűnbakot. Akkor még a „hecc-káplánok” korában voltam, amikor megengedi magának az ember, hogy számfűlet mutasson. Így hát, amikor Prantner az általuk kinevezett új irodaigazgatónkkal megjelent, bizony nem vettem komolyan a fenyegetéseit, miszerint a béke ellensége vagyok. Vácra mentek, ahol a püspökünk már háziőrizetben, két ávóssal élte napjait. Az irodaigazgató azonnal jelentette a püspöknek: Pálos mélyen megsértette a képviselő urat, aki követeli, hogy a Pálost függeszse fel a papi szolgálatából. A püspök másnap – mint megtudtam – meggondolatlan, fiatal papja helyett bocsánatot kért, de hozzátette: ez nem kánoni ok, ami miatt engem felfüggeszthetne. Ettől kezdve Prantner úr nagy figyelmet tanúsított irántam. Felrendelt magához raporra és közölte: most büntetésből áthelyezzük. Ha a főpásztorom így dönt, akkor természetesen engedelmeskedem – válaszoltam. – Maga nemcsak a püspökének tartozik engedelmességgel, hanem a szocialista államrendnek is. Az áthelyezés ide szölt Hatvanba, mert két kollégát kiemeltek innen. 1951–1957 között Csík József mellett voltam káplán, akit kitűnő embernek ismertem meg.

1956. szeptember 1-jével Ceglédre helyeztek, ahonnan elkerült egy kolléga teológiai tanárnak. Ő javasolt engem, mert akkor már egyházművészettel foglalkoztam.

■ *Ezek szerint ez a tevékenysége már ismert volt a kollégák körében? Milyen konkrét munkákat végzett addig?*

Kezdetől voltak próbálkozásaim. Kecskeméti káplánkodásom idején apró-cseprő restaurálásokat végeztem és beleszerettem. Emellett élveztem a barátságát Décsey prépostnak, aki a Képzőművészeti Főiskolán az Art Sacrának volt az előadója, és az egyházmegye egyházművészeti bizottságának a lelke. Maga Rómában tanult festeni. Ő pesterzsébeti plébános volt, én kispesti, innen indult az ismeretségünk. Décsey Géza irányítószellem volt, mindig megbízott valamivel. Akkoriban éppen az ő indítására kezdtem az ötvöstárgyak iránt érdeklődni. Décsey Géza ilyen értelemben igen nagy hatást gyakorolt rám. Már 1945-ben börtönbe került, aztán kiszabadult, 1952-ben újra elvitték, éveket töltött börtönben. Később volt még néhány szép alkotó éve, amikor az ő mecénási szelleme érvényesülhetett. Nagyon közel éreztem magam hozzá, élveztem atyai barátságát.

A másik meghatározó jelentőségű ismeretség Leszkovszki György, Csík prépost barátja, az Iparművészeti Főiskola professzora. Őt ugyancsak mesteremnek tartom. Egy európeer volt, hallatlanul nagy irodalmi műveltséggel. Akkor már foglalkoztam templomi dolgokkal. Csík József a hatvani prépost tekintélyével ajánlott Leszkovszkinak, aki amikor csak tehetett, magával vitt. Ő beszélt rá, hogy tanuljak művészettörténetet, mert ezt össze lehet egyeztetni a papi hivatással. Erre csak később adódott lehetőség.

1972-ben, a magyar műemlékvédelem 100 éves évfordulójára Dávid Katalin a kúria épületében először rendezett egyházművészeti kiállítást, amire én is ajánlottam egy képet – így ismerkedtünk meg. Ő aztán egy felekezeti közötti művészettörténeti kurzust indított az ELTE Bölcsészkarán, amire én is jelentkeztem.

■ *Visszatérve a szolgálati helyekre: Cegléden élte át 1956 októberét...*

Hatvanban biztosan mozgalmasabban alakult volna ez az időszak, hiszen ott mindenben

benne voltam, Cegléden pedig teljesen idegen. A forradalom napjaiban bemenekült a plébániára a tanácselnök, akiről kiderült, hogy azelőtt Kispesten volt munkás. Mellé álltam, mondván: ez csak „növényevő ávos”, nem vérszívó. Néhány hónap után visszakerültem Hatvanba, de valahogy akkor már nem találtam ott a helyemet. Rövidesen bevitték Vácra és a püspök úr rám bízta az egyházmegye művészeti ügyeit. Akkorra már elég nagy ismeretségi köröm alakult ki az építészek, festőművészek, tervezők között. De ez nem tarthatott sokáig, mert kezdett sűrűsödni a levegő, a püspök úr környezetéből sorra lötték ki az embereket. Mindenféle koholt vádak, kihallgatások következtek. Amikor Vince püspök megtagadott egy rákényszerített kinevezést, azzal büntették a környezetében lévőket, hogy csak beosztott falusi plébánosok lehetnek; ez vonatkozott rám is. A püspök úr behívott: fiam, most mit csináljak veled? Én adtam az ötletet, küldjön Tereskére. Tudtam id. Entz Gézától, hogy a váci egyházmegyében van egy semmitmondó templom, amelyben egy reneszánsz pasztróforum található, amelyet a budai, vagy a visegrádi műhely kőfaragói készítettek. Nem értették, hogy kerülhetett oda, Tereske olyan gyenge hely volt, hogy egy évnél tovább nem nagyon maradt ott senki. Prantnernek nagy meglepedésére szolgált, hogy engem Tereskére száműzhetett. Azt hitte, ezzel a legrosszabbat tette velem, pedig ez a 18 év életem legjobb állomáshelye lett. Megkaptam a reneszánsz pasztróforumot, ezt a nagyszerű gombot és aztán megtaláltam hozzá a kabátot is. Három év múlva már kibújt a falakból a középkor.

■ *Ezek szerint „Áldására vált a nagy keserűség...”*

Igen, mint mindig.

■ *Kérem, idézze fel, milyen nyomon indult el a feltárási munkájában?*

Egy csúnya repedést találtam, meg akartam tudni az okát. Leástam a fal tövében és ott kváderköves falat találtam folytatólagosan. Azután zárlatos volt a villany, ki kellett cserélni a vezetékét és a vakolat alól előkerült egy felirat: 1619 augusztus 15, a templom búcsúnapja. Ez a 15 éves háború ideje volt, 1594–1620-ig. A rommá lett templomot használhatóvá tették. A szentély a pápistáké lett, a protestánsoknak egy szószerket nyitottak. A középkori falakon belül vendégfalat húztak. 1620 után a törökök újra visszajöttek, a templom leégített. A felirat a vendégfalon volt. Egy pár nyom előkerült, egymás után jöttek ki az adatok és állt össze kronológiai rendben is a templom története.

■ *A feltárási és helyreállítási munkát a prépost úr végezte?*

Igen, az elejétől a végéig. Az Országos Műemléki Felügyelőségnél sok jó barátom volt, meghívtak a nemzeti örökség bizottságba is.

■ *Hány évébe került?*

Mivel anyagi alapom nem volt, tizenkét-tizenhárom évbe.

■ *Mit szolt a falu?*

Amikor látták, hogy én nem pünkösdi királyságot akarok, kezdtek bízni bennem. Azon is sok múlik, hogy az ember miként találja a dolgokat, el tudja-e fogadtatni velük, amit akar. A tereskei templomról kiderült, hogy középkori, egy román és két gót periódussal. A reneszánsz pasztróforumot én 1484–1485-re datálom, ez egybeesik Mátyás budavári és visegrádi építkezésével. Bajoni István kapta meg Mátyástól Tereskét. Ez bencés apátság volt, amiből nemzetiségi monostor lett. Elég jelentős lehetett, ha Mátyás ezt a kedvencét, a váci kanonok és komáromi főesperes Bajoni Istvánt még a tereskei apátsággal is kitüntette. Bajoni Mátyás kegyeltjeként Firenzében tanult, megvolt a műveltsége, lehetősége a pasztróforum elkészíttetésére. Mátyás halála után II. Ulászló az Esztergom-szigeti bencés apácáknak adta a monostort, a birtokokkal együtt.

■ *Erdélyben nagyon sok templomban találkozunk a Szent László legendával, de hogy kerültek Tereskére Szent László-freskók?*

Izgalmas kérdés. Egyéni feltételezésem a következő: a nagyvárad-i regestrumban található 1219-es feljegyzés tanúsága szerint a tereskei és a poroszlói apát perben álltak egymással. Nagyváradon dőlt el a pör a tereskei apát javára. Ez Szent László szentté avatása után két évtizeddel történt, a lovagkirály tisztelete őríási. Miután a tereskei apát hazajött Nagyváradról, ahol Szent László sírja volt és feltehetően valami fogadalmat is tehetett, megrendelte a Szent László freskót. Tereskén a legteljesebb sorozat látható, hat jelenettel. Ez már nem pogány ábrázolás, hanem egy férfiak számára rajzzal és színekkel leírt prédikáció. A lovagi eszmét állították a férfiak elé: a férfi megmenti a rossztól a nőt. Tereskéről írtam a művészettörténeti diplomamunkámat, de a monográfia elmaradt. A templomhoz egy kis romkert is tartozik, amelyet 1945 után kiraboltak, köveit elhordták, de az elképzeléseim szerint a belépőfalvízhoz hasonlóan ezt is meg lehetne csinálni. Azt hiszem, hogy Hatvanból még lesz erőm ezeket pótolni, eddig nem került sor rá, de még nem tettem le róla.

■ *Tereskén kívül merre végzett még ilyen jellegű munkát?*

Ilyen egyszer adódik az ember életében. Az elmúlt harminc évet tekintve a számtalan templomfestésben és -helyreállításban valami részem mindegyikben volt. A közelmúltban Hévízgyörkön állítottunk helyre egy kis romtemplomot, s ez a munka újabb barátokkal ajándékozott meg.

1978-ban kerültem újra Hatvanba. Bizonyos megfontolásokból adminisztrátorként jöttem át. Az ÁEH-nál végig fekete bárány maradtam, a főkegyúri joggal élni kívántak, ameddig csak tehették. 1979 decemberében kaptam meg a préposti kinevezést. Végül is a művészettörténeti és műemléki tevékenységem nyilvánvalóvá tette előttük, hogy nem vagyok ártalmas ember. Nem aktív politikusként éltem, a magyar egyházi értékek megmentéséért küzdöttem. Ezekben az években már fontosnak tartották az egyházi műemlékeket. Így nevezhetett ki a püspök úr prépost-plébánosnak. Hatvanban ugyanis szabad királyi adományozású prépostságot alapítottak 1723-ban, miszerint a prépostot a király, a plébánost a püspök nevezi ki. 1729 óta a kettő személye egy. Tehát a mindenkori plébános a hatvani prépost. Itt mindig négy pap működött, most egyedül vagyok egy kisegítővel (a hitoktatásba civileket kellett bevonnom). A lelkipásztori munka teljes erőt igényel. Rengeteg feladat várna még rám, 68. évembe léptem, nem tudom, mennyi időt és erőt kapok még az Úristentől.

„Minden időmet a múzeumi munkának szenteltem”

*A nyolcvanesztendős
Molnár Istvánnal
beszélget Fodor Ferenc*

„Székelykeresztúr nagyközség, címzetes város, egészen különleges helyet foglal el az erdélyi városok kulturális életében. Mint azt már aranybetűkkel följegyeztük, ez az alig 5000 lakosú kisváros több könyvet fogyasztott a könyvnapok alkalmával, mint a nagy erdélyi városok, most pedig, mint értesültünk, egy lelkes tanár vezetésével a diákság szervez egy egészen nagyszabású intézményt: »néprajzi és népiségkutató múzeumot«” – írta a Szabad Szó 1946. szeptember 2-i számában. A lelkes tanár – Molnár István – 1990. december 17-én ünnepelte 80. születésnapját. Székelykeresztúri lakásán arra kértem, hogy önmagáról és a keresztúri múzeum történetéről meséljen.

1910-ben születtem Gordoson, az akkori Udvarhely megye szélén. Néhány hónap múlva édesapámat, mint lelkészt, áthelyezték ide a Keresztúr melletti Újszékelyre, s ott éltem velük 1915-ig, mikor szegény befejezte az életét. Akkor nagyapámhoz, aki szintén lelkész volt, kerültem haza a közeli Ravába, és gyermekéveimet, elemi iskoláimat ott végeztem. Ez a falusi élet, amely különösen abban a peremterületen lévő faluban volt jellemző, nagy hatással volt egész további életemre. Együtt éltem a falu népével, fiataljaival. A gyerekekkel játszottam, együtt jártam velük a fonóba, a vasárnapi táncokba, és együtt dolgoztunk a mezőn is. A nép életével való közvetlen kapcsolatom tehát megszabta azt az utat, amelyiken aztán később, középiskolás koromban, tanáraimtól kapott útmutatás alapján sikerült továbblépnem.

• *Hol járt középiskolába?*

Itt Keresztúron az 1793-ban alapított unitárius kollégiumban, ahova 1922-ben kerültem. Olyan jellegzetes nevelő intézménye volt ez a környéknek, amely párját ritkítja. Kitűnő tanárai szívvel-lélekkel azon igyekeztek, hogy ennek a vidéknek a székely gyermeke valahogy előbbre jusson. Hatásuk alatt sikerült többet, mélyebben magamba szívnom azokból a népi hagyományokból, amelyek körülvették az iskolát és amelybe irányítottak tanáraim. Közülük elsősorban Nagy Lajost szeretném megemlíteni, aki rajz- és testnevelő tanár volt, de a népművészetnek a szerelme. Rajzszeretárába összegyűjtötte a vidék népművészeti tárgyait és rajzórákon ezeket rajzoltuk, ezekről mesélt és csöppögtette belénk a népművészet szeretetét. Vagy a történelemtanárnk: Szentmártoni Kálmán, a magyar irodalom szakos tanárunk: Peter Lajos, a természettudományok doktora: dr. Szolga Ferenc – mind olyan hatással voltak rám, hogy a későbbi életpályámat meghatározták. Igen érdekes nevelési módszer alakult ki itt, a középiskolában. Nagy Lajos bácsi, korát megelőzve bevezette a politechnikai oktatást, ami azt jelentette, hogy egy iskolai asztalosműhelyt állított fel, ahol a szerkezeti rajzokat ő tanította, a gyakorlati munkát pedig két bejáró mester. Három éven keresztül rajzok voltak. Délután minden szabad időnkot ott töltöttük. ezt csak azért említettem, hogy később, amikor a múzeum szervezését megkezdtem, az összes asztalosmunkát én terveztem, és ennek nyomán készítették el az üzemek a megfelelő bűtorzatot.

1930-ban iratkoztam be a kolozsvári tudományegyetemre, ahol a földrajz, történelem szakot választottam, s a néprajz szakot fakultatív tárgyként hallgattam. Ezen az úton jutottam el a diplomám megszerzéséig, és a diploma megszerzése után hazahívtak ide tanárnak.

• *Az egyetlen volt alkalma néprajzi tanulmányai során gyűjtőmunkát folytatni?*

Egyetem éveim alatt is foglalkoztam ezzel. Bányai János, az udvarhelyi geológus – a Székelység folyóirat szerkesztője – támogatott minket, fiatalokat és biztatott a gyűjtőmunkára. A népi építkezés tanulmányozására buzdított. A gyűjtés nekem mindig szívügyem volt, nem tudtam elmenni egy olyan kallódó tárgy mellett, amelyik néprajzi szempontból érdekes volt, szükséges volt, azt ne gyűjtöttem volna. Azután visszakerülve ide tanárnak, a volt tanáraimmal együtt álmództunk arról, hogy valamikor Keresztúrnak létesítsünk egy múzeumot. Azonban jöttek a nehézségek, a második világháború előtti nehéz évek, nem volt lehetőség erre. S azután jött maga a háború, a front, s az onnan való szerencsés megszabadulás, s amikor 1945-ben hazakerültem, látva a sok pusztítást, ami különösen a népi értékeket sújtotta, elhatároztam, hogy megpróbálom a régi álmot valóra váltani. Mindenekelőtt felhívtam a lakosság figyelmét arra, hogy ne engedje ezeket lepusztulni, hiszen minden egyes tárgy népeletünk jelentős dokumentuma. A gimnáziumban megértésre talált tervem. Támogatóm volt az akkor már nyugdíjba készülő Nagy Lajos bácsi, s a gyerekekkel napokon, heteken keresztül tárgyaltuk, miképpen lehetne ezt a múzeumot létrehozni. A lelkesedés megvolt, kulturális csoportokat szerveztünk, ezekkel jártuk a falvakat. Szombaton délután mindig elmentünk egy-egy kis műsorrall, este megtartottuk a műsort, felhívtuk a figyelmet, miért vagyunk ott, és másnap megindult a gyűjtés. Ott a falon látszik Márkus Bandi karikatúrája, amit rólam készített, amint egy-egy gyűjtés után jövünk haza. Ott a tetején van egy rossz motorbicikli, ami olyan rossz volt, hogy rendszerint mire haza kellett jönni, akkorra úgy elromlott, hogy az is a szekér tetejére került. Megható volt ez a lelkesedés, amivel megértették és segítették a munkát az első osztályostól a nyolcadikosig. Az anyag gyűlt, szükség volt valamilyen hivatalos kezdetre is. Az iskola felekezeti iskola volt, így az egyházi főhatósághoz fordultunk: engedélyezze, hogy a gimnázium épületében egy népművészeti gyűjteményt hozzunk létre. Helyiségnek a tornaterem karzatát és a hozzá vezető folyosórészt szándékoztunk megkapni. A főhatóság engedélyezte, az én anyagi felelősségemre, s ekkor kezdődtek azután az anyagi gondok.

• *Kellett fizetni a tárgyakért?*

Akkor nem. Az anyagi gondot nem a tárgyak beszerzése jelentette, hanem az, hogy a helyiséget át tudjuk alakítani, alkalmas legyen kiállítás rendezésére. A kicsi diákok osztályonként bizottságokat alakítottak. Névsort állítottak fel és ki-ki megajánlotta a maga kicsi zsebpénzéből azt a néhány lejt, amivel hozzájárul a létesítendő iskolai múzeumhoz. Akinek nem volt még az az aprópénze sem, az reggelenként az iskolába jövet egy téglát, egy darab vasat, szeget hozott, úgyhogy a város lakói már kezdet kezdetén észrevették, hogy valami készül a gimnáziumban. Megvannak most is azok a dokumentumok, ahol ezek a kicsi aláírások szerepelnek – közöttük Szabó Gyula íróé, Fodor Lászlóé, Borbát Károlyé és a többieké –, hogy ki mit ajánlott fel a létesítendő múzeumra. Megkezdődött a munka, gyűltek az adományok, ami elég volt ahhoz, hogy az iskola tervezett részét szükség szerint át tudjuk alakítani. Jöttek segíteni a város iparosai, asztalosok, kőművesek, akik munkadíj felszámítása nélkül, lelkesen támogatták az iskola kezdeményezését. A keresztúri múzeumnak tehát itt volt a csírája. 1945–1946-ban megismétlődött az az összefogás, ami 1793-ban létrehozta a székelykeresztúri gimnáziumot. Mert ezt a gimnáziumot Keresztúr és vidékének népe – a Nyikó mente, a Gagy mente, a Küküllő középső folyása, a Homoródok vidékének a népe – adta össze, hordta össze kőben, fában, homokban, mészben. 1945-ben kicsiben, de ugyanettől a szellemtől indítatva kezdődött meg a keresztúri múzeum létesítése.

1946 őszén megnyithattuk az első kiállítási termet a gimnázium épületében. Ezzel megkezdődött a keresztúri múzeum életében az első szakasz, ami 1948-ig tartott, az iskolák államosításáig. Ekkor nagyon megnövekedett a tanulólétszám, szükség volt minden helyiségre. Mivel már nem is ott tanítottam, felszólítást kaptam, hogy a múzeumi célra lefoglalt területet adjuk át az iskolának. Ekkor fordultam a városi szervekhez, és sikerült a néptanács hozzájárulásával egy üzlethelyiséget kapnom. És hogy valami anyagi háttere is legyen, az akkor alakult úgynevezett Népi Athenaeum égisze alá helyezték a múzeum szervezését.

• *Miért kellett elhagynia a gimnáziumot?*

A gimnázium felekezeti iskola volt, és az államosítás után – természetesen az elvek szerint – nem maradhattunk ott, áthelyeztek a tanítóképzőbe. A tanítóképző tanári karát viszont jórészt áthelyezték a gimnáziumba.

A múzeum szervezési munkája azért nem maradt el, mert most már a képzős diákok segítségével folytattuk tovább a gyűjtést. A képző és a városi iparosok – ugyanúgy, mint az első szakaszban – segítettek munkával, anyaggal, a különböző szervezetek anyagi támogatással – hol pénzzel, hol nyersanyaggal. Végezetül sikerült múzeumi kiállítás céljára alkalmassá

tenni ezt az üzlethelyiséget. Itt rendeztük be a már bővítettebb – nemcsak népművészeti, hanem néprajzi jellegű – kiállítást is. A kiállítóterület nőtt, a kaszinóhoz tartozó kicsi helyiséget is megkaptuk irodának, a padlást pedig egyelőre raktárnak használtuk. Tovább folytatódott a munka ekkor már feleségem közreműködésével is, és mintegy másfél év múlva megnyitottuk az újabb kiállítást.

• *Mikor nősült meg?*

Amikor idekerültem Keresztúrra tanárnak. A feleségem idevaló volt, az ő segítségével nélkül ez a múzeum nem indulhatott volna el olyan eredményesen. Hiszen a személyzeti keret bővítésére nem volt anyagi lehetőség. Az első öt-hat évben teljesen önkéntes munkavállalással voltam a múzeum szervezője. Mikor a rajoni hatóságok látták, hogy kezd eredmény mutatkozni, akkor egy úgynevezett anyagkezelői állást létesítettek és erre engem neveztek ki.

A gyűjtőmunka során felduzzadt a néprajzi anyag és mellette a történeti anyag is, mert a sepsiszentgyörgyi múzeummal – Székely Zoltánnal – együttműködve már 1947-ben megkezdtek a környék régészeti telepeinek a feltárását. Az anyag gyűlt, gondoskodni kellett arról, hogy a kiállítás is bővíthessen. Szerencsére akkor még olyan volt a politikai légkör, hogy nagyon szépen tudunk dolgozni. Ez kiviláglik különösen a múzeum szervezésének harmadik szakaszában. Amikor a felettesek meggyőződtek arról, hogy a gyűjtemény megérdemli a múzeumbővítést, az országos hatósághoz fordultak. Ennek eredményeképpen százezer lejt kaptunk a kaszinó megvásárlásához. Volt egy olyan kedves főigazgató – Ion Pasa –, aki szívvel-lélekkel a múzeumhálózat bővítéséért kardoskodott. Így vált lehetővé az, hogy ezen a területen négy múzeum keletkezett. Volt egyszer a mag, a Haas Rudolf által alapított udvarhelyi, majd keresztúri, a gyergyói és a csíkszeredai múzeum. Mikor sikerült az épületet rendbe hozni, berendeztük a néprajzi kiállítást. Társadalmi szükségként merült fel, hogy a múzeum tájmúzeummá váljon, mutassa be a vidék természetvilágát, történelmét, népeletét. Így a néprajzi kiállítás után megnyitottuk a történelmi kiállítást és végül 1960-ban a természetrajzi kiállítást is.

A tájmúzeum megkívánta, hogy egy szabadtéri néprajzi részleget is próbáljunk felállítani. Ennek az első lépése volt a kecseti székely ház behozatala. Szívem vágya volt azoknak a népi ipari szerkezeteknek az összegyűjtése is, amelyek még megtalálhatók voltak itt vidékünkön. Megértve megmaradásuk jelentőségét, a tulajdonosok szívesen – jelképes árért – adták át a múzeumnak. Ezeknek a nagyméretű tárgyaknak az elhelyezéséhez szükség volt egy kiállítási csarnokra. Építkezésre nem volt pénzünk, de ilyen-olyan címen sikerült felépíteni, s ide elhelyeztük a csodálatosan szép népi ipari szerkezeteket. Azután ehhez jött a század elején megjelent gyári gépek gyűjtése és kiállítása. Ilyenek például a kézzel hajtott cséplőgép, a lovas cséplőgép és ehhez hasonlók.

Mielőtt nyugdíjba mentem, megpróbáltam egy kicsit lendíteni a múzeum anyagi helyzetén. Fazekas János, egykori tanítványom akkor még miniszter volt, hozzá fordultam. Pontosan egy hónapra kaptam egy levelet a megyei néptanáctól. Nagyon szépen köszönik, hogy én nyugdíjba menetelemkor is gondolkodom további fejlesztésére és felhívtam a figyelmet annak szükségességére, s hogy ennek nyomán Fazekas János javaslatára a megyei pártbizottság több millió lejes beruházással fogja segíteni a keresztúri múzeum továbbfejlesztését.

• *A gyakorlati munka mellett jutott-e idő a tudományos munkára?*

Ellopott időkből. A sok terepjárás, az adminisztráció – hiszen mindenről nyilvántartást, jelentést kellett készíteni, munkatervet, havi elszámolást –, rengeteg adminisztratív munka volt, nem is tudtam volna végezni, ha szegény feleségem nem segít. Jöttek azután az ásatások, gyűjtőutakra kellett menni, úgyhogy lopva-lopva, amikor volt valamennyi időm, akkor próbáltam néhány dolgozatot megírni, amik leginkább a sepsiszentgyörgyi Alutában jelentek meg, vagy más múzeumok évkönyveiben. Magyarországon is jelentek meg írásaim, kezdetben magában az Ethnographiában is, a Néprajzi Közleményekben, aztán folyóiratokban: itt a Művelődésben, a Keresztény Magvetőben, különböző népszerűítő cikkek a napilapokban. Úgyhogy évekig nem voltam szabadságon, mert minden időmet a múzeumi munkának szenteltem.

• *Miből doktorált?*

Disszertációm témája az Alsó-Nyikó mente gazdasági életének a fejlődése volt egészen 1945-ig.

• *A székelykeresztúri múzeum milyen kiadványokat adott ki?*

Csak a huszonöt éves évfordulóra szerkesztett emlékkönyvet sikerült megvalósítani, nagy nehézségek árán, valamint a csíki Népi Alkotások Házával együtt a Sóvidéki keresztiszemekek és a Lőporszaruk című kötetet. Más önálló kiadványra nem volt lehetőségünk. Fülöp

Lajos mindent megtett azért, hogy a megyei múzeumok második kötetét – az Acta Hargitensiait létre lehessen hozni, de sajnos nem lehetett, s ha lehetett volna is, csakis román nyelven.

• *Hogyan telnek a nyugdíjasévek?*

Tíz éve végzek múzeumi munkát egyházi területen. Tudniillik a székelyudvarhelyi és székelykeresztúri unitárius egyházközségnek – negyven egyházközségnek – a köri felügyelő gondnoka vagyok, világi részről. Ez azt jelenti, hogy az esperessel és az egyházi körjegyzővel minden évben meg kell vizsgálni az egyházközség életét. Ilyenkor mindig van egy kis ünnepi templomozás, ahol én a falu történetéből tartok egy kicsi előadást, felelevenítve az ősök cselekedeteit, hangsúlyozva az otthon maradás jelentőségét, a szülőföld szeretetének fontosságát. Azért vállaltam el ezt a felügyelő gondnokságot, hogy közvetlenebb kapcsolatot tudjak tartani a néppel. Nem volt könnyű, mert mindig követtek, illő helyen minden megmozdulásomnak megvolt a nyoma. Szerencsére sikerült úgy átvészelnem ezt az időszakot, hogy különösebb baj nem történt. Összegyűjtöttük a régi iratokat, azok szépen elrejtődtek, most már azt hiszem, elő lehet őket venni.

Ma is be-bejárom a múzeumba, de gyűjtőmunkát már nem folytatok. A jegyzetanyagom akkora, hogy még egy élet kellene a feldolgozásához. Ezekből szeretnék még 2–3 témát megírni. Az egyik, amit már említettem is, a Nyikó menti mezőgazdálkodás fejlődése, a másik a hargitai pásztorkodás, a harmadik egy távolabbi területről, Háromszékről, a csernátoni patakalmok kismonográfiája lenne. Ott egy tizenöt kilométeres szakaszon negyvenöt kicsi patakmalom volt egymás alatt. Nagyon izgalmas téma, az anyag össze van gyűjtve jegyzetben, rajzban, fényképekben, csak ember legyen, aki összerázza.

• *Hogy ezek a kötetek megjelenhessenek, kívánok Pista bácsinak 80. születésnapján még nagyon sok boldog, egészségesben eltöltendő esztendőt!*

Ferences atyák örökében

*Gergely István csíksomlyói plébánossal
beszélget Beke György*

Szék község neve ismerős minden magyar számára, Erdélyben és az anyaországban. Akik soha nem jártak arra, azok is tudnak augusztusi „búcsújáról”, meg fiataljainak táncrendjéről. Minden erdélyi útikalauz elmondja Székről, hogy az utolsó tatárbetörés során hatszáz magyar férfit hajtottak innen rabságba. A tragikus esemény augusztus 24-re, Szent Bertalan napjára esett. A közeli nádasokban elrejtőzött akkori túlélők megfogadták, hogy ezen a napon minden esztendőben kétszeri istentisztelettel és böjttel emlékeznek, megbocsátást könyörögve Istentől bűneikért, és oltalmat, hogy többé ne szakadjon rájuk ilyen irtózatos csapás. Szék népének nagy többsége református, vallásuk nem ismeri a böjtölést, de a lakosság ezt saját elhatározásából, őseinek parancsára szigorúbban tartja, mintha törvényben lenne előírva.

Tart ez a „búcsú” és szigorú önmegtartóztatás századok óta, csendben és hosszú ideig szinte titokban. Szék magyar „szigetfalu” a román tengerben, a Mezőség északi peremén. Hiába volt városi rangja valaha, s bányásztak itt sót egészen a XVIII. századig, az országút messze elkerüli, vasút nem halad át rajta, román falucskák fogták közre, és csak Szamosújváron át lehet megközelíteni autóval, elhanyagolt, kátyús úton vagy egy dombtetőn át, gyalogszerrrel, Bonchida vasútállomástól.

Itt épségben megmaradtak a helyi hagyományok, népszokások, köztük a „búcsú” lélekfeszítő napja, érintetlenül megőrződött a sajátosság népviselet. Ennek elhagyását is – állítólag – őseik parancsa tiltja. Így aztán a székiek jó évszázada javarészt a közeli-távolabbi városokban keresik a kenyerüket, Szamosújváron, Désen és főként Kolozsváron, cselédnyként, telepi és gyári munkásként, de az otthoni ruhát hordják a városi kavargásban is, és augusztus 24-én a távoli tájakra elkerült székiek is mind hazatérnek, emlékezni, ünnepelni.

Erdélyi magyarságunk nagy szorongatattása, a hetven esztendőös román uralom és annak is eddig legkegyetlenebb korszaka, a Ceausescu-diktatúra idején ösztönösen érezte meg a széki „búcsú” megtartó erejét. Most nem végigviharzó tatárjárás szakadt a magyarságra, hanem hosszú, sötét lelki éjszaka, a nyelv, a hit, a hagyományok tiltása, üldözése. Kolozsváron, a Mezőségen, Dél-Erdélyben ösztönösen visszazétek a történelembe, példát keresve a megmaradásra, és a magyarság felfedezte magának Szék ünnepét. Augusztus 24-én mind nagyobb tömegek kezdtek el

járni Székre, részt venni a falu népének áhitatában a XIII. század végén épült református templomban. Sajátos azonosulás ment végbe: Erdély magyarsága lélekben „székivé” lett, otthonossá vált a nagyközségben, a néprajz kutatói után városi magyarok tömegei zarándokoltak ide, immár nem a csodálatos népdalok varázslatában, mint Lajtha László, Csenki Imre és Csenki Sándor, hanem lélektani megerősödést keresve. Olyan „búcsújáró” hely lett a maga elzártságában Szék, mint Csíksomlyó a székely világ szívében. A széki táncházak felé is alighanem ez az áramlás nyitotta szélesebbre az ajtót, olyannyira, hogy egy időben a táncházmozgalom az egész magyar nyelvterületen, Kolozsvártól és Budapesten is a székiek táncait vállalta a magáénak.

Régóta nemcsak a széki reformátusok emléknapja augusztus 24-e. Illetve, soha nem volt csupán az övék. Áll ebben a faluban, a Szamosújvár felől jövő út jobb partján egy szerényebb templom is, szépségében a főtérivel versenyző, az 1752-ben épült ferences kolostor, vagy inkább ennek maradványai. Szent Ferenc rendjének erdélyi széttűzése után is mindig szolgált itt egy-egy öregedő barát, aki a széki római katolikusok lelki gondozását magára vállalta. És a község katolikus lakói – számbeli kisebbség – együtt emlékezett a református falutársak tömegével, közösen vállalta a történelmet, a börtönt, az imádkozást. Nem egy széki ember, katolikusként elmegy a református templomba és kálvinisták jönnek a hajdani ferences kolostor barokk templomába. Népi ökümenia ez, a nyelv, a hagyományok, a megmaradás lelki parancsára.

Itt, a ferences kolostor udvarán találkoztam három évvel ezelőtt egy székely zarándokcsoporttal. Csíkiek voltak, Somlyóról és Csomortánból. Fiatalok mind egy szálig, hiszen lelki akarat mellett testi erő is kellett az ideutazáshoz, fiúk és lányok vegyesen, megfontolt komolyak és játékosan vidámak. A hajdani ferences kolostor udvarán ebéd után egybegyűltek, énekeltek, egyházi és világi dallamok hangzottak fel. Ugratták egymást, ami főként „ijesztetetésből” állott: majd meglátjuk, hogy ez vagy az miként viselkedik, ha megállítják a rendőrök. Ide jövet is őrjáratok állták útjukat, sokáig vizsgálgatták a személyi igazolványaikat, fel is jegyezték valamit.

Mintha Szék valamiféle tiltott terület lenne. Az is volt arra a napra, immár esztendők óta.

E zarándokcsoport közepén nyurga, sovány, derús tekintetű fiatal férfi állt, tréfálkozott ő is, énekelt ő is. Papi civilben volt, de különben is látni lehetett, hogy egyházi személy, a csiki fiatalok vezetője, Gergely István plébános Somlyóról.

Csíksomlyóról a ferences barátok jutnak azonnal az eszünkbe. Ez volt egyik legismertebb otthonuk. A somlyói kolostor, mint fiókait védelmező óriási madár tárta ki szárnyait a székelyföldi ferences zárdák és iskolák fölé: Székelyudvarhely, Gyergyószárhegy, Mikháza, Marosvásárhely, Szent Ferenc alázatos papjai mindezen helységekből tanítottak, prédikáltak, búcsús meneteket vezettek vagy éppen koldultak, soha nem maguknak, mindig a rendnek, amelyhez szegénységi fogadalom kötötte őket, az iskoláiknak, a diákjaiknak. Csíksban, Gyergyóban csak katolikus iskolák voltak, ezek nyitották meg a utat a tanulás felé tehetséges fiataloknak. Székelyudvarhely népessége azonban megoszlik – főként – a katolikus és református felekezet hívei között. (Az unitáriusok itt kisebb számban élnek az ő szellemi központjuk Székelykeresztúr.) Székelyudvarhelyen a római katolikus gimnázium rangját és színvonalát mutatta, hogy református szülőik is szívesen adták ide gyermekeiket. És a két felekezet buzgó versenyzett egymással a székelység szellemi, lelki szolgálatában.

Evekkel ezelőtt Balázs atya volt a somlyói kegytemplom ferences papja. Egyben a rend „illegális” főnöke. Hosszan elbeszélgettünk a ferencesek kultúráját terjesztő tevékenységéről, a nép sorával életre-halálra azonosulásukról. Ez emelte Csíksomlyót a székely élni akarás és konok megmaradás jelképévé.

– Pedig a ferencesek rendje nemzetközi – tette hozzá Balázs főatya, aki maga is félig erdélyi német származású. – De itt, a Székelyföldön annyira azonosultunk a néppel, a hely szellemével, hogy Szent Ferencet is egy kicsit székelynek érezzük...

Ezen a Csíksomlyón Gergely István nem ferences barát, hanem a község plébánosa. Ezernyolcszáz híve él a faluban, ötszázötven lélek a leányegyházban, a szomszédos Csomortánban.

– Már Szent István idejében templom állott Somlyó faluban. Pedig akkor tíz község épített egy közös templomot. A szentély déli falában jól látható az első somlyói templom beépített ajtaja.

Úgy mondja, olyan „csíki” önérzettel, mintha ennek a vidéknek a szülőtte lenne. Gergely István a hajdani Szolnok-Doboka megyei szórvány fia, Vice községből. Ez a település történelmi tájon bújik meg a környező dombok közé. Az 1437-es parasztfelkelés idején a jobbágyok bábolnai győzelme után (erdélyi helység, nem az anyaországbeli) a két fél innen nem messzire, Dellőapátiban próbált egyezkedni egymással. Nem lett béke, megint a fegyverhez nyúltak, és Budai Nagy Antal kelyhesei veszítettek... Vicére Apanagy falun át lehet eljutni, félig magyar, félig román település, Apafi Mihály erdélyi fejedelem egykori faluja. Magát Vicét az tette nevezetessé, hogy egy ízben ellátogatott ide II. Rákóczi Ferenc, a „kurucok királya”, aki távoli rokonait látogatta meg itt. Ez volt egyik utolsó utazása Erdélyben, amelynek választott fejedelme volt. És még valamit illik tudni erről

a faluról: itt is otthon talált magának néhány bukovinai székely család, mikor a századfordulón megindult a hazafelé áramlás, az Al-Dunához, Dévára, Magyar Nemzetre, Marosludasra, Gyorokra...

Kicsiny falu Vice, de lélekmelege most is fűti Gergely Istvánt, a székelyek papját.

Tarthatnák akár ferences páternek is, beillene közéjük. Egyébként is a diktatúra hosszú időszakában a felosztott rend hol egyik, hol másik templomát adta át világi papoknak, mert nem volt páter, aki szolgáljon bennük.

Emlékszem Anaklét atya csendes dohogására, hogy alighanem az ő helyébe sem kerül majd ferences barát. Székelyudvarhely ferences templomában, a hajdani kolostorban ő volt az egyetlen szerzetes. Erdélyben valamikor 27 ferences kolostor volt, számította össze, csak tízet tudtak megőrizni, a többi világi papok oltalmába került. Hiszen nem a világi papok ellen zörtölt ő, hanem a kényszerrel, amelyik a rendet csendes, de szigorú tiltással végképp kiszorítja Erdélyből.

– Látta-e, milyen sokan voltak ma is a mi templomunkban?

Mise után beszélgettünk, nagyon szerény otthonában. A hívek ragaszkodnak a ferences templomhoz, pedig nem messzire innen ott a szép plébániatemplom. Az is tele mindig.

– Jönnek, járnak hozzánk, pedig én csak misézek, gyóntatok. Nálunk nem lehet házasságot kötni, nem vezetek anyakönyvet.

Anaklét atya – polgári nevén Gurzó György – valamikor Rómában, a Szent Antal Egyetemen tanult egyházjogot, a fehérvári teológia elvégzése után. Később spirituálisnak tért vissza a hajdani erdélyi fejedelmi székvárosba, 1964-ben tíz esztendőre.

Neve görögös, értelme: Elhivatott.

Ez az elhivatott szerzetes bizonyára jó testvérét látná Gergely István plébánosban. Écsy főatya ugyanígy, a nagy tudású ferences pap – egyben a filológia tanára –, aki somlyói rendfőnökként oly vezéres balesetben lelta halálát.

Úgy érzem, hogy e két nagy halott nyomdokain most ott halad – az öreg ferences atyákkal együtt – a csíksomlyói plébános, Gergely István. Ugyanazt teszi, amit a páterek tettek, amíg tehették a dolgukat.

Felélvezte a csíksomlyói diákszínjátást. A hajdani ferences kolostor közelében. Nem sokkal azután, hogy a nemzet szívében, Budapesten fergeteges sikerrel játszották a *Csíksomlyói passiót*, Balogh Elemér és Kerényi Imre drámáját. Ennek eredeti „mintái” 1721 és 1774 között a székely Golgota lábánál, a somlyói kegytemplom terén játszották a hajdani csíki diákok, a ferences páterek irányításával. Ők, a barátok jegyezték le a játék szövegét. Ugyanitt, a somlyói templomtéren a magyar történelemből merített darabot adott elő 1780-ban „a Csíki Gimnasyumban Tanuló Nemess Iffiúság”. Abban a XVIII. században, annak is elején Kolozsvárott latin nyelven játszottak a diákok, közöttük a jezsuita gimnázium székely diákja, Mikes Kelemen, a grammatikai osztály tizenkét éves tanulója. Egész Európában latin nyelvű volt a diákszínjátás, az első misztériumjátékok a latin liturgikus szertartásokból alakultak ki. Csíksomlyón a diákszínjátás magyarrá lett, a jó ferences atyák kezén és szívében. Miként is mondta Balázs főatya: „Szent Ferencet is egy kicsit székelynek érezzük.” Csíksomlyón Kájoni János latin egyházi énekekkel együtt magyar szövegeket nyomtatott ki, így az 1676-os *Cantionale Catholicum* gyűjteményét, ebben a 205 latin énekkal szemben 535 magyar nyelven szólalt meg. Csík tájain a latin egyetemességet magyar egyetemességgé érlelte az idő.

Gergely István ezt a nagy ötvöztést folytatja, a mai idők szellemében és hangulatában. Egyebek között azzal, hogy magához öleli a protestáns magyarság szellemi nagyjait is. 1988. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján, a mise után Somlyó községben irodalmi műsor következett. Ez a műsor két nagy magyar költő istenes verseire épült. Egyik Ady Endre, a másik Reményik Sándor. Fontos-e, hogy előbbi kálvinista, utóbbi evangélikus, az mai mondanivalójuk van a csíki székelynek? A szavalók székely népviseletet vettek fel. És a Mária-énekeket gitár kísérte.

Évtizedekkel ezelőtt talán ez a gitár lett volna furcsa – egyházi fogantatású ünnepségen. De mióta maga a pápa énekel, s egyben drámaszerző, miért ne adhatna Gergely István a maga fiatal híveinek a kezébe gitárt, ha az közelebb áll a zenei ízlésükhöz meg a kor divatjához?

Feltámadt az iskoladráma is ezúttal falu-Somlyón. Gergely István tollán és üzeneteként. Nem csupán diákok játszottak, hanem iskolából kinőtt munkás fiatalok is.

Fontos, hogy ebben az elgyötört világban, a megélhetésért folytatott hajszában falusi fiatalok szívesen vállalkoztak színjátásra.

Mai volt a téma, nagyon mai: egy fiatal házaspárt a két család előítéletei elválasztanak egymástól. A férj elkeseredésében inni kezd. Megfeddik. Mindez köznap történet, de a feddés, a biztatás nem egyéni, hanem közösségi érvényű: „Ki kell bírni a megpróbáltatást, és akkor az Isten is megsegít. Ki kell bírni. Mindent ki lehet bírni!”

Ceaușescu korszakában magyarul ez már lázadás és lázítás volt. Mindent ki lehet bírni! Nem tart örökké!

Háromórás műsor, este 8-tól 11-ig. Senki nem mozdult a nézők közül. A templom a nemzetiségi és erkölcsi tartás, igény és remény csarnokává lett.

Gergely István így biztatta híveit, falusfeleit, a csiki székelységet. A moldvai csángómagyarok másféle üzenetre fogékonyak. A csíksomlyói plébános számára éppen olyan nagy esemény az évi kétszeri búcsú – a pünkösdi különösen –, mint a kegytemplom barátainak. A somlyói Szent Péter-plébánia búcsúik idején a csángók egyik házigazdája. Valamikor az egyik belátó moldvai vajda 30 ezer holdnyi erdőt ajándékozott a somlyói eklézsiának, a Kárpátok rengetegekben, hogy legyen amiből gondoskodják Moldvából érkező alattvalóiról. Ez a vajda elfogadta, amit utódi később tagadtak, hogy a Szeret, a Tázló, az Ojto mentén élő csángók lelki központja Somlyó, a hit és a nyelv, a hagyományok szálai kötik őket az erdélyiekhez, a székeliekhez. A hajdani gazdagság nyomai a somlyói plébánián: szinte kifűthetetlen hatalmas termek, kötornác, tágasság. Csak az egyik oldalsó szoba szerény berendezésű: fekvőhely, asztal, szék, semmi luxus. Vendégszoba. Márton Áron püspök itt szállt meg, ha Somlyóra jött. És gyakran járt itt, búcsúik alkalmával, nem egyszer itt mondta el az egész erdélyi magyarságot, az egész magyar nemzetet érintő beszédeit.

– Jönnék-e most is a moldvai csángók a plébániára?

– Úgy nem mennek haza búcsúikról, hogy hozzánk be ne térnének. A Szent Péter-templomban is részt vesznek a körmeneten. Nyugodtabb lélekkel indulnak akkor vissza, Moldvába.

Kapcsolatuk, a csángóké és Gergely Istváné nem szakad meg ezzel. A somlyói plébános nemegyszer kerekedett fel, kereste meg a búcsúsok népét a telephelyeiken. Mindannyiszor letörtén, szomorúan jött vissza.

– Szellemi és anyagi nyomorba züllesztették a csángókat. És semmi kiút, semmilyen remény. De talán nem is ez a legmegdöbbentőbb. Nekem az fáj legjobban, hogy Isten szolgáltaiban, paptársáiban kell újra meg újra csalatkoznom. Moldvai csángó papokban, akik gyűlölik őseik magyar nyelvét, letagadják, megtagadják nemzetüket.

– És a csángók?

– Szeretnének magyarok lenni. Ha kérdezem őket, kiknek, miknek tartják magukat, hallgatnak. Jól tudnak magyarul, szölok megint hozzájuk. Megoldódik a nyelvük. Magyarok vagyunk, kedves atya, magyarok. De a papocskánk azt mondja, hogy nem jól tudjuk, nem vagyunk magyarok.

– Beszél-e erről a moldvai csángó papokkal, főtisztelendő úr?

– Jobb, ha nem beszélék. A csángók félnek a papjaiktól. Ez a legborzasztóbb. Ha valakinek említettem, hogy megyek a tisztelendőhöz, megijedtek, kérleltek: ne áruljam el, hogy náluk jártam. Ki tudja, mit szól hozzá a plébánosuk?

– Iskolákban jártak-e a Csángóföldön?

– A tanítókon látszott, hogy részegek. Mit beszélhettünk volna velük? Semmi lelki kapcsolatuk a faluval, a csángókkal.

– Egyedül jár be Moldvába?

– Mindig akad, aki elkísérjen. Fialalok.

Azokra az időkre gondolok, amikor a Kárpátok hágoín át, a Tatros völgyében ferences barátok jártak Moldvába, vitték a hitet, a reményt, Istent. Magyarul. Amíg járhattak, amíg nem nőtte be lábuk nyomát a fű, addig a csángó falvak templomaiban magyarul énekeltek, magyarul prédikáltak, a hívek magyarul gyóntak. A renegát csángó papok nemcsak a maguk lelki kapcsolatát szakították meg híveikkel, de az Istenhez vivő utat állják el a csángók előtt.

Hátha egyszer újra megnyílik ez az út. Gergely István úgy véli, hogy minél gyakrabban kell eljárniuk Moldvába, beszélgetni a csángókkal, tanítgatni őket, amíg van kit, amíg értik a magyar szavakat és megreznének a magyar érzésekre. S ha nem mehet el személyesen, egy-egy képeslapot küld, mint jó ismerősöknek, hadd érezzék a feléjük sugárzó szeretetét. Ez is jó kapocs, a nyelv, a lélek kötése.

Nincs abban semmi rendkívüli, hogy mindig akad fiatal kísérője, zarándoktársa Gergely Istvánnak. Ahhoz a fiatalabb erdélyi magyar papi nemzedékhez tartozik, amelyik nemcsak életkora révén tud közvetlen, őszinte kapcsolatot teremteni a magyar fiatalokkal. Az értük élő érzik meg benne.

Két évvel ezelőtt – még a diktatúrában – 1989-ben 1200 fiatal jött össze Somlyón Gergely István hívására. Úgy tűnt, hogy ez az utolsó toborzója. A hatalom szigorú parancsba adta: szabadtéren többé nem gyülekezhetnek, csak a templom falai között. Novemberben kelt a tiltás.

Decemberben a nép haragja elsöpörte Romániában a diktatúra egyik legkomiszabb válfaját.

Tökés László, egy fiatal református pap volt egyik elindítója a népfelkelésnek. A kovász, amely beérlelte a változást, azoknak a fiatal erdélyi magyar papoknak a csapata, akik üldöztetést, mellőzést vagy éppen a halált vállalták hitük és nemzetük hűségében.

Gergely István feltétlenül közéjük számított.

Beke György

Bosszú és megtorlás a jugoszláviai magyarok körében

Négy és fél évtizeddel az események után végre ki lehet mondani, hogy 1944 végén és 1945 elején a jugoszláviai magyarokon keményen megtorolták mindazt, ami Horthy hadseregének bevonulásától kimeneküléséig a vidéken történt. Kimondani azonban más, mint pontosan megnevezni, hogy mi is történt. Ma sem tudjuk, inkább csak sejtjük. Tömeges kivégzésekre került sor, kevés kivételtől eltekintve ma sem tudni, hogy kik hajtották végre. Az áldozatokat a hozzátartozók nem gyászolhatták, sírjukra nem vihettek virágot, számukat sem tudni, föltehetőleg több ezer emberről van szó. Meg kell azonban azt is mondani, hogy az évtizedeken át oly nagy nemzetközi tekintélynek örvendő Tito nemcsak magyarok kivégzését nézte el vagy talán – mint újabban gondolni – rendelte el, hanem – egyik legjobb, ha nem éppen a legjobb életrajzírója, a nemrégien elhunyt Vladimir Dedijer állítása szerint – a háború utolsó napjaiban Jugoszlávia-szerte mintegy 150 ezer olyan személyt likvidált, akikre a győztes titói rezsimnek valamilyen okból nem volt szüksége. Közéjük sorolhatók a bánáti, bácskai és baranyai magyar áldozatok.

Az emigráns szerb, az emigráns horvát, az emigráns szlovén, az emigráns magyar sajtó és irodalom időnként fölvetett – esetenként képtelenül nagyszámú áldozatról terjengő – híreszteléseket, komoly lapok, tudományos intézetek azonban, úgy látszik, nem adtak hitelt nekik. Mindenki csak a maga áldozatairól beszélt: szerbek a szerbekről, magyarok a magyarokról, horvátok a horvátokról, szlovének a szlovénekről, németek a németekről. Itt a helyszínen a magyarok között minden tilalom ellenére is él még a tömeges kivégzések emléke. Él, pedig a megtorlást sok más véres és tragikus esemény követte: jött a szövetkezetesítés, a földek, a gyárak, a boltok, a lakóházak elkobzása, a politikai bebörtönzés – mind megannyi ok, hogy az 1944 végén, 1945 elején lezajlott megtorlás emléke halványodjék a hozzátartozókban és a végrehajtókban egyaránt, mert ez már mindenkit sújtott. Elhalványult ugyan, de még él. Még akad tanú, aki meg tudja mutatni, hol tartották fogva az összegyűjtött embereket, hol végezték ki, s hol földelték el őket.

Tisztességes temetésről, anyakönyvezésről csak egészen kivételes esetben lehet beszélni. Az áldozatok legnagyobb része ma is ismeretlen helyen nyugszik, legfeljebb annyit tudnak a hozzátartozók, hogy a falu szélén a dögtemetőben, sintérgödörben, téglagyárban, agyagbánya fenekén, temetőszéli közös sírban lehetnek. S titokban oda hordják a még emlékező hozzátartozók az évfordulókon – véletlenül éppen halottak napja táján – a virágot, esetleg még koszorút is. De titokban. Tavaly történt először, hogy szervezeten, nyilvánosan megkoszorúztak ilyen tömegsírokat, s elhangzottak az első emlékbeszédek is, nem kis vihart kavarva az amúgy sem nyugodt jugoszláviai közvéleményben.

A razia áldozatairól minden évben megemlékeznek, s nem akadt még ellenzője, mert jogosnak és üdvösnek tartjuk, hogy megemlékezzünk róluk. Annál fájdalmasabb, hogy a megtorlást szóba sem lehet hozni, az áldozatok nagy részéről ki sem mondta az állam, hogy csakugyan odaveszett. A magyar bűnök bűnöseinek rendszeres említésével, a megtorlás tudatos elhallgatásával az a benyomás támadt, hogy mi, magyarok bűnösebbek, gonoszabbak vagyunk másoknál. Ebből kifolyólag most azt is bűnünkül róják fel, hogy meg merjük említeni: volt megtorlás. Kamatostul. A hivatalos történetírás nem nyilatkozik, az évek során megjelentetett emlékiratok némelyikében azonban meglepő részek is találhatóak, amelyek akár bizonyítékul is szolgálhatnak. Azt kell velük bizonyítani, hogy a megtorlás csakugyan lejátszódott, hiszen sokan ma is kétségbe vonják. Azt állítják, hogy csupán igazságtétel történt, amikor is „megbűnhődtek a fasiszta megszállók bérencei, akik tüzzel-vassal irtották az itteni más nemzetiségűeket, elsősorban a szerbeket és zsidókat”, s amikor ezt említik, akkor mindenekelőtt az újvidéki és az Újvidék környéki razia elkövetőire gondolnak.

A Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége mondta ki először hivatalosan és igen tapintatosan, hogy ilyesvalami itt lezajlott. 1990. áprilisában levélben fordult két tudományos akadémia – a vajdasági itt a szerb – elnökéhez, amelyben kéri, hogy tudományos módszerekkel vizsgálják ki „hazai és nemzetközi szakértőkből álló, elfogulatlan bizottság” közreműködésével az 1941 és 1945 között a Vajdaság területén lezajlott és kierőszakolt demográfiai változásokat. E levél közzététele után az újvidéki Magyar Szó megbízásából hozzákezdtem annak publicisztikai célú felderítéséhez, mit is őrzött meg az emlékezet ezekből az eseményekből. Az összegyűjtött adatok eredményeként a lapban 1990. október 14. és 1991. február 27-e között 130 folytatásban közöltünk adatokat.

Az egyetlen járható módja az adatgyűjtésnek az volt, hogy helységről helysére járva kikérdeztem a hozzátartozókat, vagy ha történetesen olyan személyre akadtam, aki maga is ott volt a megkínzottak és halálra szántak között, s még él, s még nyilatkozni is van bátorsága, akkor természetesen és mindenképp őt. Akadt ilyen is. Kezdetben úgy tudtam, hogy tömeges megtorlás csak Bácskában történt. Amint elterjedt a híre, hogy milyen adatokat gyűjtök, jelentkeztek bánátiak is, elmondták, hogy kisebb mértékben ugyan, de az ottani magyarok településeken is történt tömeges megtorlás. S már a munka legvége felé tudtam meg, hogy a baranyaiakat is sorra vették.

A papi áldozatok

Mielőtt még ismertetném helységenként az adatokat, szükségesnek tartom elmondani az alábbiakat. Magyarországi levéltári adatok között kutatva az Új Magyar Központi Levéltárban ráakadtam Mindszenty József hercegprímás levelére, melyet Gyöngyösi János külügyminiszterhez címzett 1946. július 17-én. Ebben leírja, hogy a jugoszláviai megtorlás hogyan zajlott le. Ugyanabban a dobozban egy másik okmányban fel van sorolva, hány papot hurcoltak el és végeztek ki. A névsort természetesen kimásoltam és itthon a helybeliek

emlékezetén át ellenőriztem. Kiderült, hogy a névsor nem is teljes, még a katolikus papokat sem vette mind számba, kimaradt a bánáti kicsi Tóba plébánosa és a baranyai Pélmonostoré is. Időközben megtudtam, hogy áldozatul esett a bánáti erős református magyar falu, Torontálvásárhely (Debeljača) lelkésze, aki pedig sok üldözöttet megmentett a szerbek, zsidók és kommunisták közül. Azután híret vettem annak is, hogy odaveszett egy másik bánáti református lelkész, az azóta már szinte megszűnt Hertelendyfalva (Vojlovica) papja is. Még később meg a baranyai Hercegszőlős református papjáról derült ki ugyanez, s végül egy idős református pap közölte, hogy Zomborból elmenekült az ottani református tiszteletes és nyoma veszett; így alakult ki az eltűnt papoknak az alábbi listája.

Gachal János torontálvásárhelyi (Debeljača), püspöki hatáskörrel rendelkező tiszteletest elhurcolták, megkínózták és megölték. Nyughelye ismeretlen.

Thomka Károly hertelendyfalvi (Vojlovica, ma Pancsova része) tiszteletest elhurcolták és megölték. Nyughelye ismeretlen.

Faragó Ferenc hercegszöllősi (Kneževi Vinogradi) tiszteletest elhurcolták és megölték. Nyughelye ismeretlen.

Koppány (Kosztolányi) Sándor Zomborban szolgáló tiszteletes a városból elmenekült és nyoma veszett.

Virág István 83 éves horgosi (Horgoš) apátplébánost a plébániáról katonai személyek elhurcolták; tisztázatlan körülmények között életét veszítette. Sírhelye ismeretlen.

Werner Mihály martonosi (Martonoš) apátplébánost katonai személyek elhurcolták és ismeretlen helyen eltűntették.

Szabó Dénes tótfalusi (Totovo Selo) plébánost katonai személyek elhurcolták, kínzás közben megcsönkítették, emberi és papi mivoltában meggyalázták és kegyetlen módon megölték. Valószínű, hogy a magyarkanizsai ártatlan áldozatok jeltelen tömegsírában nyugszik.

Varga Lajos moholi (Mol) plébánost elhurcolták és megölték, nyughelye ismeretlen, feltehetőleg más áldozatokkal együtt jeltelen Tisza-parti tömegsírában nyugszik.

Dupp Bálint csurogi (Čurug) plébánost, aki korábban ellenezte a szerbek bántalmazását, s emiatt a magyar hatóságokkal kellemetlenségei támadtak, nyilvánosan kivégezték, híveit a faluból elűldözték, minden vagyonukat elkobozták, templomukat lerombolták, örök időre megtiltották nekik, hogy visszatérjenek. Nyughelye ismeretlen, feltehetőleg a falusi téglagyár gödreiben vagy a dögtemetőben nyugszik.

Petrányi Ferenc óbecsei (Bečej) belvárosi apátplébánost megkínózták és megölték, tetemét vagy a kínzás helyéül szolgáló épület szennygödrébe dobták, vagy a temetőben nyugszik. Ez azért tisztázatlan, mert hozzátartozóinak kiadtak egy tetemet, de nem vizsgálták ki, vajon az övét-e, s tanúk állítják, hogy helyette más személynek a tetemét kapták. Síremléke van a becei temetőben, amelyről a hatóság csak néhány évvel ezelőtt levakarattott egy ártatlan emlékvészt.

Plank Ferenc ósziváci (Sivac) plébánost 1945 januárjában kihallgatásra Zomborba idézték, a Krónics-palota kínzóhelyéről azonban nem került többé elő. Nyughelye ismeretlen.

Köves István mozsori (Mošorin) lelkész a partizánok érkezése előtt Magyarországra menekült, Jánoshalma községben jugoszláv partizánok elfogták, magukkal hurcolták és eltűntették. Nyughelye ismeretlen.

Berger Antal tavankuti (Tavankut) plébánost más helybeliekkel együtt kivégezték. Nyughelye ismeretlen.

Takács Ferenc pápai kamarást, péterrévei (Bačko Petrovo Selo) apátplébánost a templomban tartott istentisztelet után kiáramló hívei szeme láttára nyilvánosan kivégezték. Nyughelye a péterrévei temető sarkában van, síremlékén nem szabad feltüntetni a nevét.

Weimert Péter palánkai (Bačka Palanka) prépost plébános az internálótáborban halt meg. *Körösztös Krizosztómot*, az újvidéki (Novi Sad) Ferenc-rendi ház főnökét városában tisztázatlan körülmények között kivégezték. Sírhelye ismeretlen.

Kovács Kristóf újvidéki ferences szerzetest gyűjtőtáborba hurcolták, sok száz más fogollyal gyalog hajtották napokig a Fruška Gora hegyen át, elfáradt a gyaloglásban, legyengült az útközben elszenvedett kínzásban; szuronnal megsebesítették, majd Indjija faluban megölték és ismeretlen helyen elásták.

Egy *Weidner* nevű német nemzetiségű Ferenc-rendi szerzetest, aki véletlenül tartózkodott az újvidéki rendházban, rendtársaival együtt elhurcolták, a többiekkel együtt gyalog elhajtották, Indjija faluban agyonverték és a ganerakásban elásták.

Varga Endre tóbai (Toba) plébánost kihallgatásra a községházára idézték, súlyosan bántalmazták, a községháza pincéjébe lökték, ahol másnap reggelre halva találták. Holttestét

egy zsákba gyömöszölték és a helyi sintérrel a temető árkában elásatták. Tavasszal a víz kimosta, ekkor kiásták, egy korábban elhunyt helybeli paptársa sírjába temették el, de a síremléken a nevét ma sem szabad feltüntetni.

Theodor Klein pélmonostori (Beli manastir) plébánost tisztázatlan körülmények között kivégezték, nyughelye ismeretlen. Valószínű, hogy a helyi tömegsírok valamelyikében nyugszik.

Összesen húsz papi személy. Köztük három ferences szerzetes, négy református tiszteletes, a többi katolikus pap, legtöbbször plébános. Hány hívó veszett el, ha csak papból húsz?

A papok listáját eljuttattam a február folyamán Ausztráliában tartott egyházi ökömenikus világtalálkozó résztvevőikhez Csete István torontálvásárhelyi református lelkész révén. A listán nem szerepel a pélmonostori plébános, mert sorsáról csak utólag szereztem tudomást.

Helységről helysére

Bezdán. A nyugat-bácskai, a Dunához egészen közel eső kis magyar falu azon kevés helységek közé tartozik e vidéken, ahol napokig állt a front, s emiatt ki kellett üríteni, mert itt keltek át a Dunán a nyugat felé áramló szovjet, jogoszláv és bolgár csapatok, a túloldalon pedig még német és magyar egységek fejtettek ki heves ellenállást. A falu kiürítése előtt a lakosságot megtizedelték. Valószínű, hogy ebben részt vettek a környékbéli falvakból verbuválódott partizánok, és messzebb vidékről, talán Csurog környékéről érkezettek is. A vérengzésről többen készítettek utólag leírást. Körülbelül száz, vagy ennél több férfit összeválogattak a faluból, a mit sem sejtő embereket kihajtották a falu szélén kezdődő istenházi erdő néven ismert helyen álló tanyák egyikének az udvarába, és ott halomra lövöldöztek őket. A falu teljes lakosságát időközben kiterelték a labdarúgópályára. Mindazon tanúk, akik a pályáról visszatértek, arról beszélnek, hogy ott is vérfürdő volt készülöben. Az egybe terelték között volt az új hatalmi szerv, a népfel szabadító bizottság egy magyar nemzetiségű tagja, Juszt János is, aki térdén állva rimánkodott a fegyveres partizánoknak, hogy ne rendezzenek tömegirtást. Az erre való készülődést végül is egy vagy több lovas katona érkezése után állították le. A visszaemlékezők szerint az istenházi kivégzések és a falu kitelepítése előtt a partizánok szabályosan kirabolták a falut. A tavasz beálltakor az Isterbácon hevenyészve elásott tetemeket exhumálták. Egy bolgár katonarvos irányította a munkát, megállapítása szerint a tetemek között voltak olyanok, akiket élve földeltek el. Az exhumáltakat a bezdáni temetőben hantolták el. A helyi plébániahivatal anyakönyvében lajstromozták őket, itt 101 név szerepel, de a faluban több volt az áldozat, mert ezek között például nincsen ott az a szakasz magyar katona, akik egy hidat lettek volna kötelesek felrobbantani, ők azonban megadták magukat és ezt követően mindannyiukat lövöldözték.

– **Gombos** (*Bogojevo*). A helybeliek emlékezete alapján összeállított névsor szerint a kis faluból tizenhat személyt végeztek ki, nincs közülük számítva Timár Ferenc, eredeti nevén Tiller Ferenc nevű költő és újságíró, aki ebben az időben már Szabadkán élt, s a partizáncsapatok érkezése után is jelentek még meg cikkei. Az áldozatokat fegyveres katonák szedték össze házról házra járva. A falu lakóinak emlékezetében megmaradt, hogy előre meghatározott számú személyt kellett kivégezni, s ezt úgy őrízte meg az emlékezet, hogy a pincébe zárt kiszemeltek közül az egyiket hatalmas ősszel ellenében kiváltották, és ekkor egy másikat vittek oda helyette. Az áldozatok egy részét a szomszédos Sztapár szerb faluban ásták el a falu központjában.

Zombor (*Sombor*). Az itteni események kivizsgálása sok utánjárást igényel még. Egyes adatok szerint még 1945 elején is folyt itt az emberirtás, többek között ekkor tűnt el a korábbi időkből is rossz hírű Krónics-palotában Plank Ferenc sziváci plébános, irodalombarát, aki segített ápolni az ugyancsak Szivácson élő és ott elhunyt Szenteléky Kornél emlékét.

Némely adatközlők szerint esetleg itt Zomborban esett a legtöbb áldozat. Itt volt például bezárva a dorozslói Bártol István, a magyar Országgyűlés tagja, aki 1941-ben, a magyar hadsereg bevonulásakor a saját életével szavatolta, hogy a szomszédos Sztapár szerb faluban békésen fogják fogadni a bevonuló honvédeket, s ezzel sikerült megakadályoznia a vérontást. Bártol Istvánnak ebből kifolyólag sok szerb pártfogója volt, de nem tudta megmondani, hogy végül is ki mentette ki a Krónics-palotából. Zomborba más környékbéli településről is sokakat bevitték, akiknek azután nyoma veszett. Több tömegsírról is vélnek tudni. Az emlékezet megőrizte, hogy a zombori magyar gimnázium egy öttagú diákcsoportja önként

kivonult kukoricát törni három tanárnővel és az egyiknek a férjével együtt, köztük volt ismert antifasiszta tanárnőjük, Eszes Irma. A csoportot felderítetlen okokból bekísérték Zomborba és mindannyiukat eltüntették.

Szivác. Azon falvak közé tartozik, amelyben meglehetősen sok magyar esett áldozatul, és akiknek a névsorát a falubelieknek utólag sikerült nagy pontossággal összeállítani. A papjukat azonban, aki – mint említettük – később veszett el, nem sorolták az áldozatok közé, amiből az is következik, hogy csak azokat vették a lajstromra, akiket azzal a nagy csoporttal végeztek ki, amelyet több napon át fogva tartottak és kínoztak a helybeli gabonáraktárban, amit mindenki csak magazin néven emleget. A magazinból a megkínzott embereket egy este összekötözve kihajtották a temető szélére, ott egy árok mentén felsorakoztatták őket, s kezdődött volna a lelövésük. Ekkor azonban egy rab – ma is él a szomszédos Ómoravicán, de nevét nem hajlandó felfedni –, aki édesapjával együtt volt összedrótózva, miután a drótot sikerült eltörnie, futásnak eredt és a sötétben elmenekült. Az illetőnek az áldozatok között van az édesapja és két nagybátyja. Odaveszett a falu felnőtt magyar férfilakossága közül minden ötödik – összesen hatvanhat személy.

Bajmok. A helybeliek emlékezete szerint a falun át vezető zombori vasút és az ugyancsak Zombor felé vezető kövesút kereszteződése közelében egy vagy több tömegsír van, ebben nyugszanak a helybeli és a környékből idehurcolt magyar és német áldozatok, egyes becslések szerint 150–200 személy. A tanúk szerint a vészbíró vagy vészbírák közül valamelyik a szemével intett, hogy az elébük citált embert a jobbra és balra álló ajtók melyikén kell kivezetni, s ez egyben az ítéletet is jelentette. Akit a moztiterem irányába vezettek, azt kivégezték. Miközben éjjel a kivégzés színhelye felé terelték, súlyosan bántalmazták őket, s ők hangosan kiáltoztak segítségért: Magyarok! Hun vattok?! Segítsetek! A befogott emberek közül némelyeket kiengedtek, másokat azonban a halálra ítélt kivégzése után Szabadkára vitték. További sorsukról nem tudni.

Pacsér (Pačir). Itt a faluban nem történt kivégzés, ám a pacséri magyar tanyai lakosok közül sokakat elhajtottak a szomszédos Bajmokra és ott végeztek velük. A tanúk szerint egy csoport partizán járta a kiszemelt tanyákat és felszólította a tanya férfilakóit, hogy kocsival, lóval menjenek Bajmokra. Ott a kocsiról leterelték őket és a többi befogottal együtt rendelkeztek velük és életükkel.

Tavankút (Tavankut). Pfeiffer Ilona szemtanú látta, amint Berger plébánost, Rica István földbirtokost és még vagy húsz magyart tereltek fegyveres kísérettel a laktanya épületéből. A két nevezett személyről azt állítja, hogy ezután eltűnt, a többiekéről azonban nem tudja, mi lett velük, feltételezése szerint mindannyiukat együtt végezheték ki. Sírjukról a tanú nem tud semmit, mert ő maga véletlenül és ideiglenesen tartózkodott akkor Bajmokon.

Szabadka. A Zentai úti temető melletti szakadékbán van néhány tömegsír. A felszínen is jól kivehető három hosszú mélyedés nyoma, a helybeliek szerint egy-egy hosszú árok volt, s ezekbe temették a Szabadkán kivégezték egy részét. Itt, Szabadkán tizedelték meg azokat a bukovinai telepeseket is, akik a front közeledtével elmenekültek bácskai falvaikból, s Szabadkán feltartóztatták őket. A temető környékén élt egykori lakók elbeszéléséből tudni, hogy napokon át hordták ide az embereket és lövöldözték le őket. A Bezdánban élő Kecskés Ferenc r. k. plébános közölte, hogy abban az időben ő fiatal káplán volt Szabadkán, és a temetőcsősztól hallotta, hogy éjjelente tömeges kivégzés folyik a temető szélén. A csősz még azt is közölte, hogy egy halálra ítélt hozzá menekült, és ő a disznóólban rejtegette. Kecskés Ferenc tavasszal maga is megszemlélte a helyszínt, és látta a besüppedt tömegsírokat. Blaško Stražarkovic helybeli lakos közölte, hogy ő abban az időben komisszár volt a helyi rendőrségen, aminek akkortól milícia volt a neve, de sem neki, sem másnak nem volt hivatalosan tudomása arról, hogy valakik tömegesen végeztek ki embereket. Végül maga is látta, hogy folyik, de nem tehetett ellene semmit, mert az ilyesmit – állítja ő – az új rezsim biztonsági szolgálatának, az Ozna néven ismert szervezetnek a tisztjei hajtották végre minden hivatalos hatósági vagy pártszervezetet mellőzve. Szabadka is azon helységek közé sorolható, amelyben nagy számban végeztek ki embereket, becslés szerint százakat. Sőt, egyesek szerint 2500 személyt, ezt azonban nem sikerült valószínűsíteni.

Horgos (Horgoš.) Ugyanazon a napon, amikor eltűnt a falu agg plébánosa, a 83 éves Virág István, kivégezték egy meghatározhatatlan létszámú csoport magyar férfit is. Az 1960-as években, amikor a Szabadka és Horgos közötti út mellett az egykori birkaólból alakították át a ma is ott üzemelő Horgosi csárdát, a munkások tömegsírra akadtak. A messzebb vidékekről érkezetteknek a helybeli társaik elmondták, hogy itt ásták el a horgosi áldoztokat.

Nagyfény (Žednik). A hivatalos történetírás följegyezte, hogy a magyar hadsereg bevonulásakor Kis Antal helybeli kereskedő, a nemzetőrség parancsnoka keményen szembeszállt a honvédség tisztjeivel, akik tömegmészárlást akartak végezni a helyi szerb telepesek között. Ezt sikerült is elhárítania, mindössze néhány áldozat esett. 1944 végén mégis csak úgy sikerült megmenekülnie, hogy az egyik általa megmentett szerb férfi titokban közölte vele, hogy éjjel meneküljön el, mert reggelre ki akarják végezni. A helybeliek közül ekkor összeszedtek tizenvalahány férfit és a Csantavér felé vezető úton egy tankcsapda gödrébe lövöldöztek őket, egy személynek sikerült megmenekülnie.

Magyarkanizsa (Kanjiža). A kanizsai tömegmészárlás áldozatairól is sikerült utólag meglehetősen pontos listát összeállítani. E szerint ott 33 személyt végeztek ki. A vérengzők annyira rátelepedtek a helyi lakosságra, hogy a partizánparancsnokság odavezényelt egy megbízható katonai egységet, és ennek kemény közbelépésére sikerült csak megszabadulni tőlük. A kivégzetteket a városka mellett, a Tisza partján egy lövészárokban tették el, de sekélyesen. Tavasszal, a fagy felengedésekor a kóbor kutyák kikaparták a testrészeit, s emiatt a hatóság kénytelen volt elrendelni az exhumálást. Az áldozatokat jórészt azonosították is, megtalálták közöttük a megcsonkított tótfalusi plébánost. A tetemeket ezután újra elföldelték valamivel mélyebbre és a Tiszától kissé távolabb. Ma is ott nyugszanak a Sziget néven ismert kis bozótos területen.

Adorján (Adorjan, egy ideig Nadrljan). Azon kivételes falu, amelyben a vérengzés elkövetőit nem sokkal a történet után bírósági úton felelősségre vonták és elítélték. A falu magyar lakóit házról házra járva a főtérre terelték, némelyeket már útközben lelőtték. A templomi halotti anyakönyv az egykori plébános – Firányi Lajos – jóvoltából pontos felsorolást tartalmaz, még olyan bejegyzésekkel is, hogy „A férfiakat összehúzó fegyveres erők a lakásból kihajították és a ház előtt a szájába löttek”. A névsorban 56 férfi szerepel. A falunak 1948-ban 1442 lakosa volt, ehhez képest az áldozatok száma nagy.

Oromhegyes (Senčanski Trešnjevac). A templom Historia domusa tartalmazza a kivégzettek szűkös adatait. E szerint tizenegy személyt kegyetlen kínzások után kivégeztek, majd ezt követően még kettőt, mindannyiuknak a neve fel van jegyezve. Ezeket az adatokat a Szabad Európa Rádió közölte 1990-ben.

Zenta (Senta). Az itt történeteknek – két egykori kommunista politikus: Farkas Nándor és Olajos Mihály visszaemlékezései révén – sok részlete ismert. A két hiteles tanú állítása szerint az újonnan létrejött helyi hatalom megtestesítői elhatározták, hogy a háború alatt történtek vétkeseit (akik szerbek, zsidók és kommunisták kivégzéseikért felelősek) bíróság elé fogják állítani. Össze is válogattak vagy 70–90 gyanúsított személyt, ám mielőtt sor került volna a szabályos felelősségre vonásra, titokzatos karhatalmi egység egy reggelre egyszerűen likvidálta a befogottakat és elásta őket a Tisza partján. Egy kutató jóvoltából előkerült a kivégzettek listája sok személyi adattal, ebből azonban nem lehet tudni, kinek mi volt a vétké, mert a névsorban erre utalás nem történik. A listán 65 név szerepel, majd hozzá van írva egy kiegészítés 12 névvel – jóval kevesebb adattal –, ebben a névsorban azonban öt név a korábbiak is megtalálható.

Mohol (Mol). A visszaemlékezések szerint az egyik legtömegesebb vérengzés itt történt, ebben az akkori mintegy nyolcezer lelket számláló vegyes lakosságú faluban. A faluból és kiterjedt tanyavilágából a szoros központban levő, úgynevezett Hármassiskolába gyűjtötték össze az embereket, minden valószínűség szerint egy vagy több megtalált lista alapján. A listán szerepeltek többek között a nyilas párt helybeli tagjai, a település legszegényebb emberei, akiknek az volt minden bűnük, hogy felültek a nyilas propagandának, amely földet ígért a párt tagjainak. A gyilkolást fosztogatás követte, ami együttesen a falu emlékezetében októberi vásár megnevezésben maradt fenn.

Ada. A kisvárosairól ismert városkában az adatgyűjtés során a tanúk azt bizonygatták, hogy ott nem volt tömeges kivégzés. Így jelent meg ez az újvidéki Magyar Szó napilapban is. Erre érkezett egy névtelen levél, amelynek szerzője felsorolja 15 személy hiányos adatait, közölvén, hogy mindnyájuknak nyoma veszett azokban a napokban.

Péterréve (Bačko Petrovo Selo). Az 1950-es évek elején leszakadt a Tisza partja a kompikötő közelében és ekkor előkerültek azoknak a csontjai, akiket 1944 végén, a tömeggyilkosság idején kivégeztek. Dr. Takács Ferenc helybeli plébános kivégzésének történetét néhány évvel a megtörténtek után leírta Leonissa apácánővér. E szerint a kivégzése nyilvános volt, a falu központjában történt, hívei szeme láttára. A kivégzést az emlékező egyik rendtársa, Donáta nővér végignézte.

Óbecse (Bečej). A városból és környékéről összeszedett embereket ugyanabba az épületbe

zárták, amelyben korábban a magyar hatóságok is összegyűjtötték a kommunistákat és a szerbeket. Zoran Budišin belgrádi lakos, aki abban az időben a kerület katonai parancsnoka volt, egy 1991 februárjában megjelent újságcikkben közli, hogy a járásbíróóság épületében a hatóság tudta nélkül tanyát ütött egy bizonyos Kum partizánnévre hallgató katona, a biztonsági szolgálat (Ozna) tisztje, és néhányadmagával ott vizsgálatot bonyolított le és ítéleteket szabott ki. A tanú közlése szerint a Tiszáról olyan zaj hallatszott, amiből tömeges kivégzésre lehetett következtetni. A város lakóinak emlékezete szerint a kivégzettek egy részét az említett épület udvarában temették el vagy a szennyvízes gödörbe dobálták. Másokat kocsin szállítottak a város különböző részeibe és elföldelték őket.

Csurog, Zsablya, Mozsor (Čurug, Žabalj, Mošorin). Ez az a három sajkás-vidéki község, amelynek a magyar lakosságát 1945 első hónapjaiban kollektív felelőssé nyilvánították az 1942-es razzia miatt, és mindannyiukat kitelepítették. Minden tagyonuktól megfosztották őket, elhajtották valamennyiüket a Temerin melletti volt német falu, Járek (Bački Jarak) területén kialakított gyűjtőtáborba, ahol a hitleri időkben ismert kegyetlen viszonyok között tartották őket fogva. A táborlakók között néhány hónap múlva nagyméretű lett az elhalálozás, hogy a parancsnokság alig győzte eltemetni a tetemeket, pedig kezdetben könnyű dolga volt: egyszerűen becsúsztotta a hullákat a gazdag német családok kriptáiba. A kripták igen gyorsan megteltek. Mielőtt a három falu lakóit kitelepítették volna, kiválogattak közülük sokakat, feltehetőleg több száz személyt, és helyben kivégezték őket. Előtte sokukat megkínózták. A tetemek legnagyobb részét a dögtemetőben és a téglagyár gödreiben földelték el.

Tündéres (Vilovo). A helybeliek a községháza udvarán gyűjtötték össze több magyart és ott végezték ki őket. Ott is ásták el.

Sajkáslak (Lok). Néhány helybeli és innen elszármazott magyar összeállította a magyar áldozatok névsorát. Ezek szerint 27 személy esett itt áldozatul; tekintettel a magyarok aránylag kis számára, az áldozatok száma igen sok. A községháza udvarán gyűjtötték őket össze. Tomislav Prekajac, az akkori helybeli párttitkár – saját tanúsítása szerint – ellenezte kivégzésüket, a többség azonban a befogottak lelövése mellett volt; erről valamiféle népszavazás zajlott le. Az embereket fal elé állították és ötös csoportban lelőöldözték őket. Tetemüket a sintérgödörbe szállították. 1990 őszén a gödör fölé keresztet állított a helybeli Pásztor Antal, akinek odaveszett apja, nagyapja és apósa is. A keresztet Titel község felügyelőinek rendeletére 1991. február első napjaiban kivágták.

Tiszakálmánfalva (Budiszava). A helybeliek emlékezete szerint tizenhét helybeli magyart végeztek ki és két másikat, akik a szomszédos Kabolból menekültek oda. Úgyszintén kivégeztek még mintegy tíz további személyt, főleg magyarokat, akik a Szerémségből mentek át a Dunán. Sokakat bevitték innen Újvidékre és ott veszték el, némelyeket megkínzás után hazaengedtek.

Kabol (Kovilj). Pápista József egykori helybeli lakos elbeszélése szerint a magyar férfiak egy csoportját összetartoztatták fegyveres partizánok és Dunagárdonyra (Gardinovici) vitték, ott megkínózták őket, sokukat kivégezték. A megkínzottak között volt a tanú is édesapjával. Édesapja nem bírta el a kínzást és fölakasztotta magát. A tanút egy szerb ismerőse mentette meg.

(A sajkás-vidéken 1910-ben összesen 41 999 lakos élt, ebből 8770 volt magyar. A háború utáni első népszámláláskor – 1948-ban – az összlakosság 37 056 volt, köztük 3691 magyar.)

Kula. Egy névtelen kulai lakos levélben értesített, hogy Kulán is végeztek ki magyarokat, tetemüket éjjelente szekereken szállították a sintérgödör felé, a későbbi Kiserdőbe. A területet később a helyi hatóság feltöltötte és lakóházakat építtetett oda. Sokakat egy nagy bombatölcsérbe temettek el.

Verbász (Vrbas). A verbásziak emlékezete szerint itt igen sokakat kivégeztek, róluk azonban csak kevés adatot sikerült összegyűjteni. Tanúk állítása szerint a kivégzettek tetemei közül a sirgödörből kimászott Simonyik Károly. Magyaráné Farkas Viktória tanú szerint a férje szintén a bebörtönzöttek között volt, de megmenekült a kínzások után. Verbászon mintegy 360 magyar személyt végeztek ki, az adatgyűjtés során azonban mindössze 34 személy nevét sikerült összeszedni.

Szenttamás (Srbobran). A faluban felállítottak egy panaszládát, és akinek valakire panasza volt, az bedobhatott egy levelet, föltüntetve rajta az illető nevét. Ennek alapján be lehetett fogni emberek sokaságát és be is fogtak, sőt ki is végeztek. Bizonyos Süge Pál 1932-ben született szenttamási menekült 1952-ben vallomást tett Klagenfurtban. Részleteket mond el a magyarok kivégzéséről.

Temerin. Ebben a bácskai nagyközségben ugyanolyan szabályos razziát tartottak a bevonuló partizánok, mint amilyent a magyar hatóságok rendeztek 1942 januárjában Újvidéken és környékén. (Hasonló volt az eljárás 1944 végén Újvidéken is.) A templomudvarban összeterelték a falu teljes férfilakosságát, több ezer embert, innen valamilyen névsor alapján sokakat kiválogattak és a temetőben még aznap este mind lelövöldözték őket. Ezt megelőzően más mércék alapján sok férfit összeszedtek, a községháza épületében megkínózták, majd az udvarban álló mázsaházban halomra lövöldözték őket. A hullákat kocsikon a temetőbe szállították a helybeli parasztokkal.

Újvidék (Novi Sad). Hasonlóképpen, mint Temerinben, összeszedték a város férfilakosságát. Több gyűjtőhelyen tartották fogva őket: a folyamórség kaszárnyájában, a Dohánygyár épületében, egy másik katonai laktanyában. A fogva tartottak közül sokakat kiválogattak, elszállították őket és nyomuk veszett. A város területén több helyen vélnék tömegsírokat. Feltételezések szerint Szabadka, Zombor és Mohol mellett Újvidéken volt a legtömegesebb bosszú.

Törökkanizsa (Novi Kneževac). Az összegyűjtött embereket egy ideig a községházán tartották fogva, itt kínózták őket, majd néhány nap múlva kihajtották a Bornyújáras nevű városrészbe és ott lelövöldözték őket. Az egyik tanú édesapja, aki bizonyos Cöndör nevezetű emberrel volt összekötve, élve esett a gödörbe, mert lelőtt társa magával rántotta. A kivégzők otthagyták őket temetetlenül, ennek a tanúnak az édesapja kimászott a gödörből és megmenekült. A tetemetek később elszállították a temető és a vasút közötti részre és ott az árokban elföldelték őket. A temetésükön ott volt a ma is élő Krisztián Mihály tanú. Szerinte két helyen is van tömegsír.

Oroszlám (Banatsko Arandjelovo). Egy tanú állítása szerint a faluban körülbelül negyven polgári személyt végeztek ki, köztük az ő édesapja, Kristály István. Ez utóbbi részt vett Kun Béla forradalmában és emiatt ott majdnem kivégezték; a két háború között ismert jugoszláviai magyar írónak számított, kötete is jelent meg. Az összeszedett embereket egy ideig vallatták, kínózták, azután elvitték őket és soha többé nem kerültek elő.

Padé (Padej). Kristály Klára szíváci tanítónő véleménye szerint mintegy tizenöt magyar tűnt el abban az időben Padén, köztük az ő édesapja, Kristály István. Ez utóbbi részt vett Kun Béla forradalmában és emiatt ott majdnem kivégezték; a két háború között ismert jugoszláviai magyar írónak számított, kötete is jelent meg. Az összeszedett embereket egy ideig vallatták, kínózták, azután elvitték őket és soha többé nem kerültek elő.

Nezsény (Neuzina). A falu felszabadulása utáni napokban a helybeli szerbek alakítottak egy bizottságot, ez számonkérte a helybeli magyaroktól és németektől a német megszállás alatti magatartásukat, s emiatt többekre halálos ítéletet mondtak ki, amit nyomban végre is hajtottak. Az iskolában kialakított gyűjtőtáborban tartották őket fogva, innen vezették elő kivégzésre a hat halálra ítélt magyart. A helybeli Lúró Rózsi tanító nénit is befogták, majd magyar ruhába öltöztették, és az asztalon táncoltatták, majd – mint egy névtelen tanú közli levelében – „azt tették vele, amit egy védtelen nővel lehet”.

Torontálvásárhely (Debeljača). Gachal János tisztelettel együtt több helybelit is eltüntettek.

Tóba (Toba). Tömeges kivégzésről nem maradt fenn emlék, csupán a helybeli papról tudják, hogy áldozatul esett.

Csernye (Nova Grnja). Márton István állatorvos tudomása szerint az összeszedett magyarokat elhajtották az egyik, majd a másik szomszédos szerb faluba, mindkét helyen megkínózták, majd ebben a másodikban agyonverték őket. A tetemetek – tizennégy hullát – kocsin Csernyére vitették odaparancsolt magyar parasztokkal és elföldelték őket a csernyei temető árkában, a Nagygödör partján. Sokkal nagyobb vérengzés volt készülöben, de egyszer a józan ész, egy másik alkalommal pedig Milka Agbaba ismert helybeli partizán harcos akadályozta meg a véghezvitelét, ez utóbbit fegyveres közbelépéssel.

Muzsla (Mužlja). Sörös Antal helybeli lakos ott volt azok között, akiket később kivégeztek. Köztük volt a testvéröccse, az el is veszett. Az embereket a szomszédos écskai községháza pincéjében tartották fogva és innen vitték őket kivégzésre. Itt is nagy mérszárlás volt készülöben, de egy partizán tiszt fegyverrel szétkergette a készülődőket. Akik odavesztek, azok azért nem menekülhettek meg, mert ez a tiszt időnként eltávozott. A muzsaliaiak hat áldozatról tudnak.

Hertelendyfalva (Vojlovica). Itt veszett el Thomka Károly református lelkész és még néhány helybeli magyar. Az emlékezet megőrizte bizonyos Rontó Pál nevét, aki azzal dicsekedett, hogy részt vett sokak megkínzásában; rábízta a tetemek eltakarítását is.

Hercegszöllős (*Kneževi Vinogradi*). A helybeli Faragó Ferenc református lelkésszel együtt elveszett összesen tizenkét ember. Egy ház udvarában temették el őket, amelyet a tulajdonosa emiatt később eladott, maga pedig elköltözött a faluból.

Összegezés

Csaknem egy évi gyűjtőmunka eredményét összegeztem a fentebbiekben. Nagyon sokan kérdezik tőlem, amit magam is sokszor kérdek magamtól: hány áldozat esett összesen?

Nem tudok a kérdésre válaszolni. Nincsen hozzá elegendő támpont. Egy matematikus ismerősöm javasolta, hogy készítsünk olyan valószínűség-számítást, hogy írjuk össze helységenként az emlegetett legnagyobb és legkisebb számokat és így határoljuk be az áldozatok számát. Módszere nagyon ésszerűnek tűnik, sajnos kivitelezhetetlen az alkalmazása. Az adatközlők nagyon bizonytalanok állításukban, és az adatok nagyon eltérőek, mert némely helységből még megközelítő számuk sincsen, és mert tudok olyan nem is kis helységekről, amelyekben történt tömegvérengzés, de nem sikerült semmi közelebbit felkutatni róla. Ilyen például *Hódság* (Odžaci) és *Palánka* (Bačka Palanka). Nem tartom elfogadhatónak az olyan adatokat például, ami a korábbi emigráns publikálásokban található, hogy például Csurogon négyezer ember esett áldozatul, hiszen ennyi magyar lakója összesen sem volt a falunak. S mit lehet kezdeni egy olyan állítással, hogy Újvidéken több ezer ember esett áldozatul, amikor erre nincsen semmi közelebbi bizonyíték?

Ilyen bizonytalanságban tapogatózva egy alkalommal ugyanerről a kérdésről beszélgettem dr. Mészáros Sándor történésszel. Elmondta, hogy egy nőnap-i ünnepség alkalmával szóba került ez a kérdés közte és egy volt vajdasági biztonsági tiszt közötti csevegés során. A tiszt abban az időben a rossz hírű Ozna parancsnoka volt. Közölte dr. Mészárossal, hogy a hatóságok számára megbecsülte a magyar áldozatokat, és arra a megállapításra jutott, hogy azok száma olyan húszezer lehetett. Számomra eddig ez a legbiztosabb támpont.

Matuska Márton

Völgység, 1945

A katonai front 1944. november utolsó és december első napjaiban gyorsan átvonult a Völgységen, jelentősebb harci esemény nélkül, Észak-Tolnában azonban megtorpant. Az elhúzódozó harcokra hivatkozva rendelkezett a szekszárdi szovjet főparancsnok 1944. december 28-án: „Parancs a német származású munkaképes személyeknek a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkákra való mozgósításáról.” A berendelő férfiak korhatára 17–45, a nőké 18–30 év. A személyi poggyáson kívül 15 napi élelmet is kellett hozniuk a behívottaknak. A bonyhádi járási főszolgabíró a parancsot december 31-én futárokkal továbbította a Völgység községeibe: „A bonyhádi orosz katonai parancsnokság 1944. december 31-én közölt szóbeli parancsára azonnal összeírandók községe, előljárósága területén élő német ajkú 1927-től 1899. évben született férfiak és az 1926–1914. évben született nők munkaszolgálat teljesítése szempontjából.”

E rendelkezések pontatlanul kezelték a meghatározó fogalmat, ugyanis a szovjet parancsnok a „német származásúak”-ról szólt, a főszolgabíró pedig a „német ajkúak”-ról. Ez utóbbiakat viszont az 1941. évi népszámlálás differenciálta, tudniillik a völgységi német anyanyelvűek 18%-a – közel hatezer fő – nyíltan elhatárolta magát a hitlerizmustól és a Volksbundtól, s magyar nemzetiségűnek vallotta magát. De a kiadott szovjet parancs igazi tragikuma az volt, hogy a „közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkák” nem az elhíresztelt kéthetes észak-bácskai kukoricatörést jelentették, hanem a Magyarországtól sok ezer kilométerre keletre lévő szovjet kényszermunkát. Az évekig tartó robot és lágerélet tízezreket pusztított el.

A Füzes Miklós által legutóbb közreadott statisztikai adatsorok mellett a Tolna Megyei Levéltárban találtunk egy ceruzával írt kimutatást A völgységi járásból az oroszok Ukrajnába vittek címmel. Ezt a bonyhádi Húséggel a Hazához! mozgalom vezetősége állította össze, s falvanként feltüntette az elhurcoltak politikai hovatartozását. Eszerint a járásból 2279 főt vittek el a málenkij robotra, közülük 1368 volksbundista, 527 ún. semleges, és 384 fő „rongyos”, azaz a Húség-mozgalom tagja.

En azt bizonyítja, hogy a német ajkúakat válogatás nélkül vitték el, semmiféle testület nem mérlegelte a politikai magatartásukat, idő sem volt ilyesmire. A szovjet katonai hatóságokat a részletek, az „apróságok” egyáltalán nem érdekelték. Itt egy katonai parancs radikális és nagyon gyors végrehajtásáról volt szó: a győztes hódító gátlástalanul felhasználta a leigázott terület munkaerőjét. A tárgyilagosság érdekében arra is utalnunk kell, hogy ilyen eseteket a második világháború éveiben és az azt követő időszakban másutt is találhatunk: akár a Wehrmacht által megszállt országokban alkalmazott gyakorlatra (a lengyel, a francia stb. milliókra) gondolunk; akár a győztes USA „nagylelkűségére”, amikor tizenötezer magyar hadifoglyot ajándékozott annak a Franciaországnak, amellyel Magyarország nem is volt hadiállapotban; akár a Magyarországgal szomszédos országok 1944–1945. évi magyarelles megtorlásait idézzük fel. Csakhogy a szovjet győztes korlátlan ideig élt vissza az elhurcoltak kiszolgáltatottságával.

Az utókor számára máig is rejtélyes, hogy a falvakban a névsorok összeállítását miként intézte a községi előljáróság, élén a jegyzővel. Az érintettek visszaemlékezései szerint a falvak többségében a jegyző dobszó útján rendelte el a szovjet parancs teljesítését. A megjelölt korosztályok tagjai közül sokan abban a reményben jelentkeztek a kéthetesnek ígért Baja környéki mezőgazdasági munkára, hogy ezzel csökkenthetik, elrendezhetik, sőt jövétehetik – valós vagy gyanítható – politikai tévelygésüket, bűnösségüket, volksbundista múltjukat. Arról is beszámolnak a visszaemlékezők, hogy a jelentkezési kötelezettség elől sokan elbújtak a pincékben, padlásokon, vagy a falu határában kunyhókban, erdőkben rejtőztek. Az összeírások során nem zárható ki a jegyző és a községi bíró szubjektívizmusa sem. Természetesen az előljárók maguk sem tudták, hogy voltaképpen mi bújik meg a parancs mögött.

A völgyeségi járásból az oroszok által Ukrajnába vitték politikai megoszlása/fő

Község	Rongyos	Volks- budista	Semleges	Összesen
Aparhant	24	22	–	46
Bátaapáti	3	21	–	24
Bonyhád	22	56	137	215
Cikó	35	141	11	187
Grábóc	8	14	22	44
Györe	6	12	7	25
Izmény	9	30	3	42
Kakasd	4	80	12	96
Kisdorog	10	36	3	49
Kismányok	–	49	8	57
Kisvejte	–	26	2	28
Kéty	–	29	17	46
Lengyel	–	37	8	45
Majos	7	31	22	60
Máza	8	30	23	61
Mórággy	–	50	12	62
Mócsény	–	12	–	12
Mucsfa	17	33	–	50
Murga	9	12	15	36
Nagymányok	57	93	26	176
Nagyvejte	26	22	–	48
Szálka	9	16	27	52
Tével	18	172	16	206
Závod	40	37	–	77
Zomba	7	49	70	126
Váralja	65	258	86	409
Összesen fő	384	1368	527	2279
%	16,8	60,0	23,2	100,0

Az összeírás és elhurcolás technikájáról eligazít minket egy bonyhádi főszolgabírói irat és a főszolgabíró helyzetjelentése. Az összeírt lista beküldésére kiszabott szűk határidő (január 3-án déli 12 óra) letelte előtt a falvakban megjelentek a szovjet katonai parancsnokság fegyveres osztagai. A községi névjegyzékben az addig felírt egyéneket azonnal összegyűjtötték, a hiányzó létszámot ötletszerűen, válogatás nélkül kiegészítették a kiszabott kvóta érdekében. Ezt igazolja a főszolgabírói hivatal 22/1945. számú aktájára rávezetett elintézés: „Az igénybevételt az orosz katonaság kiküldött katonai bizottsága maga végrehajtotta. Irrattárba 1945. január 4.” Ha a szovjet katonai teherautó megtelt, a munkaszolgálatosokat beszállították a gyűjtőhelyre, a bonyhádi gimnáziumba. Két-három napon belül (január 5–8. között) egy-egy nagyobb csoportot tehervonaton a bajai Duna-hídig szállítottak (kisebb útszakaszon esetleg terelték).

Ha a völgysegi járás falvaiból elhurcoltak statisztikáját elemezzük, olyan ellentmondásokat fedezhetünk fel, amelyekre nincs logikus válasz.

1. Nem találunk megnyugtató magyarázatot a falvakból elhurcoltak arányával kapcsolatban. Megvizsgáltuk azt, hogy az 1941. évi népszámlálás létszámadataihoz viszonyítva egy-egy község lakosságának hány százalékát vitték kényszermunkára. A 26 község adatainak két pólusa: Váralja 24,80%, Cikó 10,00%, Kismányok 9,37%, Závod 8,62%, Nagymányok 8,45%, Nagyvejke 8,33%, Tevel 8,18%, – Kisdorog 3,36%, Mórág 3,26%, Györe 3,23%, Bonyhád 2,54%, Bábaapáti 2,19%, Mőcsény 2,19%.

2. A hat „élenjáró” községből összesen 241 „rongyost” (Váralja 65, Nagymányok 57, Závod 40, Cikó 35, Nagyvejke 26, Tevel 18) vittek el, ez a járásból elhurcolt hűségesek 63%-a. A többi 20 község 37%-ot adott. (A Hűség-mozgalom egyetlen tagját sem vittek el Kismányok, Kisvejke, Kéty, Lengyel, Mórág, Mőcsény községekből.)

3. Érthetetlen az is, hogy miközben ún. semlegeseket nem vittek el Aparhantról, Bábaapátiból, Mucsfáról, Nagyvejkeről és Závodról, ugyanakkor ebből az öt községből a Hűségmozgalom tagjai közül 110 fő került a transzportba.

A járás 26 községéből mindössze egyetlen látszik problémamentesnek: Mőcsényből összesen 12 főt vittek el robotmunkára, ezek valamennyien volksbundisták voltak, nyilván a falu fasiszta hangadói. De tegyük mindjárt hozzá: jogilag ez is szabálytalan volt.

A rendszertelenségek ellenére meglepő a végeredmény. A politikai magatartást tekintve a Völgysegből elhurcolt emberek közül 60% volt volksbundista, 23% ún. semleges, és 17% a Hűség-mozgalom tagja, szimpatizánsa. Az anomáliák és a megmagyarázhatatlan eltérések ellenére ez az arány szinte pontosan megegyezik a járási svábság politikai megosztottságával.

Bonyhádon közben megváltozott a „hangulat” az ügyel kapcsolatban. 1945. január 29-én a még régi tagokkal ülésező községi képviselő-testület elhatározta, hogy „a munkaszolgálatra igénybe vettek, valamint a hadbavonultak hozzátartozóit részben készpénzből, részben közadózásból segíyezni fogják”. A demokratikus pártok küldötteiből február elején megalakított, új összetételű Nemzeti Bizottság február 12-én már arról határozott – a jegyzőkönyv tanúsága szerint –, hogy a volksbundosokat fokozottan vegyék igénybe itthon is kényszermunkára, s felkérték a főszolgabírót e határozatnak a járás területén való érvényesítésére. Tehát a jogilag egyáltalán nem szabályozott felelősség vonás és büntetés lehetőségét a magyar demokratikus pártok igen korán jelezték. Egyrészt a szovjet intézkedések bátorították erre őket, másrészt a Volksbund-ellenes hangulat általános svábellenességbe csapott át, egyre fokozódó mértékben.

1945. február 20-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány az internálásról rendeletet adott ki, ez – többek között – a Volksbund helyi vezetőire is kiterjesztette a rendőrhatalom őrizzetbe vételt. Majd alig egy hónap múlva megjelent a nagybirtokrendszer megszüntetéséről szóló 600/1945. M. E. számú rendelet, melynek II. 4. §-a szerint „el kell kobozni... a Volksbund-tagok... földbirtokait”.

1945. április első napjaiban az új demokratikus rendőrség internálótábornak „rendezte be” a lengyeli Apponyi-kastélyt (Lengyel község Bonyhádtól 16 kilométerre fekszik). Benépesítéséről a március közepén megszervezett járási rendőrség kommunista vezetője, Jancsics Antal intézkedett. A karhatalom gyors akciói nyomán már április első napjaiban heves vita tört ki a bonyhádi Nemzeti Bizottságban, ugyanis a helyi rendőrség 37 személyt letartóztatott, közöttük a Hűség-mozgalomban részt vevőket is. Az április 10-i önkormányzati jegyzőkönyvben a nem kommunista pártok véleménye szerint „a rendőrség hatásköri túllépést

követett el". Az új karhatalom megtorló hevülete mégsem csökkent, sőt, önkényesen szélesítette az internálódók körét: a volksbundos helyi vezetők mellé fenyítették a földjüktől megfosztandó Volksbund-tagokat is, majd a német anyanyelvűek (nevűek) következtek. A lengyeli internálótábor feltöltése május folyamán tetőzött. A begyűjtés fokozását egy váratlan esemény döntően felgyorsította.

A parasztpárti belügyminiszter, Erdei Ferenc bizalmát élvező Bodor György 1945. április 25-én azzal a feladattal érkezett Bonyhádra, hogy a Bácskából előző ősszel elmenekült és a Dunántúlon szétszórtan csellengő, hontalan bukovinai székelyeket letelepítse a sváboktól elkobzandó földekre-házakba. Bodor április 28-án kezdte meg a feladat végrehajtását, és május 29-én már jelenthette, hogy a völgysegi járásban – hét község kivételével – megtörtént a székelyek letelepítése.

A lengyeli munkatáborról szörnyű hírek keringtek. A július közepéig fennálló „sváb tábor”-ban a becslések szerint – váltakozó létszámmal – mintegy húszezren fordultak meg. A létszám májusban és június első felében tetőzött. A táborból érkező hírek borzalmasak voltak: az istállókban és birkaólakban gyerekek, nők, férfiak, öregek nyomorogtak, a bánásmód kegyetlen, az élelmezés siralmas volt, járványok törtek ki. Mindezeket túl az internáltak között feszültséget okozott az is, hogy a vélen hűségmozgalmistákat a volksbundisták gúnyolták. Az őrzők pedig mindent tetéztek a megalázó „tollasbállokkal” (még nagyanyakorúakkal is megtették, hogy levetkőztetve, tollba hemperegve táncoltatták őket).

Tamás Menyhért Mérleges idő című regényében így emlékezik az egyik sváb szereplő a lengyeli élményekre: „En is lenni a lentyeli kastély, látni, amit látni, nem tenni különpség volkspundos és matyar sváb között, etyformán nézni ránk, háporús pünösökre... Teknap azért lenni kutya, mert érezni matyar, ma azért zavarni el kűszob, mert tartani német. Vékül mik vatyunk? Vaduló kutya? Erre felelni valaki... A lentyeli kastély minden éjszaka szökni, pujkálni erdő, vaty menni faluról falura, felpújtani azok, akiket pékén hatyni otthon, hogy hiapa lenni hűségesek a haza, utyanúty rakni vonat, mint a pundos, vinni Németország... Rosszul tudni fiam, hoty a sváp csinálni minden rossz, ti pedik mindig jók. Nagyon rosszul tudni. Aki vinni hírek, csak az etyik felét látni, a másik takarkat... A maguk emperei tyűjteni hírek: ezt csinálni sváp, azt csinálni sváp, az újsák se firkász mást, lenni csirketolvaj.”

A német ajkú lakosság eltérő politikai múltjának elbírálásában a szubjektív döntésekre elsősorban az adott lehetőséget, hogy a rendőrségnek nem állt rendelkezésére pontos nyilvántartás sem a Volksbund, sem a Hűség-mozgalom tagjairól. A falusi közösségek viszont mindent tudtak egymásról, de miután a dokumentumok hiányoztak, a jog is elbizonytalanodott, s így lehetőség kínálkozott a visszaélésekre: egyik család menteni igyekezett a másikat, a haragosok pedig élhettek a megbosszulás lehetőségével. Albert Gábor Émelt fővel című művében a következőképpen jellemzi a helyzetet: „Teljes volt a zűrzavar. Így aztán nemegyszer olyanok is a megbélyegzettek közé kerültek, akiket pár hónapja még épp azért üldöztek, mert nem volt hajlandó belépni a Volksbundba. Hosszú nyomozó munkára viszont nem volt lehetőség... A dilemmából kiutat ígért a kollektív felelősségre vonás elvének alkalmazása. Az elv még akkor is helytelen, ha a közösség nagyobb része valóban elmarasztható.”

Bibó István, aki 1945 májusában a Belügyminisztérium osztályvezetője lett, Huszár Tibor interjúkötetében a következőket mondta: „Nyár elején Tolnában–Baranyában teljességgel magánjellegű akciók kezdődtek a svábok kitelepítésére, amelyeket néhány parasztpárti és néhány kommunista kezdeményezett a Jugoszláviából elüldözött bukovinai székelyek elhelyezése érdekében. Ez abból állt, hogy egész falvakat kihajtottak egy környező rétre, ahol azok esőben, hóban, teljes ellátatlanságban voltak. Mikor erről az első híreket megkaptam, felhíborodtam az emberiség nevében, de azt is éreztem, hogy ha most a zsidóirtás után egy csaknem olyan svábirdás következik, ezúttal tisztán saját üzembem, ez csak a magyar névhez kapcsolódó gyalázat mennyiségét fogja szaporítani.”

A bonyhádi Nemzeti Bizottság többször foglalkozott az internálás ügyével. Állandósult a szociáldemokraták és a polgári pártok vitája a Kommunista Párttal és a Nemzeti Parasztpárttal. A május 22-i jegyzőkönyvben olyan döntést rögzítettek, hogy azonnal felül kell vizsgálni az internálást és a lengyeli táborban uralkodó egészségügyi és élelmezési helyzetet. Többségi alapon a bizottság felszólította a rendőrség parancsnokát, hogy az internáltak őrzésével megbízott „sokszor éretlen suhancokat” távolítsa el.

A német megszállás, majd a nyilas terror szétverte a bonyhádi Hűséggel a Hazához! mozgalom elnökségét. Az újjáéledésért Kunszt Henrik és Tomka Gusztáv gimnáziumi

tanárok fáradoztak, majd 1945. április végén hazatért a Gestapo-nyilas internálótáborból Bauer József apátplébános és Lehmann István orvos, május végén a katonai szolgálatból Gömbös Miklós tanár is. Sajnos, a mozgalom vezetését súlyos veszteség érte, ugyanis Perczel Béla elnök a nyilas internálótábor megpróbáltatásainak következményeképpen – útban hazafelé – Győrben meghalt. A vezetőség aktivizálódásának első bizonyítéka az 1945. május 23-án kelt memorandum, amelyet a belügyminiszternek és Tolna megye főispánjának küldtek. Ebben áttekintést adtak a mozgalom küzdelmes tevékenységéről és több vezető meghurcolásáról, továbbá a mozgalom tagjait ért legújabb sérelmekről. Tiltakoztak a volksbundistákhoz hasonló meghurcoltatások ellen. Majd így folytatták:

„A Hűség-mozgalom tagjai vállalták a teljes kockázatot olyan időkből, amikor nálunk még félrevezetett milliók hittek a német fegyverek győzelmében; és éppen ezért a mai felszabadult időben minden támogatást és minden védelmet megérdemelnek... Most mégis szomorúan kell tapasztalni, hogy éppen Tolna megyében, ahonnan a mozgalom elindult – talán jóhiszemű tájékozatlanságból –, egyes tagjaink kétségbeesítő helyzetbe jutottak, a vezetők és alapítók arcát pedig a szégyen pirja borítja el... Tagjaink közül sokan kerültek az odesszai munkatáborba irányított volksbundisták közé; férfiak és nők vegyesen. Mások a lengyeli és egyéb táborokban sínylődnek hazaáruló volksbundisták között. Vagyonuk, házaik és becsületük elrabolva.

Éppen ezért tisztelettel kérjük az intézkedésre jogosult illetékes köröket, hogy minél előbb szüntessék meg ezeket a sérelmeket, és szolgáltassanak igazságot azoknak, akiknek egyetlen bűnük, hogy nagyon szerették ezt a kenyerádó magyar hazát, amelytől a német birodalom és a német hadsereg ostroma ereje sem tudta őket elriasztani...

Sújtsa a jól megérdemelt büntetés a konok, valódi bűnösöket. Ezeknek a megmentésére és tisztára mosására egyetlen szavunk sincs, de tartozunk a saját becsületünknek és a nemzeti becsületnek is, hogy teljes védelemben részesítsük azokat, akik nehéz és súlyos időben, amikor a született magyarság egy részének a tisztán látását is elhomályosította a germán propaganda, vállalták a nyílt, kockázatos, szenvedésekkel teli harcot a magyarságukért, magyar hazájukért. Vállalták akkor is, amikor SS-hordák és Gestapo-legények özönlöttek el az országot..., noha tudták, mi vár rájuk német győzelem esetén. Ne büntessük azokat, akik mártírokat és hősi halottakat adtak ennek a nemzetnek...

Nem akarhatják az új Magyarország irányítói, hogy mi, a Hűség-mozgalom életben maradt vezetői a becsületünket, a hitünket, az adott szavunkat veszítsük el azoknál, akiket a nyilvánosság előtt számtalanszor biztosítottunk a befogadó magyar nemzet haláljáról és szeretetéről” – fejeződik be a bonyhádiak memorandumja.

E memorandumnak átmenetileg volt hatása. 1945. május végén Tolna megye alispánja arról intézkedett, hogy a Hűség-mozgalom tagjait Lengyelből haza kell engedni. A belügyminiszter június 28-án kelt rendeletével véget vetett a rendőri túlkapásoknak, s ezzel megkezdődött a sváb táborok fokozatos felszámolása: „A közigazgatási és rendőri hatóságoknak... semmilyen vonatkozásban nem tartozik hatáskörükbe, hogy német nemzetiségű személyekkel szemben pusztán német nemzetiségük alapján bármilyen intézkedést tegyenek” – rendelkezett a kormány.

A lengyeli internálótáborban a létszám szinte állandóan változott. A zsúfoltság okozta ellenőrizhetetlenséget kihasználva szökdöstek az emberek. Ha egy-egy volt sváb faluban lezajlott a székelyek betelepítése, akkor a falvakból internáltakat kisebb-nagyobb csoportokban szélnek eresztették Lengyelből. A földjüktől, házuiktól, vagyonuktól megfosztott, kóbor nincstelenek egy része a magyarlarka területeken (Sárköz, Mezőföld) házszámomunkát és aratást is vállalt, néhányuknak sikerült a mecseki bányában munkához jutnia, mások rokonokhoz, jó ismerősökhöz kéretőztek be, de nem volt ritka az az eset sem, hogy a kisemmizetteket a volt házukba betelepített székely családok fogadták be.

Kolta László

Források a Tolna Megyei Levéltárban: Bonyhád nagyközség képviselő-testületének jegyzőkönyve 1903–1950; Évszázadokon át – Tolna megye történetének olvasókönyve (szerk.: *K. Balog János*) III. Szekszárd, 1990; Hűség-mozgalom – fasciculus III/1. Német nemzetiségi kisebbség kérdései 1930–1944 (Volksbund-Hűség-mozgalom).

Felhasznált szakirodalom: Albert Gábor: *Emelt fővel* (Bp., 1983); *Fehér István:* A bonyhádi Hűség-mozgalom történetéhez (Bp., 1983); *Füzes Miklós:* Modern rabszolgaság (Bp., 1990); *Füzes Miklós:* Forgószél (Pécs, 1990); *Huszár Tibor:* Bibó István (Debrecen, 1989); *Kolta László:* Perczel Béla 1884–1945 (Honismeret, 1985/5); *Puskás Attila:* Történelmi fordulat Tolna megyében 1944–45-ben (In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* V., Szekszárd, 1972); *Tamás Menyhért:* Mérleges idő (Bp., 1985).

SORSKÉRDÉSEK

Az anyanyelvű hitélet mint megtartó erő

A jugoszláviai magyarok vallási életének néhány jellemzője a két világháború között

Az anyanyelvű hitélet és a nemzeti azonosságtudat szoros összefüggése – különösen kisebbségi léthelyzetben – nem szorul igazolásra. Közösségromboló, etnikai türelmetlenség-gel terhelt légkörben lehet fészekmeleget sugárzó mentsvár, akkor pedig, amikor a nyelvi imperializmus már a szószelekről is csak az állam nyelvén engedélyezi az ige hirdetését, az erőszakos asszimiláció már a legintimebb szférát is elérte.

A következőkben a jugoszláviai magyar művelődéstörténeti vizsgálódások utolsó évtizedekben meglehetősen elhanyagolt területét, a mérvadó vallások és egyházak jellemzőit és a tárgyalt időszakbeli közösségmegtartó szerepét kísérel meg főbb vonalaiban áttekinteni, részben a szakirodalom, részben a mindhárom magyarlakta köztársaságban végzett terepmunka alapján.

1. Az első világháborút követő hatalomváltás valamennyi felekezeti életét megrázkódtatászerűen érintette. A római katolikusoknál a Szent István alapította Csanád egyházmegyét a békeszerződés három részre szakította. Mintegy negyede, a délnyugati Bácság, 76 pappal, 214 473 hívővel (az 1916. évi schematizmus adata) és 53 plébániával a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság uralma alá került. Az ugyanitt 1923-ban létesített, s a belgrádi érsek joghatóságához tartozó *bácsági apostoli kormányzóság* 1935. évi schematizmusa szerint az akkor 200 872 katolikus hívőjük közül 78 980 magyar, 111 182 német volt. Ez már akkor is csupán a felét tette ki a területén élő görögkeleti szerb és román hívőknek. A kormányzóság adminisztrátora 1937-ig Raphael Rodić volt, de belgrádi érseki kinevezése miatt 1924-től Kovács István helynök kormányozta az adminisztratúrát. Jozef Ujčić 1937. évtől kezdődő érseksége idején a helynöki teendőket Szabó Márton becskerei plébános látta el. A kalocsai főegyházmegye nagyobb része, szám szerint 89 plébánia, szintén jugoszláv felségterületté vált. E részeken a Szentszék 1923-ban, Szabadka székhellyel létrehozta a *bácskai apostoli kormányzóságot*, Ludvik Budanovićot pedig kormányzóvá, négy évvel később címzetes püspökké nevezte ki. Az 1941–1944 között ismét Magyarországhoz tartozó Bácska érseki biztosa Ijjas József, majd 1943-tól újra az internálásából visszatért Budanović.

A harmadik, részben elcsatolt egyházmegye a szintén István király alapította pécsi püspökség, amelynek szlavóniai és dél-baranyai területei kerültek Jugoszláviához. A századforduló 177 plébániájából 28-at érintett a hatalomváltozás. A Verőce megyei 13 közül csupán egy, a čepini volt részben magyar nyelvű, Baranyában úgyszintén a vegyes (német-magyar-horvát) nyelvűség uralkodott. A pécsi püspökség jugoszláv fennhatóság alá került részét mint külön *észak-szerémi és dél-baranyai apostoli kormányzóságot* 1922-ben a bosznai-szerémi (djakovári) püspök, Antun Akšamović joghatósága alá rendelte a Szentszék. A két világháború között mintegy 70 ezer magyar katolikus élt itt. 1941–1944-ig e terület ismét a pécsi egyházmegye része lett, az apostoli vikárius tisztét Klein Tivadar pélmónostori kanonok látta el. Miután a partizánok meggyilkolták, a pécsi püspök Baranyavár plébánosát nevezte ki az apostoli kormányzóság helynökévé. 1944–1951 között újra Akšamović az apostoli kormányzó. A Mária Terézia alapította szombathelyi püspökség 186 plébániájából 18 Mura-vidéki parókiát 1923-ban a Mariborban székelő lavanti püspök joghatósága alá

Előadasként elhangzott 1990. december 14-ikén Budapesten, a Magyarságkutató Intézet és az újvidéki Hungarológiai Intézet A jugoszláviai magyarság művelődéstörténete a két világháború között c. konferenciáján.

helyeztek, Ivan Tomažič apostoli kormányzóságával. Közülük csupán a dobronaki volt tisztán, az alsólendvai, felsőszentbenedeki és muraszombati részben magyar nyelvű, a többi helyen szlovén, illetve német a szertartás nyelve. 1941-től öt évig ismét a szombathelyi egyházmegyéhez tartoztak.

A protestantizmusnak a XV. század óta nagy hagyományai voltak a történelmi Magyarország déli területein – mondhatni: itt volt a magyar reformáció bölcsője. A Jugoszláviába szakadt magyar protestánsok döntő többsége *református* mind a mai napig. Trianon előtt a bánati gyülekezetek a tiszántúli, a bácskaiak a Duna-melléki egyházkerülethez, míg a baranyai és Mura-vidéki egyházak a Duna-melléki és dunántúli püspökséghez tartoztak. A békeszerződés csaknem 60 egyházközséget, benne 51 796 hívőt csatolt Jugoszláviához, akiknek a háromnegyed része magyarnak vallotta magát. Utána még néhány évig a volt anyaegyházak lelkészei – viszonylag – szabadon átjárhattak és végezheték szolgálatukat az itteni hívők között. 1920–1928-ig főesperességeként működött az egyház, az élén Klepp Péter torzai lelképásztorral. Halála után alakult meg a Jugoszláviai Református Keresztény Egyház, amelynek főesperese, majd az 1930. évi első zsinat után püspöke, máig talán legnagyobb egyénisége, Ágoston Sándor bácsfeketehegyi lelkész lett.

A négy egyházmegye (Nyugati: Baranya-Szlovákia, Északi: Észak-Bácska, Déli: Dél-Bácska, Keleti: Bánát) közül az utóbbi kettő részben német jellegű volt. Az egyház munkájára rányomta bélyegét a hívek azóta csak fokozódó szórványhelyzete.

Hasonlóképp diaszpóra-, illetve zárvány-állapot jellemezte az *evangélikusok* életét is, ahol ráadásul az etnikai különbözőség is megakadályozta az egységes egyház kialakulását. A trianoni diktátumot követő időszakban Bácska, Bánság, Szerémség, és Dél-Baranya területén 85 ezer, Szlovéniában 23 ezer evangélikus vallású lakos is élt. Döntő többségük német és szlovák, kisebb részük szlovén és horvát volt. Mellettük mintegy 2000 magyar is lutheránusnak vallotta magát. Túlnyomó részük az 1923-ban létrejött Jugoszláv Királyságbeli Evangélikus Egyházkerület – későbbi nevén az Augsburgi Hitvallású Német Evangélikus Keresztény Egyház – területén élt. Ezen egyházigazgatási egységhez csatlakoztak a szlovének és a horvátok is, míg a szlovákok 1921-től külön egyházkerületet alkottak, saját püspöki tisztségviselővel. Az *izraelita* felekezetet hívei 1921-ben a Vajdaságban 18,8 ezret tettek ki, későbbi és más területekre kiterjedő adat nincs a birtokunkban.

2. Ami az egyházak *tárgyi-anyagi és személyi feltételeit* illeti, a két világháború között diszkriminatív államsegélyben részesülhettek a kisebbségi felekezetek, amely nem volt arányban a pravoszláv egyháznak juttatottal. Az 1926/27-i költségvetési évben pl. amíg az összlakosság 46,6 százalékat képviselő szerb görögkeleti egyház a segély 48 százalékát kapta, a 39,4%-ot képviselő római katolikusok csupán 23,5%-ot. Bár az egyházak nagybirtokait elvették, némi jövedelmet a (máig meglévő) plébániánkénti 10 ha föld nyújtott. Mindamellett új templomok is épültek, új lelkészségeket alapítottak az egyházigazgatási átszervezés következtében. A reformátusok bevételei egyrészt az egyháztagság támogatásából, másrészt adományokból, gyűjtésekből tevődtek össze. Az 1927–1929 között épült verbászi diakoniszaház fenntartására az őszi-téli hónapokban a testvérek végigkoldultak szinte az egész országot kocsikkal, szekerekkel. A második világháború, a légitámadások okozta károk mellett erőszakos templomrombolásokkal is járt.

A mára krónikussá vált lelképásztori előregedés és hiány, s az ebből adódó túlterheltség gyökerei a két világháború közötti időszakra nyúlnak vissza. Az első világháború végi erőszakos paphalálók, lelkészek Magyarországra költözése, demográfiai, presztízsbeli s más okok mellett a *képzés* viszontagságai is szerepet játszottak. 1918 után két évtizedig nem folyt magyar nyelvű római katolikus hittudományi képzés Jugoszláviában – a kispapok szétszórótan, Zágrábban, Djakováron, Szarajevóban, Spalatóban tanultak. 1938-ban megnyitották a szabadkai Paulinum küsszemináriumot, ahol kisebb megszakításokkal magyarul is oktatnak. A Paulinum – a kelet-jugoszláviai régiók küsszemináriuma – nehéz időkön ment keresztül. 1941/42-től a bácskai apostoli kormányzóság teológusai, gimnazista kispapjai Kalocsára kerültek, a szabadkai intézet pedig a pápi pályára készülők mellett más növendékek konviktsusa is lett. A háború végén katonai kórházzá alakították, majd az 1958. évi államosításig különböző intézmények működtek benne.

A katolikus atyák közül nem egy Nyugat-Európában (Rómában, Strassbourgbán, Bécsben, Frankfurtban, Freiburgban stb.) végezte tanulmányait ez idő tájt.

A reformátusok számára – ugyanúgy nem állt rendelkezésre belföldi anyanyelvű felsőoktatási intézmény – nyitva állt a kolozsvári teológiai fakultás: a két világháború között lelkészi oklevelet kaptak kilenczede oda járt, innen különös érzelmi kötődésük a hasonló jegyeket

hordozó erdélyi kisebbségi sorshoz. Svájc, Németország szintén vállalta délvidéki magyar protestáns lelképásztorok képzését. Az ekkor virágkorát élő verbászi diakonisszaház 1923–1957 között magyar, német, horvát, szlovén, cseh testvéreket egyaránt fogadott. Hasonlóképp eredményes szeretetintézmény volt a bácsfeketehegyi árvaház 27 évig – mindkettőt államosították. Számatlan parókiai eredményes női és ifjúsági munka folyt a lelkésznek tevékeny közreműködésével.

3. Hasonlóképpen figyelemre méltó *sajtónyilvánossággal* rendelkezett a jugoszláviai magyarság a tárgyalt negyedszázadban. A *katolikusok* időrendben első orgánuma a Szív Újság volt, amelyet 1923–1940 között Topolyán, majd Szabadkán, végül Kanizsán szerkesztettek, Kanizsán, utóbb pedig Szabadkán adtak ki. Az önmagát katolikus hitbuzgalmi hetilapként meghatározó kiadványt először Fánicsy Antal, később dr. Veréb Gyula, Szentiványi Dezső, végül Wátz Oszkár jegyzi. A lap tartalmában és külalakját tekintve a Szív című budapesti lap nyomdokán haladt, amelyet akkor már nem rendelhetek meg a Vajdaságban. Szintén szabadkai szerkesztésű és kiadású lapként jelent meg a vajdasági kántorok szaklapja, a Római Katolikus Kántor. Az 1925. évben megalakult kántoregyesület közlönyének első száma a következő esztendő elején látott napvilágot Mayer Rudolf, Bukin és Fehér Ödön szerkesztésében. Acta apostolicae bačiensis administraturae címmel 1928-tól latin, szerbhorvát és magyar nyelvű iratgyűjteményt is kiadtak, amely egyházi rendeleteket és más dokumentumokat közölt.

Szintén ugyanebben az évben indult Szabadkán a Katolikus Értesítő, amelyet a Szent József férfikongregáció jelentetett meg. Ternay Antal prézes, később káplán rendszertelenül megjelenő lapja 1930-tól havi közlönyvé vált. Későbbi szerkesztői és kiadói Hegedűs Benjamin, Moullion András, Veszely Pál, Kalmár István. 1935 után címe A Kereszt-re módosul s ifjúsági lappá változik. Utolsó szerkesztői 1939–1941 között Csipak Ferenc és Rónay Lajos, a példányszám 1500–2000 között mozgott. Hasonlóképp rk. ifjúsági lap volt a Hírnök Szabadkán, majd Péterrévén. Felelős szerkesztője és kiadója először dr. Takács Ferenc, majd Berton Ferenc. Az 1930–1940-ig megjelent füzet példányszáma is 2000 körüli. 1934-ben Percic G. Mijin felelős szerkesztő kétnyelvű egyházi lappal jelentkezett Glasilo subotičkih rimokatličkih crkvenih općina – Szubotikai Római Katolikus Hitközségi Tudósító fejléc alatt.

A *református* Virradat, majd Magvető havilapot Bácsfeketehegyen adta közre 1921-ben Ágoston Sándor. Két évtized után a Szabadkára költözött szerkesztőségben a püspök már megosztja a feladatokat Csete K. Istvánnal, Gachal Jánossal, Keck J. Zsigmonddal és dr. Tóth Kálmánnal. Szintén a Kálvin-hitűek orgánuma volt 1924-től havonta a Subotikai Református Egyházi Élet, a szabadkai parókia kiadásában, Kovácsy Sándor szerkesztésében. A két világháború között árvaházi kalendáriuma és Protestáns Naptára is volt a reformátusoknak. Ez utóbbit a protestáns diakóniai egyesület adta ki 9000 példányban s közölte más testvéregyházak évi jelentéseit is. A Vándorút című *evangélikus* belmissziós közlöny még a háború alatt: 1917-ben kezdett megjelenni Zomborban, az észak-bácskai lelkészi hivatalok és nőegyletek lapjaként. Első szerkesztőjéül Lambos Alfrédot tüntették föl. Később Szabadkán Szántó Róbert (a jugoszláviai magyar párt főtitkára, a Hírlap főszerkesztője) jegyzi. A havi kiadványok jellemzésül hadd álljon itt az 1927. január 15-iki szám vezércikkének egy részlete: „A Vándorút célkitűzéseinek elseje a krisztusibb élet propagálása volt... De a haladó, ha úgy tetszik, a liberális kereszténység szolgálatában állt. Tartotta magát ahhoz a nagy bibliai gondolathoz, hogy a betű megöl, de a szellem megelevenít. E megfontolástól vezetettve nemegyszer szembe is került a hivatalos egyház állásfoglalásaival, nem akarta sohasem akceptálni, hogy a dogmák megdönthetetlen erősségek, és sohasem volt hajlandó a megcsontosodott dogma kedvéért a keresztény életet feláldozni”.

Az *izraelita* felekezeti is figyelemre méltó sajtótevékenységet folytatott a két világháború közötti Vajdaságban, részben magyar nyelven. 1925-ben dr. Vidor Imre Szabadkán megindította a Szombatot, amely egyházi kérdések mellett irodalommal és társadalommal is foglalkozott. A hetilap határozott cionista propagandát folytatott, s az év végén megszűnt. Szinte egy időben indult az Israel Topolyán M. Friedmann, majd M. Keller szerkesztésében. Az egy ideig Szabadka-Újvidék jelzéssel ellátott hetilap német és szerb nyelvű írásai között héber és magyar szövegekre is bukkanhatunk. A szabadkai városi könyvtárban fellelhető utolsó példány 1928. júliusi.

4. Az *egyház-állam viszonyrendszert* leginkább az ambivalens jelzővel illethetnénk a két világháború között. Már a kezdetekkor megjelentek a fizikai *atrocitások*. A megszállt Baranyában Zichy püspöknél 1919. novemberében szuronyos katonák foglaltak, s 300 ezer

korona adót követeltek huszonnégy órán belül. Az év végéig a fenti összeg négyszeresét zsarolták ki, illetőleg ennyi értéket vittek el tőle. Ugyanőt, valamint Fenicz Ignác főszolgabíró, Ruzsinszky Béla keresztényszocialista vezető, Buzássy Ábel cisztercita házfőnök-igazgatót és Mosonyi Dénes kanonokot 1920 szeptemberében kíméletlenül megbotozták. Egyházi személyiségek zaklatása, letartóztatása, épületeik rombolása, a szerb megszállók erőszakos cselekményei mindennaposak voltak a pécs-bajai térség 1929. augusztusi kiürítéséig.

5. A többi, immár Jugoszláviához csatolt terület magyarságát kezdettől fogva kulturális téren érték a legnagyobb sérelmek. Egy 1919. júliusi kormányhatározat kiterjesztette a volt magyar részekre is az 1904. évi szerb népiskolai törvényt, amely csak állami és magán elemi iskolákat ismer el. A lépéssel egycsapásra *halálra ítélték a magyar felekezeti iskolákat*, amelyek – más diszkriminatív rendeletek hatására a középiskolákkal együtt – 1924-ig fokozatosan meg is szűntek. Az átmeneti iskolákban ugyan szerveztek párhuzamos kisebbségi osztályokat, de ezekben – sokszor magyarul alig tudó – pravoszláv tanítók oktattak. Üldözték s 1924-ben rendeletileg meg is szüntették az iskolai vallásérkölcsi, pasztorális egyesületeket, így többek között a Mária-kongregációkat. Az 1935-ben megkötött *konkordátum* elvileg kimondta, hogy a kisebbségi nyelveknek az istentiszteleteken, a vallásoktatásban és az egyházi életben való használata nem lehet kedvezőtlenebb annál, mint amilyen a délszláv kisebbségek nyelvének használata a szóban forgó kisebbségek anyaországában. Azonban – ahogy egy nyugat-európai elemzés megállapítja – „a konkordátum méltó helyet biztosíthatott volna a katolikus egyháznak az államban, s az ortodox egyházzal egyenrangúvá vált volna. De csak vált volna, ha az akkor még katolikus gyűlölettel telt szerb ortodox egyház makacs ellenállása meg nem akadályozta volna a konkordátum ratifikálását”. Bár 1938-ban a Szentszékkal való megállapodás kérdését végképp levették a napirendről, előtte öt évvel a *protestáns és zsidó* hívek és egyházak helyzetét törvényileg rendezték. Ugyanakkor 1937. május 1-jei hatállyal az igazságügyminiszter megszüntette külföldi állampolgárságú egyházaknak azt a jogát, hogy Jugoszlávia területén egyházi funkciókat végezzenek. A rendelet kisebbségi katolikus- és protestánsellenes élet bizonyítja, hogy nem vonatkozott a délszláv nemzetek határon túl élő képviselőire.

Székely András Bertalan

Irodalom: *Knall Dieter:* Reformatorische Kirchen in der SFR Jugoslawien. Glaube in der 2. Welt. Zollikon, 1981. – *Kolozsi Tibor:* Szabadkai sajtó (1919–1945). Fórum Könyvkiadó. Újvidék, 1979, 388–404. old. – *Margit István:* A Jugoszláviai Református Keresztény Egyház múltja és jelene = Református Élet. 1990. máj.–jún.–júl., 5–7. old. – *Salacz Gábor:* A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt. Auróra Könyvek. München, 1975. – *Székely András Bertalan:* Hitélet a szlovéniai magyar szórvány körében. Diakónia. 1986, 83–87. old. – *Székely András Bertalan:* Magyar reformátusok a jugoszláviai Mura-vidéken. Confessio. 1986, 84–85. old. – *Székely András Bertalan:* A jugoszláviai magyarok vallásos életének tanulságai. Confessio 1990, 71–77. old. – *Székely András Bertalan:* Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében. In: Magyarságkutatás III. (1989), Magyarságkutató Intézet. Bp. 1990, 165–181. old.

Egy ormánsági falu virágzása és hanyatlása

Besence

Az Ormánságról cikkek, tanulmányok, könyvek sora szól. Néprajzilag az ország legjobban feltárt területei közé tartozik. Kodolányi János és Kákicsi Kis Géza szenvedélyes írásai nyomán mint az egyke és a pusztulás földje vált ismertté a harmincas években. Ma azonban már világos, hogy az egyke csak a kezdet volt, történeti csapások sora sújtotta ezt a vidéket, és ezek korántsem szűntek meg a második világháború után. Ez az írás vázlatos esettanulmány egy hajdan erős, sok szempontból tipikus, mára azonban szinte elsüllyedt faluról. Adataim zömmel a falu egyre fogyatkozó őslakos népének emlékezetét tükrözik.

Besence falu a Selye-Vajszló országúttól néhány kilométerrel északra egy enyhén kiemelkedő dombra épült, amelyet nedves rétek és részben erdők fognak körül. A lakossága eredetileg színmagyar, bár középkori előzményekkel sem topográfiailag, sem etnikai

szempontból nincs lényeges kontinuitása. A török háborúk kíméletlen pusztítása nyomán 1696-ban mindössze három családot regisztráltak errefelé. A falu később is nehezen talált magára, de 1784-ben már 239 lakosa volt, azaz több mint a mai 182 fő.

A falu képe még ma is igen archaikus. Fésűs beépítésű, egyutcás, 42 házzal. A legrégebbi ma álló házakat, az építési feliratok és stílusjegyek alapján az 1870-es években építették vályogtégglából. A falu korábbi épületei nádfedeles, paticsfalú lábasházak lehettek. A kőtemplom 1882-ben épült.

A falu gazdálkodását főleg az állattenyésztés határozta meg. A második világháború előtt a falu állatállománya kb. 300 marha, 180 borjú, 2 farka disznó (kb. 500 db) és 140 ló volt. A múlt század elején az állatokat ridegen tartották. A század második felében ezt fokozatosan felváltotta a takarmánytermesztés és az istállózó állattenyésztés.

A gazdálkodás fejlődésével párhuzamosan épült ki a parasztgazdaság máig is tanulmányozható berendezkedése. A telek utcára néző oldalának egyik felén áll a tornácos, háromszatú lakóház. A telek másik oldalán a nyári konyha található. A lakórész mögött a gazdasági udvar következik, a háznál rendszerint nagyobb (később épült) téglaiállóval, a szénapajttal és a kamrával. Ugyancsak itt található a kocsiszín és a góré is. A gazdasági udvar után a konyhakert következik, amelyet a telek végén kaszáló zár le. A házak, kerítések városias díszei egyértelműen arról árulkodnak, hogy Besence lakói jómódúak voltak. Az itt élő 10–24 holdas gazdák öntudatos, összetartó, patriarchális faluközösséget alkottak, tagosított földekkel, ahol vetésforgót alkalmaztak. A nagy mezőgazdasági munkák idején a gazdák előre megbeszélte terv szerint kisegítették egymást. Áratáskor bérmunkásokat (többnyire horvát summásokat) fogadtak fel. Néhány gazdának állandó cselédje is volt. A cselépléteket bérelték. Közösén fizették az állatokat őrző pásztorokat. Eltartották a lelkészt és a tanítót.

A hizlalt lovakat olasz kupecsek vásárolták fel, a marhákat főleg a püspökség, de a gazdák eljártak velük a környező piacokra is (pl. Vajszló). A faluban, a kocsmá mellett 1945 előtt olvasókör működött. A tanító vezetésével népszínműveket adtak elő, a bevételt pedig közcélokra használták fel. Nagyobb ünnepeken látványos lovas felvonulást tartottak. Gyakran rendeztek bálákat is.

A gazdasági fellendülés árnyékaként jelent meg errefelé az egyke. 1833-ban még 12 gyermek született, 1893-ban már csak 6. A csökkenést elsősorban a vagyonvédelem motiválta. Trianon után a gazdasági tér leszűkülte és vele csökkent a születésszám is. A gazdasági válság létbizonytalanságának éveiben szinte már nem is volt szaporulat. A tragikus folyamat megállítására a református egyház a Nyírségből telepített át családokat.

A második világháborút viszonylag jól átvészelte a falu, bár állatállományának nagy része elveszett. Mindössze ketten nem tértek vissza a frontról. A háború után a falu a kisgazdákra szavazott. A kommunista párthoz hárman csatlakoztak: „akiknek nem volt semmijük”. Az MKP-titkárnak egy nőt választottak meg, aki állítása szerint személyesen ismerte Rákosi Mátyást is.

A falu meggyengült, de nem rokkant bele az 1950-es évek gazdasági nyomásába sem, bár a helyzetet a jugoszláv krízis is nehezítette. A beszolgáltatásokat mindig rendben teljesítették. Végrehajtó sohasem jert a faluban, és erre máig is büszkék az öregek. Börtönbe csak a szárazkántor került felfeketevágásért. A tsz-szervezésnek a végsőkig ellenálltak, de végül a „hivatalos emberek” zaklatásai nyomán (a faluban fegyveres fenyegetésről is tudnak) 1953-ra

megalakult a tszcs. Alig néhányan tudtak kívülmaradni rajta. A faluból egy gazdát tettek kuláklisrára és telepítettek ki a Hortobágyra. Birtoka alig volt nagyobb a többiekénél (24 hold), így kitelepítése mögött valószínűleg a megfélemlítés és talán személyes bosszú szándéka húzódott meg. A párttitkárnő nem szívelte, mert kemény ember volt, aki mindig őszintén megmondta a véleményét. A párttitkárnő egyébként a tsz-szervezést követően elköltözött a faluból, amit az itteniek némi megvetéssel emlegetnek. 1953 júniusában az MDP politikájában új szakasz kezdődött, mire 1954 elején a besencei tsz azonnal feloszlott. 1956 egy kisebb felvonulástól eltekintve békésen múlt el a falu felett. A hagyományos világ csak az 1959-ben meginduló újabb tsz-szervezés nyomán bomlott meg. Kitartó, egyenként agitációval győzték le a gazdákat ellenállását. Az új tsz-ből már senki sem vonhatta ki magát. Ebben alighanem szerepet játszott a falu fokozódó infrastrukturális elszigetelődése is.

A földek és állatok közösbe adása a gazdákat között a bizonytalanság és bizalmatlanság érzetét erősítette. Fiaikat, akikre korábban oly nagy szükségük volt a gazdaság vitelében, most inkább elküldték a faluból tanulni, dolgozni. Ez biztosabb jövőnek tűnt. A magángazdaság összetartó ereje megszűnt és a falu összetartása is meggyengült. A besencei tsz-t hamarosan összevonták a Csányoszróival. A faluból elkerült fiatalok többé nem tértek vissza, talán szükség sem volt rájuk. Az elköltözők a gazdasági épületeket, hatalmas istállókat lebontották, hogy téglanyagukból felépíthessék új házaikat, valahol a szomszéd településeken vagy éppen Pécsen. Mire a háztáji gazdálkodás fellendülése új megélhetési lehetőségeket nyitott volna, már hiányoztak az ahhoz szükséges személyi és tárgyi feltételek. Túl későn (1979) építették meg a falu bekötőútját is. Vízvezeték és csatornázás máig sincs. A kútvíz a műtrágyázás miatt nitrátos. Az értéktelenedő és eladhatatlan házaikat az elköltözők a tanácsnak ajánlották fel, amely ezeket az 1967-es zokogai árvíz károsultjainak utalta ki.

Ők voltak a falu első cigány lakosai. Az első beköltözők a falu megélése szerint dolgos emberek voltak. A később folyamatosan beáramló gilvánfai oláh cigányokkal azonban már több gond volt. Életmódjuk ellentétben volt az őslakosokéval, ami szintén gyorsította a falu erózióját. A cigányok nem értettek a gazdálkodáshoz, hiányzott belőlük az előrelátás és a tervezés képessége. Pénzüket nagy ünneplés közepette néhány nap alatt elverték. Nem volt elég fejlett bennük az igényesség, a munkaszeretet és a magántulajdon tisztelete sem. A sok gyerek a régi egykés faluban megütözközést keltett. A központilag juttatott segélyek legfeljebb tüneti kezelésnek bizonyultak. Ma már a falu lakosságának csaknem 70%-a cigány. A házaik állaga leromlott, 4 pedig üresen áll.

Az integrálódás lassan és felemás módon halad, amin a közelmúlt kistelepülés-sorvasztó településfejlesztési politikájának ismeretében nem csodálkozhatunk. A falu iskoláját 1981-ben körzetesítették, mire a jó állapotban lévő iskolaépület romlásnak indult. A lelkész meghalt, utóda már Csányoszróból jár ki. A vajszlói plébános csak ritkán jut el ideig. Amikor a tanács megszűnt, helyét háromtagú előljáróság vette át, de az egyik előljáró hamarosan Csányoszróba költözött. Az egykori tanácsház szegényes kocsmává alakult át, amely egyben a vegyesbolt szerepét is betölti. A művelődési ház már nem működik, de még a KISZ-szervezet is idő előtt oszlott fel egy rendezvényen történt tragikus haláleset nyomán.

A helyzet tehát bizvást tekinthető súlyosnak. A falu lakói közömbösebbek vagy letargikusak. Úgy tűnik, már elvesztették hitüket abban, hogy saját sorsukon változtatni tudnak. A falugyűlés alig-alig működik. Könnyű megjósolni a falu további sorsát is, a magyarok

kihalásával teljesen cigánytelepüléssé fog válni. A kérdés csupán az, lesz-e módjuk, idejük és erejük eltanulni a gazdálkodást, életmódot és az önszerveződés módjait. Vajon az új önkormányzat tud-e tenni ennek érdekében valamit? Ha nem így lesz, úgy ez a szép falu, amely az Örmánság Hollókő-szerű műemléktelepülése lehetne, végképp tönkremegy.

Baják László

Párizsban írt hazai történelem

A napokban kaptam kézhez Párizsból Bozsoky Pál Gerő ferences gvardián *Segesdi krónika* című csaknem ezer oldalas, nagy formátumú – rotaprint – kéziratkötetet. Bozsoky Pál Segesd szülőtte. Valahányszor hazajött, csaknem mindig felkeresett a levéltárban. Ilyenkor beszámolt kutatásairól és számba vettük újabb tennivalóinak a lehetőségeit. Nagy vállalkozásából korábban is tett közzé kisebb-nagyobb részleteket, ilyen kiadványáról már magam is írtam a megye honismereti tájékoztatójában, de a Somogy folyóiratban is.

Már a mű első látása is nagy örömet váltott ki belőlem, hiszen a szerző „földim” volt, mégpedig azok közül való, akinek ugyanaz a cél lebegett a szeme előtt, mint jómagamnak is, hogy megírassák szülőföldjük történetét, a legszebb és a legnemesebb vállalkozást hajtva végre. Nagy dolog a szülőföld története! Nekem is az a véleményem, aki megírja azt, nagyobb és értékesebb munkát végez, mintha egyetemes történelmet írna.

A vaskos, csaknem 1000 oldalas munka az öröm mellett meglepetést is okozott a számomra. Szinte életműként került az asztalomra, a szerző nagyrészt Párizsban fogalmazta meg, és fejezte be 1990. május 5-én. A 16 nagy fejezetre tagolt monográfia a nagy múltú település, Segesd megyecentrum mezővárosának történelmét tartalmazza a honfoglalás előtti időktől 1848-ig. A párját ritkító munka – egy hazai mezőváros történetének megírása külföldön – igen merész vállalkozásnak tűnhet, noha – hazai források hiányában – a bécsi és a párizsi könyvtárak, levéltárak, rendházi, egyetemi és akadémiai bibliotékák mindig a szerző segítségére voltak. A hazai kutatók közül jómagamon kívül Magyar Kálmán régész, Erdős Mátyás kanonok, Körmeny József a veszprémi püspöki levéltár- és könyvtárigazgató és Török József budapesti teológianár, a rendtörténészek közül pedig Damien Vorreux és Theofil Desbonet Párizsból, Szántó Kondrád Budapestről, Pozsonyból pedig M. N. Balogh és Asbeta Sissy Zarnadnikova történészek műveit forgatta kezében. A segesdi helytörténeti és topográfiai kérdések megoldásában pedig P. Bozsoky Sándor Lehel, volt segesdi katolikus plébános, a szerző testvéröccse és Bencze Imre volt községi tanácselnök támogatták. De segítette munkáját Szepesi Zsuzsa, az Akadémia Zenetörténeti Intézetének a könyvtárosa is.

Miért volt mindezek ellenére nehéz Segesd történetének a tető alá hozása? Azért, mert a ferencesek segesdi történetéről nagyon kevés levéltári anyag maradt ránk a rendház hajdani épületében. A rendházat ugyanis – 1950-ben törvénytelenül – „államosították”, felforgatták, az iratokat, a könyveket és a bútorokat szétszórták, még a szerzetesi fekvőhelyek párnáit és szalmazsákjait is felhasogatták. Magam is láttam a nagyatádi ferences kolostort a barbár és embertelen államosítás utáni órákban, amikor a megtizedelt iratok átvételére kirendeltek. A segesdi rendházat a megye szociális otthonná alakította át, ahová kutató többé a lábát sem tehetette be.

Ez idő tájt kerültek a megyei levéltárba az andocsi (1724–1911), a felsősegesdi (1744–1942), a nagyatádi (1759–1936), és a szigetvári (1760–1900) ferences rendházak töredékes iratai. A mesztengnyői rendházban nem voltak iratok. A felsősegesdi ferences levéltári fond levéltárba menekített iratainak a terjedelme 2 iratfolyóméter volt.

A rendházak többségében könyvtárak is voltak. Felsősegesden 1845-ben már 1014 kötet volt található, a XX. század közepén azonban már 3000 kötet. Ennyi volt Andocson, Nagyatádon és Szigetváron is. Különösképp a patikával rendelkező rendházak könyvtárjai voltak rendkívül értékesek. Felsősegesden például megtalálható volt Csapó József neves debreceni orvos, Pesten 1791-ben megjelent Orvosló könyvtetskéje. Itt működött Steinmahler Fausztin mellett a móri születésű Kozma sebész is. E sebész- és gyógyszerész-szerzetesek jól ismerték a korabeli közkézen forgó recept- és fűvészkönyveket is. E könyvtárak sokszor őriztek hasznos utasításokat is. A rendházak könyvtárait – végül is – megyei központokba szállították be, onnan nagy részüket pedig a pécsi egyetemi könyvtárba, emlékezetem szerint. Még szerencse, hogy a budai ferences könyvtár és levéltár elkerülhette a pártidiktatúra

„tisztogató” akcióit, s így benne sok nyomtatott és kéziratos forrást talált a szerző, amelyeket – hatalmas kötetében – fel is tudott használni.

De nemcsak a második világháború levéltár-temetőjében pusztultak el pótolhatatlan iratok Segesd történetére vonatkozóan, hanem évtizedekkel később, a háború után is. Itt tűnt el – érthetetlen módon – a plébánián a szerző szerint 1687-től vezetett *Historia domus* is, Komáromi Titus és Bozsoky János plébánosok hivatalváltása közötti időszakban. Az a *Historia domus*, amely átvészelte nemcsak a kuruckor hadi eseményeit, de a második világháborút is. A szerző még látta Komáromi Titus plébános kezében, temetése után azonban már nem szerepelt a hivatalos iratok átvételi leltárain. Nagy szerencséjére azonban a szerzőnek visszamaradtak azok a kutatási cédulái, amelyeket 1944–1945 telen, mint „szabadságot” teológus készítet, s amelyeket édesanyja őrzött meg a számára.

A kétkötetes *Historia domus* elvesztése nemcsak a regionális történeti kutatások miatt, hanem a legújabb kor kronológiájának a feljegyzése miatt is nagy veszteség, hiszen benne a ferences krónikás feljegyezte a segesdi „front-hónapok” történetét, a templom felrobbantását 1945 nagypéntekének előestéjén, a romok eltakarítását, s a templom restaurálását is. Nagy szerencse azonban, hogy a második világháború segesdi cselekményeit az akkori házfőnök: Páter Weiss Mihály is feljegyezte napról napra, s amelynek eredeti plédányát azóta is az cisenstadti ferences kolostorban őrzik. Jó lenne, ha az értékes forrást a somogyi levéltár xeroxban megszerezné kortörténeti gyűjteménye számára a kismartoni levéltárból.

Hatalmas olvasottságra és széles körű forrásbázisra épülő elemző munka a *Segesdi krónika*, amely felhasználta a hazai köz- és helytörténetírás csaknem minden alkotását. Ám nemcsak a régmúlt Segesdjére utaló könyveket vette kézbe a szerző, hanem a legújabb, Segesdre vonatkozó publikációkat is, akár régészeti kutatásokra (Magyar Kálmán, Bakay Kornél stb.), akár Petneházyné Mály Bice, vagy Országiné Tropsa Ilona Nagyatádon 1978-ban kiadott egyháztörténetére vonatkoznak is azok. A kötetet többszáz jegyzet kíséri a segesdi plébánosok 1687–1848 közötti névsorával és számtalan korabeli térkép-, metszet- és illusztrációmelléklettel segíti jobb felhasználhatóságát.

Munkáját a szerző az alsősegdesdi Ferences-templom felszentelésének 1995-ben esedékes 700 éves jubileumára ajánlotta fel – szinte a honfoglalás 1100-ik évfordulójára –, Szendy József veszprémi megyéspüspöknek, továbbá Somogy megyének és Segesd nagyközség polgárainak.

A kötet több mint helytörténet, középkor-gyökérzetű, feltáró munka, megye- és régiótörténeti mű, ám köztörténet is Segesd Árpád-kori szerepe miatt. A középkori somogyi Segesd történelmének a feltárása így alapvető munkává minősül. Regionális monográfiának nevezném, hiszen a fél Somogy középkor-története is egyben a feudalizmus záró szakaszáig: 1848-ig. Mint ilyen, sok helyütt ölelkezik a köztörténetírás eredményeivel, hisz Segesd története egyszerre volt jelentős a magyar királyság első századaiban, de a Somogyország középkorában is.

Bozsoky Pál nagyszerű vállalkozása impozáns életmű, a megye és a mezőváros felemelő története. Minden közgyűjtemény könyvtárának a polcaira tenném, különösképp Somogy intézményeibe, de az iskolák könyvtáraiba is. Ám elsősorban Segesden adnám minden tanuló és tanár, valamint a lakosság kezébe a Segesdi krónikát, a nemzeti emlékezet könyvét. Ezért is írhatnám a kötet elejére: *vestigia terrent*, azaz mélyek és félelmesek a település gyökerei, amelyek ma is pilléreiken tartják a település múltját. Nem árt, ha az olvasók is megtudhatják belőle azt, hogy a kis nemzeteknek is lehet nagy gyökérzetű történelmük.

Szeretném hinni, hogy a szerzőt Segesd önkormányzata, de a megye is, mielőbb meghívja *életműve* bemutatására. Bozsoky nem „somogyi történész”, a szó provincialitása nem illik hozzá, hanem a szülőföld és a táj, a régió tudományos kutatója, ám a hazai köztörténetírás művelője is. Hadd köszöntsék olvasói és szülőföldje – jómagam is – azzal, hogy várják a kötet legújabbkori folytatását.

A moldvai csángók magyar iskoláiról

Ennek az írásnak a szerzője maga is csángó ember, a Klézse melletti Somoskán született. Erdélyben tanítói diplomát szerzett, de addigra megszüntették Moldvában a rövid ideig létezett magyar iskolákat. A szerző egyre nehezebben viselte el, hogy magyar tanítóként magyar gyermekeket románul kell tanítania, ezért otthagyta a teljesen románosítás szolgálatába állított közoktatást és beállt mozdonyvezetőnek. Ez az írása azokra az esztendőkre emlékezik vissza, amikor jó néhány moldvai magyar településen működött anyanyelvű iskola, s ennek eredményeként sok csángó fiatal kerülhetett felsőbb iskolákba, főleg Erdélyben. A szerző adatait nem mindig pontosak, a vázolt kép korántsem teljes. Nem történelmet ír, hanem emlékeit veti papírra. Mégis fontos minden sora, hiszen oly sűrűn valóan keveset tudunk nemzeti történelmünk e szomorú fejezetéről. (H. P.)

Úgy vélem, érdemes tudatni a világgal, hogy valamikor nálunk is volt magyar anyanyelvű iskola.

1949 nyarán három iskolaépítésnél lett alapkövetétel: Lészpeden, (Lespezi), Lábnyikon (Vladnik) és Somoskán (Somoșca), a Klézsehez tartozó faluban. Ez utóbbi ünnepségén, augusztus 17-én Kovács György író, Botezátu Dumitru (klézsei születésű, falujában Görgi Dávid névre hallgató) járási parttitkár, Fischer Mór, a Bákó megyei ideiglenes bizottság elnöke, Duma György nagynemzetgyűlési képviselő, valamint a község tanácselnöke, Istók Márton, meg a falu népe vett részt. Az építendő iskolához 40 000 téglát vetettek a somoskaiak, állami hozzájárulás 1 millió 400 ezer lej volt. Tízennyolcezer kg cementet vásároltak, 90 köbméter sódert hordtak a klézseiek segítségével. Az iskola építésénél naponta 20–30 ember dolgozott. Az élenjárók között Groszu Vastag Jánost, Mihályka Jánost, Benke Antal Ferencet, Benke János Mártont, Benke Andrást, Duma János Mártont, Budó Jánost, László Pétert és Török Gyurkát említi az írott krónika.

Az iskola építése előtt egyik háztól a másikhoz költöztünk. Tanteremnek László Péter, Habari Mihályné, Farkas György és Fiszku adott szobát, a betűéhes gyermekeknek.

Nehezen lett meg az iskola, amelynek tetejére én is sok más társammal hordtam cserепet s téglát a falaihoz. A felépülés két hónapra volt tervezve, de nem lett az még két év után se kész, mert a sok deszkának lába lett és gazdát cserélt. A csipősebb nyelvek ma is azt állítják, hogy Benke Pitus Mihály bádogfedele is az iskolától lett ellopva.

Iskolánk első magyar tanítója Ravasz István volt. Utána a gyergyói Fazekas Antal volt Somoskán, majd Kovács Dénes, valamint Ungváry Ida, meg Berta néni Klézsen.

1949–1958 között Bákó megye minden magyar ajkú falujában volt magyar és külön román iskola azok számára, akik továbbra is így kívántak tanulni. Abban az időben az Oktatási Minisztérium Nemzetiségi Vezérgazgatóságának megbízásából Bartis Árpád tanfelügyelő foglalkozott iskoláink anyanyelvű oktatásával. A megyei tanfelügyelő – ha jól emlékszem – Kardos János volt. Nem tudom, hogy ezek az emberek mennyit tettek, jobban mondva tudtak tenni az iskola megmaradásáért. Kétségtelen, a felszámolás a Magyar Népi Szövetség feloszlata nyomán történt, okát pedig az akkori kommunista párt politikájában kell keresni. A Gheorghiu-Dej vezette diktatúrának nem volt kedvére a magyar anyanyelvű oktatás, nemcsak a csángók között, hanem Erdélyben sem. 1953-ban egy tollvonással a legtöbb faluban megszüntették a magyar nyelvű oktatást. Erre a sorsra jutott Somoska is, az én szülőföldem, február második felében, negyedik osztályos koromban. Az ötödikben már román nyelven kellett tanulni. Nehéz volt a váltás, de nem haltunk bele, mint sok minden másba sem, ami azután hullt jégverésként a csángókra.

A lészpedieknek sikerült megmaradniuk talán 1957-ig, ugyanaddig Bohana (Bahna), Újfalú és környékének iskolái maradhettek meg, de aztán azoknak is végük lett.

A bákói magyar tanítóképző utolsó osztálya 1957-ben végzett. Sajnos, mire megletek a tanítók, már bezárták a magyar nyelvű iskolák kapuit. Jóvétehetetlenül füstbe ment az a terv, hogy új elemi mintaiskolákat nyitnak Gaicsána-Magyarfaluban (Găiceana-Ungureni), Kül-sőreccsinben (Fundu-Răcăciuni) és még sok más faluban. A Bákó megyei Kalugerpatakán (Luizi-Călugăra) még a magyar oktatás elején, az óvodás-napköziseket altatták, etették is, míg a szülők haza nem vitték késő este. Mindez ingyenes volt. Bogdánfalván (Valea Seacă) második ciklus is volt (V–VII. osztály). Odajárt Somoskáról Benke János, Klézseről Istók Mihály, ha jól emlékszem.

Annak az egy évtizednyi magyar oktatásnak mégis volt eredménye. Több faluból mentünk erdélyi iskolákba. Sepsiszentgyörgyre: Kósa Mária Trunkból, Hoborics Róza, Farkas Mihály, Istók Márton és Vajdok Ulderic Klézséről. Székelyudvarhelyre: Ghiurcutor Eugenia Diószénből meg Sabau Vasile, Imbrea Dinu, valamint Timpu Ștăfan, Pál Antal Lujzi-Kalagarból. A klézsei Somoskáról jómagam kerültem a tanítóképzőbe. A gimnáziumban már ott voltak: Andor Péter Bogdánfalváról és Horváth Miklós Lujzi-Kalagarból, majd Rosu Ioan a Szeret menti Újfaluból (Nicolae Bălcescu), Bacosca UldERICA, Dumea Agneza Szabófalváról és mások.

Egyetemre abban az időben, Kolozsvárra Perka Mihály, Minuc János, Minuc Sándor Szabófalváról, Istók Mihály Klézséről és Ghiurcutor Vásile Diószénből jutott. Ez utóbbi később kimaradt, most románul tanít a klézsei iskolában. A csángó diákok toborozásában Csicsó Antal, Benke István, Gyurka László, Zudor Attila segítettek Moldovából, Csikból említést érdemelnek Bakó László, János Pál és Simon András tanfelügyelők. A sepsiszentgyörgyiek se maradhatnak említés nélkül: Baká Károly, Albert Ernő, Nemes Antal, Szász József és Pethő Sándor tanárok nevét tudom felidézni.

Felejthetetlen számomra az első tanítóképzős-kori esztendőm, ugyanis minden tanár segített az anyanyelv elsajátításában, mert az V–VII. osztályt román nyelven végeztem volt. Különös hálával tartozom dr. Dobos Ferenc, Venczel László, Szabó Judit, Göllner Mária, Balogh Lenke, Báró Hajnalka, Hegedüs Gyula és Vinczeffy Endre tanároknak, de nem csak én, hanem még az utánam tanuló Pascu Iuliu (most tanácselnök Diószénben), Kerekes Teréz, de még Farcádi Eugen is, aki az utóbbi tíz év alatt tanítóból vallató tiszt lett a bákói szekuritátén. Az ő módszereiről még Pesten is tudnak.

Nem lévén iskola, hát a nyelv semmit nem fejlődhetett, csak szájhagyomány útján. A fennmaradás tizenkettedik órájában vannak. Ha legalább heti egyszer engedélyezve lenne a magyar istentisztelet, akkor minden bizonnyal reménykedhetnénk, hogy az iskolát önmaguktól is kért fogják. Gondolom, hogy ezen a téren a gyulafehérvári püspökség tehetne valamit, de mert a Szentszék az érsekséget a bukaresti Ion Robu (Rab János, szabófalvi születésű, de román érzelmű) püspöknek ajándékozta, erre kevés a remény.

Lehet-e nagyobb tragédia egy nemzetiségre, mintha felszámolják iskoláit, megtiltják anyanyelvén az istentiszteletet, kultúráját eltiporják... A nemzetihalál rémképei évtizedek óta szorongatják a magyarság torkát.

A csángóság már ott áll, hogy hamarosan és végzetesen elveszíti a még meglévő kis nemzet tudatát is, mert az egységünk szét lett roncsolva. Soknak már nincs egyénisége sem, s ha ez nincs, akkor érthető, hogy hiányzik a nemzeti tudat is. Ha nem segítenek ezen a népen, lassan szét fog foszlani a világból, s csak a nevük marad az utókorra.

Demse Márton

Pusztina (Moldva) látképe, 1981. (Eröss J. Péter felvétele)

Önkormányzat és érdekvédelem a drávaszegyi Alfalukban II.

Az egyházi közigazgatás és érdekvédelem képviselői

Az egyházi életben fordulópont volt a XVI. század. Sztárai Mihály reformátori tevékenységének köszönhetően Drávaszegy-szerte gyorsan elterjedtek az új vallás tanai. S éppen Laskó, az Alfaluk közül a legnagyobb vált szellemi központtá, amelynek kisugárzása nemcsak a közvetlen szomszédságra, hanem jóval messzebbre, országosan is hatott. Szellemi bölcső lett, amely országos híru férfiakat bocsátott útjukra.

Az új vallással párhuzamosan kifejlődött a sajátos közigazgatási, kormányzási formája is. Igen széles körű önkormányzat alakult ki, így a települések lakossága ténylegesen is beleszóllhatott az egyházi, valamint a felekezeti iskola életének irányításába. Szavát hallathatta pl. papválasztáskor és a gazdasági és iskolaügyek intézésekor.

A lelkész

Különösen a reformáció tanai gyökeret eresztésének idején volt nagy szerepe a lelkésznek, felkészültségének, képzettségének. A *laskóiak* ilyen szempontból nagyon igényesek voltak, a lelkészválasztáskor ritkán adták alább országos híru prédikátornál. Sztárai Mihály laskói tartózkodása idején nemcsak reformátor, hanem szépíró, néptanító is volt.⁵⁰ Örökébe Szegedi Kis István lépett, aki költőként és nevelőként is sikerrel tevékenykedett 1554-től.⁵¹ A látomásíró Tolnai Bálint 1575-től 1579-ig szolgálta *laskói* híveit.⁵² A helytörténetirő Ács László⁵³ gyűjtéséből tudjuk, hogy „Az 1643-ik esztendőről fogva ezek voltak a Laskai Reformata Sz. Ecclának Preadikátorai: 1. Csapai János bé jött az Ecclaba Anno 1643, 2. Gyimóthi György bé jött az Ecclaba Anno 1668, 3. Gyöngyösi István bé jött az Ecclaba Anno 1675, 4. Szilágyi Mihály bé hozatott az Ecclaba Anno 1685, 5. Simontornyai György bé jött az Acclaba Ao 1701, 6. Tutzok Illyés bé jött az Ecclaba Anno 1723, 7. Belernyesi János bé hozatott az Ecclaba ao 1733, 8. Dányi György bé hozatott Ao 1740, meg holt Ao 1756, 9. Bekes János be hozatott H. Szöllősről Anno 1757. Meghalt 1775.” A lelkészek nevét folyamatosan megörököltette szolgálatba lépéséig, s Ács utódai napjainkig vezették a listát.

Várdarócon a XVIII. század második felétől maradt fenn hasonló lista. A legbizonytalanabb adatok *Kopácsról* maradtak ránk. A reformáció első diadalmas éveiről és a pionírmunkát végző prédikátorokról jóformán semmit sem jegyzett le az emlékezet. Az 1759-ben megkezdett *Kopácsi Reformata Szent ekklesiának négy Részekre osztott Matrikuláris Könyvében* az áll, hogy az első prédikátor, akinek nevére emlékeznek, az Stephanus Veresmarti volt, akinek idejében, 1666-ban a templom „megégett”. A Polgári Czene Sámuel által megfogalmazott bejegyzésből az is kiderül, hogy a templom padlásán fellelhető deszkába volt metszve a tűzvész ideje és a prédikátor neve. 1759-ben a kopácsiak emlékeztek még Gyimóthi István nevű prédikátorra, de azt már nem tudták, meddig volt a településük lelkésze, hova ment és hol halt meg.⁵⁴

⁴⁹Erről bővebben: *Lábadai Károly*: Laskaiak, 2. bőv. kiad. Eszék-Laskó. 1984.

⁵⁰Bővebben ugyanott, 21–24. old.

⁵¹Ugyanott, 25–27. old.

⁵²Ugyanott, 28–30. old.

⁵³Ugyanott, 38–40. old.

⁵⁴Matrikuláris könyv, 1759–1850. 333. old.

A lelkészeknek a hit terjesztése mellett az iskolák létesítésében és fenntartásában is jó ideig hézgapótló, nélkülözhetetlen szerepük volt. Ténykedésükért fizetség járt, amelyet az egyházközségi tagok adtak össze, valamint saját jövedelemből állt. Falvanként a lakosság anyagi tehetségétől függően változott a lelkészek díja: 1777-ben *Kopácson* a „helvét hitvallású (kálvinista – L. K.) lelkésznek ingatlan vagyonállagból származó jövedelme nincs. Az ingó (szó szerint értendő: mozgó, változó – L. K.) jövedelméből saját híveitől számba véve a számbaveendőket kap évente 418 Ft-ot” (Fol. 29/r). A daróci lelkésznek ugyanakkor ingatlanból (az uradalom szempontjából a föld ingatlan vagyon, de a rajta élő jobbágyok stb. már ingó vagyonnak számítanak – L. K.) van egy hold földje, s bérbeadásából kapott egy forintot. A híveitől csak 240 forintot kapott (Fol. 31/v). A *laskói* lelkész ingatlan vagyonából 20 forint jövedelme származott, híveitől pedig évente 262 forintot kapott (Fol. 35/r).

A lelkész rendszeres javadalmazásáról írásos díjlevelet készített a faluközség, amelyben megállapította és biztosította az illetmény nagyságát: „A laskói refta Sz. Ekkla T. Lelki pásztorának esztendeig való salláriuma.

1. Minden pár személy 16 esztendőől fizet 10 garasokat.
2. Minden személy egy véka⁵⁵ búzát, 6 véka teszen egy kilát⁵⁶ köblöt.
3. Minden pár ember egy kis véka⁵⁷ kukoriczát, 8 teszen egy kilát.
4. Sertésre 6 frt.
5. Egy mázsa⁵⁸ só.
6. Fadgyúra 2 forint.
7. Dékányt⁵⁹ fogadnak, ha nem találnek, 5 frt. fizetnek.
8. Tűzre való fát adnak 20 ölet.
9. Keresztelésért az atya fizet 7 garast, minden keresztanya 1 garast.
10. Helybeli esküdtetésért 10 garast; külföldiektől⁶⁰ 1 frt. 2 font⁶¹ hús, 2 itcze⁶² bor. A leány fizet 17 krajcárt.
11. A külföldre házasodni menők levelekért kétszer 17 krajcárokat.
12. Ha olyan hal meg, aki még lukmát⁶³ nem fizet és prédikáltatni kíván, 10 garasokat, 2 font húst, 2 itcze bort; aki pedig lukmát fizet, 2 font húst, 2 itcze bort fizet, s annak idejében mindent megfizetni tartozik.
13. Egy kürtő halfogó veisz.
14. Két osztályban van szántani való föld, a Csete völgyén és a Sósón.
15. Kendernek való föld; és lennek is adnak s ezeket szántják.
16. Kaszáló rét, mintegy 8 ember kaszálására való; ennek mindenféle munkáltatása és behordása a magáé.
17. Szénát a közönségesből három szekérrel adnak.
18. Minden sátoros ünnepen 6 font hús, 6 itcze bor. A többi communiokor 2 font hús, 2 itcze bor.
19. A falu borának árultatásakor minden hordóból 2 itcze bor.
20. A leányok munkálkodni és fonni tartoznak, ha pedig nem, fizetnek.
21. Öröletetés „elégéses”⁶⁴ (Lukácsy, 1913., 54–55.)”

A *Laskón* fennmaradt legrégebb díjlevél Végh József pásztorokodásának (1776–1821) idejéből való. A *kopácsi* és a *várdaróci* jegyzék is ismeretes előttünk⁶⁵. Az írásbeli megoldásokat rendszeresen megerősítették, különösen akkor, ha új lelkész érkezett.

⁵⁵Csaknem 20 liter.

⁵⁶Hozzávetőlegesen 124 liter.

⁵⁷15 liter.

⁵⁸56 kilogramm.

⁵⁹Gondnok.

⁶⁰Más helységbeliektől.

⁶¹0,56 kg.

⁶²0,8 liter.

⁶³Egyházi adó.

⁶⁴Lukácsy Imre: A laskói református egyház története. Dárda. 1913. 54–55. old.

⁶⁵In: Alsó-baranyai egyházmegye egyházainak állpota Szász Károly püspök idejében. Daróc, 1885. Megtalálható: Duna-melléki Református Egyházkerület. Ráday Levéltár, Bp., valamint Matrikuláris könyv, 1759–1850. 321. old.

Presbiter, presbitérium

Mivel az *Alfaluk* lakossága néhány százaléktól eltekintve elfogadta a református vallást, többnyire a falvak vezetői is a református egyház előjáróiból kerültek ki, akárcsak az egyházi tanácsok, a presbitériumok tagjai, a presbiterek is. Például 1820-ban *Kopácson* az egyházi előjárók között volt *Posár Illyés* öreg bíró is.⁶⁶ Az egyházi tanácsok taglétszáma 1885-ben *Laskón* 12, *Várdarócon* 15, *Kopácson* 1820-ban 12 volt. Őket az egyházi „felelőség” rendszabályai szerint a templomban választották meg, ahol esküt is tettek. A szükséghez mérten tartották meg összejöveteleiket. *Várdarócon* „Presbyteri gyűlések évenként több ízben tartanak vasárnap két templom után, vagy a szükséghez képest hétköznap, s végzései 1872-től fogva rendes jegyzőkönyvekbe vezetettek s hitelesítettnek”.⁶⁷ A jegyzői teendőket rendszerint a tanító látta el.

II. József megszüntette ugyan az egyház polgári büntető jogkörét, ám még a XIX. század elején is az egyházi élet irányítása mellett a földesúr helyett némely ügyben az egyházi tanács járt el és intézkedett. Az *Alfalukban* is, bár nem volt meg a törvényes felhatalmazás, ún. egyeztetési jogkört elláttak a református egyház presbitériumai.⁶⁸ Még 1820-ban *Kopácson* gyakori volt az eklézsiakövetés, s amennyiben a bűnösséget megállapította a presbitérium, az elkövetőt a lelkész a gyülekezet előtt bűnbocsánatra szólította fel. Ha bevallotta és megbánta vétékét, bűnbocsánatban részesült: „Özvegy Jakab Imróné viselősnék hallattatván felidézett, aki a maga állapotját minden kényszerítés nélkül megvallotta, bűnének részesének Fejes Sámuellet állította, de aki itton nem lévén, a dolog némi nemüképpen félbemaradott, és annak megvizsgálása más alkalmatosságra halasztott. Minthogy pedig a dolog az Asszonyra nézve bizonyos, az Asszony Eklézsiái fenyíték vetetett. Költ a Kopácsi Parochiában az Eklézsiái Tanács jelenlétében Február 1d'ik napján 1820dik esztendőben Rácz Péter Prédikátor által.

Fejes Sámuel ugyanezen napon elő állván tettét először erősen tagadta, de végre az Asszony a tisztátalanságnak némely különösebb környül állásait szemére hányván, végre az Asszonnal volt közösködésről vallást tett, magát az Eklézsiái Fenyítéknek önként alá vette, sőt azt mintegy kérte, és így másnap a reggeli Isteni tiszteltet után a népnek számos jelen létében a gyülekezetet, mellyet megbotránkoztatott, megkövette (kiemelés – L. K.), bűnén való bánatjának szembe tűnő jeleit mutatta, magát az ezután leendő tiszta életre, a botránkoztató tselekedetek eltávoztatására kötelezte. A Prédikátor néki a Presbyterium nevében megbotsátott. Ami pedig a születendő gyermek tartását illeti, az e felől való rendelés a külső Tanátsnak ajánlatott.”⁶⁹

Az egyházi tanács a családi perpartvarokban békéltető szerepet is betöltött: „Szalai András Fiával, Andrással izetlen életet élvén az Eklézsiái Tvény eleibe kerültek. Az Atya panaszkodik, hogy Fia neki a haját megfogta, a Fiú pedig tagadja. A Presbyterium mindazáltal jobban tartozván hinni az Atya szavát, a Fiúnak testi büntetést rendelt, mellyet a Fiú magára vállal, azt mondja, a jó békességért. Egyébiránt az együtt lakást, dolgozást, békességes életet ajánlja a Presbyterium. A Fiú magát mindenre ajánlja. Az Atya pedig magát egy kevésse vonogatja.”⁷⁰

A nyilvános megszégyenítés, megvesszőzés, megkorbácsolás járt a szabados nemi életért, ezenkívül hasonlóan büntette a presbitérium a garázdákat, verekedőket is: „1820. Május 28dik napján gondolóra bevén az Eklézsiának buzgó Előjárói, melly sok botránkoztató tselekedeteknek, szemtelenségeknek, verekedéseknek, sőt, a szomszéd Eklézsiák tsúfolásának is légyen alkalmatossága, a Leányoknak s Legényeknek a szérű helyeken szalmákban, polyva tartókban s más titkos helyeken innepi s vasárnapi mulatozása, buja, gyalázatos Kerestén Ifjakhoz s Leányokhoz illetlen magok viselete, elvégezték, hogy senki többé a mi Ifjaink s Leányaink közül az említett helyekre a helységen kívül Innep és Vasárnapokon ki menni ne merészellen, a ki menni bátorkodik, kivált a Leányok, mivel ezután mennek a Legények is, kemény büntetésnek fognak alá vetteni. Ugyan e végett ez a rendelés a Templomban közönségesse tétetett mind a Szüléknek, mind az Ifjaknak tudtára adatott, hogy az ez ellen járók magok menthetetlenek legyének. (...)

⁶⁶ *Presbitériális jegyzőkönyv.* 1755–1873. 271. old.

⁶⁷ *Matrikuláris könyv,* 1759–1850.

⁶⁸ *Vö. Tárkány Szűcs Ernő:* Magyar jogi népszokások. Gondolat. Bp. 1981. 798. old.

⁶⁹ *Presbitériális jegyzőkönyv,* 1775–1873. 25. old.

⁷⁰ *Ugyanott,* 28. old.

A fellebb írt Elöljárói végzés ellen vétkezevény Illyés Zsuzsa, Farahó Zsuzsa Leányok, Sánta Judith pedig magától a Predikátortól az útfélen egy Legénnyel fekvé találtatván, az Ekklesiá Törvénye által mint engedetlen, külömben is már megjegyzett pajkosságú Leányok korbátsra ítéltettek, melly végzés rajtok a két elsőn ugyan Julius 16dikán 1820dik Esztendőben végre hajtattott, a harmadik pedig jelen nem lévén büntetése más alkalmasosságra halasztatott. (...)

Midőn a fent írt büntetés éppen végre hajtattni akart volna, gondolóra vévén az Ekklesiái Tanáts, hogy ezen büntetés által az ő hírek, nevek, betsületek majd tsak nem végképpen való hajó törést szenvedne, az Ekklesiái Tanáts a fent írt büntetés Atya kegyelmességéből elengedi, és erősen meghagyja, hogy ha másszor is tilalmat által hájgák, a most elengedett büntetés kétszeresen ki fog pótoltatni”.⁷¹

Az egyházi tanácsok a XIX. század végére már nem ellenőriz(het)ték a hívek erkölcsi életét. A műfordító-lelkész, *Acz Zsigmond* így írt erről az új helyzetéről: „A cégéres bűnben élőket versengő házafeleket – úgy sem lévén kellő tekintélye (a presbitériumnak – L. L.) – kénytelen mellőzni. A közönséges isteni tiszteletet nem gyakorlót sem háborgatja, nem akarva a legelsőekkel összetűzni. Vannak-e haragtartók? Naív kérdés”.⁷² *Várdarócon* is hasonló volt a helyzet, mint *Laskón*: „A haragtartók, cégéres bűnben élők ma már csak templomi prédikációkban ismeretnek, s buzdíttatnak a hívek a közönséges isteni tiszteletet gyakorlására. A versengő házások, ha nagy ritkán találkoznak ilyenek, a presbitérium által hathatósan intenek a békés együtt lakásra.”⁷³ A presbitériumok hatásköre erre az időre már kizárólag egyházi ügyek intézésére szorítkozott.

A tanító⁷⁴

Nem véletlen, hogy a vidék éppen abban a korban virágzott, amikor a legjobb tanítók, prédikátorok – többüknek neve országosan is ismertté vált – fejtették ki itt tevékenységüket. A gazdasági fellendülés szerencsésen egybeesett a művelődési élet fellendülésével. Mivel a reformáció tanainak korai terjedésével azonos időben az iskolahálózat is létrejött, sok évszázada folyamatos az oktató-nevelő munka. A tanítók a falvak közösségi életében is fontos szerepet játszottak. Amellett, hogy tanítottak, fontos közvetítő szerepet töltek be a felsőbb hatóságok felé, hiszen nem volt mellékes, milyen íráskészséggel, szerkesztési tudással állítottak össze egy-egy folyamodványt. Az 1777-ből származó felmérés mindhárom faluban arról számol be, hogy a faluközösség a választott szeniortól⁷⁵ kérte ki az iskolamestereket, s az olyanokat küldött nekik, akiket jól ismert, akik az ifjúság oktatása mellett képesek folyamodványok megírására is.⁷⁶

Legrégibb iskolája *Laskónak* van, „hihető Stáray Mihály fundálta”.⁷⁷ A tanítószágot az országos hírvű tudós Szegedi Kis István vállalta 1558-ig.⁷⁸ Minden bizonnyal e hírneves iskola volt a bölcsője a XVI. században több kiemelkedő művelődéstörténeti teljesítményt nyújtó *Laskainak*.⁷⁹ A vidék iskolaügyeiben jelentős fordulatot hozott a közelben, *Hercegszöllősen* 1576-ban megtartott lelkészi zsinat. A *hercegszöllősi* kánonok olyan rendelkezések voltak, amelyek fontos szabályokat mondtak ki az iskolák további alapításáról: „azt akarjuk – olvasható a 10. cikkelyben –, hogy minden tanító ne csak prédikáljon, hanem a gyerekeket is a köröszténységnek fundamentumára és a hitnek ágazataira tanítsa”. Ezenkívül rendelkezéseket hoztak a lekipásztorók és iskolai mesterek viszonyára, eltartásuk szabályozására.

A XVI. században a református iskolaközpontokból, *Sárospatakról*, *Debrecenből* és máshonnan is érkeztek a tanítók az *alfalusi* partikulákba, falusi iskolákba. Fiatal prédikáto-

⁷¹Ugyanott, 27. old.

⁷²In: Az Alsó-Baranya-bácsi egyházmegye egyházainak állapota, 1888. (kézirat). Duna-melléki Református Egyházkerület, Ráday Levéltár, Bp.

⁷³Ld. 65. jegyzet.

⁷⁴Mivel a vizsgált időszakban az iskolák egyházi felügyelet alatt álltak, felekezeteik voltak, a tanítók felügyeleti szervei is egyházi intézmények voltak, ezért ebben a fejezetben tárgyaljuk.

⁷⁵Az esperességnek megfelelő tisztség a XVIII. században.

⁷⁶Baranya megye leírása, 29/r., 37/r.

⁷⁷Lábadi, 1984. 39. old.

⁷⁸Ugyanott.

⁷⁹Ugyanott.

rok álltak a katedrára, amelyet a jobb prédikátori állás egyik közbülső állomásának tekintettek. A *laskói* iskolában egész 1868-ig akadémikus lektorok tanítottak.⁸⁰ A következő évben, 1869-ben érkezett meg a településre a falu első hivatásos tanítója, Fekete István, aki tizenegy esztendeig oktatott és nevelt *Laskón*. Neki Császi Ferenc személyében már segédtanítója is volt. Az oktatási intézmény 1921-ig felekezeti iskolaként működött. Az 1959–60-as tanévtől pedig az *Alfaluk* központi iskolája lett.⁸¹

Nagyon hasonló lehetett a *kopácsi* iskola élete. Ott is régente „tsak Kántorok voltak, akiknek maradéki még ma is a faluban Kántoroknak nevezetnek.”⁸² A nevelők legtöbbje ide is a debreceni és kecskeméti kollégiumból érkezett. Rövidebb-hosszabb oktatói munkálkodás után prédikátori állást nyertek az orszáig más részeiben, de akadtak olyanok is, akiket rossz magatartásuk miatt a Canonica visitatio hivatalától megfosztott. A *csehországi* születésű *Sedivi* Józsefet például az anyakönyv⁸³ így jellemezte: „... ez egy hivatalával nem sokat gondoló, Tanítványait minden rend nélkül tartó volt, maga dolgait is elhanyagoló, inkább a puskát, mint hivatalát felmondva, bútsút vett December 28dikán az 1844dik Esztendőbe”.

A *várdaróci* iskola történetéről maradt fenn a legkevesebb adat: 1826-ban vált szükségessé, hogy a régi, szűk és egészségtelen iskolaépületet lebontsák, s helyére újat építsenek. Még ugyanabban az évben hozzáláttak a *daróciak* az építkezéshez. Téglából és vályogból emelték fel, tetejét pedig náddal fedték. Két szoba volt benn, egy konyha, valamint egy kisebb kamra és egy pince. Ebben az épületben lakott az oskolamester. Lakása mellé építették az egyetlen tantermet. Ötvenhárom év múlva előregedett az az „új” iskola is. Részben a használatban ment tönkre, másrészt az akkortájt megjelent iskolatörvények szabták meg azokat az új követelményeket, amelyekhez igazodni kellett. A régi épületet lebontották, s helyén 1879-ben fejezték be az újat, amely 25 öl hosszú és 3,1 öl széles. Magassága 2 méter. Ötezer forint költségen készült el a téglából rakott iskolaház, amelyben már két tanterem volt tizenhat paddal. A két tanítónak három szoba, két konyha, egy kamra, és egy pince jutott. Ez az épület még ma is az oktatást szolgálja. Az első tanító, akiről adatok maradtak fenn, Földvári Dániel 1750 táján működött.

A tanító évi járadóságát a faluközösség fizette meg. Kötelezettségét díjlevélben rögzítették. Falvanként eltérő fizetést kaptak. 1777-ben a kopácsi tanító évi jövedelme 209 forint, *Várdarócon* már csak 120, míg a legnagyobb településen, *Laskón*, ahol a legtöbb volt a jómódú gazda, a tanító csak 100 forintot kapott a községtől.⁸⁴

A tanító rangban a közösségen belül a lelkészt követte, ezért az iskolamesterek juttatása nagyjából a lelkész fizetésének a felét tette ki. A díjlevelekből az is kiderül, hogy az oktató-nevelő munka mellett a tanítónak a temetéseken vállalt kántori közreműködését a közösség külön fizette meg.

Kurátor, gondnok

Az egyházi előjárók közül a legrátermettebb, legtekintélyesebb presbiter lett a kurátor vagy gondnok, aki a lelkésszel együtt vezette és irányította az egyházközösség életét. Évente egyszer a gondnok presbitertársai előtt számadást adott az egyház anyagi helyzetéről, amelyet a presbitériumnak el kellett fogadnia, de arra is volt példa, hogy a jelentést elvetették.⁸⁵

A harangozó

A harangozó az egyház és a faluközösség szolgálatában állt. A hívőknek a harangszó az istentisztelet kezdetét jelezte. Naponta háromszor, reggel 4 órakor, délben és nyáron 20 órákig szólaltak meg a harangok, 18 órakor az időt jelezték. *Laskón* pl. a déli harangozást a

⁸⁰Névsorukat *Lukácsy*, 1913., majd *Pataky András* (Fejezetek a laskói iskola történetéből. In: Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 2. Eszék, 1980. 175–206. old.) Újra közli.

⁸¹Bővebben *Pataky*, 1980.

⁸²Matrikuláris könyv, 1757–1850. 343 old.

⁸³Ugyanott, 345. old.

⁸⁴Baranya megye leírása, 29/v., 34/r., 37/r.

⁸⁵*Lábadi*, 1984.

török feletti *nándorfehérvári* győzelem emlékére 1821-ben *Ács László* rendelte el, mert korábban nem volt szokásos.⁸⁶ Halálesetkor pontos jelrendszerrel adták tudtul a szomorú eseményt: ha férfi halt meg háromszor, ha nő, kétszer, amennyiben gyermekhalott volt, egyszer húzták meg a hírharangot.

A tűz figyelése is a harangozó feladatai közé tartozott. Észleléskor félreverte a harangokat. A harangozás mellett kötelessége volt a templom takarítása és a templomkert gondozása. Megválasztásakor három szempont számított: vallásos, szorgalmas és becsületes legyen. Általában idősebb embernek, a szegényebbek közül valónak adták a hivatalt. A harangozó díjazásról a legrégebbi sallárium⁸⁷ *Kopács*-ról maradt fenn. Évenkénti fizetése: „1. Kész pénz 6 hat forint, 2. Egy nagy kila búza, 3. Egy öl fa.”⁸⁸ Ugyancsak *Kopács*-on 1820-ban pontokba foglalták kötelességét: „1. Mindenkori idejében harangozzon és a harangozás idejékor ne a Predikátor vagy a harangozás várakozzon ő reá, hanem ő várakozzon a harangozás idejére.

2. A harangokra való vigyázás, a hibáknak az Ekklesia Kurátorának lejendő jelentése. A Templomnak, Toronynak tisztasága felől való gondoskodás. A templom és Templom kerítése ajtajának szorgalmatos bezárása.”⁸⁹

Ebben az esztendőben a *kopácsi* harangozó *Csebres János* látta el a dékányi teendőket is, amiért ugyancsak járt fizetség. A dékányi kötelessége közé tartozott: „1. A Predikátor Marháira való gondviselés. 4. A Predikátor munkásaival mindenkor jelen lenni és velek munkálkodni. 3. A konyhára mindenkor elegendő fát vágni, ha szükséges, bé hordani. Minden reggel és este vizet bé hozni. 2. A Kertnek felkapállása, a fáknak megtisztogatása is az ő kötelessége. 5. A Templom s Parochiális Ház Udvarának tisztaságára való gondviselés. 1. A Leányoknak szolgálatra lejendő megszólítása. 7. Rostáláshoz s egyéb nagyobb Házi munka idején valón segítség. 8. A Predikátor által hívattandó akárki után való járás s más ezekhez hasonló aprólékos dolgok, mellyeket a jó ember parantsolás nélkül önként is fog tselekedni.”⁹⁰ A két hivatalért járó együttes esztendei fizetését pedig eképpen állapították meg:

1. 20 az az hús mérő búza.

2. Minden fizető Lélektől jár neki egy garas, melyeket az Ekklesia hozzá adván a hat forint úgynevezett Dékány pénzt, rá megy 40 forintra és 6 krajcárra.

3. Minthogy sessionalis földje nints, a Hellység neki a Varmegye szolgálatját elengedi, de ez tsak a mostani Harangozóra, aki egyszersmind Katona is, úgymint *Csebres János*ra, tartozik szoros értelemben.

4. A Predikátor ruháinak tisztogatásáért a mostani Predikátor az ő öt személyből álló Házonak népének Búza és Kukoritzabeli fizetését elengedi, és mellé még egy pár botskort ígér.

Mind a kötelességeknek hűséges teljesítésére, mind a fizetéssel lejendő megelégedésre *Csebres János* magát az Ekklesia tanács előtt kötelezi.

Költ a *Kopácsi Parochiában* az Ekklesiái Tanács jelenlétében Januárus 4dik napján 1820dik Eszt. *Rácz Péter* Pred. által.⁹¹

A *várdaróci* harangozóról 1885-ből maradtak fenn dokumentumok.⁹² *Laskón* pedig ugyanebben az időben a harangozóval szemben kifogásokat emeltek: „mert csak olyankor jár el kötelességében és talán engedelmes is ha éppen nem részeg. Fizetése 20 mérő búza, s mentes volt a helység terhétől”⁹³

A századvég táján a felgyorsuló polgáriasulás kedvezett a gazdasági művelődési és politikai szervezetek létrejöttének, amelyek tulajdonképpen valami módon a kisebb csoportok érdekvédelmi képviselői is voltak. A pártok képviselői például olvasóköroket alakítottak, ilyen formában fejtették ki tevékenységüket. A sokasodó szervezetek közé tartozott pl. az 1897-ben a *Laskón Szentpétery József* tanító és *Fejes György* által alapított olvasókör.⁹⁴

⁸⁶Ugyanott, 38. old.

⁸⁷Díjlevél.

⁸⁸Presbiteriális jegyzőkönyv, 1775–1873. 1. old.

⁸⁹Ugyanott, 24. old.

⁹⁰Ugyanott.

⁹¹Ugyanott, 24–25. old.

⁹²Ld. 65. jegyzet.

⁹³Ld. 72. jegyzet Jelzete. *Laskó* 1885.

⁹⁴*Lábadi*, 1984. 12. old.

Várdarócon már korábban, 1886-ban Polgári Olvasó Egylet, *Kopácson* 1884-ben *Egyetértés Olvasókör* alakult⁹⁵. *Laskón* 1904-ben tejszövetkezet, 1906-ban hitelszövetkezet létesült (*Lábadi*, 1980. 13.). A *kopácsi* tűzoltók 1892-ben tömörültek egyesületbe. A szaporodó társadalmi szervezetek már azokat a századforduló körüli és utáni új körülmények hatását jelezték, amelyek gyökeres változásokat hoztak, s kedveztek a polgáriasulás megerősödésének és az akkor haladónak számító polgári gondolkodás és felfogás térhódításának.

Lábadi Károly

A kéméendi malom ügye

A Honismeret 1991/1. számában fényképekkel is támogatott írást kaptunk az egykori Esztergom vármegye egyik legcsodálatosabb falusi templomáról, Bényről, Jankus Gyula tollából. Jankus Gyula a templom bemutatása mellett rövid leírást adott a középkori Bényről, majd a későbbiekben Alsó-Bény (Kis-Bény), illetve Felső-Bény (Nagy-Bény) településekről. Rövid történeti áttekintése napjainkig vezet el.

Jankus Gyula híradását nagyon fontosnak tartom, a magyarországi templomépítéset egyik legcsodálatosabb alkotására hívja fel a figyelmet, s utal a szinte egyedülálló bényi népviseletre is. Írását nem kiegészíteni szándékozom, hanem hozzátenni néhány adatot, amelyek elsősorban nem is Bényre, hanem az ugyancsak Garam mentén fekvő Kéméendre vonatkoznak. Lassan tíz évvel a Rákóczi-féle háború utáni katonai adóra az 1717–1718-as évre Nagy-Bény 259 forintot fizetett, Kis-Bény 110 forintot. A Garam átkelésénél lévő Kéménd 1016 forintot, messze a legtöbbet az egész vármegyében. A kéméendi molnár ezen túl még 25 forintot fizetett, ami tekintetes összeg volt, hiszen a kéméendi hid karbantartására ebben az évben a vármegye mindössze 8 forint 48 dénárt fizetett.

Harminc évvel később sem változtak jelentősen az arányok, az 1748–1749-es katonai évre Nagy-Bény 392 forintot, Kis-Bény 85 forintot fizetett, a szomszédos Kéménd 973 forintot. Ebben az évben malom működött a Garamon Kőhidgyarmaton, Kéméenden és Nagy-Bényben. A vármegyei kiadások között már az adójuk nem volt olyan nagy, olyan fontos. A nagyobb termelésű dunai malmok szerepe nőtt meg: Duna-Mocs, Szentgyörgymező molnárai fizették a tekintélyesebb adót.

Fényes Elek 1837-es megyeleírásában Bényről a következőket írta: „Bény (Nagy), magyar falu mindjárt az elebbeni helység mellett (Kis-Bény), 672 katolikus, 6 zsidó lakos. Gazdag róna határ. Nagy juhtenyésztés... Mint kis, mint nagy Bényt háromszoros régi sáncok veszik körül, de ki hányatta ezeket, nem tudhatni.” Kis-Bény említésénél szerepel a templom: „Hajdan volt egy Praemonstratensis apáturaság, mellynek templomát 3 torony ékesíté: jelenleg ezekből csak egy áll fent.”

Kéméndről Fényes Elek többet tud: „Régi magyar falu Garam jobb partján, Esztergomtól északra 2 mérföld, a lévai és nyitrai országútban. 961 katolikus lélek s egy jól dotált plébániával. Határja egészen róna s első osztálybeli: van jó fekete földje, rétje, legelője, bora, fája. Hajdan a Hunt Pazman familia öröksége volt, de 1392-ben Ugrinus gróf az esztergomi érseknek kénytelenített átengedni, mivel testvérjei nagy pusztítást követének el az érseki jószágokban. Az itteni volt posta-hivatal néhány esztendővel eltöröltetett.” Kéménd is a korai magyar települések közé tartozott, első említésével 1216-ban találkozunk. Oláh Miklós urbárium is említi a község malmát. Az 1550–1556 közt készült összeírás szerint a malom felében el van hagyatva; 1/3 része az esztergomi érseket illeti. 1570-ben a török összeírók is megemlékeztek a kéméendi malomról „az Érsek Malom, Hamza bej, volt mirлива kezén, négykerékű, adója 100 akce”. A katonai helyzet nem sokat változott, mindenesetre Pázmány Péter urbáriumában (1617–1622) is megemlíti a kéméendi malmot. Kéménd mint hódolt falu szerepel az összeírásban, de bizonyos adókat az érsekség is be tudott hajtani. „A Garam vizén járó 3 kerekű malom után azelőtt 2 rész az uraságot illette; most megváltják évi 25 frtal.”

⁹⁵ *Merki Laura*: A baranyai könyvtárak megalakulása és fejlődése 1914-ig. In: Horvátországi Magyarok Szövetsége Évkönyv 2. Eszék, 1980. 207–234. old.

A török kiverését követő első összeírásokban is feltűnik a kéméndi malom, 1715-ből az egy malomból több volt a község jövedelme, mint a mézárszékből és a korcsmából.

A kéméndi malom és a bényiek problémájára egy 1850-ből származó ügy vet fényt. „A Nagy-Bényiek azon folyamodására, hogy miként a kéméndiek új vízi malmot építvén a közös határon lefolyó, és így felében az ő tulajdonok szerint létező patakot egészben elfoglalták, sótt a vizet a malom árkába felfogó töltést a Nagy-Bényi határban csinálván, annak egy részét tudtok, s beegyezéseken kívül elmetszettek, végre, hogy a víz tükre felemeléssel határok egy részét, tudtok után mindég víz menteset vízzel elborítván, haszonvehetetlenné tették. Nagyságodnak f. évi 2302. sz. rendelete folytán alolítottak a panasz miben léttének megvizsgálása s eljárások eredményének felterjesztésére lévén utasítva, alázattal jelentjük: miként mai napon a helyszínére kimenvén, Molnár István bíró, Bankházi Pál törvénybíró, Tót Ignác, Szalay Ferencz, Bankházi József s több kéméndi esküdtek és közlakosok; valamint Balla István bíró, Jankus János T. bíró, Jankus József, Morvai János, Dávid Istvány és több más esküdtek és közlakosok jelenlétében a panaszos tért megvizsgálván, azt tapasztaltuk; miként a Bényiek panaszának minden kitétele való. Igaz ugyan hogy mind az elfoglalt, mind az elárasztott tér olly csekély, hogy abból semmi családi vagy foglalási vágy ki nem tetszik, ami még az által is igazolva lenni látszik, hogy a kéméndiek a netalán hibával történt foglalás végett magokat kárpótlásra készeknek nyilváníták. Mi tehát a Bényiek keresetét igazságosnak nyilvánítván, arra szólítottuk fel őket, miként magok között, előlegesen tanácskozáván, magokat miként kívánnák kármentesíttetni? nyilvánítsák. Kik is közös megegyezéssel abban állapotának meg, miszerint tekintetbe vévén a jelen szorgos munka üdejét, aratás végéig minden eddig készült mű, a maga mostani állásában meg maradjon; – aratás után azonban mind két helység előjárói a helyszínén összejövén, a bényiek meg fogják engedni, miként a szükséges gátolatok az ő határjokban tétessenek a patak bal partjára, és így jó szomszédság tekintetéből a víz egész tömegét által engedik ugyan e helyütt a kéméndieknek egyedül azon just tartják fel magoknak 1.: hogy azon vonalt, melyre a töltés tétetni fog, ők jelölhessék ki. 2.: Hogy ezen új töltés vonal az eddig letézett határban a két helység között, változást ne szüljön, hanem tovább is mind eddig a folyam medre maradjon. Melly feltételekbe a kéméndiek is bé egyeztenek.”

Az ügyben Nagy Albert mérnök és Stugel János főszőlőgabíró intézkedett. A mai nap a két község ügyében ítélni nem lehet, de a Garam és a Duna menti települések számára jó lenne együtt gondolkodni, hogy a múltbéli tanulságokból ma mit lehetne továbbvinni.

Ortutay András

Terezstenye (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) református temploma, 1976. Kunt Ernő felvétele

A lengyel menekültek és az egri kispapok

Lagzi István történész az 1981-ben, Egerben kiadott: *Lengyelek és franciák Heves megyében 1939–1945.* című könyvében (Tanulmányok Heves megye történetéből, 5.) levéltári forrásokra, a korabeli sajtóra, s visszaemlékezésekre támaszkodva részletesen és alaposan írt az 1939-től Egerbe került lengyel menekültek életéről.

Az Egri Hittudományi Főiskola irattárában olyan forrásokra bukkantam, amelyeket Lagzi István nem ismert. A főiskola 1936-tól 1952-ig vezetett protokollumában (*Historia domus*) 1939-ből, eddig a történészek által ismeretlen bejegyzéseket találtam az egri lengyel menekültekre vonatkozóan, amelyeket most közreadok.

1939. szeptember 22. „Tegnap este 500 fő lengyel menekült Egerbe. Csaknem mind katonatiszt. És a menekülő lengyel autók száguldása tart egész nap. Hogy ki küldte őket – örök titok marad. Ők jöttek, hiszen szeptember 17. óta keletről már az orosz is morzsolja a maradék Lengyelországot. Ők jöttek, mert nekik szabadság kell! Tudtuk mi is, mi az: szabadságért küzdeni, szabadságért másoktól segítséget várni. A Rákóczi Ferencünk is reménykedett, s ugyanolyan izzó hittel várta a francia király katonáit, tüzereit, fényes aranyait, mint ezekben a napokban a lengyelek várták függetlenségükhöz megígért nyugati segítséget. Elevenen halálba hullott a rongyos kuruc legény, akit ugyanúgy magára hagytak a nyugati szövetségesek, mint amilyen egyedül maradt a hideg őszi mezőkön az a lengyel ulánus, aki halálra szántan vágázott szembe páncélszemeiben is kémlelte, nem száll-e fel végre az az angol segítő repülőgép, amelyet olyan keményen ígértek a hatalmas nagy demokráciák. Jöttek ezek a lengyel hontalanok összetörve, jöttek szomorú tekintettel, kiehezett, fáradt arcvonásokkal, de dobogó lengyel szívvel, mert amint mondják: „A haza elveszett, de a reménység megmaradt.”

1939. szeptember 24. „6 órakor kedves vendége volt a Petriumnak: egy lengyel menekült pap. 1932-ben szentelték. Két hónappal ezelőtt besorozták és jött a hadsereggel folyón átgázolva, hegyekben és erdőkben rejtőzködve. Szerény és közvetlen egyénisége mindnyájunkat megragadott. Érdemes, hogy az utókora is tudja meg a nevét saját keze írásával: Ks Fall Aontabowrko.”

1939. szeptember 30. „A felső három évfolyam egy-két lengyelt vitt magával sétára, a szőlőkben meguzonnáztatta őket. Jólesett nekik ez a felebaráti szeretet által is sugallott figyelmesség. Legszebb élményünk közé tartozik, amikor szinte könnyek között énekeltük a lengyel himnuszt: »szent oltárodnál térdre hullva kérünk – szabad hazánkat ó add vissza nekünk!«

Úgy hiszem, hogy a közölt bejegyzések nemcsak a helytörténetet, hanem az ország köztörténetét, sőt a lengyel menekültekre vonatkozó nemzetközi történelmi irodalmat is gazdagítják.

Szecső Károly

Bálint Sándorért

A Honismeretet ismerők és olvasók előtt egyáltalán nem ismeretlen Bálint Sándor neve, munkássága és élete. Éppen ezért nem is szándékom bemutatni őt, a legszögedibb szögedit, Szöged városának mindönösit; a szegedi nagy táj – elsősorban vallásos – népeletének szorgalmas kutatója és publicistája, aki fenntartások nélkül maga is élte katolikus életét, mint hívő keresztény ember.

Két évvel ezelőtt – mintegy folytatásaként az addigi Bálint Sándor-kutatásomnak – levélben, majd személyesen is fölkerestem Gyulay Endre szeged-csanádi megyés püspök urat azzal a szándékkal, hogy: lehet-e „Boldog” Bálint Sándor? Nem kaptam azonnal választ, de

nem is utasított el a püspök. Pár nap múlva ismét elmentem hozzá, és kértem, engedélyezze számomra, hogy egyfajta közvélemény-kutatást, levelezést kezdjek el az ügyben. Erre áldását adta Gyulay püspök úr.

Az első leveleket (amelyeket, és a továbbiakat is egyedi levelekként – tehát nem sokszorosítással! – írtam meg) a Bálint Sándorhoz életében legközelebb álló kortársakhoz, tanítványokhoz és tisztelőkhöz küldöttem el. A válaszok meghatottak, amire egy kicsit ugyan fel voltam készülve, de arra, hogy ilyen egyértelműen jó és buzdító szavak csendüljenek ki mindahányból, nem számítottam. Fölbuzdulva hát a válaszokon, egyre szélesebb körben kezdtem levelezni, amihez a címeiket a korábbi levelezőim szolgáltatták.

Máig összesen 109 levelet küldtem el, természetesen nemcsak itthon élőkhöz, hanem egyremásra a messzire szakadt atyáinkfiához is. Így jutottam el Rómától Kanadáig, Finnországtól Ausztráliáig. Leveleimmel igyekeztem minél több olyan embert elérni, akiktől feltétlenül választ reméltem és kaptam. Többen hangszalagra mondták emlékezéseiket, így az írottakon kívül számos „élő szavas” anyaggal gazdagodhatott az egyre értékesebb adategyüttes.

Ebben a levelezésben számunkra az a legfontosabb, hogy a ma még életben lévő választ adók első kézből tehetik vallomásukat Bálint Sándorról. Senkitől se kértem többet, mint azt, hogy írják meg személyes kapcsolatukat. Amennyiben lehetséges, minél részletesebb kép jusson el hozzám Sándor bácsiról, figyelmen kívül hagyva azt, hogy netán más is hasonlót ír. Hasonlót lehet, de azonosat aligha. Mert Bálint Sándor annyiféle volt, ahány emberrel találkozott, beszélt, ami sokszínűség egyáltalán nem jelentett képzavart se benne, se azokban, akik vele kapcsolatban lehettek.

A levelezés előtt és közben már nemegyszer fölvettem a kérdést magamnak: lehet-e vajon „Boldog” Bálint Sándor? A levelek egységes hangvétele sokat sejtet, sokat bizonyít. Vannak azonban olyan jelenségek, amik ha nem is óvatosságra, de fokozott figyelmességre intenek. Ilyen a házasságbontás ténye. Ennek egyházi vizsgálatá mások dolga lesz. Magam a levelezést vállaltam, és végeztem kitartással. A hozzám érkezett levelekből egyértelműen kicseng, hogy Bálint Sándor élete majdnem egészében teljesítette a Boldoggá avatás írott és íratlan „igényeit”. Vannak azonban, akik korainak vélik a kezdeményezést, de nem zárkóznak el az esetleges pörben való nyilatkozattól. Megnyugtató viszont, hogy egyetlen levél sem tartalmaz elmarasztalást! Ez nyilván a nagy EMBER halála utáni tiszteletből fakad. Ismerve műveit, az emberekkel való kapcsolatait, a felebarátaihoz való toleranciáját, a más vallásúakhoz kapcsolódó ökumenikus, szelíd és bölcs megnyilatkozásait, nem is csoda, hogy az eddigi megszólalók kivétel nélkül az ügy mellett állnak.

Sajnos, azt is meg kell említenem, hogy számos volt tanítvány, kortárs nem méltatta válaszra a leveleket. Ezt elsősorban nem annak tulajdonítom, hogy nincs (jó vagy nem jó) véleményük Bálint Sándorról, mint inkább azt feltételezem, hogy nekem nem írnak szívesen. Vannak, akik többszöri kérésre sem írnak, s az a legfájdalmasabb, hogy többnyire szegediek, akik pedig Bálint Sándor életében nagyon szerettek körülötte sűrögni, persze, már csak akkor, amikor a Komócsin-felhők elszálltak a nagy tudós feje fölül...

Jelen írásomat felhívásnak, felkérésnek szánom. Kérem azokat a volt kortársakat, tanítványokat és Bálint Sándort ismerő olvasókat, akikhez nem juthattam még el levelemmel, mert nem ismerjük egymást, fogjanak tollat. Írjanak minél tartalmasabb, minél részletesebb visszaemlékezést Bálint Sándorról. Róla és azon személyek vagy családok kapcsolatáról, akik úgy érzik, segíthetnek szent ügyünkben. Sokat segíthetnek azok a papok, akiknél egy-egy gyűjtőútján megszállt, azok a családok, akiknek házában csak egyszer is megfordult Bálint Sándor. Bizonyára sok emléket őriznek Bálint Sándorról azok a néprajzkutatók, néprajzi gyűjtők, akik munkájuk során vagy akár csak egy-egy összejövetel alkalmával meghallgatták, vagy beszélhettek vele. Kívánatos lenne, hogy Bálint Sándor-levelek másolatai is eljussanak hozzám, sőt fényképeket is várok.

Mindazok szíves megnyugtatóására mondom el, akik netán bizalmatlanok még velem szemben, hogy magam a szegedi múzeumban lévő Bálint Sándor-hagyaték megbízott kezelője vagyok, megbízásomat a Bálint Sándor-kuratóriumtól és a szegedi múzeum elöljáróitól kaptam. Itt gyűjtöttem a válaszokat; eddig 79 válaszlevelet és az elküldött felkérőlevelek hiteles másolatait, amelyek jelen pillanatban már Gyulay püspök úrnál vannak. Ezt azért tartottam szükségesnek ideírni, hogy mindenki láthassa és érezze, hogy nem öncélú buzgólkodásról van szó.

Kedves neves és névtelen címzettek!

Várom tehát megértő, segítőkész támogatásukat Bálint Sándorért, a Móra Ferenc Múzeumba, 6701 Szeged, Roosevelttér 1–3. alá. Kivételes tisztelettel:

ifj. Lele József

Erdélyi Zsuzsanna köszöntése¹

Kedves Erdélyi Zsuzsanna! Hölgyeim és Uraim!

Különösen nagy megtiszteltetés számomra, hogy itt lehetek, és az erdélyi Kriza János Néprajzi Társaság, valamint mindazok nevében, akik Romániában magyar vallásos néprajzzal foglalkoznak, ezen az ünnepségen köszönhetem Erdélyi Zsuzsannát, az apokrif archaikus imádságok felfedezőjét.

Erdélyi Zsuzsanna tettének jelentőségét már az első archaikus népi imák közlésének idején felmérte a magyar szellemi élet: annak idején, nemcsak néprajzosok, de nyelvészek, művelődéstörténészek, írók, költők egész sora a nagy felfedezéseknek kijáró lelkesedéssel üdvözölte a *Hegyet hágék, lőtöt lépék* című kötetet. A felfedezést követően a kutatás elmélyülésével és kiszélesedésével egyre világosabbá vált előttünk, hogy Erdélyi Zsuzsanna eme csodálatos költőiségű szövegek által kaput nyitott a magyar és a közép-kelet-európai múlt elfeledett tudattartamai felé. Mert az apokrif népi imák archaikus motívumai, rég letűnt idők tudatállapotát idéző képei nemcsak a hajdani századok vallásosságába engednek bepillantani, hanem a keresztény Európával kölcsönhatásba került, de ősi pogány hiedelmeit, magatartásformáit századokon át levetkőzni nem tudó magyarság egész életébe is. A népi imák bizarr pompájú, súlyos veretességükben is lírai vesszoraiban a magyarság egyik elfeledett, vagy csak mindezidáig nem tudatosított arcvonása bukkan elő újra a mindent maga alá temető időből. Egyes motívumaik a pogányság korát, az őskeresztényi időket idézik, de bennük van az ázsiai sztyeppéről Európába került, megkeresztelkedett magyar nép ezer év óta tartó magakeresése is.

A történelem vagy önnön lelkünk legmélyéből tört ránk az imákban jelenvaló világ? Ezek vagyunk. Ezek is mi vagyunk. Pogány táltosok mágikus mormolása, népünk zsenge gyerekkorát idéző alliterációk és naiv egyszerűségű gondolatrítmusok, eget kémlelő őseink misztikus víziói, a Mária-síralmak szívet görcsbe rándító jajszavai, kinok és könnyek, a keresztúton járók végeérhetetlen szenvedései kavarnak soraik sejtelmes zúgásában.

Erdélyi Zsuzsanna világot fedezett fel: neki köszönhetjük, hogy az elsüllyedt Atlantisz a kollektív emlékezetből való kihullás utolsó pillanatában felbukkant a mélyből. Egyedül az ő érdeme, hogy ez a hatalmas szellemi kincs, az Arany János által elsirattott – vélt vagy valóban létezett – magyar nemzeti eposzhoz hasonlóan, nem tűnt el végleg nyomtalanul.

Az erdélyi magyar néprajzkutatásnak az elkövetkező időszakban nagy adósságot kell törlesztenie, hiszen Erdélyi Zsuzsanna felfedezését követően eme nagy jelentőségű, hihetetlen történeti mélységeket sejtető népköltészeti műfaj kutatásával mindezidáig érdemben nem foglalkoztunk. A *Hegyet hágék, lőtöt lépék* 251 szövegéből mindössze 18 származik Romániából (10 Moldvából, 3 a Székelyföldről, 3 Gyimesből, 2 a Mezőségről), de a kötet megjelenése után rövidesen bebizonyosodott, hogy tájainkon is páratlan gazdagságú anyag vár felgyűjtésre. Később maga Erdélyi Zsuzsanna is gyűjtött Erdélyben, de elsősorban a hozzá levélben eljuttatott imaszövegek – ezeknek egyrészt a *Vallási néprajz* negyedik kötetében közölték – bizonyították be, hogy a gyűjtést Romániában is a magyarországihoz hasonló alapszággal és intenzitással kellene elvégezni.

Romániában mindezeidig csak a határterületek kutatói kerültek kapcsolatba az archaikus imádságokkal. A népzene-kutató Kallós Zoltán a Mezőségen és a csángók körében jegyzett le szövegeket, illetve az imaműfajjal szoros kapcsolatban álló kántáló énekeket és epikus ráolvasásokat. A gyimesi csángók mondavilágát feltérképező Salamon Nikó imákat és ráolvasásokat is gyűjtött, de munkája tragikus halála miatt abbamaradt. A csángók hitvilágával foglalkozó Bosnyák Sándor ugyancsak lejegyezte a felbukkanó imaszövegeket is, melyek

¹Elhangzott 1991. március 20-án a Magyar Néprajzi Társaság által Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére rendezett ünnepi ülésen. (Szerk.)

közül kettő Erdélyi Zsuzsanna kötetében is helyet kapott. Végül a magam gyimesi, moldvai és alcisíki csaknem teljes egészében publikálatlan gyűjtését is megemlíteném, mely mintegy háromszáz imát, népéneket és epikus ráolvasást tartalmaz.

Erdélyi Zsuzsanna nagy felfedezése, majd szívós következetességű kutatómunkája nyomán ma Erdélyben is előbbre jutottunk az archaikus imaműfaj feltérképezésében, de úgy vélem, társadalmi összefogásra lenne szükség ahhoz, hogy az egyetemes magyar kultúrával szembeni adósságunkat törleszthessük. E tekintetben döntő jelentőségű lehet a *Keresztény Szó* című, Kolozsváron megjelenő katolikus hetilap hozzáállása, mely tudomásom szerint az archaikus népi imádságok erdélyi gyűjtésének szorgalmazását, felpártolását tervezi. Külön hangsúlyoznám, hogy a határterületek kutatásában is előbbre kellene jutnunk (vallásos népénekek, Mária-énekek, kántáló énekek, epikus ráolvasások stb.). A gyűjtés a rövidesen bekövetkező nyelvváltás miatt talán a moldvai csángók körében a legsürgetőbb, de a Székelyföldön, Gyimesben, Mezőségen fellelhető változatok is egyre töredékesebbekké válnak. Itt teszem szóvá azt a nem csupán vallási néprajzra vonatkozó jelenséget, hogy az élő néprajzi múzeumnak számító Gyimesek, illetőleg Moldva archaikus népi kultúráját örvendetesen sokan kutatják, ellenben a polgárosultabb Bánságba, a Partiumba, sőt részben Mezőségre és a Szilágyságba, sem a magyarországi, sem az erdélyi kutatók nem jutnak el, holott itt is értékes néprajzi anyag megy veszendőbe.

Befejezésül újólág megköszönöm a mai rendezvény szervezőinek, hogy az ünneplő Erdélyi Zsuzsannához eljuthattak a mi, keleti végekről jövő, erőt, egészséget és további eredményes munkát kívánó szavaink, noha tudjuk, hogy a kultúra valóban nagy eseményeire nem szükséges évfordulók kapcsán emlékeztetni. Mert ezek – legbensőbb lényegünk részévé válva – emlékezés és emlékeztetés nélkül is bennünk élnek. Észrevétlenül, de kitörülhetetlenül.

Tánczos Vilmos

KÉT IMÁDSÁG TÁNCZOS VILMOS GYŰJTÉSÉBŐL

HISZÉK ÉGY ISTENBE...

Hiszék egy Istenbe,
bizom egy Istenbe,
az a bizott Isten
lakójzék lelkembe.
Jőj el én istenem,
gyóntass meg engémét,
hogy légyek én néked
gyóntatott embéred.
Menj el töllem gonosz sátán,
ne késérts engémét,
van nekem fejem,
fejem az Urjézus.
Nyiccs kaput angyal,
nyúccs kezét Mária!

Paradicsom kőkertjébe
aranszönyeg leterítve,
abba fekszik az Urjézus,
jobb kezébe aranyalma,
bal kezébe aranyvessző.
Megcsatintsa a vesszejét,
zúg az erdő, cseng a mező.
Sohase láttam olyan szép termőfát,
mind a Jézus kérészfája,
mert a' vérrel virágoddzik,
szent lélekvel gyümöcsoddzik.

Én uram, teremtőm,
aki engem teremtéttél,
szent lelkéddel szerettél,
szent véreddel megfestéttél!

Égi madár reppene,
piros hajnal hasada,
tekintsétek Máriaját,
hogy sirassa szent fiját.
Kelj fél Mária, kelj fél,
a te áldott szent fíjadot
szent ablakod alá,
szent keresztfádra megfeszítétek.

Az Urangyalok mennyországába csendítének,
szent misere készülének,
a vérüköt elhullaták,
az Urjézus elméne, félgyüté.

Ki ezt a keves imádságot
este lefektébe, réggel félkeltébe
el szánja mondani,
a Jóisten hétféle bűnjitől
meg fog bocsáttani. Ámmén.

„A plébános úr, nyugudjék, erőssen szerette az ilyen imákat ésszeszedni. Véllem egyidős vót. S akkor elmondtam, s mondom, hogy ez az ima ilyen-é? – „Ilyen”, azt mondja. Léhet az, mondom, hogy az angyalok a vérüköt hullatták, s az Urjézus félszédé? – „Léhet” –, azt mondja. – „Léhet” –.

– Hol tetszett ezt tanulni?

„Én ezt nagyanyámtól. s akkor egy testvérem, méghót, Káruj, most egy éve, ő tanyított vót még, de nagyanyám immátkozgatta.”

– Nem gyónó imádságnak nevezik ezt?

„Nem”.

– Minden nap tetszik imádkozni?

„Mindén nap. Éste-réggel.”

Adatközlő: Tankó Istvánné Karácsony Julianna, szül: 1929. A gyűjtés helye: Gyimesközéplek (Lunca de Sus), Fő út. Időpontja: 1989. november 8.

MA PÉNTÉK, UGYANANNAK A NAPJA...

Ma pénték, ugyanannak a napja,
Krisztus urunk mēne kényyára,
kényyán esik esettye,
öt mélységes sebeji,
kiből kifolyának piros rózsaszín vérei.

Három ágon orgonálnak,
magos hēgyēn zongorálnak,
nyiccs ajtót angyal,
nyúccs kezét Mária,
me elkészült az arany ház,
kűjjet arannyas,
bellől irgalmas.
Négy szēgibe négy aranykērészt,
a közepibe arany gyótár,
arany gyótár mellett aranykarszēkēcske.
Abba űl vala asszonyunk Szűzmárja,
feje lehajolván,
könyve úgy hullván,
nagy keserves sírván.
Odamēne Szēnt Istán,

Szēnt Lukács evangélista,
azt kérdé: „Mētt sír, métt sír,
asszonyunk Szűzmárja?”

„Hát hogyne sírnék
Szēnt Istán, Szēnt Lukács evangélista,

mikor ma harmadik napja nem láttam
az én drága szēnt fijamót?”

„Haggyuk el, haggyuk el, én áldott
szēnt anyám,

eljártam a teremtő(?) földre,
a zsidók kezibe.
Két nap üldöztek, vadásztak,
harmadik napján mēgfogtak,
a nehéz kērésztfát hátomra tették,
kiviteték kēnnak hēgyére,
magos Kálváriára.
Felütték, s fēlfeszitettek,
szēnt lábaim leszēgezték,
szēnt kezeim leszēgezték.
Vas ostorokkal üdöztek,
vas koronákkal koronáztak,
vas (?) hobos nyálokval töpdőstek,
vas kescsükvel csabbodtak.
Beteg a test,
kész a lélék,
vigan várják a boldog mēnyországba
a szēntangyalkák,
hogy lehessēn az Örök dicsőségbē.

Ámmen.

„Ezt akkoracska lējánka vótam, mikor egy vén öreg világtalan asszonytól tanoltam. A szomszéd úgy hitta, hogy vén kērésztanyám. De rég, rég! Há má hetven esztendős vagyok. Hát az mēlyen rég vót!”

Adatközlő: Tankó Istvánné Tankó Anna, szül: 1919.

A gyűjtés helye: Gyimesfelsőlel (Lunca de Sus) Farkaspataka

Időpontja: 1989. november 8.

Ifjú hagyományörzők

A rendszerváltás következtében megszűnő KISZ- és úttörőmozgalom helyét több független ifjúsági szervezet igyekszik átvenni. Közöttük vannak olyan nagy múltú szervezetek, mint pl. a cserkészek, de vannak újak, eddig ismeretlenek is. Ez utóbbiak közé tartozik a Magyarország Felfedezői Hagyományörző Szövetség, amely 1989 szeptemberében alakult. Tagjai általános- és középiskolás korú fiatalok – jelenleg kb. 30 000 fővel. A szövetség cégbírószágon hivatalosan bejegyzett, önálló szervezet. Vezetői mindannyian társadalmi munkában végzik feladataikat. A szervezet hagyományörző csapatokból épült fel. A csapatok neve kifejezi helyi hagyományait (pl. Jászkiirt, Galgamente), illetve történelmi személyhez kötődik, a csapatszám pedig megalakulásuk időrendjét jelzi.

Jelszavunk: Pro Patria! Egyenruhánk sötét ing, kék nyakkendő nemzeti színű gyűrűvel. Szövetségünk célja: történelmi játékokkal, felfedező túrákkal, táborokkal, nemzeti, népi hagyománykincsre alapozó programokkal építeni, erősíteni a gyermekekben szülőföldjük: a magyar haza iránti szeretetet.

Ennek érdekében *tevékenységi formáink* a következők: a 3–4. osztályos korú kisgyermek-ket az *Árpád népe* törzs tagjaként kapcsolódhatnak a szövetség játérendszerébe. A nagyobbak részére alkotott felvételi próba neve: „Pro Patria”. Ennek teljesítése után többféle, magasabb fokozatú próbára vállalkozhatnak a fiatalok. Például: vándor, táborverő, várfelderítő, igrice (népi hagyományok), tűzvédő, vöröskeresztes.

1990 júniusában a boldogkői várban egy kurta hetet töltöttek el azok a gyermekek és vezetők, akik különösen érdeklődnek a honismeret, a várak története iránt. A táborozás során megismerkedtek a Zemplén turisztikai, néprajzi, történelmi értékeivel és a regéci várban (ahol olyan kedves gyermekéveit töltötte Rákóczi Ferenc) megalakították a Várfelderítők Törzsét. E speciális érdeklődés kielégítésére került sor az évközi vártúrákra, és 1991 nyarán Sümegen a várfelderítők II. találkozójára.

A népi hagyományokat ápoló *Igricék Törzse* 1990 őszén alakult Galgahévízen. A zászlóbontásra igen méltó helyen került sor, hiszen a Galga-völgyében ma is elevenen élnek a népi hagyományok. Az alakuló ülésre Nyírségtől az Őrségig összesereglett vendégek részére a 2. számú Galgamente hagyományörző csapat tagjai adtak műsort. Az igricék elsődleges feladatuknak a szülőföld megismerését, elődeik életének, szokásainak megbecsülését tekintik. Különösen a turaiak Galga-expedíciói dicsérendők e téren, akik idén már 18. alkalommal indulnak a környék néprajzi kincseinek gyűjtésére. Ők vállalkoztak arra is, hogy májusban megrendezik az I. Magyar Népijáték Olympiát.

A szövetség tagjai *pályázaton* vehetnek részt, amit több város vezetősége alapítványokkal támogat: a Pro Patria-pályázat a Rákóczi szabadságharc, a Hős fiúk, Damjanich vörössipkása az 1948–49-es forradalom és szabadságharc, a Pannónia öröksége pedig a dunántúli várak történetével foglalkozik.

(Antal István felvétele)

A pályázatok keretében sikeres kutatómunkát végző gyerekek az alapítványt tevő városok vendégeként meghívást kapnak ezekre a történelmi helyekre, ahol izgalmas játékokkal idézik fel az egykori eseményeket. Az 1948–49. évi dicsőséges tavaszi hadjárat csatahelyeit keresi fel pl. a hagyományörzők *vörössipkás kerékpáros expedíciója*. A nevezetes csaták időpontja és a tavaszi iskolai szünet szerencsés egybeesése lehetővé teszi, hogy az egykori vörössipkás honvédek nyomába szegődjünk és Jászberény–Tápióbicske–Zsámbok–Tura–Isaszeg–Vác útvonalon tisztelgünk hős elődeink emlékműveinél. A résztvevők számára ezek az expedíciók nem csupán egyszerű kerékpártúrák, hanem olyan igazí felfedezőutak, amelyek a múlt eseményeinek felidézését, átélését is jelentik, hiszen a helybeliek izgalmas hadijátékok, próbák szervezésével teszik ezt felejthetlenné a vendégek számára. Az utóbbi két évben az expedíciót tovább színesítette a Történelmi Lovas Egylet tagjainak korhű jelmezes részvétele is egy-egy megemlékezés színhelyén.

A próbákon, pályázatokon való részvételt módszertani segédanyagok, vezetői „útitársak”, igazoló füzetek és egyéb kiadványok is segítik. A nemes célkitűzések és lelkesedés mellett fontosnak tartjuk gyermek és felnőtt vezetőink színvonalas módszertani felkészültségét; ezért megalakulásunk óta elsődleges célunk a *vezetőképzés*. Gyermekvezetők részére őrtisztai táborokat, tanfolyamokat szerveztünk Jászberényben, Zánkán, Szabolcsban; a felnőttek számára pedig törzstisztai tábort tervezünk Heves megyében. Terveink közt szerepel olyan vidéki és fővárosi táborig bázis kiépítése, ahol fogadni lehet 30–40 fős csoportokat.

A szövetség által ajánlott próbákat, pályázatokat olyan gyermekek is végigjátszhatják, akik szervezetileg nem tagjai a szövetségnek. Egy-egy akcióhoz, rendezvényhez csatlakozhatnak más gyermekszervezetek tagjai, szimpatizansai is.

Szívesen látnunk tehát *minden magyar gyereket* itthonról és határainkon túli tájakról is, aki érdeklődik meghirdetett tevékenységi formánk iránt. Részükre díjmentesen küldünk tájékoztató anyagokat is. (Címünk: 1032 Budapest, San Marco u. 81.)

Dr. Tóth József

Nagybotos, gerundiumos erőpróba Debrecenben

A gyakori tüzek nagy károkat okoztak a debreceni polgároknak. Az 1650-es évektől a debreceni Református Kollégium diákjai – élve a diákszervezkedés lehetőségével – tűzoltó társaságba tömörültek, hogy a tűzi veszedelem ellen szükség esetén felvegyék a küzdelmet. Tanári jóváhagyással és vezetéssel, szabályzat alapján működött az önkéntesekből álló diáktestület. A szabályzatra, a fegyelemre és a gyakorlásra nagy szükség volt, mivel nem csak a tűzoltó diákok, hanem a polgárok élet- és vagyonbiztonságáról volt szó. Életkor és fizikai erő szerint történt a felvétel, s a beosztás is. Ezek alapján kapták meg a következő beosztások valamelyikét: machinások, vedresek, horgasok, fejszések, botosok stb. Legnagyobb tekintéllyel a nagy- és a kisbotos diák rendelkezett. A nagybot súlya 6 kg, a kisbot kb. 3,5 kg volt. A tréfára mindig hajlamos diákok keresztelték el a nagy- és kisbotot gerundiumnak, mivel ez olyan nehéz, mint a latin nyelvtanban a gerundium képzése.

A diáktűzoltók jó 200 évig látták el önként e hasznos közösségi feladatot, mígnem a városi tűzoltóság átvette szerepüket.¹

Szép hagyományt elevenítettek fel a debreceni Református Kollégium Gimnáziumában, amikor nagybotos, gerundiumos erőpróbát tartottak. E hagyományápoló nemes versengést nemcsak az iskolai diáknap keretében tartják meg, hanem az évenként ismétlődő debreceni virágkarnevál programjai közé is bevették.

A rendezők próbatételre hívják a 14. évüket betöltött ifjakat és férfiakat, akik a gerundium, a nagy-, és kisbot emelésével vállalják e szép diákhagyomány felelevenítését.

A versengés – mint a régi gyakorlat – két formában történik. Az első feladat a gerundium kitarthatós emeléséből áll. Az előírás és a hagyomány szerint a bot végénél kell egy kézzel vízszintesen tartani, nyújtott karral. A helyezést a kitarthatós időtartama dönti el.

A második feladatban a gerundiummal dönt nyolcasokat kell írni a levegőbe, féltérdepülő helyzetbe ereszkedve. E gyakorlatot úgy kell végezni, hogy a felső kar a fej felett le-

gyen, s az alsó körnél a gerundium nem érheti a földet. Az elsőséget a forogott körök száma adja.

Mit bizonyít e diákhagyományon alapuló vetélkedő? Van-e még virtus, van-e küzdőszellem? Nem csak a diák és felnőtt jelentkezők száma, küzdőképessége bizonyítja, hogy van, hanem a diákság nagy létszámú lelkes részvétele, biztatása is.

A szép és sportszerű küzdelmet nyújtó gerundiumos erőpróbát az iskola igazgatósága, tantestülete s Pál Antal agrármérnök – volt honismereti szakköri tag – segítette, irányította. A hivatásos tűzoltóság tagjait nemcsak a zsűriben, hanem a versenyzők között is ott találjuk.

Ballagáskor, ünnepi alkalmakkor a kollégiumi tógás viseletnek tartozéka volt a gerundium is. A gerundium életre kelt, s példát mutat a tradíció ápolásában.

Ma már a gerundium nemcsak a tűzoltó diákok hajdani fegyverére emlékeztet, hanem az iskolai hagyományápolásnak egy életre való módja, s egyben a fizikai erő próbája is.

Dr. Sz. S.

Kazinczy-napok Kassán

1991. március 21–23 között tartották Kassán immár a XXII. Kazinczy Nyelvművelő Napokat. A rendezvény fő célként a felvidéki magyarság nyelvének ápolását és védelmét tűzte ki.

Jakab István, a Csehszlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társaságának elnöke, aki a XXII. Kazinczy-napokat megnyitotta, mindenekelőtt a nyelvvédelem fontosságát hangsúlyozta. A megnyitón többek között megjelent Taba Lajos, a Magyar Köztársaság pozsonyi konzulja, Czine Mihály professzor, a Magyarok Világszövetségének alelnöke, Szabó László a szövetség főtitkár-helyettese és Sidó Zoltán, a Csemadok Országos Választmányának elnöke.

A megnyitó után a *Miért szeretem anyanyelvemet?* címmel kiírt versenyt értékelték, ahol a felnőttek kategóriájában Szapannos Jolán (Rozsnyó), a középiskolásokéban Csank Péter (Rimaszombat), míg az alapiskolásokéban Szekeres Éva (Rimaszombat) dolgozata lett a legjobb. A nyelvjárásgyűjtő pályázatra beküldött munkák közül Gágyor Józsefnek ítelték az első díjat, a második Szaniszló Judit lett, míg a megosztott harmadik helyezést Simon Mária és Jankus Gyula kapta.

A rendezvénysorozaton Vörös Ottó a szlovákiai magyarlakta területek helységneveinek eredetéről, Mezei András pedig a hivatalos helynévadásról tartott előadást. Vadkerty Katalin történész a nyelvhasználati jogról és a nemzeti kisebbségekről beszélt. Popély Gyula történész azokat a törvényeket elemezte, amelyek a Csehszlovák Szövetségi Köztársaságban a nemzeti kisebbség nyelvhasználati jogait meghatározták. Deme László professzor a kiejtési versenyek tapasztalatairól, Jakab István pedig a pedagógusok nyelvhasználatában előforduló káros jelenségekről tartott előadást.

A rendezvénysorozaton került sor a diákok részére meghirdetett Szép magyar beszéd országos versenyének a döntőjére és a terminológiai verseny eredményhirdetésére, melyen Csala Eszter kassai egyetemi hallgató végzett az élen, az Új Szó szerkesztői – Gazdag József és Dusza István – előtt.

További jelentős eseményre is sor került a XXII. Kazinczy-napok keretében. A résztvevők és Kassa város lakosai a Mészáros utca 35-ös számú házban felavatták a Márai-emléktáblát. A város szülöttének életét és munkásságát Pomogáts Béla irodalomtörténész méltatta. Beszédet mondott még Grendel Lajos író, Jókai Anna, a Magyar Írószövetség elnöke, Gál Sándor költő, majd Süli János Kassa Óvárosának polgármestere leleplezte az emléktáblát, amelyen magyar és szlovák nyelven a következőket olvashatjuk: Ebben a házban élte gyermekkorát a jeles magyar író, Márai Sándor (1900–1989). Az emléktáblát elsőként Varga György, a Magyar Köztársaság prágai nagykövete, majd Taba Lajos konzul, míg a Csemadok nevében Sidó Zoltán koszorúzta meg. A táblaavatás a Szózat eléneklésével fejeződött be.

A XXII. Kazinczy-napok az 1990. október 25-én elfogadott nyelvtörvény elleni petíció elfogadásával – amely a többség nyelvét védi a kisebbségben élők nyelvével szemben – fejeződött be.

Jankus Gyula

¹A debreceni diáktűzoltóság történetéről bővebben lásd dr. Szűcs Ernő írását a *Honismeret* 1986. 6. számában. (Szerk)

KÖNYVESPOLC

Félbemaradt reformkor

A római katolikus Szemlében megjelent tanulmányokat tartalmazó szép könyv szerkesztői azért tartották szükségesnek közreadását, mert az 1930-as években kibontakozott társadalmi és politikai mozgalmakat nemcsak feloszlatták, hanem tudatosan agyonhallgatták vagy eltorzította a velük foglalkozó marxista irodalom. Időszerűvé pedig az teszi, hogy a mai megújuló magyar társadalom számára a büszkén vállalt hagyományok a folytatható, igazi reformkor gyökereit jelenthetik.

A könyv első része számvetés az 1825–1848-as klasszikus reformkortól kezdve a századunk húszas éveiben megindult reform próbálkozásokról. A múlt század reformerei, Széchenyi, Kölcsey mennyi belső és külső nehézséggel, akadállyal birkóztak, amíg a szabadságharc elbukásával a mozgalom összeomlott. Ugyanez a sors várt századunk reformereire, a sikeres próbálkozások, jó előjelek után a „fordulat éve” visszavetette az országot egy „történelem előtti kor”-ba. Jogasan teszi fel a kérdést tanulmányja összefoglalásában *Vida István*: „van-e egyebünk félbemaradt reformkoroknál?”

A II. rész társadalmi mozgalmainkkal foglalkozik. Először az ötven éve indult Kalotmegalomról ír *Kovács K. Zoltán*, majd a katolikus népfiskolák szervezetét, munkáját ismerteti részletesen. Az ipari munkásság problémáit felélelő EMSZÓ mozgalommal, a keresztény szakszervezetekkel *Vida István* foglalkozik. Olvashatunk a katolikus ifjúsági munkás mozgalomról (KIOE) *Hollai Ferenc* tollából, a Katolikus Dolgozó Nők és Leányok Országos Szövetségéről, a Kalotlánnyok mozgalmaról (*Stettner Andrea*), végül a Magyar Parasztszövetség történetét, jelentőségét ismerteti *Vörös Vince*, valamint a csehszlovákiai magyar katolikus reformmozgalmakról ír *Sinkó Ferenc*.

A III. rész a kereszténydemokrácia útke-resését mutatja be. *Kovács K. Zoltán* a Demokrata Néppárt részletes történetét dolgozta fel az alapítástól kezdve a Győri Kiáltványon, a Demokrata Néppárt programján, 1947-es választási sikerén át az országgyűlésben és a közéletben vívott küzdelméig.

Hézagpótló tanulmány, tárgyilagosan mutatja meg az értékeket, Prohászka, Giessen munkásságát és a hibákat is. Jól mutat rá a keresztény politika zsákutcájára. Az egyház, mint az ország legnagyobb földbirtokosa szembe fordult a kialakult társadalmi rendet megingató, alapvető politikai reformokat sürgető törekvésekkel, s ez összeütöközésekhez vezetett egyes főpapok és a gyökeres változást hirdető reformerek között. Ennek ellenére, ha lassan is, a reform szellemi gyökerei erősödtek. Mai átalakuló életünk számára is példamutatók az akkori alapelvek: körültekintő okosság a külpolitikában, szabadság és egyenlőség a demokráciában, az új gazdasági rend körvonalai, erős önkormányzat és a kulturális demokrácia legsürgősebb feladatai. A gondolatok közül csak néhányat emelek ki: „Egy nép olcsón és jól csak erkölcsösen élhet”. „Mindenkitől képessége és mindenkinek teljesítménye szerint az igazságosság érvényesüljön”. „A művelődéspolitikát legyen független a napi politikától”. A parlamenti napló alapján a szerző pontos képet rajzol a Demokrata Néppárt parlamenti munkájáról, konstruktív ellenzéki harcairól, s az országgyűlésen kívüli tevékenységéről. Hasonlóképpen tárgyilagosan írja le a pártban lévő feszültségeket, ellentéteket, és a Néppárt feloszlásának körülményeit. Méltón csatlakozik a kitűnő tanulmányhoz *Barankovics István* naplótöredéke: Sorsdöntő beszélgetés Rákosival. Megrázó példája a kommunista diktatúra által a másként gondolkodókkal szemben alkalmazott agyafúrt, embertelen módszereknek.

A könyv IV. része a Kisgazdapárt történelmi jelentőségével foglalkozik az alapításától a második világháború végéig. *Varga József* hiteles történeti tanulmányában foglalkozik Eckhardt Tibor bel- és külpolitikájával, a közéleti jobbratolódásának okaival, Bajcsy-Zsilinszky Endre alakjával, a Parasztszövetség és a polgári tagozat megalakulásával, a párt szerepével az ellenállási mozgalomban, majd 1945 után az újrakezdéssel, a koalíciós politikával, a párt harcával a kommunista befolyás ellen, az összeesküvés vádjával, a szalámi-taktikával, a soraikba és a Parasztpártba becsapószett kommu-

nisták bomlasztó tevékenységével, s végül a Kiszgazdapárt felszámolásával.

Az V. rész történelmi értékű elemzést ad az 1956-os magyar forradalomról. *Békes Gellért* a korszakváltó átalakulás összefüggésében értelmezi az eseményeket, s úgy véli, hogy mozzogató eszméiben a reform-mozgalmak újabb felbukkanását mutatja. *Kovács K. Zoltán* a tőle megszokott precízítással a forradalom követeléseit és a magyar reformtörekvések összhangjáról ír. A rádióból, a korabeli sajtóból vett idézetekkel illusztrálja az eseményeket. Kiemeli a nyugat és kelet felől egyformán veszélyeztetett függetlenség óhaját, az agrárkérdést a forradalomban, az új munkásöntudat jelentkezését, a kereszténydemokrata erők szerepét, s a jövő Magyarországra látomását Bibó István politikai nézetein keresztül. Az 56-os forradalom és szabadságharc drámai eseményeinek ereje az ország határain belül és kívül továbbható, történelmet formáló tényező maradt.

A VI. rész „A haza és a szegény nép szolgálatában” a keresztény reformmozgalom egyéniségeinek életútját, munkásságát mutatja be. A VII. rész pedig, Rezsőházy Rudolf tollából, Európa sorsproblémáit tárja elének.

A kötet hiteles dokumentumokon alapuló, tudományos igényességű, színvonalas tanulmányok gyűjteménye. A reformtörekvéseket tárgyilagos őszinteséggel mutatja be, az eszmények, célok, eredmények mellett a feszültségeket, belső nehézségeket is őszintén feltárja. Hiányosságául csupán egyoldalú katolikusságát említhetjük. Hiányoznak belőle a protestáns testvérmozgalmak, és az egyházaktól függetlenül kibontakozó demokratikus társadalmi és szellemi reformkísérletek részletes bemutatása. A szerkesztők előszavukban számos kísérletük, bátorításuk eredménytelenségére hivatkoznak, a szükséges alapinformációk, hiteles forrásmunkák, dokumentumok hozzáférhetlenségére. Ez az átélt politikai időszakban elfogadható érvelés, viszont mai helyzetünkben felveti a tanulmánykötet kibővített folytatásának szükségességét az „egész látóhatár” teljessége érdekében.

Akit közelebről érdekel a kibontakozó új magyar élet, az vegye kezébe ezt a könyvet és tanulmányozza. Értékes fogódzókat talál benne. A könyv Budapesten a Szt. István Társulatnál szerezhető be. (Róma, 1990. 422 old.)

Dr. Timaffy László

BARNA GÁBOR:

Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon

Ritka jelenség irodalmunkban ez a könyv, amely most hagyta el a sajtót. A megnyerő kiállítású kötet nem búcsújáró ének- és imakönyv. Ilyen az utóbbi évekből magyarul Harmath Károly: *Búcsúsok imakönyve* címmel Újvidéken jelent meg 1988-ban, s tartalmazza a búcsújáráshoz javasolt imákat, énekeket, az indulástól a kegytemplomba érkezésig, majd a hazaérkezésig minden eseményhez.

Jelen kötet, Barna Gábor művés munkája, a hazai kegyhelyek rövid történeti, művelődéstörténeti tára, mely helyismeretet, gyakorlati tanácsokat ad a zarándokutakhoz. A bemutatott jó félszáz búcsújáró hely nem teljességigényű, nem nyújt hiánytalan felsorolást. Inkább a leglátogatottabb és a megújulóban lévő kegyhelyeket tartalmazza. Nagy többségük a Dunántúlon és Észak-Magyarországon van. A búcsújáró helyek s a búcsújárás tükrözi, megjeleníti a magyar katolikus egyház és vallásgyakorlás múltját és jelenét.

Különös tisztelet és hagyományos szeretet övezi a Magyarok Nagyasszonyát, a Boldogságos Szűz Máriát, akit népünk Szent István óta nagy becsben tart. Kultusza olyan csodálatos kegyelmekkel áldotta meg Mária országát, amilyenekkel talán a világ egyik nemzete sem dicsekedhet. Nemcsak védőasszonya volt ennek a sokat szenvedett országnak, nemcsak Szent István koronáját tartotta meg mindig szent fényben, hanem egyszerű gyermekeit is vigasztalásokkal áldotta századok óta.

A búcsújárók természetesen a kegyhelyek, templomok, s bennük a kegyképek és szobrok történetét igyekeznek megismerni, de egy-egy búcsújáró hely további – vallásos épülésre is alkalmas – látnivalóit, a helység más templomait, kápolnáit, kálváriákat, szentek köztéri szobrait, az út menti kereszteteket, de a természeti szépségeket is megkezesik. A könyv ezekhez is eligazítást nyújt.

A búcsújáró helyeket a következő adatok szerinti ismerteti a könyv: fekvése, közigazgatási hovatartozása; története; búcsús ünnepek; látnivalók; utazás, szállás, ellátás.

A könyvből megtudható, hogy mi a búcsú? A katolikus egyház a búcsúról szóló tanítást a bűnbánati fegyelemmel, a bűnbánat tartással összefüggésben hirdeti. Vagyis a bűnök megbocsátása a taljesített elégtétel után jár. Az egyház a történelme során

számos templomot felruházott a búcsúnyerés kiváltságával. A kötetben szereplő helységek többsége ezzel a kiváltsággal rendelkezik. (A búcsúnyeréssel kapcsolatos tudnivalókat, a hivatalos egyházi tanítást a Szent István Társulat legutóbbi kiadványai tartalmazzák. A búcsúk imakönyve. 1985. Büntetéseink elengedése. A búcsúkról. 1989.)

Megismerkedhetünk a magyarországi búcsújárás vázlatos történetével is, mely szerint a magyarság már Géza fejedelem, Szent István és kiemelkedő utódaik egyházalapító, majd -fejlesztő munkássága nyomán a keresztény európai népek sorába lépve, hazai búcsújáró helyek híján először a már kialakult európai búcsújárásokba kapcsolódott. E zarándoklatok célja az ezredforduló tájkán még főként a szentföldi Jeruzsálem és Jézus földi életének ottani színhelyei voltak. A másik zarándoklati hely Róma volt. Szent Péter és Pál apostolok sírja, az egyház központja.

Három európai kegyhely – más és más történeti korokban, eltérő indíttatásból – szinte magyar nemzeti búcsújáró helylé vált: Aachen, Mariazell és Czestochova. Későbbi időkben az Árpád-házból származó szentjeink a keresztény Európához való kötődésünk újabb zálogai lettek.

Mint említettük, a középkortól kialakult Szűz Mária búcsújáró tisztelete (Regnum Marianum), melynek hű tükrői napjainkig is leglátogatottabb búcsújáró helyeink. A hazai szerzetesrendek mostani újjáéledése jó hatással lesz a búcsújárásra is.

A kötet szépirodalmi értékét növeli, hogy a búcsújáró kegyhelyekhez fűződően Sik Sándor, Berda József, Krúdy Gyula, Ady Endre, Móra Ferenc, Bittei Lajos, Takáts Gyula, Juhász Gyula, Békés Gellért és Németh László írásait is felidézi.

A közölt búcsús naptár feltűnő az ismertett kegyhelyek főbb búcsúinak állandó és változó ünnepnapjait. A térképek, rajzok Bíró László, a pazar, színes művészfotók Lantos Miklós munkáját dicsérik. A közölt irodalmi válogatás e témakör kutatóinak ad jó útbaigazítást.

A szép kiállítású könyv értékhordozó és értékadó. Az erkölcsös élet melletti elkötelezettsége olyan erénye, melyre nagy szükség van manapság. A könyv megjelenése a magyar lelkiéleti irodalom eseménye. (Medicina, Bp. 1990.)

Dr. Domonkos János

TÖRÖK JÓZSEF:

Szerzetes- és lovagrendek Magyarországon

Napjainkban gyakran kérdezzük, hogy kik a szerzetesek, miért vállalták a közösségi életformát, hol és meddig működtek, az egyházi élet szolgálatán túl hozzájárultak-e az országnak, a nemzet felvirágoztatásához? Miért van többféle szerzetesrend? Melyek közös vonásaik, s mely szerint különböznek egymástól? Kik alapították a szerzetesrendeket, mikor telepedtek meg nálunk? Hol, meddig működtek? Milyen művelődéstörténeti érdemeik vannak, hogyan segítették népünk erkölcsi megerősödését?

Sok kérdésre választ kaphatunk a kötetből. A teljességre nem tart igényt és a szakemberek által vitatott kérdések eldöntésére sem vállalkozik.

A könyv írója, a Katolikus Hittudományi Akadémia közép- és újkori egyháztörténet tanszékvezető professzora már két évtizeddel ezelőtt megkezdte az egyetlen magyar alapítású szerzetesrend, a pálosok liturgikus (szertartástani, a katolikus egyházi szertartásokkal kapcsolatos) forrásai vizsgálatát. Művében átfogó képet ad a szerzetesség magyarországi kezdeteiről a szerzetesrendek 1950 nyarán történt könyörtelen felszámolásáig.

A történelmi adatokkal párhuzamosan a szerzetes- és lovagrendek mindennapjai tárulkoznak a tudományos alaposággal, mégis olvasmányosan megírt műben.

A szerzetesrendek áttekintése során külön képet kapunk Krisztus katonáiról, a lovagrendekről is.

Amikor a magyarság a kereszténységgel – ezen belül a szerzetességgel – találkozott, akkor már az majd évezredes múlttal rendelkezett. Ezért a szerzetesség honi története tárgyalása előtt a könyv áttekinti a kereszténység kezdő évezredét, ismertette a szerzetesség intézménye megszületését, neves személyiségeinek tevékenységét.

Kik a szerzetesek? Azok a megszentelt férfiak és nők, akik előírt szabályok szerint – az engedelmesség, a tisztaság és a szegénység – hármass evangéliumi tanácsra tett fogadalom szerint rendezik be közösségi életüket: vállalva a tanítást, a betegápolást és számtalan fontos tevékenységet. Isten iránti szeretetüket alapjában imában „imává vált” életükben fejezik ki, hogy embertársaikban magát Krisztust szolgálják. Tulajdonképpen

minden szerzetes család a nyugati szerzetesség atyja, Szent Benedek „Ora et Labora” (Imádkozzál és dolgozzál) jelmondatát – különféle változatban – keresi és váltja életté.

Ki tudja, hogy hányféle szerzetesrend van a világon? Nos, az évente kiadásra kerülő Pápai Évkönyv rendszeresen közli a pontos adatokat a szerzetesrendekre és a szerzetes kongregációkra vonatkozóan. Eszerint megközelítően nyolcszáz férfiszerzet és jó másfél ezer női szerzet él és működik világszerte.

Az érdeklődők az egyház hivatalos tanítását elsősorban a következő pápai megnyilatkozásokban tanulmányozhatják: *Perfectae Caritatis* zsinati határozat, VI. Pál *Evangelica Testificatio* kezdetű apostoli levele, valamint II. János Pál pápa *Redemptionis Donum* kezdetű apostoli buzdítása.

Könyvünk rövid áttekintést nyújt Krisztus katonái: a lovagrendekről is. A középkor jellegzetes intézményei, a lovagrendek, szintpróba elé állítják a szerzetesség hiteles múltját megismerni szándékozó olvasót. Az evangéliumi tanítás ugyanis elítéli az erőszakot. A lovagrendek esetében pedig úgy tűnik, mintha az egyház szentesítené az erőszakot. A lovagrendek születése, virágzása s hanyatlása megismerésével világosan látható, hogy a lovagrendek tagjai nem szerzetesek – kiknek engedélyük volt a hadakozásra és a vérontásra, hanem olyan világi lovagok, akik sajátos állapotuk tudatában voltak, és ennek ellenére a hadakozáson kívüli életvitelüket a szerzetesi szabályzatok alapján igyekeztek rendezni.

Epilógus: Magyarországon a hatalom birtokosai 1950-ben a szerzetesrendeket – négy kivétellel – erőszakkal illegálisba kényszerítették. Tény, hogy 1950-ben még 62 férfi és női rend létezett hazánkban, a 11 538 szerzetes 636 rendházban lakott. Szerzetesek és szerzetesnők ezrei kerültek ártatlanul börtönökbe, internálótáborokba s váltak közösségeiktől elszakított földönfutókká.

A legtöbb szerzetesi közösség az elmúlt négy évtizedben nem tudta betölteni az alapítók szándéka szerinti feladatát. Voltak azonban olyan rendek is, melyek az üldöztetés során is megtalálták életben maradásuk módját.

„Ameddig vannak szegények, betegek, kicsinyek, addig mindig lesznek szerzetesek a katolikus egyházban és a szerzetesek történetét Magyarországon is éppen úgy, mint másutt a világon befejezni nem, csak félbeszakítani lehet.” – hangsúlyozza zárszavában a szerző. Erre a mai életünkben újjászerveződő rendek a bizonyítékok.

Az időrendi, történeti sorrendben íródott könyv tényszerű, de olvasásra készítő is. Külön fejezetben sorolja a kötetben található szerzetesrendek mutatóját és hivatalos elnevezését. A szerző utal a felhasznált irodalomra, s néhány kiemelkedően szép színes fotó ad szemléltető illusztrációt.

Elsősorban az ifjúságnak – a korszerű, keresztény életértékek kialakításához is – ajánljuk e kitűnő könyvet, akik az ismert okokból nagyon keveset tudhattak meg ezekről a témákról. (Panoráma, Bp. 1990.)

Dr. Domonkos János

Könyvek Kárpátaljáról

A közelmúltban több kellemes hírrel örvendeztetett meg Kárpátalja. Úgy tűnik, a határainkon túli, kisebbségben élő magyarság életében a politikai viharok után egyedül Kárpátalján kezdődtek reménykeltő változások. Kulturális szövetség, irodalmi folyóirat alakult, szobrokat, emlékműveket, emléktáblákat avattak, jelentős lépések történtek az anyanyelv-használatban, az iskolai oktatásban. Az itteni magyarok életét kevésbé keserítik meg türelmetlen nacionalista indulatok.

A számos tudósítás, cikk nyomán kezdjük fölfedezni ezt a tőlünk sokáig hermetikusan elzárt történelmi tájegységet. Eddig azonban jobbára csak a kulturális, egyházi, politikai törekvésekről, az elért eredményekről hallottunk, de nem ismerjük magát a tájat, a városokat, falvakat, a műemlékeket, s kevésbé ismerjük az itt élő embereket. Mindebben segítségünkre lehet néhány 1990-ben napvilágot látott könyv.

Sorrendben az első egy vékonyabb kiadvány, ami Kárpátalja jellegzetes építészeti emlékeivel, a fatemplomokkal foglalkozik.¹ Szerzője *Kovács József*, aki korábbi hasonló jellegű munkája (*Fatemplomok Máramarosban*) után most a kárpátaljai rutének egyházi faépítészeti emlékeit járja végig. Építészeti és területi szempontok alapján hét jellegzetes fatemplomtípust különít el. A rövid történelmi és építészeti bevezető után részletesen mutatja be a térség 26 fatemplomát. A szöveget alaprajzi ábrák és zömmel fekete-fehér képek egészítik ki. A könyv végén rövid kitekintést kapunk, összehasonlítást a tágabb környezet hasonló építményeivel. Hiszen Kárpátalja építészete nem elszigetelten

¹*Kovács József: Fatemplomok Kárpátalján Építésügyi Tájékoztatói Központ Bp., 1990. 140. old.*

alakult ki, sok a kölcsönhatás Nyugat-Ukrajna, Kelet-Szlovákia, Észak-Erdély és a magyarországi Felső-Tiszavidék fatemplomaival.

Sajnáljuk, hogy a szerző mindenhol a hivatalos ukrán helyneveket részesítette előnyben a magyarral szemben. Ez a megoldás azért sem érthető, mivel már a helyi magyarság is kivívta magának azt a jogát, hogy anyanyelvén nevezhesse meg Kárpátalja városait, falvait. A kiadvány némely mondatával a rutén (ruszin) lakosság is elégedetlen lenne, őket ugyanis a hivatalos politikai álláspontot tükröző ukrán névvel illeti. A vallási viszonyokról mindössze egyetlen mondat tájékoztat, helytelenül. A lakosság zöme ugyanis görög katolikus, nem pedig pravoszláv. Mivel a könyv egyházi építményekkel foglalkozik, erről sokkal bővebben és pontosabban kellett volna szólni. Összegzőképpen elmondható, hogy a szerző korábbi hasonló jellegű műve, mind tartalmában, mind kiállításában jobban sikerült, mindamellett haszonnal forgathatja mindenki, aki a térség műemlékei iránt érdeklődik.

A Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület jelentette meg Deschmann Alajos kitűnő könyvét Kárpátalja műemlékeiről. A kötet 67 város és falu mintegy száz műemlékével foglalkozik, s első alkalommal nyújt átfogó ismertetést Kárpátalja építészeti emlékeiről.²

A harmadik könyv egy gyönyörű képes album Kárpátaljáról. Szacsavay Imre, Szacsavay Péter és Legeza László fényképezőgéppel járta be e szépséges tájat, hogy bemutassa kincseit, értékeit.³ Az Élő szép hagyomány című sorozat első három kötete Erdéllyel ismertetett meg. A nemes vállalkozást folytatva most Kárpátaljára látogathatunk el. A kötet lapjairól a legszebb műemlékek, a természeti szépségek, a hegyi táj, zöld legerdők és gyorsfolyású patakok képei mellett az itt élő nemzetiségek életképei is felvillannak.

E vadregényes táj történelmi emlékekben is gazdag. Ismert, hogy a honfoglaló magyarok egyik útvonala a Vereckei-hágón át vezetett, a vidék benépesülése azonban a későbbi századokra tehető. Ung, Bereg, Ugocea és Máramaros vármegyék a XI. század

végétől fokozatosan alakultak ki. A ruszinok a XIII. századtól kezdve települtek be Galíciából a hegyvidéki részekre, míg a magyarság visszahúzódott a folyó völgyekbe.

A reformáció korában a magyar és a német lakossága kálvinistává lett. Bocskai és Bethlen Gábor korában a vidék Erdélyhez tartozott. Az 1640-es években zajlott az addig ortodox ruszinok csatlakozása a katolikus egyházhoz. A terület jórészt a Rákócziak birtoka volt, II. Rákóczi Ferenc innen indult az ország belseje felé. A helyi lakosságot, ruszinokat, magyarokat Rákóczi népének is nevezik, ők voltak a fejedelem leghűségesebb követői. Utódaik 1848–1849-ben a szabadságharc mellé álltak.

Kárpátalján a nemzetiségek ma is békésen élnek egymás mellett. A lakosság 1910 óta megduplázódott, 600 ezerről 1,2 millióra nőtt. De miközben a rutén és a bevándorolt orosz, ukrán lakosság száma közel háromszorosára növekedett, a magyarság létszáma alig változott. A könyv megismerteti a rutén nép betelepülésének történetét, nyelvjárásait, szokásaikkal. Olvashatunk a munkácsi görög katolikus egyházmegye történetéről, megszületéséről és 1947-es kálváriájáról. A sztálini önkény megszüntette a görög katolikus egyházat, templomait a pravoszlávoknak adta. A püspök merénylet áldozata lett, a papságot erőszakkal kényszerítették a csatlakozásra. Aki nem írta alá a nyilatkozatot, lágerbe került. Az egyház több mint negyven évig illegálisban kényszerült. Az utóbbi évek változásai nyomán most ismét működhetnek a görög katolikusok, az újjáéledés azonban nehéz, küzdelmes, a templomok visszaszerzése nem megy bonyodalmak nélkül. A szerzők éppen 1990 húsvétján járnak egy újra visszakapott görög katolikus templomban, Szeklencén. A falu népe föllevenítette régi húsvéti szokásait.

Kárpátalja történetében meghatározó szerepet játszott a Galíciából betelepült zsidóság. A két világháború közt a lakosság 14%-át alkották. Mára azonban szinte teljesen eltűntek, csak az utak mentén lévő elhagyott temetőik őrzik emléküket.

A szerzők az Erdős–Kárpátok bővizű patakjait követve járták be Kárpátalját. E hegyi patakok lejjebb folyókká egyesülve a Tiszát táplálják. Az Ung, Latorca, Talabor, Nagyág, Borzsa völgyében leereszkedve a már zömmel magyarlakta Tisza völgyét követjük. A mintegy 200 ezer fős magyarság nagyjából összefüggően, az országhatár közelében, a sík vidéken él, s 85 faluban és egy városban, Beregszászban alkot abszolút többséget. De jelentős számban él Ungvá-

²Deschmann Alajos: Kárpátalja műemlékei Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület Bp., 1990. 230. old. A könyvről az 1991. 1. számban jelent meg részletes ismertetés.

³Szacsavay Imre–Szacsavay Péter–Legeza László: Kárpátalja Officina Nova Bp., 1990. 152. old.

ron, Munkács, Nagyszőlősen, Huszton és Técsön is. A magyarok kétharmada református, egyharmada katolikus. Ők is megszenveték az elnyomás éveit. 1944 őszén a munkaképes férfilakosság zömét, több mint 40 ezer embert hurcoltak el „málenkij robotra”. Az elhurcoltak emlékére az utóbbi időben egyre több helységben állítanak emléktáblát, kopjafát.

Kárpátalján őrzik a hagyományokat. Ungváron szabadtéri néprajzi múzeum található, ahol a terület faépítészetének jellegzetes emlékeit mutatják be. Tiszapéterfalván egyedülálló magyar skanzen létesült, ahol a tájegység magyar építészeti emlékei, berendezései láthatók. A vidék nevezetessége a beregi szöttes.

A könyv mindenkit segíthet, hogy megismerje élő, szép hagyományainkat, műemlékeinket, s ápolja a népek, vallások közti békés kapcsolatokat.

Udvarhelyi Nándor

MADAR ILONA:

Fejezetek Zoboralja társadalomrajzához

Zoboralja a magyar nyelvterület északi határán van, Nyitra közelében. Nevét a középben kiemelkedő Zobor hegytől nyerte. A Zoboralja magyarok lakta falvai: Alsócsitár, Alsóbodok, Bábinal, Béd, Gerencsér, Geszte, Gimes, Kolony, Lédec, Menyhe, Nyitraegerszeg, Pográny, Vicsápatáti, Zsére. Az átlag magyar embernek csupán néhány falu neve lehet ismerős, egy-egy Kodály Zoltán által gyűjtött, országosan elterjedt népdal idézi. „Gerencséri utca végig piros rózsá...”, vagy a híres, gyönyörű, Kodály Székelyfonójában is felelendülő „A csitári hegyek alatt...”

Madar Ilona arra vállalkozott, hogy e magyarság egészétől régen elszigetelődött, napjainkra pedig teljesen elszakadt magyar sziget fél évszázada letűnt társadalmának életét felvázolja. Faluról falura járva, főként szóbeli közlésekre támaszkodva, de tudományos és irodalmi forrásokat is felhasználva rekonstruálta a zoboralji magyarság 90–50 év előtti mikrovilágát.

Feltárta és bemutatja a falvak gazdasági adottságait, a lakosság lélekszámát, vagyoni helyzetét, társadalmi rétegződését. Ezek alapján megállapította: „A határ szűk volta mindössze három alapvető társadalmi réteg kialakulását tette lehetővé: (1) az idegen munkaerőt is foglalkoztató *gazdák*; (2) a

saját földjüket részessel pótoló, igaerővel rendelkező *csujások*; és (3) a *földtelenek, földhözragadtak, nincstelenek, egyszerűek*.”

A társadalmi rétegződés bemutatása során a tájegység szinte minden jellegzetes figuráját megismerhetjük, a nagygazdától az utolsó szolgagyerekekig. A szerző színes, érzéketlen, olykor irodalmi mélységű leírásaival szinte mozgásba hozza az egykori társadalmat. Láttatja a zoboralji embereket családi életükben, rokoni kapcsolataikban, a falu társadalmában betöltött szerepükben.

Megismerhetjük hétköznapi életüket, megtudhatjuk, hogyan ünnepelnek az év kalendáris ünnepein, az emberi élet fordulóján születéstől a halálig. „Mikor a gyermek világra jön, legelőször szemügyre veszi a bába, kezét, lábát összeméri, hogy egyformák-e, megnézi, megvan-e mindene, nincs-e fölös csontja, amiből baja származhat. Utána megfürösztí, felöltözteti és megmutatja a jelenlevőknek, először az anyjának. Este az apának első útja a boldogasszony ágyához vezet. Megcsókolja feleségét, elment ereje helyett ezerannyit kíván, és kezébe veszi a kisgyermekét.” – olvashatjuk a Születés című fejezetben.

A könyv Befejezés című fejezetében Madar Ilona felveti: „További gyűjtésekre, leírásokra van szükség, hogy a mikrotáj társadalmát, társadalmi viszonyainak alakulását, nagytáji kapcsolatát sokunk számára megnyugtatóan fel tudjuk mérni és a valóságnak hűen rögzítsük.”

A tanulmánykötet a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Folklor és etnográfia című sorozat 51. köteteként jelent meg 1989-ben.

Kóka Rozália

ZSÍROS KATALIN:

Szentés földrajzi nevei¹

A Tisza-parti kisváros földrajzi neveit a megyei helynévgyűjtés részeként gyűjtötte és dolgozta fel Zsíros Katalin. Pontosabban, a szentesi születésű egyetemisták és helyben tanuló középiskolások a Nyíri Antal szegedi nyelvtörténeti „iskoláján” nevelkedett tanár vezetésével vettek részt az adatok gyűjtésében. A kötet egy igényesen oktató-nevelő és kutató középiskolai tanár munkájának eredménye.

¹Szentés, 1990. Különnyomat. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XVI. (Szerk. Blazovich László) 121 old.

A bevezető fejezetek – a gyűjtés szempontjai, források, anyagrendezés, hangjelölési módok tisztázása – után a város és a határrészek múltját a jobbágyfelszabadítás, majd a vízszabályozás után kialakult és 1945–1950-ig, illetve 1960-ig tartó birtokállapotokban rögzíti. Utal a honfoglalás előtti és utáni régészeti korokra, a XVIII. századtól helytörténeti és levéltári forrásokat idézi. Állapotot rögzít és változásvizsgálatot végez.

A nevek gyűjtése 1970–1985 között folyt. Egy-egy határ rész jellemzését az írott forrásokkal egyenértékű szóbeli leírásban is olvashatjuk: „a Nagyhegy a Vekerlaposrú nízve nagy domb”, vagy „A Berék egész környéke nádas, gyíkinymű terület vót a mentésítés előtt. Csak a kimagasló részt nevezik Beréknek”. A népnyelvi leírás egyszerűségét és pontosságát szemlélteti vele.

A határ részek elnevezéseiben – a felszínformák nevein kívül – középkori települések nevei maradtak fenn. Ezek: Bökény, Teés, Várhát, Bőd, Szentilona, Karácsonytelke, Dánháza, Hékéd, Sáp, Szentlászló, Dónátornya, Szentmihályfalva, Veresegyháza, Ecser, Pankota, Fábiánsebestyén és Királyság. A hajdani települések térképre vetítve szerepelnek:

A földrajzi nevek használatának változását árnyaltan jelzi. A nevek eltűnésének fokozatait követi. Például a történeti városrészek: Alsópárt, Felsőpárt, Kisér és Sitér elhomályosulóban vannak. A kihalt meghatározásnál különbséget tesz, például hivatalosan már nem szerepel a Karácsonytelke név, de a népnyelvben még ismert ez a feltehetően középkori településnév.

A természetes névadás példái közül néhányat idézek. A Lepényváró dűlőben a Nyomás szélben legeltető pásztorkok várták az ebédrel, gyakran lepénnyel érkező feleségeiket. A Kutyanak az ott kialakított öntözőcsatorna formájáról, a Kőkenyzug a Körös kanyarulatában uralkodó növényről kapta a nevét. A természetes és a mesterséges névadás esetenként ütközik egymással. Ilyen az 1910-es térképen szereplő Jámborhalom, amelyet az ott élők sohasem neveztek így, de beszéltek Rác-Tókehalomról, Tókei halomról, majd a földterület utolsó tulajdonosáról Kanász-halomnak hívták. A névadás két különböző módja, illetve annak ütközése a feldolgozásban kellő hangsúllyal szerepel.

Az írott és szóbeli adatok szembesítésével egyeztetni a mesterséges és a természetes névadás adatait és egyúttal rögzíti a szóbeliségben élő elnevezéseket. Gondoljunk például az említett Karácsonytelke településnévre!

A határ részeket bemutató fejezetek végén a tanyák század eleji és az 1970-es évekre megfogyatkozott számát is megadja. A birtoknagyság és a birtokosok számának jelölésével a paraszti társadalom rétegződésének határ részekénti eloszlását jelöli a szerző. Ezzel gazdaságtörténeti és társadalom-néprajzi feldolgozáshoz szolgáltat adatot.

A szöveges részek stílusának jellemzője – a Szabó T. Attila meghatározta kívánalomnak megfelelően – a takarékos, célra töre fogalmazás és olvasmányosság. (Zsíros Katalin a kolozsvári nyelvésznek a földrajzi név gyűjtéséhez és feldolgozásához adott, a jelzettek nél tényszerűbb szempontjait is felhasználta, figyelembe vette.)

A földrajzi nevek című fejezetben a belterületi és a külterületi névanyag külön szerepel. A belterület neveit a kötet úgy közli, hogy a szócikkeket egyeztetni a belterület térképével és a névmutatóval. Tehát a város teljes névanyagát térképre is vetítve közli, de az 1980-as kiadású Barta László és Páhi Ferenc: Szentes utcanévei kötetben szereplő névmagyarzatokat elhagyja.

A szócikkek számozása, leírása, a jelek feloldása egységes, következetes, ami nem mondható el minden azonos témájú kiadványról. A belterületi névanyag szócikkeinek leírásából kiemelve a leglényegesebbet, a sorszámok után a kiejtés szerinti legrégebbi név szerepel, és a nevek után szögletes zárójelben az 1967-es térkép szerinti hivatalos név követi.

A külterületi névanyag nyolc fejezetre oszlik. „Az egyes fejezetek a számozatlan határ részek toldalékos alakjaival kezdődnek. A sorszám utáni szöveg négy elemből állhat: népi név, a kataszteri térképen szereplő név (K.), a Pesthy Frigyes Helységnév-tárában található név (P.), és végül az 1840-es térkép névanyag. A sorszám itt is a név topográfiai helyét is jelöli.”

A külterület neveinek többsége tanyané. A tanyanevek tulajdonosok nevében a táj és a család történetét, foglalkozását hordozza, így a Sánci Rác-tanya a törökkori védekezés-módra, vár-, sáncépítésre utal; Débrécenyi kovács tanyája elnevezés a tulajdonos foglalkozását jelzi. A lexikonban „nemzeti festészetünk sajátos alakja”-ként szereplő, kassai születésű és Párizst is járt Koszta József (1861–1949) tanyáját máig is Koszta-tanya-ként ismerik a környékbeliek.

Csak üdvözölni lehet, hogy egy-egy határ rész helymegjelölés nélküli, helyileg már azonosíthatatlan tanyák nevei is szerepelnek a vonatkozó fejezet végén. További kutatás, esetleg levéltári anyag, dokumentumok alapján történő egyeztetéshez adatként szolgálhat.

A feldolgozás részét jelentő, léptékekkel ellátott, technikailag jól sikerült 33 térkép az 1784-es katonai térkép és a Szentés város egész határának térképe 1840 alapján készült. A térképeket Kratochwill Mátvás szerkesztette. A kötet áttekinthetőségét a térképek elhelyezése is segíti. A határrészek szöveges leírása és a térképek egymás mellé, egymás közelébe tördeléséért Gál Endre műszaki szerkesztőt és a szegedi nyomdát illeti dicséret. A 33., az utolsó térkép mellékleteként szerepel, amely a külterület és a belterület helyneveit A földrajzi nevek című fejezettel számok kötik össze.

A névmutatóban visszakereshető minden szentesi földrajzi név, melynek számai visszautalnak A földrajzi nevek című és az azt megelőző Határrészek és múltjuk című fejezetekre. Így könnyen áttekinthető, használható a kötet. Bár a névmutató és a részletes térképek a korszerű névtárak elengedhetetlen kellekei, de még az utóbbi évtizedben készült kiadványok jelentős része sem rendelkezik ezekkel.

Visszatérve a határrészek neveire, ezeken belül is a dülők, épületek és a tanyanevek, ezek jelentős része a tulajdonos nevét, esetenként azok ragadványnevét is jelenti. Például Bikás Székéj-düllő, Kotlafejű Vecseri tanya, Birkaszemű Pataki Istálló.

A török idők után és a XX. századi (1945 utáni) népmozgás között kialakult állandó népesség vezetőnevei, melyek a családok származási helyének jelölésével és a kettős nevekké létrejött a környező települések lakóitól megkülönböztető családnevek rendje. Ilyenek a Debreceni, Erdőháti, Félgyházi Török, Dósai Molnár és Rűz Molnár nevek. (Érdemes lenne a földrajzi névizsgálat folytatásaként ezeket földolgozni. Számolva azzal is, hogy a városi iparosok számottevő birtok híján a földrajzi nevek közé nem is kerültek ilyen nevek, mint Kerekes, Inokai Tóth. De ugyanígy további és önálló feldolgozást érdemelhetnek az egy-egy földrajzi névhez kötött és idézett eredetvagy hiedelemmondák is.)

Zsíros Katalin munkája szintetizálja a településről szóló írott forrásokat: régészeti, nyelvészeti, helytörténeti munkákat, felhasználja a fellelhető helyi térképeket és egyezteteti a szóbeli emlékezettel. Összegzése kiindulópontja lehet további kutatásoknak, így gazdaságtörténeti, nyelvjárási és néprajzi vizsgálatoknak. Ugyanakkor a helyi iskolai munkában helytörténeti ismeretek pontosítására, a népnyelv stílár tisztaságának bemutatására használható.

A feldolgozás a földrajzi név kiadványok sorát egy nem amatőr munkával gazdagítja, és egyúttal pontosítja Szentés város szülőit és lakói önismeretét.

Dr. Szűcs Judit

GYALAY MIHÁLY:

Magyar igazgatástörténeti helységnevelixikon

Nagy várakozással vettem kézbe ezt a csaknem ezeroldalas kötetet. A szerző a Pest Megyei Levéltár munkatársa, akinek ez a könyv életműve. 1967-ben a Pest Megyei Tanács megvonta kutatónapjait, de munkáját tovább folytatta, mert a téma szívügye volt és mert hazai és külföldi tudósok magas szintű tudományos, erkölcsi és anyagi támogatást nyújtottak a félmillió adatbankra támaszkodó lexikon elkészítéséhez.

A lexikon az 1910-es népszámlálás által feldolgozott 12 542 helység közigazgatási és törvénykezési hovatartozásának változásait mutatja be 1723-tól, a Pragmatica Sanctio évétől 1983-ig, de némely témákat 1989-ig feldolgoz. A szerző figyelembe vette az időszak területi, közigazgatási változásait, és a Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Délvidék és Burgenland vonatkozásában felhasználta a szomszédos államok helységnevelixikon tartalmú hivatalos kiadványait. A részletes irodalomjegyzék a kötet egyik nagy érdeme.

A lexikon betűrendben tartalmazza a 12 542 helység, továbbá valamennyi külterületi egység (puszta, tanya, vár, major, malom stb.) összesen mintegy 170 000 adatát. Az adatok az első, az 1910-ben hivatalosan regisztrált formáknak valamennyi, 1723-tól máig ismert magyar és idegen nyelvű megfelelőjét, variációját tartalmazzák eredeti helyesírással. A főcím az 1910-es forma, ezután állnak a névvariációk, az odatarozó lakott helyek felsorolása, a közigazgatási hovatartozás megjelölése, a lélekszám, a lakosság nemzetiségi megoszlása, a települést esetleg érintő vasút vonalszáma. A betűrendes rész utalórendszere a 12 542 helység alapelnevezéséhez vezet, így kikereshetjük a különböző névváltozatokat. A kötetet számos kódtábla egészíti ki, ezekből állapítható meg egy-egy település közigazgatási helyzete. A bevezető tanulmány áttekintést nyújt a jelzett időhatárok közötti közigazgatás-történetéről. Mutatók, térképek, táblázatok teszik teljessé a kézikönyvet.

A fentiek alapján az olvasó joggal úgy vélheti, ez az a mű, amire a magyar tudomá-

nyos kutatók ötven éve várnak. Sajnos a gondatlanság és a rossz nyomdai feldolgozás miatt a kötet helyenként használhatatlan. A szerző kéziratát nem ellenőrizték (a gépelést nem olvasták össze?), így pl. ilyen városnév szerepel: Nyírvátor (904. oldal). A kopott betűjű írógépen, használt szalaggal írt szöveg lett több mint felére lekisebbitve, így az adatok, nevek egy része nem olvasható. Ilyen módszerekkel nem lett volna szabad ilyen fontos könyvet kiadni.

A kötet hátsó borítójának tasakjában 59 darab A/4-es térképszelvényt találunk, amely a 12 542 helység községhatáros rajza, ahol a településkarikák nagysága lakosság-számot fejez ki. A rajzok annak idején pauszpapíron, papírtussal készülhettek, a tus nem fogott egyenletesen, így a számok, vonalak, nevek olvashatatlanok, hiányosak. Súlyosbította ezt a rossz papírmínőség, a gondatlan nyomdai feldolgozás. Nagyon

sajnálatos, mert ez lenne a Kárpát-medence részletes, községhatáros térképe (méretarány kb. 1:670 000). A szerkesztők, a 13 lektor, a TIT Nyomda, az Origo-Press munkatársai nem figyeltek oda. A szerző utószavában olvashatjuk, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban, a bécsi, heidelbergi és párizsi egyetemi könyvtárban elhelyezett egy-egy eredeti kéziratot. A kutató tehát ott megtekintheti.

Azon csodálkozom, hogy a Földrajztudományi Kutatóintézetnél és a Kartográfiai Vállalatnál dolgozó, ilyen témával foglalkozó szakemberek közül senkit nem vontak be ebbe a munkába. Elnézést kérek a szokatlanul éles fogalmazásért, ezt az ügy érdekében teszem. Kérem az illetékeseket, tegyék lehetővé, hogy ez a kitűnő munka részletesen ellenőrizve, precíz nyomdai feldolgozásban megjelenhessen.

Kisari Balla György

Kiskomárom (Zala megye) Móser Zoltán felvétele

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA

Adatok Tolna megye ifjúságának biológiai fejlettségéhez és fizikai erőletéhez. Írták: *Eiben Ottó* és munkatársai. *Humánbiológia Budapestiensis*, 8. ELTE. Bp., 1990. 56 old.

Andrássy Gyula: Diplomácia és világháború. Göncöl-Primusz, Bp., –Dorog, 1990. 217 old.

Gróf Andrássy 1921-ben írt visszaemlékezésének új kiadása.

Ács Irén: Hollókő (a bevezetőt *Román András*, a képmagyarázatot *Zólyomi József* írta) Corvina, 1990. 80 + 8 old. Német és angol nyelvű összefoglalóval.

A neves fotóművésznő 87 csodaszép színes képe az UNESCO világörökség jegyzékére felvett palóc műemlékfalu négy évszakaról.

Bachmann Zoltán: Pécs, a „korsós” ókeresztény sírkamra. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 373. Bp., 1990. 16 old.

Bakony–balatoni kalendárium Szerk: *Varga Béla*. Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 1991. 292 old.

Balázs Béla–Kövér István: Százéves az Ukk és Csáktornya közötti vasút. Kiadja a MÁV Szombathelyi Igazgatósága és a Közlekedéstudományi Egyesület Vas Megyei Területi Szervezete. Szombathely, 1990. 172 old.

Bangha Ernő: A Magyar Királyi Testőrség, 1920–1944. A szöveget gondozta *Antal László*, a történeti részt *Dombrády Loránd*, a személyi anyagokat *Szakály Sándor* rendezte sajtó alá. Európa. Bp., 1990. 407 old.

Bartók Béla: A magyar népdal. *Bartók Béla írásai*, 5. Zeneműkiadó. Bp., 1990. 368 old.

Bátky Zsigmond: Magyarország néprajza. *A Magyar Néprajzi Társaság reprint kiadványai III.* Szerk: *Hála József*. Bp., 1990. 83 old.

Az 1905-ben megjelent mű reprintje, *Gunda Béla* A magyar etnikumkutatás múltjából című tanulmányával.

Belinszky Sándorné: Szerencs utcanevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 87. Szerk: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége. Bp., 1990. 14 old.

Bersényi Iván: Iskolai kirándulások. Hová, hogyan, mennyiért? Tanulmányi kirándulások szervezőinek kézikönyve. Typotex Kft. 1990. 191 old.

Bodnár Éva: Keszthely, Balaton Múzeum, Halápy János Emlékszoba. *Tájak, korok, múzeumok*, 385. Bp., 1990. 16 old.

Bogyirka Emil: Szociáldemokraták a pesterzsébeti városházán, 1919-1944. *Pesterzsébeti múzeumi füzetek*, 8. Kiadja a XX. Kerületi Tanács. Bp., 1990. 102 old.

Bogyiszlói képek. Szerk: *Kaczián János*. Kiadja a községi tanács és a Tolna Megyei Lapkiadó Vállalat. Bogyiszló, 1989. 230 old.

Lénárt Benjámín: Előszó, *Andrásfalvy Bertalan:* Bogyiszló, *Kaczián János:* Fejezetek Bogyiszló történetéből, *Kaczián János-Musch János:* A felszabadítás utáni évtizedek Bogyiszlón, *Horváth Emil Tibor:* A bogyiszlói református egyház története, *Kókai József:* A bogyiszlói római katolikus egyház rövid története, *Herrné Szabadi Judit:*

A Bogyiszlói Népi Együttes – egy közösség a faluközösségben, *Szójegyzék*.

Borsod vármegye katonai leírása: 1780-as évek. Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta: *Csorba Csaba*. Németből fordította: *Barsi János*. A mutatót készítette: *Stefán Istvánné*. *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek*, 31. Miskolc, 1990. 120 old.

Bugár–Mészáros Károly: Szentés, műemlékek. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 388. Bp., 1990. 16 old.

Buskó András: Biatorbágy műemlékek, természeti értékek. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 383. Bp., 1990. 16 old.

Búzás Margit: Kecskemét utcanevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 91. Szerk: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége. Bp., 1990. 31 old.

CASTRUM BENE 1989 – Várak a XIII. században – A magyar várépítés fénykora. (Szerk: *Horváth László*) Mátra Múzeum Gyöngyös, 1989. 316 old.

Feld István: A XIII. századi várak az eddigi kutatásokban, *Pálmány Béla:* A Kacsics-nemzetiség várépítő és uradalmazó törekvései a XIII–XIV. század fordulóján, *Sándorfi György:* Várak a történeti forrásokban, várak terepen (tekintettel a történeti Borsod vármegyére), *Dénes József:* A Mátra hegység Árpád-kori várai, *Vándor László:* A várépítészet kezdetei Zala megyében, *Benkő Elek:* Kelet-Erdély „korai” kővárai, *Michal Slivka:* A várépítés kezdetei Kelet-Szlovákiában, *Sik-*

lósi Gyula: A székesfehérvári korai és későbbi vár, illetve királyi palota, *Szöke Mátyás–Búzás Gergely*: A visegrádi Alsóvár a XIII. században, *Horler Miklós:* A johanniták és a korai magyar vártípus, *Jozef Izsof:* A semptei vár kutatása, *Szabó J. József:* Régészeti ásatások a gyöngyösmátrafüredi Benezárdiban 1982–89, *Juan Cabello:* Régészeti feltárások Sztrahora várában, *Bodnár Katalin–Juan Cabello:* A Zagyvafői vár, *László Csaba:* A hédervári vár, *Miklós Zsuzsa:* Ipolydamásd – Zuvár, *Gábor Judit:* A két szandai vár, *Kiss Gábor – Tóth Endre:* Sorkifalud – Zalak Árpád-kori vára, *Dénes József:* Árpád-kori vár Gőr–Kápolnádombon, *Simon Zoltán:* A mátraszőlősi „Kisvár”, *Vörös István:* Mátraszőlősi Kisvár XIII. századi állatsontmaradványai, *Pavel Kourřil – Zdeňek Meřinský – Miroslav Paček:* A XIII. század morva és sziléziai várépítészete közép-európai összefüggésekben, *Tomás Durdik:* Magánvárak a XIII. század cseh várépítészetében, *Petr Chotebor:* Adalékok a XIII. század cseh erődített földesúri székhelyek építészeti formájához, *Mattbias Untermann:* XIII. századi várépítészeti Dél-nyugat-Németországban, Elzász és Északnyugat Svájc területén a legújabb régészeti kutatások alapján, *Kubinyi András:* Árpád-kori váraink kérdése, Irodalomjegyzék.

Cifra János meséi. Gyűjtötte, bevezette és jegyzetekkel ellátta: *Nagy Olga. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*, 24. Akadémiai. Bp., 1991. 440 old.

A cigány származású mesemondó történeteiből magyar, cigány és néhol román archaikus, mitikus világkép tárul fel egy erős református öntudattal rendelkező, falusi magyar mesteremberré vált mesemondó előadásában.

Collectanea Tiburtiana. Tanulmányok Klanczay Tibor tiszteletére. Szerk: *Galavics Géza, Hermer János, Keserű Bálint.* *Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, 10. JATE. Szeged, 1990. 468 old.

Herner János: A tudás könyve, *Holl Béla:* *Novum genus melodiae*, *Koczizky Éva:* A csillaghit Janus költészetében, *Keveházi Katalin* és munkatársai: A Csongrád Megyei Levéltár ferences kódexe, *Karner Károly:* Ritka könyvek és nyomtatványok a soproni könyvtárakban, *Pajorin Klára:* Egy ismeretlen hungaricum, *Fehér Mátyás:* Mátyás király budai egyeteme Kassán, *Vizkelety András:* Nádasdi Bálint omnárium és beszéde a fejedelmi tisztról, *Szabó Géza:* Sztárai Mihály ismeretlen énekének töredéke? *Botta István:* Huszár Gál reformátor (1512?–1575) háromszoros exkommunikációja, *Szelestei N. László:* Albertus Cruciger löcsei pap levele Paul Eberhez Wittenbergbe (1563), *Heckenast Gusztáv:* János Zsigmond végrendelete (1567), *Szczuki, Lech:* *Fragmenta Haeretica, Pirmát Antal:* Néhány adalék Johann Sommer és Melius Péter műveinek bibliográfiájához, *Szabó György:* Gyulai Pál és Marcello Squarzialupi, *Máté Györgyi:* A Szentírás apológiája a szombatások régi könyvében, *Ritókne Szalay Agnes:* Zsámboki János levelei Batthyány Boldizsárhoz, *Szabó András:* A magyar késő humanizmus története, *Jankovics Jó-*

zsef: Zay Péter orvoságos könyvecskéje, *Csonka Ferenc:* Joannes Bocatius kiadatlan versei, *Balázs Mihály:* Ecsedi Báthory István levele Báthory Andrásához, *Szabó András:* Monai János levele Ecsedi Báthory Istvánhoz, *Hermer János:* Szenci Molnár Albert levele Georg Remhez, *Vásárhelyi Judit:* Néhány adat Szenci Molnár Albert munkásságához, *Ludányi Mária:* Könyvtárrendezés Thurzó György nádor udvarában 1611-ben, *Erdei Klára:* Hungarikák a XVII. századi gottorfi és preetzi könyvtárakban, *Snopek Jerzy:* Bethlen Gábor a lengyel kéziratokban, *Mátyás Pál:* Adatok Tatrosy György krónikairól és Coronaeus Vaska Lőrincről, *Otvös Péter:* Gyászvers Poppele Éva haláláról, *Hubert Ildikó:* Zrínyi Miklóssal kapcsolatos vélemények az esztergomi Batthyány-gyűjteményben, *Gömör György:* Két levél a XVII. századból: Tolnai D. János levelezéséből, *Petneki Áron:* Hídetlen Jezabel vagy dicsőséges Judit?: Báthory Zsófia apológiája (1674), *Szörényi László:* Magyarország, az összes istenek lakóhelye: Schendl Frigyes kispöszosa, *Németh S. Katalin:* Détései Sámuel emlékkönyve, *Hajnóczy Gábor:* Vitruvius De architectura című műve a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 32. sz. kéziratában, *Takács Marianna, H.:* Jacopo del Sellaio Eszter királyné történetét ábrázoló tábláról, *Prokopp Mária:* Újabb kutatások Vitéz János esztergomi érsek stúdiójához, *Galavics Géza:* Személyiség és reneszánsz portré, *Mikó Árpád:* *Ianua mortis:* Nicassius Ellebodus (1535–1577) síremléke, *Búzási Enikő:* Zrínyi és a késő reneszánsz vitézi allegória, *Szabó Péter:* Bethlen Gábor lakodalmára ciznalt keszsegek, *Koppány Tibor:* Gótizáló tendenciák a magyarországi késő reneszánsz építészetben.

Czeglédi Imre: Békéscsaba, Munkácsy Emlékszoba. *Tajak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 382. Bp., 1990. 16 old.

Császi Irén–Héthy Zoltán: Orbán Balázs, 1829–1890. Válogatott bibliográfia. Kiadja a Bihari Múzeum és a városi könyvtár. Berettyóújfalu, 1990. 28 old.

Csendes Béla–Balogh Géza: A gyászmagyar. Kulcsár Antal 46 évi hadifogsága a Szovjetunióban. Új Idő, 1990. 120 old.

Csorba Csaba: A tatárjárás. *Hadtörténelem fiataloknak.* Zrínyi. Bp., 1991. 80 old.

Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1572. Az eredeti, latin nyelvű szöveget fordította és sajtó alá rendezte: *Balogh István.* Szerk: *Rácz István.* *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Forráskiadványai*, 21. Sorozatszerkesztő: *Gazdag István.* Debrecen, 1990. 103 old.

Dercsényi Balázs–Koppány Tibor–Hegyi Gábor: Magyar kastélyok. *Officina Nova.* Bp., 1991. 160 old.

Mintegy ötven helyreállított vagy épségben maradt kastély színes fotója, valamint fekete-fehér archív képe.

Domokos Péter: Szkítiától Lappóniáig. A nyelvrokonság és az őstörténet kérdéskörének visszhangja irodalmunkban. Akadémiai. 1990. 233 old.

Diczházy Mariann: Tiszabercel, szivattyútelep. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 375. Bp., 1990. 16 old.

Dóka Klára: Protestáns egyházi levéltárak térképeinek katalógusa 1. Zsinati, Dunamelléki, Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltárak térképei. Magyarországi Egyházi Levéltárak Térképei II. UMKL MO Budapest, 1989. 218 old.

Dóka Klára: Protestáns egyházi levéltárak térképeinek katalógusa 2. Tiszáninneni, Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárak és az evangélikus levéltárak térképei. Magyarországi Egyházi Levéltárak Térképei III. UMKL MO Budapest, 1989. 189 old.

Edöcsény András: Az őrsvezető. *Cserkészvezetők kiskönyvtára*, 1. Márton Áron Kiadó. Bp., 1990. 108 old.

Emlékkönyv a Vizsolyi Biblia megjelenésének 400. évfordulójára. *Barcza József.* Kiadja a Ref. Zsinati Iroda. Bp., 1990. 233 old.

Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. Sajtó alá rendezte *Balázs Mihály* és munkatársai. *Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, 36/1. JATE Szeged. 1990. 255 old.

Esterházy Lujza: Szívek az ár ellen. Püski. Bp., 1990. 240 old.

Az 1947-es párizsi békeszerződés nyomán készült emlékirat a magyar–szlovák viszonyról. A szerző, Esterházy János szlovákiai magyar politikus nővére és társa a magyar kisebbségért folytatott küzdelemben.

Ezernyolcszáznegyvennyolc. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Szerk: *Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor.* Kossuth. Reprint, 1991. 500 old.

Évszázadokon át, 3. Tolna megye történetének olvasókönyve. A fejezet bevezetőket írta, a dokumentumokat válogatta és a kötetet szerkesztette *K. Balog János.* Kiadja a Megyei Levéltár. Szekszárd, 1990. 630 old.

Faggyas István: A keleméri mohosok. Ethnica, Debrecen, 1991. 77 old.

Növényföldrajz, történelem és néphagyomány.

Farkas Attila: Budapest, Szent István Bazilika, Szent Jobb-kápolna és kincstár. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 384. Bp., 1990. 16 old.

Fazekas Tiborc: Székelykeve (Skorenovac) keresztnevei 1892–1980. *Magyar Személynévi Adattárak*, 93. Szerk: *Hajdú Mihály.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp., 1990. 35 old.

Fehér könyv. Marosvásárhely, 1990. március 19–20. Püski. Bp., 1991. 160 old.

Marosi Barna, Sütő András, Káli István, Oltyán László, Tófalvi Zoltán, Nemess László, Nagy Miklós Kund írásai.

Fehérvári István: Börtönvilág Magyarországon, 1945–1956. Kiadja a Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 1990. 230 old.

Földi István: Népfőiskolák Nógrád vármegyében. *Nógrádi közművelődési füzetek*, 3. Kiadja a Megyei Művelődési Központ. Salgótarján, 1990. 98 old.

Füle Bernadett: Ragadványnevek szociometriai vizsgálata egy ceglédi általános iskolában. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 88. Szerk: *Hajdú Mihály.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp., 1990. 35 old.

Fülöp László: A Somogy megyei Vízmente (Kaposmente) személynevei, 1722–1900. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 86. Szerk: *Hajdú Mihály.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége Bp., 1990. 600 old.

Füzes Miklós: Modern rabszolgaság: Malenkij robot. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboráiban, 1945–1949. Formatív cop. Bp., 1990. 360 old.

Gergely András: A magyarság története. *A magyarságtudomány kézikönyve.* Akadémiai. Bp., 1991. 202 old.

Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Dokumentumok. Vigilia. Bp., 1990. 375 old.

Gerold László: Száz év színház. Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században, 1816–1918. Fórum. Újvidék, 1990. 309 old.

Giay Frigyes: Ajka. Fotó: *Mészáros József.* *Hild-érmes városok.* ÉTK. Bp., 1990. 95 old.

Gócsáné Móra Csilla: Tápiószéle, Blaskovich Múzeum. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 386. Bp., 1990. 16 old.

Göcsei János–Winkler Gábor: Zsira, kastély. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 374. Bp., 1990. 16 old.

Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi geneológiája I. A–J. Natura coop. Bp., 622 old.

Gyarmathy Zsigmond: A dzsentri főszolgabíró I–II. Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Közleményei. Nyíregyháza. 1990. 375 és 371 old.

Olvhary Pál gávai főszolgabíró naplója, 1922–1938.

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVII. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1990. 211 old.

Balogh István: Nemesek Debrecenben a XV–XVI. században, **Szűcs Ernő:** A Simonffy család és Debrecen, **Orvos Erzsébet:** Adalékok a latin nyelv debreceni kollégiumbeli oktatásához (1853–1914), **Fodor Péter:** Az Országos Földművelő Párt és lapja a Föld Népe, **Mazsu János:** Egy debreceni bérpalota és lakói a századelőn, **Ujlaky Zoltán:** Adatok Hajdú vármegye törvényhatósági bizottságának tevékenységéhez, 1920–1924., **Gazdag István:** Fejezetek a Magyar Kulturális Egyesületek Szövetsége történetéből 1933–1937, **Major Zoltán László:** Debrecen város szociálpolitikája az 1945–1950 közötti időszakban, **Mervó Zoltánné:** Adalékok a debreceni tanítóképzés történetéhez 1949–1959, **Sipos Sándor:** A debreceni anyakönyvek, **Zoltai Lajos:** A régi Debrecen vallásos buzgótsága és áldozatkészsége (Közli: **Radics Kálmán**), **Gazdag István:** Debrecen város történeti kronológiája 1881–1900., **Bényei Miklós:** Hajdú-Bihar megye helytörténeti irodalma 1989.

Haraszti Mihály: Útitárs Komárom-Esztergom megyei kirándulásokhoz. Kiadja a Közművelődési Háza. Tatabánya, 1990. 143 old.

Havasy György: A magyar katolikusok szenvedései, 1944–1989. Bp., 1990. 443 old.

Dokumentumok, levelek, újságkivágatok, szóbeli közlések, amelyek a magyar katolikus papság és más egyházi személyek üldöztetéseit az 1944 és 1989 közötti időből.

Heckenast Gusztáv: A magyarországi vaskohászat a feudális korában. Akadémia. Bp., 1991. 380 old.

Herényi István: Az alsóóri nemesi közbirtokosság geneológiája (1867). *Magyar Személynévi Adattárak*, 94. Szerk.: **Hajdú Mihály**. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp., 1990. 102 old.

Hoppál Mihály: Tulipán és szív. Szerelmi jelképek a magyar népművészetben. Fotó: **Kútvolgyi Mihály**. Csokonai. Debrecen, 1990. 96 old.

Horváthné Grézi Mária: Nagyatád, látnivalók. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 389. Bp., 1990. 16 old.

Hulesch Ernő: Győri nagypéntek, 1945. A koronatanú így látta. Gordiusz. Győr, 1990. 63 old.

Cseh Sándor egykori püspöki titkár visszaemlékezései alapján.

Huszonöt éves a Békési Zeneiskola. Szerk.: **F. Pálffy Zsuzsa**. Békés, 1990. 61 old.

Jankus Gyula: Kéméndi (Kamenin) tájszavak. Szerk.: **Hajdú Mihály**. Kiadja az ELTE Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke és az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1990. 42 old.

Ismét tüzek a végeken, 1956, 1–2. A soproni egyetem krónikája dokumentumok tükrében. Összeállította: **Hiller István**. Kiadja az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára. Sopron, 1990. 304 és 125 old.

Jászi Oszkár: Válogatott levelek. Összeállította és jegyzetekkel ellátta **Litván György** és **Varga F. János**. Magvető. Bp. 1990. 624 old.

Juhász Antal: A szegedi táj tanyái. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1982/83. 2. Szeged, 1989. 270 old.

Bevezetés, A tanyák és más külterületi lakott helyek településnéprajza: Települési viszonyok a XVIII. sz. elején, Szállások és tanyák Szeged határában (XVI–XVII. századi szállások, A szegedi határ övezetei, a határhasználat rendje, a szállás kialakulás föltételei, Szállások és tanyák a kaszálóövezetben a XIX. sz. közepéig, Terminológiai kérdések és településrajzi összefüggések, A tanyásodás kiterjedése az 1830–1840-es években, A szőlőhegyek és a tanyafejlődés, Kertészségek, szántóföldi tanyák, A közlegelők felosztása és a tanyásodás, A tanyák népessége 1850 és 1900 között, A tanyarendszer kiteljesedése, XX. századi városi földbirtokok, Tanyai iskolák, Tanyai kapitányságok, közigazgatási központok, A tanyaközségek önállóvá válnak (1950-ben), Szállások és tanyák Dorozsma határában (Tanyaközpontok), Kistelek és tanyái, Tápé és tanyái, A homokpuszták: Ötömös, Mérges, Pusztaszter benépesedése, Az uradalmi birtok településtörténete (Dohánykertészségek, Algyői szállások, Majorok, Baks települése, Haszonbères földön települt tanyák, Sándorfalva telepítése és tanyái), *A tanyai település formai sajátosságai:* A tanyai településforma változatai, Tanyai telekredezés, *Összegzés, Irodalom, Adattár.*

Katona Béla: A Nyíregyházi Dohányfermentáló Vállalat centenáriumi könyve, 1890–1990. Kiadja a Nyíregyházi Dohányfermentáló Vállalat. Nyíregyháza, 1990. 119 old.

Kárász József: Székkutas bibliográfiája és repertórium, 1951–1980. Kiadja: a Németh László Városi Könyvtár. Hódmezővásárhely, 1990. 100 old.

Kárpáti László: Miskolc, Magyar Orthodox Egyházi Múzeum. *Tájak, korok, múzeumok*, 380. Bp. 1990. 16 old.

Kerekes Imre: Népfőiskolák Baranyában, 1924–1947. Kiadja a Baranya Megyei Könyvtár. Pécs, 1990. 111 old.

Király Lajos: Nyelvjárási jelenséghatárok a Dél-Dunántúlon. *Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai*, 186. Bp. 1990. 111 old.

Kirner A. Bertalan: Kornya Mihály krónikája. Néprajzi és egyháztörténeti emlékek. Fortin L. Bp. 1990. 208 old.

Kornya Mihály baptista úttörő, parasztpostol krónikája.

Kiss Jenő: A magyar nyelv. *A magyarságtudomány kézikönyve.* Akadémiai. Bp. 1991. 94 old.

Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter: Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. Tankönyvkiadó. Bp. 1991. 180 old.

A könyv elsősorban azoknak a pedagógusoknak kíván segítséget nyújtani, akik vállalkoznak rá, hogy a földrajzi tananyag keretében megismeretik a tanulókkal a határainkon kívül élő magyarok történelmére és elhelyezkedésére vonatkozó legfontosabb tudnivalókat, amik a jelenlegi tankönyvekből mindezekig hiányoznak. A könyv bemutatja a szlovákiai, a kárpátaljai, az erdélyi, a vajdasági, a horvátországi, a Mura-vidéki és az ővidéki magyarság természeti környezetét, a körükben az elmúlt században lejáródott etnikai folyamatokat, valamint jelenlegi településterületeket. A szerzők foglalkoznak a határainkon kívül élő magyarsággal kapcsolatos ismereteknek a földrajz keretében való oktatásának lehetőségeivel, majd túra útvonalakat vázolnak fel, amelyek az érintett térségek bejárásához nyújtanak segítséget. A könyvet a magyar szempontból fontos földrajzi nevek és idegen nyelvű megfelelőik listája és irodalomjegyzék egészíti ki.

A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei, 1289–1556. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta *Jakó Zsigmond.* *Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 17.*

A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai. Gyűjtötte és szerkesztette: *Barabás Béla* és *Joó Rudolf.* Előszó: *Csögör Lajos.* Bevezető tanulmány és utószó: *Joó Rudolf.* *A magyarságkutatás könyvtára, 3.* Bp. 1990. 174 old.

Kossuth kormánybiztos Csány László, 1790–1849. Szerk: *Molnár András.* *Zalai Gyűjtemény, 30.* Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 1990. 315 old.

Molnár András: Csány László a zalai reform ellenzék élén, *Szöcs Sebestyén:* Csány László kormánybiztosi tevékenysége 1848 áprilisától szeptember végéig, *Hermann Róbert:* Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztos (1848. szeptember 29–1849. január 18.), *Katona Tamás:* Csány László erdélyi főkormánybiztos (1849. január–május), *Varsányi Péter István:* A Szemere-kormány közmunka- és közlekedésügyi minisztere (1849. május–augusztus), *Molnár András:* Csány utolsó levelei, *Béres Katalin* és mások: Csány László kultusza Zala megyében.

Kósa László: Hungarológia–Magyarságtudomány–Országismeret. *A magyarságtudomány kézikönyve.* Akadémiai. Bp. 1991. 76 old.

Kósa László–Szemerkényi Ágnes: Néprajz és folklór. *A magyarságtudomány kézikönyve.* Akadémiai. Bp. 1991. 78 old.

A körmenyi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó levelei. *Iványi Béla* gyűjtése. Előszó: *Mályus Elemér.* Sajtó alá rendezte: *Szilasi László.* Munkatársak: *Beke Éva, Molnár Klára.* Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez, 29/1. JATE. Szeged, 1990. 345 old.

Közeghy Péter: Irodalom és művészetek a kezdetektől a XVIII. század elejéig. *A magyarságtudomány kézikönyve.* Akadémiai. Bp. 1991. 192 old.

Kürthy László: Kárpátok gyöngye, Tátraháza. Szerzői kiadás. (h. n.) 1988. 16 old.

Lengyel András: Törésvonalak. Tanulmányok az 1919 utáni negyedszázad művelődéstörténetéhez. Tekintet Alapítvány kiadása. Bp. 1990. 199 old.

LIMES: Komárom-Esztergom Megyei Tudományos Szemle, 1990/2. Tatabánya, 1990. 142 old.

Kókay György: A Minden Gyűjtemény és a korabeli magyar sajtó, *Taplczainé Sáray Szabó Éva:* A Minden Gyűjtemény megjelenésének körülményei és jellege, *Egressy Érna:* A komáromi Minden Gyűjtemény nyelvhasználata, *Márkus Mihály:* Péczeli József (1750–1792) teológiai nézetei, *Komlósi József:* Irodalmi és tudományos folyóiratok Székesfehérváron, *Hegedűs Éva:* Élclapok Székesfehérváron a századfordulón, *Hudi József:* A Veszprém megyei sajtó kezdetei 1788–1847, *Szigligeti Ildikó:* Veszprém megye sajtója a XIX. sz. második felében, *Tóth Dezső:* Kísérletek eredmény nélkül (Irodalmi lapkezdeményezések Veszprém megyében), *Pifkó Péter:* Színházi élet Esztergomban a sajtó tükrében 1867–1918, *Bárdos István:* Újságok a Horthy-korszakbeli Esztergomban, *Vekerdi László:* Az Új Forrás 2 x 10 esztendeje.

Lipcsy Ildikó: Erdélyi autonómiák. Történelmi tanulmányok. Szerzői kiadás. Bp. 1990. 80 old.

Kossuth Lajos Dunai confoederation projectuma; Dunai együttműködési tervek Trianon után, Székely kulturális autonómia 1927–1934 (Erdélyi polgári koncepciók), A nemzeti-kulturális autonómiától az autonóm Erdélyig; Romániai Szociáldemokrata Párt és a nemzeti kérdések: 1921–1946, Románia 1944–1947: Hiú remények az autonómiáról és a föderációról, A Magyar Autonom Tartomány: 1953–1968.

Magyarpolány, műemlékek. Írta: *Aporfi István* és munkatársai. Szerk: *Dercsényi Balázs:* *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 381.* Bp. 1990. 16 old.

A magyarság esélyei. Püski. Bp. 1991. 400 old.

Az 1987. szeptember 27-i lakitelki tanácskozási jegyzőkönyve.

Márkus Zoltánné: Szatmárcseke, műemlék. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 377.* Bp. 1980. 16 old.

Mátyás király, 1458–1490. Szerk: *Barta Gábor.* Akadémiai Kiadó. Bp. 1990. 228 old.

Kulcsár Péter: A Corvinus-legenda, *Fügedi Erik:* Mátyás király jövedelme 1475-ben, *Kubinyi András:* A kincstári személyzet a XV. század második felében, *Ráosz Gyula:* Mátyás zsoldossegíregének hadművészetéről, *Nehring Karl:* Mátyás külpolitikája, *Teke Zsuzsa:* A dekrétum fogalma és társadalmi szerepe Mátyás korában, *Feuerné Tóth Rózsa:* Humanista hatás Mátyás építkezéseiben, *Jászay Magda:* Milyen volt Mátyás király? *Kubinyi András:* A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején, *Mályus Elemér:* Az 1498. évi XII. törvénycikk.

Migráció és település a Duna-Tisza közén. Szerk: *Juhász Antal.* Szeged, 1990. 146 old.

Juhász Antal: Előszó, *Sztrinkó István:* Kiskunmajsza népének külső kapcsolatai a XVIII. sz.-ban, *Kőhegyi Mihály:* Jelentés a Bácsi Kamarai Kerületbe telepített németek létszámáról 1786-ban, *Szabó László:* Jászsági kirajzások és a jász puszták benépesedése a XIX. században, *Gyetvai Péter:* Migrációkutatás és az egyházi anyakönyvek, *Fodor Ferenc:* Pálospuszta benépesedése, *Bárkányi Ildikó:* Pálmonostora benépesülése történeti adatok és húsz év (1846–1866) házassági anyakönyvi bejegyzései alapján, *Szűcs Judit:* Pálmonostora betelepülése, *Sz. Körösi Ilona:* Jakabszállás lakóinak származása az anyakönyvek alapján, *Juhász Antal:* Az elvándorlás és a meglepedés motivációi a táj települési folyamataiban, *Bárh János:* A választói névjegyzék, mint a népesedéstörténet forrása, *Balogh István:* Felső-Tisza vidéki szökőtt jobbágycok kerestetése (1712–1720), *Kávássy Sándor:* A régi Szatmár táji tagolódása, *Bagi Gábor:* A jászokszármazás bácskai kitelepüléséről – 1786., *Gulyás Katalin:* A kunhegyesiek 1785. évi elvándorlásáról.

Millenniumi iskolatörténeti kiállítás. Kiadja az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp., 1990. 83 old.

Benda Kálmán: Ezeréves a magyarországi iskola, *Horváth Márton:* Az ezeréves magyar iskoláztatás, *Kelemen Elemér:* A magyar iskola millenniumi rendezvényei, *Mészáros István:* Ezeréves a magyar iskola, *Jáki László:* Tanügyi kiállítások a századfordulón.

Milyen nemzeti kisebbségek élnek Romániában? RMDSZ-füzetek, 5. Kiadja a Romániai Magyar Demokrata Szövetség. (h. n.) 1990. 64 old.

Nemzetiség, nemzeti kisebbség, etnikum, Kiindulási adatok (*Kovács Nemere*), A romániai magyar kisebbség, Német nemzeti kisebbség, A zsidó nemzeti kisebbség, Ukránok, rutének, huculok Romániában, Szerb, horvát és szlovén kisebbség, Szlovákok és csehek Románia területén, Az orosz nemzeti kisebbség, Bolgárok Románia területén, A török nemzeti kisebbség, A tatár nemzeti kisebbség, A cigány etnikai csoport, Más, Romániában élő nemzetiségek.

Miskolc város tanácsulási jegyzőkönyve, 1569–1600. Szerk.: *Csorba Csaba.* Közreadja: *Tóth*

Péter. Miskolc város történetének dokumentumai, I. Kiadja a Herman Ottó Múzeum. Miskolc, 1990. 144, 87 old.

Molnár János: A bácsbokodi iskola története. Kiadja a Nagyközségi Tanács. Bácsbokod, 1990. 117 old.

Morvai Imréné: Budapest, Magyar Elektrotechnikai Múzeum. *Tájak, korok, múzeumok kis-könyvtára*, 376. Bp., 1990. 16 old.

Mucsi András: Gótikus és reneszánsz táblaképek az Esztergomi Keresztény Múzeumban: XIII–XVI. század. Fotó: *Mudrák Attila.* Kiadja a múzeum. Esztergom, 1990. 64 old.

Murányi Gábor: Napról napra, lapról lapra: 1956 a Magyar Nemzetben. Sajtótörténeti krónika. Héttorony. Bp., 1990. 96 old.

Nagy Ferenc: Küzdelem a vasfüggöny mögött, 1–2. Jegyzetek: *Vida István.* Szerk.: *Antall László. Extra Hungariam.* Európa-História. Bp., 1990. 454 és 272 old.

Németh Dezső, Zombori: Doktorok cellája. A szegedi Csillagbörtön rácsai mögött 1948–1950-ben. Szerzői kiadás. Szeged, 1990. 66 old.

Szemelvények zombori Németh Dezső a Fügetlen Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt (1945–1948) Nagyszeged megyei szervezetének szervező és adm. igazgatójának Amerikában 1956-tól kiadott írásaiából.

Népszokások, néphit, népi vallásosság. *Magyar néprajz, VII. Folklor 3.* Főszerkesztő: *Dömötör Tekla,* szerkesztette: *Hoppál Mihály.* Akadémia. Bp., 1991. 868 old.

Népzene, néptánc, népi játék. *Magyar néprajz VI. Folklor 2.* Főszerkesztő: *Dömötör Tekla,* szerkesztette: *Hoppál Mihály.* Akadémiai. 1990. 708 old.

Nógrádi Történeti Évkönyv 1989 – Belitzky János emlékének tiszteletére. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvének 1989/XV-ös különszáma. (Szerk.: *Bagyinszky Istvánné – Szvircsék Ferenc*) Salgótarján, 1989. 400 old.

Czipóné Angyal Erzsébet: Belitzky János műveinek bibliográfiája, *Belitzky János:* Az 567/568. évi avar honfoglalók hely-, személy- és egyéb névhagyományainak kérdése, *Havassy Péter:* Hont és Nógrád vármegye nádori közigyelései a XIV. XV. században, *Pálmány Béla:* Adatok a szécsényi Forgách kastély történetéhez (1333–1765), *Hausel Sándor:* Orvosok a XVIII. századi Nógrád megyében, *Telek Béla:* Adalékok a Nógrád megyei zsidóság történetéhez 1725–1848, *Horváth István:* Nógrád megye követutasításai az 1825-i országgyűlésen, *Petrikné Vámos Ida:* Ballasagyarmat mezőváros tanácsa és tisztkara a reformkorban, *Gajáry István:* A budai gyárpar a reformkorban. Gyárnokok a város társadalmában, *Szvircsék Ferenc:* Elfelejtett üvegutak, *Zólyomi*

József: Szende hely társadalma a XIX. század közepétől a II. világháborúig, *Kosján László:* Losonc és Balassagyarmat vitája 1890-ben a vármegyei székhelyének áthelyezése kérdésében I. rész, *Kovács Anna:* A bojtorjáni Mimosa, *Praznovszky Mihály:* Egy kisvárosi értelmiségi életmódja és tárgyi világa a századfordulón, *Balogh Zoltán:* Adatok Salgótarján r. t. város kereskedelmének történetéhez, *Valecsik Árpád:* Adalékok a Nógrád megyei automobilizmus történetéhez, *Bozó Gyula:* Tizen, *Szomszéd András:* Az alsófokú népoktatás története Kisterey-nén az első népoktatási törvénytől az általános iskola megalakulásáig (1886–1946), *Leblancné Kelemen Mária:* Adalékok a felszabadulás utáni iskolán kívüli nevelés, népművelés, szabad művelődés Nógrád-Hont vármegyei alakulásáról (1946–1950), *Földi István:* A „Teresei Leányneptőiskola” története (1945–1946), *Lengyel Ágnes:* Fejezet egy Nógrád megyei falu (Terény) vallási néprajzából, *Limbacher Gábor:* Búcsújáróhely a Szentpéter-hegyen, *Hir János:* Felső miocén aprópringeres leletek az egyházasdegelegi homokbányából.

Nyakas Miklós: Nánási Oláh Mihály élete és munkássága, 1760–1838. Kiadja a Nánási Oláh Mihály Általános Iskola. Hajdúnánás, 1990. 9 old.

Nyelvvédelem–honvédelem. Tanulmányok a katonák nyelvről. Szerk.: *Grétsy László:* Zrínyi. Bp., 1990. 69 old.

Deme László: Beszéd- és érintkezés-kultúránk napjainkban, *Sebestyén Árpád:* A katonai nyelv a nyelvrétegek sorában, *Bachát László:* Hogyan beszélnek a sorkatonák, *Seregy Lajos:* A katonaság körében végzett eddigi nyelvművelés tapasztalatai, *Nyirkos István:* A magyar és a finn katonai csoportnyelvről, *Bugán Antal:* A beszédkapcsolatok lélektani vonatkozásai, *Wacha Imre:* A magatartás, a gondolkodás és a beszéd összefüggéseiről, *Nagy János:* A család és a munkahely szerepe a beszédnevelésben, *Szabó László, Zs.:* Egy nyelvi munkacsoport feladatairól.

Nyéki Károly: A Mátészalkai Tűzoltóság 100 éve, 1890–1990. Kiadja a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tűzvédelmi Propaganda Alapítvány. Mátészalka, Nyíregyháza, 1990. 33 old.

Paládi-Kovács Attila: Néprajzi kutatás Magyarországon az 1970–1980-as években. Felmérések, vélemények, dokumentumok. MTA Néprajzi Kutató Intézete. Bp., 1990. 270 old.

Palotai Krónika. A csanádpalotai Kelemen László Művelődési Ház Honismereti Körének Lapja. 1991. március. 15 old.

Nagyfalusi Ilona: Neves palotai emberek, *Pánczél Józsefné:* Áru- és terménycsere módjai községeinkben, *Rácz Sándor:* Csiga (elpusztult Marosmenti falu) múltjára emlékezve, *Komolyi Pál:* Az 1945. évi drágaságról, *Uő:* Palotai közmunkások, *Uő:* Régi jóvendölések, *Mari Imréné:* Erdélyi tájszólások, népszokások, *Nagyfalusi Ilona:* A száj betegségei és gyógyításuk, *Nemeti Bálintné:* Mesék Csanádpalotáról, *Pánczél Józsefné–Mari Imréné:* Jelenünk krónikája.

A polgárosodás útján. Tanulmányok Magyarországi társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában. Szerk.: *Szabó György.* Tankönyvkiadó. Bp., 1990. 501 old.

Vörös Károly: A kései feudális nemesi összeírás vizsgálatának tanulságai, *Rácz István:* Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között, *Orosz István:* A földtulajdon szerepe Debrecen vagyonos polgárai között a XIX. század középső harmadában, *Eperjess Géza:* Városi kereskedők a reformkorban, *Dóka Klára:* Az ipari munkásság létszám- és ágazati struktúráviszonyainak alakulása, 1828–1870, *Csorba László:* A katolikus értelmiségi társadalmi gyökerei a polgári átalakulás korában, *Pálmány Béla:* A nógrádi mezővárosok társadalma, 1820–1870, *Erdmann Gyula:* Zemplén megye társadalma a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában, *Csetri Elek* és munkatársai: Erdély társadalmi rétegződéséről, *Nagy Aron:* Erdély átalakuló társadalma 1848–1870 között, *Dénes Zoltán:* A magyar konzervatívok társadalomszemlélete az 1840-es években, *Gerő András:* Reformszerepek és liberális társadalomérzékenység Magyarországon, 1830–1867, *Kocsis Gyula:* Esettanulmány a politikai elkötelezettség társadalmi meghatározottságáról a kiegyezés után.

Póczy Klára, Sz.: Budapest, Aquincum polgárváros. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 387. Bp., 1990. 16 old.

Rácz István: Csót-Tábor az emlékek tükrében: 1915–1923. Kiadja a Községi Közös Tanács. Csót, 1990. 43 old.

Rácz Magdolna: Textilák a nyírbátori paraszti háztartásban. *Nyírbátori füzetek*, 2. Kiadja a Városi Tanács, a Báthori Múzeum és Baráti Köre. Nyírbátor, 1990. 60 old.

Rácz Sándor: Zirc és a volt cisztercita apátság ragadványnevei. *Magyar Személynévi Adattárak*, 92. Szerk.: *Hajdú Mihály.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névutató Munkaközössége. Bp., 1990. 84 old.

Ráduly János: Hold elejti, Nap felkapja. Kibédi találos kérdések. Kriterion. Bukarest, 1990. 269 old.

A Rákosi-diktatúra első éve. Dokumentumok Szabolcs-Szatmár-Bereg megye történetéből, 1948–1953. Szerk.: *Botár József, G. Szabó István, Vinnai Győző.* Jegyzetek: ugyanők. Bevezető tanulmány: *Vinnai Győző.* Kronológia: *G. Szabó István.* Mutatók: *Tömösközy Erzsébet.* Nyiregyháza, 1990. 327 old.

Róna-Tas András: Németh Gyula. *A múlt magyar tudósai.* Akadémia. Bp., 1991. 209 old.

Sándor Mihályné Nagy Gabriella: Székely közmondások. *Magyar csoportnyelvi dolgozatok*, 44. Szerk.: *Hajdú Mihály.* Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke és az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1990. 48 old.

Sebestyén Kálmán–Cs. Szvircek Ferenc: Nógrád megye történelmi helységnévtára. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. Bp., 1990. 155 old.

Sinkó Rozália: Loló. Cigány mesék és mondák Békés megyéből. A szöveget gondozta, az előszót és a jegyzeteket írta *Dömötör Ákos*. Kiadja az MTA Néprajzi Kutató Csoport. Bp., 1990. 153 old.

Solymossy Sándor: A „vasorrú bába” és mitikus rokonai. Válogatott tanulmányok. Válogatta és sajtó alá rendezte *Horváth Ildikó*, előszó: *Verebélyi Kincső*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1991. 219 old.

Szabolcs-szatmári Szemle. Nyíregyháza, 1991/1. 136 old.

A tartalomból: *Szekér György–Tamás Judit:* A nyírbátori Báthori-várkastély, *W. Vityi Zoltán:* Mátyás király anyai rokonsága, *Gábor Anna:* A zsidók betelepítése Szabolcs és Szatmár vármegyébe, *Kiss Gábor:* A nagykálói zsidó hitközség történetéből, *Riczu Zoltán:* Zsidó temetők Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, *Gyarmathy Zsigmond:* Az 1945. évi földreform végrehajtása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, *Vizi Éva:* Földreform Kemece községben, *Kilián István:* Mikes Kelemen hite és erkölcsisége, *Bitskey István:* „Levelet írok, nem könyvet” (Mikes és a magyar emlékirás), *János István:* Élmény és fikció (Mikes leveleskönyvének margójára), *Pintér Márta Zsuzsanna:* Mikes Kelemen, mint jezsuita diák.

Szabó Balászné: Budapest, Szent István Közgazdasági Szakközépiskola. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 390. Bp., 1990. 16 old.

Szalayné Pókay Marietta: A hőveji csipkekészítés szakszókincse. *Magyar csoportnyelvi dolgozatok*, 45. Szerk.: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1990. 33 old.

A 100 éves Mátyásföld. Corvin Hírnök, 1989/90. Szerk.: *Paor Zoltánné*. Kiadja a XVI. Ker. Tanács V. B. Mosolygó Antal Művelődési Ház. Bp., 1990. 76 old.

Mátyásföld településtörténete: Bökényföldre, Ó-Mátyásföld, Új-Mátyásföld, Petőfi-kert, Sporttelep Mátyásföldön, Gyógyszertáraink története, A mátyásföldi lakótelepek, Műemlék jellegű épületek Mátyásföldön, Adalékok a mátyásföldi római katolikus templom történetéhez, A mátyásföldi református templom története, Képek, szobrok, emléktáblák, *Mátyásföld kialakulásának alkotó személyei; A mátyásföldi repülőtér története; Középületek; Utazás.*

Szegedi-Maszák Mihály: Irodalom és művészetek a XVIII. század elejétől napjainkig. *A magyarságtudomány kézikönyve*. Akadémiai. Bp., 1991. 196 old.

Szegő Katalin: Dorog utcanevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 89. Szerk.: *Hajdú Mihály*. Ki-

adja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége. Bp., 1990. 16 old.

Szécsényi Honismereti Híradó XII. évfolyam (1989). A HNF Városi Bizottsága, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum Baráti Köre Szécsényi helyi csoportja és a II. Rákóczi Ferenc Művelődési Központ Honismereti Munkabizottságának kiadványa. (Szerk.: *Galsik Zsolt*) Szécsény, 1989. 60 old.

A tartalomból: *Balla Gézáné:* Öt éves a Ludányhalászi és Vidéke Takarékszövetkezetek Kiirendeltsége, *Óze János:* Felújították a tűztornyot, *Tarnócziné Máté Melinda:* Assisi Szent Ferenc követi újra Szécsényben, *Horváth Béláné:* Hírek a múzeumbaráti kör életéből az 1989. évről, *Balogh Ferenc:* Tájékoztató a művelődési központ 1989. évi tevékenységéről, Krónika néhány sorban. Évfordulók: *Galsik Zsolt:* 95 éve, 1893. április 24-én született Filipován (Szent Fülöp) és 10 éve, 1978. március 7-én halt meg Detroitban (USA) P. Könyg-Király Kelemen OMF, a katolikus egyháztörténelem kimagasló egyénisége, *Dr. Tóth Károly:* 170 éve, 1819. július 2-án született Szécsényben Massa Elek esztergomi kanonok, *Galsik Zsolt:* 130 éve, 1859. január 11-én született Szécsényben Némethy János posta-főfelügyelő, *Uő:* 110 éve, 1879. december 12-én halt meg Szécsényben dr. Vincze Gábor, *Uő:* 100 éve, 1899-ben halt meg Tokajon Schück Dávid rabbi, *Uő:* 65 éve, 1924. május 9-én halt meg Budapesten Ruzinkó Antal mezőgazdász, *Uő:* 35 éve, 1954. április 25-én halt meg Erlangenben (NSZK) dr. Hollós (Ocsko) Ferenc premontrai kanonok, a Würzburgi Egyetem neves professzora, *Uő:* 90 éve, 1899-ben alapította Glatstein Adolf a nyomdáját. *Uő:* Két ismeretlen mű Pintér Sándortól, Szelvények Szécsény történetének kéziratos forrásaiból: *Pálmány Béla:* Szécsény legrégebbi lakosági névsora, az 1551. évi bordézsma jegyzék, *Reiter László:* A szécsényi gyógyszerár hatósági vizsgálatai – forrásközlés. Tallozás régi könyvekben és folyóiratokban: A szécsényi kolostor története (közli: *Galsik Zsolt*), Bemutatkozás: *Limbacher Gábor:* Hagyományos szakma legifjabb mestere Szécsényben – Takács Béla mézeskalácsos. Kitekintés: *Galsik Zsolt:* S(jigillum) Consulum Civitatis Wiennensis 1464 – avagy egy történelmi ereklye története, mely 525 évvel ezelőtt készült és 80 évig feldolgozatlanul pihent.

Sziliné Decsi Márta: Gyógyszerészet Somogy megyében, 1760–1950. Kiadja a Somogy megyei Könyvtár és a Somogy Megyei Gyógyszertári Központ. Kaposvár, 1990. 102 old.

Takács Istvánné: A szerencsi csokoládégyár márkanevei (1986). *Magyar Névtani Dolgozatok*, 90. Szerk.: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport Névkuató Munkaközössége. Bp., 1990. 20 old.

A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1. Szerk.: *Töröcsik Zoltán*. Tapolca, 1990. 540 old.

Töröcsik Zoltán: Sági Károly 70 éves, *Bácskay Erzsébet–Bihari Dániel*: Paleolitikus leletek a Bakonyból, *Sági Károly–Töröcsik Zoltán*: A Dunántúli Vonaldíszes Kerámia „Tapolcai csoportja”, *Erdélyi Balázs–Kása Imre*: A tapolcai Templom-domb (Plébániakert) neolitikus településrétegének termolumineszcens korhatározása, *Varga István*: A tapolcai plébániakert koraneolitikus kerámialeletének természettudományos vizsgálata, *Füzes Miklós*: A földművelés kezdeti szakaszának (neolitikum és rézkor) növényletei Magyarországon, *Ilon Gábor*: Késő bronzkori kard Vaszarról, *Bóna István*: Pannónia, Dacia és ami közte van (Megjegyzések Makkay János vitacikkéhez), *Erdélyi István*: Gótok, alánok és hunok Dél-Olaszországban, *Sági Károly*: Adatok a fenékpusztai erőd történetéhez, *Kubinya András*: Mezővárosok egy városmentes tájon, *Szántó Imre*: Tapolca és környéke 1550–1555 között Sforza Pallavicini levelezésének tükrében, *Töreky László*: Batsányi János kortársai megítélte, *Szántó Imre*: A katolikus falusi kisiskolai oktatás helyzete Magyarországon, 1711–1858, *V. Fodor Zsuzsa*: Adalékok a tapolcai iskolák történetéhez 1868–1918, *Mayer Dénes*: Adalékok a Tapolcai Önkéntes Tűzoltó Egylet történetéhez, *Kratochwill Mimi*: Marton László szobrászművész, *Árkovics Erzsébet*: Egy szobor kálváriája – Vastagh Éva bronzszobra tapolcai Városi Múzeumban, *Töröcsik Zoltán*: A tapolcai Városi Múzeum tevékenysége, 1987–1989.

Társadalomföldrajzi tanulmányok. Szerk.: *Kocsis Károly*. *Elmélet, módszer, gyakorlat*, 51. MTA FKI 1990. 189 old.

A tartalomról: *Berényi István*: Szociálökológia és szociálgeográfia, *Cséfalvay Zoltán* és munkatársai: Az irányított dzsentifikáció egy budapesti rehabilitációs program példáján, *Dusek László*: Népesedési folyamatok Pest megyében 1960–1980 között, *Kocsis Károly*: Az etnikai térszerkezet átalakulása a Kárpát-medencében az elmúlt fél

évezred során, *Kovács Zoltán*: A posztfordizmus hatása a nagyvárosok társadalmára, *Tiner Tibor*: A települések úthálózatának fejlesztési példái Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, *Berényi István*: A Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztály 1988. és 1989. évi tevékenysége.

Tóth Ferenc: Javaslat a makói utcanevek megváltoztatására. *Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetek*, 1. Kiadja a Makói Csoport. Makó, 1990. 14 old.

Tóth Kornélia: A sárbogárdi diáknyelv szótára. *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok*, 46. Szerk.: *Hajdú Mihály*. Kiadja az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete. Bp., 1990. 72 old.

Varga Dávid: Mai puszták népe. Pannonia Könyvek. Pécs, 1991. 265 old.

Volt cselédek, mai gondok Dél-Dunántúl állami gazdasági pusztáin.

A vásárhelyi leventék háborús kálváriája. Közreadja *Herczeg Mihály*. Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 1990. 297 old.

Visszaemlékezések és dokumentumok.

Verebélyi Kincső: Róheim Géza. *A múlt magyar tudósai*. Akadémiai. Bp., 1991. 201 old.

Virágné Szalontay Judit: Csorna. Helytörténeti Múzeum. *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára*, 378. Bp., 1990. 16 old.

Zemplén vármegye katonai leírása: 1780-as évek. Szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Csorba Csaba. Németből fordította: *Barsi János*. Térképrajzokat készítette *Mészáros Judit*. *Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári füzetek*, 32. Miskolc, 1990. 215 old.

A HONISMERET ÉVFORDULÓNAPTÁRA 1992.

1142. *II. Géza* a Tolna megyei Cikádoron (másképpen Széken) megalapítja az első magyarországi ciszterci monostort, ahová az ausztriai Heiligenkreuzból jönnek szerzetesek.
- 1192-95. Összeállítják a Pray-kódexet. Benne található a legrégebb összefüggő szövegű magyar nyelvemlék: a Halotti Beszéd és Könyörgés.
1217. A hazai forrásokban első ízben fordul elő a rendkívüli adó fogalma.
1517. Bécsben megjelent *Werböczy István* Tripartituma, amely évszázadokig zsinórmértékül szolgáló szokásjoggyűjtemény volt.
1567. *Óláh Miklós* esztergomi érsek alapítványt létesít magyar diákok külföldi tanulmányi költségeinek fedezésére.
1667. Megnyílik az eperjesi evangélikus főiskola.
1692. Libetbányán (Zólyom vm.) a morvaországi *Carl Philipp Kropf*, a besztecebányai kamara támogatásával üzembe helyezi az első magyarországi nagyolvasztót. (Három évig működött.)
1692. Megjelent Nagyszombaton a jezsuita *Hevenesi Gábor* életrajzgyűjteménye a magyar szentekről: *Ungaricae sanctatis indicia*.
1717. *Mikes Kelemen* megkezdi levélformában írt naplóföljegyzéseinek írását.
1742. Megjelenik Győrben *Miskolczy Ferenc* *Manuale chirurgicum* avagy *chirurgiai útítárs* című könyve, az első magyar nyelvű sebészeti tankönyv.
1742. Bécsben megalakult az első szabadkőműves páholy, tagjai közt több magyar főúrral.
1767. *Kempelen Farkas* kartonmanufaktúrát állít fel Pozsonyban.
1767. Megjelenik Pozsonyban az első hazai folyóirat: *Der Freund der Tugend*.
1792. *Kiss József* kincstári mérnök szerződést köt a Magyar Kamarával a Dunát a Tiszával összekötő hajózható csatorna készítésére.
1792. *Batthyány Ignác* gróf erdélyi püspök csillagvizsgálatot létesít Gyulaféhérvárott.
1792. Kolozsvárott állandó magyar színházalulat alakul.
1817. Keszthelyen *Festetics György* megrendeztetti az első Helikon-ünnepélyt.
1867. Megalakul az első Magyar Részvénytársaság.
1867. Elkészül a százezredik kéregöntésű vasúti kerék Ganz Abrahám budai gyárában.
1867. A pesti Torna Egylet Nemzeti Torna Egyletté alakul, és megkezdje a tornatanító-képzést és a Szentkirályi utcai Tornacsarnok felépítésének megszervezését.
1867. *Jedlik Ányos* feltalálja az elektromos dinamót.
1867. *Ybl Miklós* tervei szerint felépül a Bakáts téri templom.
1892. *Gothard Jenő* a herényi obszervatóriumban megállapítja a nova-csillagok és a gázködök szinkrópének hasonlóságát.
1892. Megalakul az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt magyarok központi betegsegélyző egylete, a Bridgeporti Szövetség, és az első magyar katolikus egyházközség, a clevelandi Szent László plébánia.
1917. Üzembe helyezik a József-telefonközpontot Budapesten.
1917. *Bánki Donát* ismerteti találmányát, a Bánki-turbinát (parciális határturbina).

JANUÁR

1817. Megindul Pesten a Tudományos Gyűjtemény című folyóirat *Fejér György* szerkesztésében. (Megszűnik 1841-ben.)
- 1.1842. Megindul a Regélő, Pesti Divatlap szépirodalmi és divatújság. Szerkeszti Vahot Imre.
- 3.1792. Megindul Bécsben a Magyar Hírmondó című politikai lap *Görög Demeter* és *Kerekes Sámuel* szerkesztésében.
- 9.1942. Megalakul a József Attila Emlékbizottság.

FEBRUÁR

- 1.1942. *Rózsa Ferenc* szerkesztésében megindul a Szabad Nép, az illegális Kommunista Magyarországi Pártjának lapja.
- 6-8.1942. József Attila-est a pesti Vigadó nagytermében, A költő és kora címmel. Rendező: *Hont Ferenc*.

- hó közepén
1942. Megalakul a Magyar Történelmi Emlékbizottság.
24. 1917. Aláírják az osztrák–magyar gazdasági kiegyezést.
- MÁRCIUS**
1492. A törökök sikertelenül ostromolják Nándorfehérvárt.
1792. *II. Lipót* utasítására a cenzúra megkerülésével megjelenik *Martinovics Ignác Oratio pro Leopoldo rege...* című röpirata.
12. 1867. Az uralkodó látogatást tesz Pesten. Megindul a Budapesti Közlöny, a kormány hivatalos lapja.
23. 1917. *Pácz Aladár* szabadalmaztatja az izzólámpában is alkalmazható volfram izzószálat. Ezzel lehetővé válik volfram izzólámpa nagyipari gyártása.
- ÁPRILIS**
6. 1867. Bemutatják *Erkel Ferenc*: *Dózsa György* című operáját Pesten.
11. 1942. Megkezdődik a 2. magyar hadsereg kiszállítása a keleti frontra.
30. 1842. Megalakul a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank Ullmann Móric elnökletével.
- MÁJUS**
1. 1592. *Báthori Zsigmond* fejedelem Bocskai Istvánt nevezi ki váradi főkapitánynak.
5. 1792. *Kelemen László* színtársulata Budán magyar nyelvű előadássorozatot indít.
7. 1917. Gyöngyös város tűzvész áldozatává lesz.
12. 1917. A budapesti Operaházban bemutatják *Bartók Béla* A fából faragott királyfi című táncjátékát.
15. 1867. Megalakul a Magyar Történelmi Társulat.
18. 1767. *Mária Terézia* elrendeli az államrendre veszélyes könyvek elégetését.
19. 1867. Megnyitják a Budapest–Hatvan–Salgótarján közötti vasútvonalat.
20. 1092. A magyarországi főpapság I. László király elnökletével és világi előkelők közreműködésével – a papság és a nép tanúskodása mellett – Szabolcson zsinatot tart és határozatokat hoz. Ez László I. törvénykönyve.
1867. Megalakul a Magyar Mérnök-egyesület. (1872-től Magyar Mérnök- és Építész Egylet.)
- JÚNIUS**
- 1–3. 1942. Könyvnapok. Az alkalomra 75 könyv jelenik meg, valamennyi magyar szerző műve.
5. 1817. *Tebel Lajos* Pesten bemutatja a kísérletei során előállított gázvilágítást.
8. 1867. *I. Ferenc József* osztrák császárt és feleségét, Erzsébet császárnét hatalmas országos ünnepek között Magyarország és társországi királyává és királynéjává koronázzák Pest-Budán. A koronázás alkalmával bemutatják a budai Nagyboldogasszony-templomban Liszt Ferenc Koronázási miséjét.
1892. Budapest megkapja a „fő- és székváros” címet, melyet később „Székesfőváros” alakban használtak.
27. 1192. Gergely bíboros, pápai követ jelenlétében Váradon szentté avatják I. László magyar királyt. A király sírját Dénes kézműves nyitja fel, akit ezért III. Béla felszabadít a szolgaságból.
- 29-től
júl. 5-ig
1942. Ifjúsági konferencia Balatonszárszón. Több mint 300 fiatal értelmiségi részvételével. Előadók: *Darvas József, Féja Géza, Gulyás Pál, Németh László, Veres Péter* és más népi írók.
- JÚLIUS**
20. előtt
1467. *Johannes (Müller) Regiomontanus*, a köngsbergi csillagász Esztergomban megírja az égitestek pályáját bemutató művét. Munkája első példányát Vitéz János esztergomi érseknek, a másodikat Mátyás királynak ajándékozza.
21. 1342. Székesfehérvárot királlyá koronázzák *I. (Nagy) Lajost*.
28. 1867. A király szentesíti az 1867:XII. törvénycíkket, a kiegyezés 69 §-ból álló törvényét.
- AUGUSZTUS**
1867. Megindul a Századok, a Magyar Történelmi Társulat közlönye.
24. 1842. Elhelyezik a pest-budai Lánchíd alapkövét. (Tervezője *Tierney William Clark*, kivitelezője *Adam Clark*; felépült 1848-ra.)
25. 1842. Megnyílik Pesten az első magyar iparműkiállítás, a Magyar Iparegyesület szervezésében. (213 kiállító 298 tárgyat állít ki, a látogatók száma 14 425.)
- SZEPTEMBER**
1442. Hunyadi János erdélyi vajda a Jalonica felső folyásánál legyőzi a Havasalföldön benyomuló *Sehäreddin ruméliai beglerbéget*.
14. 1892. Budapest törvényhatósági közgyűlése *Kossuth Lajost* a főváros díszpolgárává választja.
16. 1817. *Bernhardt Antal* Carolina nevű gőzöse próbatat tesz a Dunán Pest és Komárom között.

28. 1892. Megkezdődik Budapest ellátására a káposztásmegyéri vízmű építése *Kajlinger Mihály* tervei alapján.

OKTÓBER

1. 1867. Megkezdí működését a Magyar Általános Hitelbank.
14. 1917. Megnyílik a Ma című folyóirat első kiállítása: *Máttis-Teutsch János* gyűjteményes képkiállítása.

NOVEMBER

5. 1942. A budapesti Nemzeti Színház bemutatja *Kós Károly* Az országépítő című darabját.
6. 1967. Magyarországot az Egyesült Nemzetek Szervezete nem állandó tagjává választják.
18. 1867. Megalakul a pesti Demokrata Kör.
1892. Megjelenik a Pallas Nagy Lexikona I. kötete. (Az utolsó, a XVI. kötet 1897-ben, a második pótkötet, mellyel teljessé vált a sorozat, 1900-ban került ki a nyomdából.)

DECEMBER

5. 1942. A budapesti Nemzeti Színház bemutatja *Márai Sándor* Kassai polgárok című darabját.
27. 1867. A király szentesíti az izraelita vallásnak egyenjogúsításáról szóló 1867-VII. törvénycikket.
31. 1942. Kihirdetik az 1942:XX. törvénycikket az elfoglalt délvidéki területeknek Magyarországhoz való csatolásáról.

*

x született, + meghalt

- x 1392. *Cillei Borbála* (?) Zsigmond király felesége (+Melnik, 1451. júl. 11.)
x 1442. *Bakócz Tamás* (Erdőd) bíboros, esztergomi érsek, a magyarországi reneszánsz jellegzetes alakja (+Esztergom, 1521. jún. 15.)
x 1517. *Brutus János Mihály* (Velence) humanista, történetíró (+Gyulafehérvár, 1592. máj. 16.)
x 1592. *Széchenyi György* (Kisszécsény) esztergomi érsek (+Pozsony, 1695. febr. 18.)
x 1617. *Kovácsnai Péter* (?) református püspök (+1673. júl. 21.)
x 1642. *Nemessányi Bálint* (?) kuruc diplomata (+Ásgut, 1706.)
x 1642. *Szilágyi Tönkö Márton* (Szilágyborzás) filozófus (+Debrecen, 1700. jan. 3.)
x 1792. *Ercsei József* (?) mérnök, erdész, botanikus (+Torda, 1868. márc. 8.)
x 1717. *Haller László* (?) erdélyi földbirtoikos, főispán (+?, 1751. márc. 1.)
x 1717. *Pethő Ferenc* (?) az 1753. évi hódmezővásárhelyi-mezőtúri parasztfelkelés egyik szervezője (+Hódmezővásárhely, 1754.)
x 1742. *Barics Béla Adám* (Újvidék) jogász, egyetemi tanár (+Bécs, 1813. dec. 10.)

- x 1742. *Stock János Márton* (Nagyszében) festő, rajzoló (+uo. 1800. márc. 25.)
x 1742. *Zsolnay Dávid* (Jánosháza) nagyprépost, irodalom pártoló (+Veszprém, 1810. aug. 28.)
x 1767. *Bárány Péter* (Miskolc) Széchenyi Ferenc titkára, a Tudományos Gyűjtemény munkatársa (+Újarad, 1829. júl. 10.)
x 1767. *Liedemann Márton* (Igló) pedagógus (+Marosvásárhely, 1837. apr. 14.)
x 1767. *Pruzsinszky József* (Debrecen) a jakobinus mozgalom résztvevője (+?, 1830 után)
x 1767. *Spech János* (Pozsony) zeneszerző (+Bécs, 1836.)
x 1767. *Szentmarjay Ferenc* (?) a magyar jakobinus mozgalom egyik igazgatója (+Buda, 1795. máj. 20.)
x 1767. *Vuchetich Mátyás* (Brinje) jogász, egyetemi tanár (+Pest, 1842. szept. 22.)
x 1792. *Déry István* (Szekszárd) színész, a magyar színjátszás egyik úttörője (+Diosgyőr, 1862. jan. 8.)
x 1792. *Ottinger Ferenc* (Sopron) lovassági tábornok (+Bécs, 1869. apr. 8.)
x 1792. *Szemere Pálné Szemere Krisztina* (Lasztóc) meseíró, költő (+Pest, 1828. márc. 26.)
x 1792. *Újfalvy Sándor* (Kackó) földbirtoikos, emlékiró, vadászati szakíró (+Kolozsvár, 1866. júl. 16.)
x 1817. *Benczúr János* (Losonc) ügyvéd, jogíró (+Rimabrezó, 1852.)
x 1817. *Pap Endre* (Zsarolyán) író, költő (+Pest, 1851. dec. 17.)
x 1842. *Elsicher Lajos* (Pest) festő, grafikus (+Bp., 1892.)
x 1842. *Mayer Móric* (Vác) argentin gazdasági szakember (+Buenos Aires, 1917.)
x 1842. *Shmall Lajos* (Turony) történetíró, levéltáros (+Bp., 1920. jún. 30.)
x 1867. *Bihari Imre* (Nagyvárad) újságíró (+Bp., 1939. febr. 6.)
x 1867. *Büttner János* (Nagyappony) nagyiparos, húsipari szakíró (+Bp., 1936. aug. 24.)
x 1867. *Delly Emma* (Szeged) színésznő (+Bp., 1929. febr. 12.)
x 1867. *Décsi Gyula* (Sopron) mozgóképszínház-tulajdonos (+Bp., 1933. febr. 8.)
x 1867. *Lukács Juliska* (Nagyvárad) színésznő (+1932.)
x 1867. *Soós Géza* (Földsziget) mezőgazda (+Kapuvár, 1930. jan. 5.)
x 1867. *Thaisz Lajos* (Tótbánhegyes) mezőgazdász, botanikus (+Pestszentlőrinc, 1937. szept. 23.)
x 1892. *Bíró Izabella* (Újpest) tanár, nyelvész (+Bp., 1974. máj. 13.)
x 1892. *Csörsz Károly* (Esztár) orvos, humángenetikus (+Baja, 1935. aug. 29.)

- x 1892. *Kázmér Ernő* (Bp.) újságíró, kritikus, esszéista (+Belgrád, 1941. ápr.)
- x 1892. *Szidon Simon* (Versec) biztosítási matematikus (+Bp., 1941. ápr. 25.)
- x 1902. *Cziffery József* (Aranyosmarót) festő (+Salto, Uruguay, 1964.)
- x 1902. *Kondor Lipót* (Bp.) zongoraművész, zeneszerző (+Bp., 1976.)
- x 1902. *Máthé Gyula* (Szeged) fogorvos, egyetemi tanár (+Bécs, 1976. júl. 8.)
- x 1902. *Sági Márta* (Bp.) költő (+Bp., 1945.)
- x 1912. *Alszegehy Lajos* (Bp.) színész (+Bp., 1947. dec. 8.)
- x 1912. *Komár Júlia* (Miskolc) színésznő (+Buenos Aires, Argentina, 1976. nov. 28.)
- x 1912. *Lázár Pál* (Újpest) festő (+Szekszárd, 1970. dec.)
- x 1912. *Simon László* (Munkács) pedagógus, geográfus (+Debrecen, 1968. aug. 26.)
- x 1912. *Szabados Miklós* (Bp.) asztaliteniszező, tizenötösörös világbajnok (+Sydney, Ausztrália, 1960.)
- x 1912. *Szász Pál* (Bp.) festő, grafikus (+Párizs, 1969.)
- x 1912. *Székely László* (?) építész (+Bp., 1971. márc. 25.)
- x 1917. *Gönczy Gábor* (Szikszó) elbeszélő, kritikus (+Bp., 1943.)
- x 1922. *Veress Judit* (Tövis) pedagógus (+Bp., 1976. szept. 20.)
- x 1922. *Vöröss István* (Bp.) költő (+Hódmezővásárhely, 1947. márc. 29.)

JANUÁR

1. x 1842. *Valentiny János* (Nagylak) festő (+Nádasdladány, 1902. febr. 25.)
- x 1892. *Radnai Miklós* (Bp.) zeneszerző (+Bp., 1935. nov. 4.)
- x 1912. *Dálnoki Nagy Ferenc* (Bp.) színész (+Bp., 1945. jan. 26.)
- x 1912. *Tahi-Tóth Nándor* (Bp.) festőművész, pedagógus (+Bp., 1978. szept. 28.)
2. x 1742. *Decsy Sámuel* (Rimaszombat) író, szerkesztő, orvos (+Bécs, 1816. jan. 25.)
- x 1867. *Kertész Kálmán* (Eperjes) zoológus, akadémikus (+Bp., 1922. dec. 28.)
- x 1892. *Meszlényi Zoltán* (Hatvan) egyházjogász, címzetes püspök (+Bp., 1953. jún. 11.)
- x 1917. *Deézi Irén* (Bp.) fizikus (+Bp., 1958. jan. 20.)
- x 1932. *Dankanits Ádám* (Kolozsvár) történész, könyvtáros, újságíró (+Bukarest, 1977. márc. 4.)
3. + 1617. *Verancsics Faustus* (Veleence) püspök, a magyarországi latin nyelvű irodalom első jelentős művelője (x Sebenico, 1551.)
4. x 1742. *Alexovics Vazul* (Eger) egyetemi ta-
- nár, lelkész, hitszónok (+Pest, 1796. ápr. 2.)
- x 1892. *Sümegey József* (Csabrendek) geológus (+Bp., 1955. nov. 11.)
6. x 1902. *Hegedűs Ferenc* (Szombathely) újságíró, kritikus, helytörténész (+uo., 1964. aug. 26.)
7. x 1902. *Csik Lajos* (Felsőnyárád) orvos, egyetemi tanár, akadémikus (+Szeged, 1962. ápr. 12.)
8. x 1892. *Lukács Béla* (Rimaszombat) főispán hadigondozási miniszter (+Bp., 1958. márc. 31.)
- x 1922. *Matkó László* (Debrecen) kórbontani és kórszövetetani szakorvos (+Bp., 1955. jún. 5.)
9. x 1867. *Zombory Lajos* (Szeged) építész, festő (+Szolnok, 1933. nov. 18.)
10. x 1842. *Magyar Gábor* (Kiskunfélegyháza) tanár, piarista szerzetes (+Bp., 1912. aug. 5.)
11. x 1912. *Desi Frigyes* (Bp.) meteorológus, egyetemi tanár (+Bp., 1970. márc. 26.)
- x 1922. *Horváth János* (Szeged) fizikus, egyetemi tanár (+uo., 1970. jún. 28.)
13. x 1917. *Jámbor Béla* (Sopron) biokémikus, növényfiziológus, egyetemi tanár (+Bp., 1971. jan. 30.)
14. x 1892. *Kesztyer Lőrinc* (Küllöd) zeneszerző és pedagógus (+Bp., 1978. febr. 27.)
16. x 1892. *Gortvay György* (Vajkóc) higiénikus, orvostörténész (+Bp., 1966. ápr. 22.)
17. x 1817. *Beregszászi Lajos* (Békés) zongorakészítő (+Bp., 1891. ápr. 4.)
- x 1902. *Török Gábor* (Abrudbánya) vegyész mérnök (+Bp., 1966. nov. 6.)
19. x 1692. *Komáromy János Péter* (Sopron) orvos, szőlész-borász (+Szombathely, 1761. ápr. 15.)
- x 1917. *Maros Rudolf* (Stachy, Csehország) zeneszerző (+Bp., 1982. aug. 3.)
20. x 1842. *Császár Károly* (Pest) biztosítási matematikus, a közgazdasági számvitel úttörője (+Bp., 1891. ápr. 30.)
- x 1842. *Konkoly-Thege Miklós* (Pest) csillagász, akadémikus (+Bp., 1916. febr. 17.)
- x 1892. *Sárdy Brutus* (Perlász) festő, restaurátor (+Bp., 1970. szept. 28.)
21. x 1912. *Duray Tibor* (Bp.) festő, grafikus, szobrász (+Bp., 1988.)
23. x 1892. *Szatmári Jenő* (Bp.) újságíró, forgatókönyvíró (+?, 1952.)
- x 1902. *Brodsky Ferenc* (Rákospalota) gondokaművész, zenepedagógus, zenetörténész (+Bp., 1974. nov. 18.)
24. x 1842. *Kaas Ivor* (Lentő) publicista, politikus (+Bp., 1910. dec. 2.)
26. x 1892. *Pausperth Károly* (Abrudbánya) gépészmérnök (+Bp., 1957. dec. 9.)
27. x 1242. *Árpádházi Szent Margit* (Klissza) IV. Béla király leánya (+Margitsziget, 1271. jan. 18.)

28. x 1892. *Wünscher Frigyes* (Bp.) az 1920–30-as évek sajtó- és hírszolgálatának megszervezője, a szövetkezeti politika egyik vezetője, a Hangya igazgatója, tőzsdetanácsos (+Bp., 1946. máj. 16.)
29. x 1742. *Wallaszky Pál* (Bagyán) irodalomtörténeti és egyházi író (+Jolsva, 1824. szept. 29.)
- x 1892. *Moravcsik Gyula* (Bp.) klasszika-filológus, egyetemi tanár, akadémikus (+Bp., 1978. dec. 10.)
- x 1902. *Urbányi László* (Rákosszentmihály) vegyész-mérnök, egyetemi tanár (+Bp., 1974. máj. 7.)
30. x 1902. *Kovács Zsuzsa* (Bp.) belsőépítész (+Bp., 1974. jún. 1.)
31. x 1902. *Jávor Pál* (Arad) színész (+Bp., 1959. aug. 14.)
- x 1842. *Ney Dávid* (Várpalota) operaénekes (+Bp., 1905. aug. 31.)
13. x 1842. *Török Aurél* (Pozsony) orvos, antropológus, egyetemi tanár, akadémikus (+Genf, 1912. szept. 2.)
- x 1902. *Újvári Imre* (Szeged) újságíró, kritikus (+Bp., 1962. febr. 23.)
16. x 1922. *Udvari Pál* (Nagykáta) orvos ezredes, belgyógyász, röntgenológus (+Bp., 1977. aug. 27.)
- x 1932. *Sébestyén Jenő* (Pécsbányatelep) gépészmérnök, főiskolai tanár (+Pécs, 1973. szept. 19.)
17. x 1867. *Némethy Emil* (Arad) gépészmérnök, a repülés egyik hazai úttörője (+Bp., 1943. nov. 6.)
18. x 1717. *Patachich Adám* (Zajezda) kalocsai érsek, 1777-től a hazai oktatásügy egyik irányítója (+Kalocsa, 1784. júl. 19.)
- x 1892. *Lám Béla* (Medgyes) író, gépészmérnök (+Kolozsvár, 1973. aug. 29.)
- x 1922. *Ajkay Jenő* (Szentgotthárd) újságíró (+Zalaegerszeg, 1968. ápr. 25.)
- x 1932. *Mucskai László* (Bp.) vegyész-mérnök (+Bp., 1975. okt. 5.)
19. x 1817. *Kossuth Zsuzsanna* (Sátoraljaújhely) Kossuth Lajos húga, részt vett a Védegyelet szervezésében (+New York, 1854. jún. 29.)
- x 1922. *ifj. Horváth István* (Bp.) rendező, az egyetemi diákszínjátszás kezdeményezője (+Bp., 1941. okt. 17.)
20. x 1842. *Szentgyörgyi István* (Diósjenő) színész (+Kolozsvár, 1931. okt. 20.)
21. x 1912. *Hajós György* (Bp.) matematikus, egyetemi tanár, akadémikus (+Bp., 1972. márc. 17.)
22. x 1792. *Rudics József* (Szabadka) költő, főispán, akadémikus (+Balatonalmás, 1879. aug. 21.)
- x 1902. *Göllner Miklós* (Besztercebánya) festő (+Bp., 1977. márc. 17.)
- 23 + 1892. *Arenstein József* (Stuppach-Gloggnitz) matematikus, akadémikus (x Pest, 1816. jan. 12.)
- + 1917. *Theurewek Emil* (Bp.) klasszika-filológus, műfordító, egyetemi tanár, akadémikus (x Pozsony, 1838. febr. 10.)
- x 1922. *Gera György* (Nagyvárad) író, műfordító (+Bp., 1977. dec. 11.)
24. x 1792. *Ferenczy István* (Rimaszombat) szobrász, akadémikus (+uo., 1856. júl. 4.)
- x 1817. *Jály Imre* (Kisújszállás) költő (+Debrecen, 1840. jan. 31.)
- x 1842. *Genersich Antal* (Nagyszombat) patológus, egyetemi tanár, akadémikus (+Bp., 1913. jún. 4.)
25. x 1892. *Bihari Mihály* (Nagyvárad) újságíró, (+Bp., 1969. ápr. 9.)
- x 1892. *Kalmár Gusztáv József* (Jánosháza) geográfus (+Pápa, 1949. jan. 1.)
- x 1902. *Émber Ervin* (Dobsina) költő, író, közgazdász (+Bp., 1974. júl. 11.)

FEBRUÁR

1. x 1902. *Berda József* (Bp.) költő (+Bp., 1966. júl. 6.)
2. x 1742. *Barcsay Ábrám* (Piski) költő (+Csőra, 1806. márc. 6.)
3. + 1842. *Böloni Farkas Sándor* (Kolozsvár) gazdasági és politikai író, akadémikus (x Bölon, 1795. dec. 14.)
- x 1867. *Komor Gyula* (Bp.) szinpadai szerző, műfordító (+Bp., 1943. dec. 23.)
- x 1892. *Husz Béla* (Poprádfelka) botanikus, mikrobiológus (+Bp., 1954. júl. 15.)
5. x 1867. *Baranski Gyula* (Zólyom) ügyvéd, gyorsíró (+Bp., 1953. máj. 25.)
- x 1902. *Beleznay István* (Szatmárnémeti) színész, rendező, színiigazgató (+Miskolc, 1963. okt. 14.)
- x 1932. *Martin György* (Bp.) tánc- és zene-folklorista (+Bp., 1983. okt. 31.)
6. x 1817. *Trefort Agoston* (Homonna) művelődéspolitikus, reformer, publicista, miniszter, akadémikus (+Bp., 1888. aug. 22.)
- x 1892. *Proszta János* (Bp.) vegyész, egyetemi tanár, akadémikus (Bp., 1968. júl. 6.)
7. x 1842. *Barnay Lajos* (Pest) színész, színigazgató (+Hannover, 1924. jan. 30.)
- x 1892. *Rozványi Vilmos* (Bp.) író, újságíró (+Bp., 1954. okt. 26.)
9. x 1792. *Bethlen János* (Bethlenszentmiklós) politikus, 1848–49-es szabadságharcos (+Pest, 1851. márc. 17.)
- + 1842. *Desseuffy Aurél* (Pest) politikus, publicista, akadémikus (x Nagymihály, 1808. júl. 27.)
10. x 1912. *Darvas József* (Oroszháza) író, publicista, politikus (+Bp., 1973. dec. 3.)
11. + 1942. *Rácz Lajos* (Bp.) kémikus, az első magyar vegyszeti lexikon szerkesztője (x Bp., 1882.)
12. x 1792. *Balogh Péter* (Nábrád) református püspök (+Debrecen, 1870. nov. 23.)

26. x 1892. *Schriker Sándor* (Ágostonpuszta) mezőgazdasági mérnök (+Bp., 1973. aug. 17.)
- x 1917. *Szauder József* (Bp.) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, akadémikus (+Bp., 1975. aug. 6.)
- x 1922. *Balogh Erzsé* (?) színésznő (+Bp., 1971. jún. 11.)
27. x 1917. *Devecseri Gábor* (Bp.) költő, műfordító (+Bp., 1971. júl. 31.)
28. x 1892. *Paulovics István* (Izsa) régész, egyetemi tanár (+Debrecen, 1952. dec. 9.)
29. x 1892. *Apor Vilmos* (Segesvár) r. k. püspök (+Győr, 1945. ápr. 2.)
- x 1842. *Eötvös Károly* (Mezőszentgyörgy) író, újságíró, ügyvéd (+Bp., 1916. ápr. 13.)
- x 1842. *Székely Ferenc* (Szombathely) igazságügyminiszter (+Bp., 1921. márc. 17.)
- x 1902. *Szegi Pál* (Bp.) kritikus, költő (+Bp., 1958. jan. 2.)
12. + 1242. *Kötöny* (?) kun fejedelem (x ?)
- + 1717. *Hevenesi Gábor* (Bécs) jezsuita történetíró, tanár kartográfus a bécsi Pazmanaum igazgatója (x Vásárosmiske, 1656. márc. 24.)
- x 1817. *Gyürki Antal* (Felsőszelény) borász, szakíró (+Dorog, 1890. júl. 31.)
- x 1892. *Kazacsay Tibor* (Bp.) zeneszerző, zongoraművész (+Bp., 1977. okt. 5.)
- x 1902. *Bartha Lajos* (Aranyosgyéres) vegyész-mérnök (+Bp., 1971. aug. 10.)
- x 1912. *N. Gáspár Zsuzsa* (Dicsőszentmárton) biokémikus (+Bp., 1965. ápr. 29.)

MÁRCIUS

1. + 1917. *Csoma József* (Devecser) történész, heraldikai író, akadémikus (x Rásony, 1848. jún. 27.)
2. x 1817. *Arany János* (Nagyszalonta) költő, akadémikus (+Bp., 1882. okt. 22.)
- x 1902. *Iványi Grünwald Béla* (Nagybánya) történetíró (+London, 1965. jan. 22.)
- x 1912. *Jánossy Lajos* (Bp.) fizikus, egyetemi tanár, akadémikus (+Bp., 1978. márc. 2.)
- x 1922. *Bódy József* (Zagyvapálfalva) operaelekes (+Bp., 1985. dec. 29.)
- x 1932. *Tóth Edit* (Bp.) régész, orientalista, muzeológus (+Delhi, India, 1965. júl. 13.)
3. x 1717. *Kracker János Lukács* (Bécs) festő (+Eger, 1779. dec. 1.)
5. + 1902. *Hatsek Ignác* (Bp.) kartográfus (x Vágújhely, 1828.)
6. + 1867. *Hild József* (Pest) építőmester (x uo., 1789. dec. 8.)
- x 1902. *Berczy Géza* (Bp.) színész (+Bp., 1963. okt. 8.)
- x 1932. *Bayer Jenő* (Békéscsaba) kémiafizika tanár (+Püspökladány, 1970. nov. 29.)
- + 1967. *Kodály Zoltán* (Bp.) zeneszerző, zenetudós, népzene kutató, pedagógus, akadémikus (x Kecskemét, 1882. dec. 16.)
7. x 1902. *Timár József* (Bp.) színész, (+Bp., 1960. okt. 3.)
- x 1932. *Kator Lajos* (Szentgyörgyvár) gépészmérnök, egyetemi tanár (+Bp., 1974. júl. 28.)
9. x 1902. *Kerényi György* (Csorna) népzene kutató, zeneszerző (+Bp., 1986. dec. 30.)
- x 1912. *Csatári-Szűts Kálmán* (Nyírmártonfalva) növénynevelő (+Bp., 1973. jún. 16.)
10. x 1867. *Sarbo Artúr* (Pest) ideggyógyász (+Bp., 1943. szept. 17.)
11. + 1817. *Aranka György* (Marosvásárhely) író, tudományszervező, az első magyar tudóstársaság megalakítója (x Szék, 1737. szept. 15.)
- x 1842. *Brancsik Károly* (Óbeszterce) zoológus (+Trencsén, 1915. nov. 18.)
- + 1867. *Lonovics József* (Pest) kalocsai érsek, egyháztörténész, akadémikus (x Miskolc, 1793. jan. 31.)
- x 1892. *Manndorf Béla* (Bp.) gépészmérnök (+Bp., 1971. júl. 30.)
14. x 1842. *Hazay Gyula* (Szepesbéla) csiga- és kagylószakértő (+Bp., 1887. okt. 5.)
- x 1912. *Sebestyén Géza* (Nagyvárad) könyvtáros (+Bp., 1976. ápr. 5.)
15. x 1767. *Kassai József* (Bodrogkisfalud) szótáriro nyelv tudós, akadémikus (+Pécs, 1842. márc. 15.)
16. x 1717. *Weiss Ferenc* (Nagyszombat) matematikus, egyetemi tanár, csillagász, jezsuita (+Buda, 1785. jan. 10.)
17. x 1742. *Szabó József* (Csepreg) r. k. pap, az első magyar gabonanevelő (+Besztercebánya, 1801. ápr. 2.)
- x 1892. *Szakáts Gábor* (Makó) mérnök, felaláló (+Bp., 1937. júl. 21.)
- + 1942. *Bozzay Margit* (Bp.) író (x Keménesszentpéter, 1893. jan. 3.)
18. x 1767. *Takáts József* (Keszthely) író (+Győr, 1821. máj. 3.)
- x 1842. *Dárday Sándor* (Baan) jogi író (+Bp., 1933. febr. 8.)
- + 1917. *Ferenczy Károly* (Bp.) festőművész (x Bécs, 1862. febr. 8.)
- x 1922. *Pécsi Sándor* (Sajószentpéter) színész (+Bp., 1972. nov. 4.)
- + 1967. *Baghy Gyula* (Bp.) eszperantó nyelvű költő, író, az eszperantó mozgalom úttörője (x Szeged, 1891. jan. 13.)
19. x 1792. *Bay György* (Surány) politikus, költő (+Pest, 1849. jún. 5.)
- x 1912. *Fehér József* (Csongrád) kiadói szerkesztő (+Bp., 1975. okt. 26.)

- x 1912. *Vályi-Nagy Tibor* (Debrecen) orvos, egyetemi tanár (+ Siófok, 1969. aug. 21.)
20. x 1767. *Varga Márton* (Monostorapáti) természettudós (+ Nagyvenyim, 1818. ápr. 5.)
- x 1792. *Miklóssy József* (Szlovinka) festő (+ Eperjes, 1841. dec. 1.)
- x 1892. *Simon Béla* (Nagyszében) fogorvos (+ Bp., 1965. dec. 28.)
21. x 1817. *Sillye Gábor* (Hajdúböszörmény) ügyvéd, politikus (+ uo., 1894. jan. 17.)
- x 1932. *Bretter György* (Pécs) filozófus, esszéíró, kritikus (+ Bp., 1977. nov. 17.)
- + 1962. *Sándor Erzsébet* (Bp.) operaénekesnő (x Kolozsvár, 1885. aug. 28.)
23. x 1842. *Antal Gyula* (Pécs) jogász, egyetemi tanár (+ Bp., 1907. nov. 15.)
- x 1902. *Schmidt Eligius Róbert* (Karánsebes) bányamérnök, geológus, hidrogeológus (+ Bp., 1973. júl. 23.)
- + 1902. *Tisza Kálmán* (Bp.) politikus, miniszterelnök, akadémikus (x Geszt, 1830. dec. 16.)
24. + 1642. *Tholdalagi Mihály* (Gyulafehérvár) erdélyi nagybirtokos, főnemes, diplomata (x Nagyencse, 1580 körül)
25. x 1892. *Friedrich László* (Bp.) orvos, belgyógyász (+ Bp., 1958. nov. 6.)
26. x 1467. *Thurzó György* (?) kamaragróf (+ Augsburg, 1521. márc. 19.)
- x 1902. *Barra György* (Zilah) pedagógus (+ Bp., 1970. okt. 31.)
- + 1967. *Sinkó Ervin* (Zágráb) író, költő, egyetemi tanár (x Ápatin, 1898. okt. 5.)
27. x 1867. *Fricsay Richárd* (Kremsier, Csehország) karmester (+ Bp., 1945. márc. 16.)
- x 1867. *Vidor Emil* (Pest) műépítész (+ Bp., 1952. júl. 8.)
- x 1902. *Mondl Ferenc* (Bp.) elektromérnök (+ Chandigarh, India, 1964. márc. 15.)
28. x 1592. *Comenius Ámos János* (Magyarbród, Morvaország) pedagógus, író (+ Amszterdam, 1670. nov. 15.)
29. x 1842. *Éntz Géza* (Mezőkomárom) zoológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1919. dec. 4.)
- x 1867. *Gulyás István* (Tiszadob) irodalomtörténész, tankönyvíró (+ Debrecen, 1941. aug. 13.)
- x 1892. *Mindszenty József* (Csehímindszent) esztergomi érsek, bíboros (+ Bécs, 1975. máj. 6.)
30. x 1842. *Janny Gyula* (Székesfehérvár) sebész (+ Bp., 1916. jún. 19.)
- x 1917. *Komjáthy István* (Ékel) író (+ Bp., 1963. dec. 20.)
- + 1922. *Hugonnai Vilma* (Bp.) az első magyar orvosnő (x Nagytétény, 1847. szept. 30.)
31. x 1892. *Mattyasovszky Ilona* (Esztergom) filmszínésznő (+ ?, 1943. ápr. 12.)
- x 1902. *Meller Rózsi* (Bp.) író (+ Bp., 1960. okt. 11.)
- x 1912. *Benkő Sándor* (Orosháza) belgyógyász, hematológus (+ Szeged, 1971. aug. 21.)

ÁPRILIS

2. x 1792. *Balla Károly* (Nagykőrös) jogász, író, költő, akadémikus (+ Pótharasz, 1873. máj. 16.)
- x 1902. *Komor Imre* (Bp.) újságíró, történész (+ Bp., 1966. dec. 30.)
- x 1932. *Bodgál Ferenc* (Miskolc) néprajzkutató (+ uo., 1972. szept. 2.)
4. x 1842. *Antalík Károly* (Csetnek) zenekritikus (+ Bp., 1918. máj. 5.)
5. x 1867. *Kerner István* (Máriakémet) karmester (+ Bp., 1929. aug. 27.)
6. x 1902. *Nagy Margit* (Hódmezővásárely) operaénekesnő (+ Bp., 1941. okt. 18.)
7. x 1892. *Komondy Zoltán* (Sárvár) gépészmérnök, műegyetemi tanár (+ Bp., 1957. szept. 17.)
8. x 1817. *Laborfalvi Róza* (Miskolc) színésznő (+ Bp., 1886. nov. 20.)
- x 1922. *Abella Miklós* (Bp.) geográfus, pedagógus (+ Bp., 1976. aug. 19.)
9. x 1792. *Kelemen Benő* (?) jászágigazgató (+ Szucsák, 1883. jún. 3.)
11. x 1842. *Fehér Ipoly Kálmán* (Visk) pannonthalmi főapát, tanár, akadémikus (+ Pannonthalma, 1909. okt. 27.)
- + 1842. *Kőrösi Csoma Sándor* (Darjeeling, India) nyelvtudós, akadémikus, a tibeti filológia megalapítója (x Kőrös, 1784. ápr. 4. – ez még tisztázatlan!)
13. x 1867. *Teghze Gyula* (Szatmár) jogász, egyetemi tanár (+ Bp., 1939. nov. 12.)
- x 1892. *Waldbauer Imre* (Bp.) hegedűművész (+ Iowa, USA, 1953. dec. 3.)
- + 1972. *Lénárd Sándor* (Dona Emma, Brazília) orvos, költő, író, műfordító (x Bp., 1910. márc. 9.)
14. + 1792. *Hell Miksa* (Bécs) csillagász, jezsuita (x Selmecbánya, 1720. máj. 15.)
- x 1792. *Virozsil Antal* (Selmecbánya) közjogász, egyetemi tanár (+ Bécs, 1868. máj. 19.)
- x 1892. *Bakách Bessenyei György* (Bp.) diplomata (+ New York, 1959. febr.)
- x 1902. *Balázs István* (Zalapátka) színész (+ Bp., 1976. jan. 1.)
15. + 1892. *Budenz József* (Bp.) német származású magyar nyelvtudós, egyetemi tanár, akadémikus (x Rasdorf, Németország, 1836. jún. 13.)
- x 1892. *Kiss Ferenc* (Székesfehérvár) színész (+ Bp., 1978. aug. 13.)
17. x 1867. *Lőrenthey Imre* (Pest) paleontológus, geológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Nyírmada, 1917. aug. 13.)

- x 1867. *Szabó Jenő* (Kolozsvár) református pap, költő, író (+ Kézdivásárhely, 1934. nov. 18.)
- x 1892. *Hende Vince* (Kecskemét) festő (+ Bp., 1957. jún. 24.)
18. x 1817. *Peterdy Gábor* (Veresegyház) közgazdasági író (+ Bp., 1892. júl. 30.)
- x 1912. *Gellén István* (Bp.) orvos (+ Észak-Erdély, 1944. aug. 26.)
19. x 1767. *Hochmeister Márton* (Nagyszében) nyomdász, könyvkiadó, polgármester (+ uo., 1837. jan. 6.)
20. x 1742. *Tessedik Sámuel* (Alberti) ev. lelkész, író, pedagógus, az alföldi mezőgazdaság fejlesztője (+ Szarvas, 1820. dec. 27.)
- x 1767. *Sándorffi József* (Hegyközújlak) orvos, a nagyváradai színeszet mecenása (+ Nagyvárad, 1824. nov. 30.)
- x 1842. *Mócsy Antal* (Szeged) pedagógus (+ Kalocsa, 1900. júl. 20.)
- x 1902. *Gonda György* (Nagykároly) színész (+ Bp., 1970. júl. 24.)
- x 1912. *Katona János* (Győr) gépészmérnök, egyetemi tanár (+ Bp., 1977. aug. 12.)
- x 1917. *Knoll István* (Oraviczabánya) gépészmérnök (+ Bp., 1970. nov. 12.)
21. x 1942. *Merényi Varga László* (Baja) pedagógus, irodalomtörténész (+ Szeged, 1975. jún. 8.)
22. x 1817. *Dobozy Károly* (Eperjes) zeneszerző, a magyar cigányzene népszerűsítője (+ Makó, 1860. febr. 19.)
- x 1902. *Moravék Endre* (Léva) könyvtáros (+ Bp., 1971. okt. 4.)
23. x 1817. *Repiczky János* (Ujbars) könyvtáros, akadémikus (+ Pest, 1855. márc. 25.)
- x 1867. *Béldi Izor* (Pest) ügyvéd, újságíró, író (+ Bp., 1926. nov. 11.)
24. x 1867. *Ujlaki Antal* (Debrecen) újságíró, író (+ Szeged, 1921. okt. 7.)
- + 1912. *Borovszky Samu* (Bp.) történetíró, akadémikus (x Karavukova, 1860. okt. 25.)
- + 1917. *Tömörkény István* (Szeged) író (x Cegléd, 1866. dec. 21.)
- + 1967. *Széchényi Zsigmond* (Bp.) világiáró utazó, vadász, író (x Nagyvárad, 1898. jan. 23.)
25. x 1842. *Parádi Kálmán* (Pest) tanár, zoológus (+ Kolozsvár, 1902. ápr. 7.)
- x 1892. *Kosztó János* (Lippa) irodalomtörténész, egyetemi tanár (+ Bp., 1952. okt. 10.)
- x 1892. *Somogyi Antal* (Abda) katolikus pap, művészettörténész, egyetemi magántanár (+ Győr, 1971. jan. 5.)
28. x 1867. *Dezső József* (Lesencetomaj) színész (+ Bp., 1915. máj. 14.)
- x 1892. *Matics Árpád* (Bp.) gépészmérnök (+ Bp., 1972. dec. 2.)
- x 1902. *Tasnádi Kubacska András* (Bp.) geológus, paleontológus (+ Bp., 1977. márc. 28.)
29. x 1867. *Fényes Adolf* (Kecskemét) festőművész (+ Bp., 1945. márc. 14.)
- x 1892. *Raggamby András* (Szeged) közgazdász, író (+ Bp., 1964. febr. 7.)
- x 1902. *Rauscher György* (Dorog) festő (+ Komárom, 1930. okt. 3.)
30. x 1867. *Veszzelei Károly* (Veszprém) költő (+ Dombóvár, 1902. ápr. 11.)
- x 1902. *Pikler László* (Bp.) orvos (+ Auschwitz, 1945. máj.)

MÁJUS

- + 1952. *Gyalui Farkas* (Kolozsvár) könyvtárigazgató, irodalomtörténész, író (x Gyalu, 1866. nov. 24.)
2. x 1767. *Zsoldos János* (Köveskál) orvos, az első hazai egészségügyi jogszabály és nőgyógyászati mű szerzője (+ Pápa, 1832. máj. 12.)
- x 1842. *Kézmarszky Tivadar* (Szepesváralja) szülész, egyetemi tanár (+ Bp., 1902. máj. 18.)
- x 1867. *Szabó Péter* (Marosvásárhely) matematikus, tanár (+ Bp., 1914. szept. 24.)
3. x 1892. *Csapody István* (Bp.) orvos, szemész (+ Bp., 1970. febr. 27.)
- x 1902. *Tápay-Szabó Gabriella* (Bp.) író, művelődéstörténész (+ Bp., 1961. jún. 15.)
4. x 1932. *Lévai János* (Bp.) orvos (+ ?, 1976. jún. 1.)
5. x 1912. *Venez József* (Kastélyosdombó) szakácsmester, szakíró (+ Bp., 1978. jún. 11.)
- x 1917. *Losonczy Géza* (Érsekcsanak) újságíró, politikus (+ Bp., 1957. dec. 21.)
6. x 1842. *Mayer Miksa* (Lugos) pedagógus, író (+ Bp., 1886. márc. 19.)
- x 1867. *Iványi-Grünwald Béla* (Somogy-som) festő (+ Bp., 1940. szept. 24.)
- x 1867. *Hoór Tempis Mór* (Nagyszében) villamosmérnök, akadémikus (+ Bp., 1944. jan. 29.)
- x 1867. *Pöppel János* (Ausztria) gépészmérnök, malomépítész (+ Bp., 1933. júl. 23.)
- x 1892. *Kazinczy László* (Szakálháza) gépészmérnök (+ Bp., 1978. jan. 4.)
- x 1912. *Guoth Kálmán* (Kemenesmagasi) történész (+ Bp., 1949. dec. 23.)
7. x 1892. *Csernyei Gyula* (Bp.) orvos, fogorvos (+ Milánó, 1971.)
8. x 1892. *Hauser Arnold* (Temesvár) filozófus, művészettörténész, akadémikus (+ Bp., 1978. jan. 29.)
- x 1892. *Jajczay János* (Bp.) művészettörténész (+ Bp., 1976. máj. 22.)
9. x 1867. *Göllner Kornél* (Brezsnóbánya) gyógyszerész-vegyész (+ Bp., 1934. jún. 12.)

- + 1892. *Baross Gábor* (Bp.) miniszter, gazdaságpolitikus (x Fruzsina, 1848. júl. 6.)
- x 1892. *Győri Illés István* (Zilah) író, újságíró (+ Bp., 1970. dec. 11.)
10. x 1842. *Kherndl Antal* (Zseliz) mérnök, műegyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1919. okt. 7.)
- x 1902. *Nyíri István* (Cegléd) építészmérnök (+ Bp., 1955. aug. 31.)
- x 1922. *Serény Andor* (Bp.) nyelvtanár, igazgató (+ Bp., 1974. márc. 15.)
11. x 1842. *Chorin Ferenc* (Arad) a XX. sz. eleji magyar gyáriparosok jelentős képviselője (+ Bp., 1925. jan. 20.)
- x 1842. *Wassermann Jónás Jonatán* (Ludány) 1894-ben alapította meg kávéházát, az EMKE-t (+ Bp., 1901. jan. 16.)
- + 1892. *Pick Márk* (Szeged) szalámigyáros (x uo. 1843. dec. 12.)
12. x 1542. *Mossóczi Zakariás* (Mosóc) r. k. püspök (+ Bécs, 1587. júl. 20. v. 22.)
- x 1912. *Kárász Judit* (Szeged) fotóművész (+ Bp., 1977. máj. 30.)
13. x 1717. *Mária Terézia* (Bécs) Magyarország és Csehország királynője (+ uo., 1780. nov. 29.)
- x 1792. *Egger Vilmos* (Staad, Svájc) festő, hazánk első hivatásos tornatanítója (+ Pest, 1830. nov. 2.)
- x 1892. *Muraközy Gyula* (Bp.) ref. lelkész, szerkesztő, író, műfordító (+ Bp., 1961. aug. 31.)
14. x 1867. *Werner Adolf Vilmos* (Tiszafüred) zirci apát, esztétikai író (+ Zirc, 1939. febr. 5.)
- x 1892. *Pályi Márton* (Kiskunhalas) orvos, higiénikus (+ Bp., 1961. szept. 18.)
15. x 1892. *Kun Ferenc* (Gyetva) gyógyszerész (+ Bp., 1976. okt. 17.)
- x 1902. *Molnár István* (Várhely) bel- és ideggyógyász (+ Bp., 1972. ápr. 26.)
- x 1912. *Salamon Ernő* (Gyergyószentmiklós) költő, újságíró (+ Mihajlovka-Sztari, Szovjetunió, 1943. febr. 27.)
16. x 1842. *Feketeházy János* (Vágsellye) mérnök, neves hidépítő (+ uo., 1927. okt. 31.)
- x 1867. *Greinich Ferenc* (Pest) kat. lelkész, műkedvelő botanikus (+ Kalocsa, 1942. máj. 4.)
- x 1867. *Héjjas Endre* (Zádor) meteorológus (+ Ráckeve, 1947. jún. 6.)
- + 1967. *Forbáth Imre* (Stubnyafüredő) költő, orvos (x Böhönye, 1898. nov. 10.)
17. x 1817. *Irinyi János* (Nagyléta) vegyész, felfedező (+ Vértess, 1895. dec. 17.)
- + 1892. *Klapka György* (Bp.) honvédtábornok (x Temesvár, 1820. ápr. 7.)
- x 1892. *Szekér Jenő* (Bakonyszombathely) orvos, egyetemi tanár (+ Pécs, 1959. máj. 8.)
- x 1922. *Bántai Vilmos* (Bp.) fuvolaművész, tanár (+ Bp., 1985. aug. 21.)
18. + 1972. *Csépe Imre* (Szabadka) író, költő, újságíró (x Kishegyes, 1914. szept. 23.)
19. x 1867. *Venetianer Lajos* (Kecskemét) főrabbi, történész (+ Újpest, 1922. nov. 5.)
- x 1902. *Miklós László* (Dombóvár) orvos, szülész-nőgyógyász, egészségügyi szervező (+ Bp., 1972. jún. 23.)
20. x 1817. *Danielik Nepomuk János* (Murányváralja) egri kanonok, konzervatív katolikus köziró, akadémikus (+ Eger, 1888. jan. 23.)
- x 1867. *Vass József* (Arad) mérnök (+ Bp., 1951. márc. 10.)
21. x 1867. *Kelety Dénes* (Bp.) gépészmérnök, a MÁV elnöke, államtitkár (+ Bp., 1931. jan. 15.)
- x 1892. *Guth Zoltán* (Hatvan) hegedűművész, tanár (+ Bp., 1968. okt. 21.)
- x 1902. *Lauber László* (Pécs) építészmérnök (+ Bp., 1953. aug. 13.)
22. x 1842. *Bach Nándor* (Vác) építész (+ Mezőberény, 1905. ápr. 22.)
- x 1917. *Koncz Imre* (Kisújszállás) orvos, ortopéd sebész (+ Bp., 1970. máj. 22.)
23. x 1842. *Kálnay Nándor* (Léva) tanító, helytörténész, a Madách család nevelője (+ Csesztve, 1911. máj. 6.)
- x 1902. *Almássy György* (Debrecen) orvos, röntgenológus (+ Orosháza, 1967. szept. 17.)
- x 1912. *Bozzay Dezső* (Répceszentgyörgy) építő, iparművész, a modern ipari formatervezés hazai úttörője (+ Bp., 1974. nov. 21.)
- + 1962. *Fodor Ferenc* (Bp.) geográfus, kartográfus-történész (x Tenke, 1887. márc. 5.)
24. x 1842. *Devecseri Ignác* (Devecser) újságíró (+ Bp., 1899. júl. 26.)
- x 1922. *Körödi András* (Bp.) karmester (+ Velence, Olaszország, 1986. szept. 17.)
25. x 1902. *Vastagh László* (Bp.) szobrász (+ Bp., 1972. jan. 18.)
- x 1912. *Raicz István* (Baja) zenekritikus, író-műfordító (+ Bp., 1986. okt. 3.)
26. x 1867. *Jakabházy Zsigmond* (Kiskede) orvos, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1945. júl. 5.)
- x 1902. *Somogyi Imre* (Abony) gazdasági szervező, népevelő, szakíró (+ Bp., 1947. aug. 5.)
- x 1902. *Klímes Károly* (Bp.) ideggyógyász (+ Bp., 1968. febr. 12.)
- + 1952. *Karafiát Jenő* (Bp.) politikus, miniszter, 1937-től 1942-ig Bp. főpolgármestere (x Bp., 1883. júl. 31.)
29. + 1892. *Keleti Károly* (Bp.) statisztikus, akadémikus, az országos statisztikai hivatal első igazgatója (x Pozsony, 1833. júl. 18.)

30. + 1892. *Lebstück Mária* (Újpest) honvédtiszt (x Zágráb, 1830. aug. 15.)
 x 1892. *Lévai Pál* (Bp.) gépészmérnök (+ Bp., 1957. aug. 25.)
 x 1917. *Tamáská Jánosné Göbel Edit* (Kassa) kiadói szerkesztő (+ Bp., 1970. máj. 19.)
 31. + 1902. *Rozvány György* (Nagyszalonta) hely- és irodalomtörténeti író (x uo., 1819. ápr. 21.)

JÚNIUS

2. x 1842. *Fayer László* (Kecskemét) jogász, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1906. nov. 9.)
 x 1842. *Fekete József* (Káloz) kertész (+ Bp., 1906. nov. 27.)
 x 1867. *Grób István* (Nagyberezna) iparművész, művészeti író (+ Bp., 1936. márc. 16.)
 x 1892. *Komáromy Pál* (Gyöngyös) operatőres (x Bp., 1966. júl. 3.)
 + 1967. *Ferenczy Béni* (Bp.) szobrász, grafikus (x Szentendre, 1890. jún. 18.)
 3. x 1867. *Rottenbiller Fülöp* (Bp.) büntetőjogász (+ Bp., 1942. jan. 1.)
 x 1867. *Szabados Béla* (Pest) zeneszerző (+ Bp., 1936. szept. 15.)
 4. x 1867. *Rácz Laci* (Pest) cigányprimás (+ Bp., 1943. máj. 6.)
 x 1902. *Bassola Zoltán* (Bp.) tanár (+ Bp., 1968. jún. 26.)
 x 1902. *Szelepcsényi Lajos* (Középtúr) vegyészmérnök (+ Bp., 1962. jún. 6.)
 x 1912. *Andrási Márton* (Nuseni) színész (+ Kolozsvár, 1975. jan. 23.)
 7. x 1842. *Gobbi Henrik* (Pest) zongoraművész (+ Bp., 1920. márc. 22.)
 9. x 1902. *Zárday Imre* (Bp.) belgyógyász, kardiológus, egyetemi tanár (+ Bp., 1968. okt. 14.)
 10. x 1867. *Böhm Henrik* (Várpalota) építész (+ ?, 1936.)
 x 1892. *Magyar Imre* (Kenéz) újságíró (+ Bp., 1976. jún. 15.)
 13. x 1842. *Kávoli János* (Cservenka) ichthyológus (+ Bp., 1882. jan. 25.)
 + 1972. *Békésy György* (Honolulu) akusztikus, biofizikus, egyetemi tanár, akadémikus, Nobel-díjas (x Bp., 1899. jún. 3.)
 17. x 1912. *Marton Ervin* (Bp.) grafikus, szobrász, fotóművész (+ Párizs, 1968. ápr. 30.)
 18. x 1842. *Huszár Adolf* (Szentjakabfalva) szobrász (+ Bp., 1885. jan. 21.)
 19. x 1902. *Bán Frigyes* (Kassa) filmrendező (+ Bp., 1969. szept. 30.)
 21. x 1922. *Osza Hajnal* (Alpár) bábkészítő művész, pedagógus (+ Kecskemét, 1977. márc. 26.)
 22. x 1767. *Szentjóni Szabó László* (Ottomány) költő, a magyar jakobinus szervez-

- kedés tagja (+ Kufstein, 1795. okt. 6.)
 + 1792. *Johann Thaddeus Peithner* (Bécs v. Prága) bölcsészdoktor, javaslata alapján kezdődött meg a bányászati-kohászati felsőfokú képzés, könyvgyűjteménye vetette meg a selmeci műemlék könyvtár alapjait (x Gotesgab, Csehország, 1727. ápr. 8.)
 x 1892. *Telmányi Emil* (Arad) hegedűművész (+ Holte, Dánia, 1988. jún. 12.)
 23. x 1912. *Martsa István* (Pozsony) szobrász (+ Bp., 1978. febr. 3.)
 25. + 1917. *Gyóni Géza* (Krasznajarszk) költő (x Gyón, 1884. jún. 25.)
 26. x 1842. *Edvi Illés Károly* (Somogyuszil) ügyész, ügyvéd, jogi író, akadémikus (+ Bp., 1919. ápr. 6.)
 x 1892. *Kunszt János* (Zólyombrezó) orvos, füüdgyógyász, reumatológus, amatőr fotóművész (+ Bp., 1960. aug. 4.)
 x 1922. *Földes László* (Arad) kritikus, szerkesztő, tanár (+ Kolozsvár, 1973. jan. 10.)
 27. x 1892. *Kun Imre* (Baja) hangversenyrendező (+ Bp., 1977. okt. 3.)
 29. x 1867. *Osvald István* (Pest) jogász, a Kúria elnöke (+ Bp., 1944. dec. 26.)
 30. x 1817. *Nagel Emil* (Makó) orvos (+ Bp., 1892.)
 x 1892. *Lajtha László* (Bp.) Kossuth-díjas zeneszerző, népzenekutató (+ Bp., 1963. febr. 16.)

JÚLIUS

1. x 1902. *Garami Andor* (Prossnitz, Ausztria) újságíró, filmdramaturg (+ Bp., 1944.)
 3. x 1692. *Szathmári Király Adám* (Nyomár) II. Rákóczi Ferenc nemes apródja (+ Boldva, 1752. dec. 18.)
 x 1867. *Exner Kornél* (Beregszász) jogász (+ Bp., 1938. nov. 16.)
 x 1892. *Hajnal István* (Nagykikinda) történetirő, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1956. jún. 16.)
 x 1892. *Várady Imre* (Nagybecskerek) irodalomtörténész, egyetemi tanár (+ Róma, 1974. aug. 24.)
 x 1902. *Rom Pál* (Bp.) vegyész, gyógyszerész (+ Bp., 1962. nov. 22.)
 4. x 1842. *Erkel Gyula* (Pest) zeneszerző, -pedagógus (+ Újpest, 1909. márc. 22.)
 5. x 1867. *Szamota István* (Kunszentmiklós) nyelvész, történész (+ Bp., 1895. nov. 21.)
 x 1912. *Hajmássy Ilona* (Nagykörös) színésznő (+ Bethesda, Maryland, USA, 1975. aug. 20.)
 x 1912. *Somogyi György* (Szeged) orvos, belgyógyász, (+ Bp., 1977. aug. 10.)

6. x 1792. *Czindery László* (Pécs) nagybirtokos, főispán, mezőgazdasági szakíró (+ uo. 1860. jan. 24.)
- x 1902. *Schmidl Ferenc* (Székesfehérvár) építésmérnök (+ Bp., 1977. júl. 22.)
7. x 1867. *Radics Béla* (Miskolc) cigányprímás, zeneszerző (+ Bp., 1930. febr. 21.)
8. x 1842. *Berczik Árpád* (Temesvár) novelista, színműíró, akadémikus (+ Bp., 1919. júl. 16.)
- x 1892. *Loczka Lajos* (Bp.) kémikus, tanár (+ Bp., 1972. jan. 24.)
- x 1892. *Luncz Géza* (Csebeze) erdőmérnök (+ Bp., 1957. júl. 5.)
- x 1912. *Nagy Jenő* (Hagymásbodon) tanár, író (+ Debrecen, 1974. okt. 31.)
10. x 1892. *Bókay János* (Bp.) író (+ Bp., 1961. júl. 16.)
11. x 1917. *Balogh Elemér* (Záhony) filozófus, egyetemi tanár (+ Bp., 1965. ápr. 6.)
12. x 1867. *Kaán Károly* (Nagykanizsa) erdőmérnök, akadémikus (+ Bp., 1940. jan. 28.)
13. x 1717. *Bél Károly András* (Pozsony) történész, irodalomtörténész, egyetemi tanár (+ Lipcse, 1782. ápr. 4.)
15. x 1842. *Altschul Rudolf* (Prága) zongoraművész, tanár, zeneszerző (+ 1911 után)
- x 1892. *Gyömrei Sándor* (Nagykároly) gazdaságtörténész (+ Bp., 1957. jún. 24.)
16. x 1917. *Cukor György* (Karcag) gépészmérnök (+ Bp., 1972. jan. 4.)
18. x 1892. *Závodszy Zoltán* (Bátorkeszi) operaénekes (+ Bp., 1976. szept. 8.)
- x 1912. *Baláss Béla* (Nagybánya) orvos, laboratóriumi szakorvos (+ Bp., 1973. febr. 8.)
19. x 1867. *Pogatschnigg Guido* (Szászváros) egyházi karnagy, zeneszerző (+ Temesvár, 1937. márc. 4.)
22. x 1902. *Markovich Pál* (Munkács) bányamérnök, oktatásszervező (+ Miskolc, 1969. aug. 23.)
27. x 1892. *Csorba Géza* (Liptóújvár) szobrász (+ Bp., 1974. dec. 27.)
- x 1912. *Scher Tibor* (Kiskőrös) ókortörténész (+ Bp., 1975. júl. 2.)
- x 1922. *Szatmári Lajos* (Bp.) jogász, egyetemi tanár (+ Bp., 1973. máj. 16.)
28. x 1792. *Fábry Ignác* (Sátoraljaújhely) r. k. püspök (+ Kassa, 1867. jún. 24.)
29. x 1917. *Fényes Imre* (Kötegyán) elméleti fizikus, egyetemi tanár (+ Bp., 1977. nov. 13.)
30. x 1902. *Medveczky Jenő* (Savnik) festő (+ Bp., 1969. ápr. 27.)
- x 1902. *Soltész Anni* (Bp.) színésznő (+ Bp., 1973. okt. 4.)
31. x 1817. *Schuster Konstantin* (Szakolca) r. k. püspök (+ Vác, 1899. júl. 23.)
- AUGUSZTUS
1. x 1842. *Farkas Albert* (Szilágysomlyó) újságíró, író (+ Bp., 1915. okt. 9.)
- x 1902. *Morvay Jenő* (Tiszaolc) festőművész, grafikus (+ Prága, 1945. máj.)
- + 1922. *Bánki Donát* (Bp.) gépészmérnök, feltaláló, egyetemi tanár, akadémikus (x Bakonybánk, 1859. jún. 6.)
2. x 1792. *Szaniszló Ferenc* (Szombathely) r. k. püspök, egyházi író, egyetemi tanár (+ Bécs, 1869. dec. 13.)
4. x 1892. *Sipos Domokos* (Dicsőszentmárton) költő, író, megyei tisztviselő (+ uo., 1927. dec. 22.)
5. + 1792. *Augustini Sámuel* (Szepesszombathely) természettudós, ev. lelkész (x Nagyolmnic, 1729. aug. 5.)
6. x 1842. *Márki István* (Sarkad) sakkozó, népmesegyűjtő, az első magyar sakktankönyv szerzője (+ Bp., 1885. okt. 4.)
- x 1842. *Stiller Mór* (Miskolc) ügyvéd, jogi író (+ Bp., 1917. dec. 3.)
- + 1967. *Áprily Lajos* (Bp.) költő, műfordító, akadémikus (x Brassó, 1887. nov. 14.)
7. x 1912. *Hargitai Zoltán* (Mezősámsond) botanikus, tanár (+ Bajorország, 1945. márc.-ápr.)
8. x 1842. *Csengey Gusztáv* (Komárom) költő, író (+ Miskolc, 1925. júl. 13.)
9. x 1922. *Nagy Gyula* (Várpalota) festő (+ uo., 1966. márc. 19.)
- x 1932. *Nádas Gábor* (Kaposvár) zeneszerző (+ Bp., 1987. febr. 8.)
11. x 1867. *Almásy György* (Felsőlendva) Ázsia-utazó, állattani és néprajzi gyűjtő (+ Graz, 1933. szept. 23.)
13. x 1817. *Thern Károly* (Igló) zeneszerző (+ Bécs, 1886. ápr. 13.)
14. x 1892. *Ürmösy Lajos* (Bp.) bányamérnök, szakíró (+ Sajószentpéter, 1977. jún. 25.)
- x 1902. *Baky Győző* (Bp.) festő, grafikus, restaurátor (+ Bp., 1972. márc. 19.)
15. x 1842. *Csepreghy Ferenc* (Szalka) színműíró (+ Görbersdorf, Ausztria, 1880. febr. 6.)
- x 1902. *Müller Lajos* (Arad) könyvkiadó (+ Bp., 1967. ápr. 1.)
16. x 1867. *Todoreszku Gyula* (?) bibliofil könyvgyűjtő (+ Bp., 1919. nov. 28.)
17. x 1922. *Gondola István* (Tiszakeszi) mezőgazdasági mérnök (+ Debrecen, 1970. jan. 19.)
21. x 1912. *Kertai György* (Bp.) geológus, akadémikus (+ Bp., 1968. máj. 11.)
22. x 1867. *Beke József* (Pápa) mérnök (+ Bp., 1940. máj. 15.)
- x 1902. *Csuka János* (Szeged) író, költő, műfordító, újságíró (+ Bp., 1962.)
- x 1902. *Erdey Dezső* (Istvánföldé) szobrász (+ Bp., 1957. máj. 25.)

23. x 1867. *Weszely Ödön* (Pest) pedagógus, egyetemi tanár (+ Bp., 1935. márc. 6.)
- + 1892. *Joannovich György* (Szegedka) postamester, a postai szakirodalom megalapítója (x Baja, 1830.)
- x 1902. *Vecsei Géza* (Kisvárdá) villamosmérnök (+ Bp., 1960. máj. 2.)
- x 1912. *Élesdy István* (Cegléd) festő, rézkarcoló (+ Bp., 1987. szept. 25.)
- + 1972. *Kovács Máté* (Bp.) egyetemi tanár, az egyetemi könyvtárosképzés létrehozója (x Hajduszoboszló, 1906. nov. 11.)
24. x 1867. *Ruzitska Béla* (Kolozsvár) kémikus (+ ?)
- x 1917. *Várterész Vilmos* (Hunyaddobra) orvos, sugárbiológus, kutatóintézeti igazgató (+ Bp., 1972. máj. 24.)
25. x 1867. *Márk Lajos* (Retteg) arcképfestő, illusztrátor (+ New York, 1943.)
- x 1867. *Szerb Zsigmond* (Pest) orvos, belgyógyász, kórházi főorvos (+ Bp., 1962. febr. 27.)
- x 1892. *Schadl János* (Keszthely) festő, zenetanár (+ Tata, 1944. márc. 1.)
- x 1892. *Juhász Kálmán* (Alibunár) teológiai tanár, egyháztörténész, pápai prelátus (+ Szeged, 1966. szept. 29.)
26. x 1912. *Wein György* (Bp.) geológus (+ Bp., 1976. dec. 12.)
27. x 1902. *Ék Sándor* (Szentmihályfa) festő, grafikus (+ Bp., 1975. jan. 15.)
- x 1932. *Bodnár Béla* (Bp.) agronómus, botanikus (+ Székesfehérvár, 1960. máj. 22.)
28. x 1867. *Kóbor Tamás* (Pozsony) író publicista (+ Bp., 1942. máj. 26.)
- x 1892. *Devecseriné Guthi Erzsébet* (Bp.) író, műfordító (+ Bp., 1965. ápr. 28.)
29. x 1867. *Sporoz Pál* (Buda) mezőgazdasági szakíró (+ Bp., 1917. dec. 4.)
31. x 1892. *Corodini Miklós* (Bp.) artista, bűvész (+ Bp., 1955. aug. 21.)
- x 1922. *Hofmann Miklós* (Szombathely) nyomdaigazgató (+ uo., 1975. aug. 27.)
- x 1902. *Szöke Gyula* (Bp.) gépészmérnök (+ Bp., 1975. okt. 16.)
3. x 1742. *Lázár István* (Torockó) unitárius püspök, egyházi író (+ Kolozsvár, 1811. okt. 7.)
4. x 1902. *Varga Gyula* (Szentendre) orvos, fül-orr-gégész, egyetemi tanár (+ Bp., 1973. nov. 11.)
- x 1917. *Maléter Pál* (Eperjes) katonatiszt, az 1956-os forradalom egyik vezetője (+ Bp., 1958. jún. 15.)
5. x 1867. *Krippel Móric* (Kátlóc) erdőmérnök, főiskolai tanár (+ Sopron, 1945. nov. 23.)
- x 1892. *Szigeti József* (Bp.) hegedűművész (+ Luzern, 1973. febr. 20.)
- x 1902. *Balló Alfréd* (Újpest) gépészmérnök (+ Bp., 1974. jún. 21.)
- + 1942. *Móricz Zsigmond* (Bp.) író, újságíró, szerkesztő (x Tiszacsécsé, 1879. jún. 29.)
8. x 1742. *Hertelendy Gábor* (Vasszentmihály) huszár altábornagy (+ Gyöngyös, 1820. jún. 16.)
- x 1892. *Sándor Imre* (Pápa) író, újságíró (+ Bp., 1943. márc. 8.)
9. x 1867. *Gubányi Károly* (Jobbágyi) mérnök, földrajzi utazó (+ Pilis, 1935. jan. 13.)
11. x 1867. *Trözner Lajos* (Marosvásárhely) tanár, író (+ uo., 1944. okt. 20.)
12. x 1892. *Lengyel István* (Bp.) újságíró, író (+ Bp., 1970. nov. 18.)
- x 1902. *Bariska Mihály* (Gyöngyös) pedagógus (+ Szombathely, 1966. nov. 2.)
- x 1912. *Kárpáti György* (Bp.) orvos, onkoradiológus (+ Bp., 1977. febr. 15.)
- x 1912. *Maklári Lajos* (Meczenzéf) tanár, karnagy (+ Bp., 1977. aug. 13.)
13. x 1842. *Mihalovitch Ödön* (Ference, Szlavónia) zeneszerző (+ Bp., 1929. ápr. 22.)
14. x 1817. *István főherceg* (Buda) nádor, akadémikus (+ Menton, 1867. febr. 19.)
- x 1922. *Rozsos István* (Nagyvárad) színész (+ Bp., 1963. febr. 17.)
17. x 1867. *Konek Frigyes* (Győr) vegyész, akadémikus (+ Bp., 1945. jan. 27.)
18. x 1842. *Staub Móric* (Pozsony) paleobotanikus, pedagógus, akadémikus (+ Bp., 1904. ápr. 14.)
19. x 1942. *Szőcs Kálmán* (Marosvásárhely) költő (+ uo., 1973. aug. 20.)
20. x 1917. *Szakács Sándor* (Brassó) színművész (+ Bp., 1965. júl. 9.)
21. x 1817. *Gaál Sándor* (Csikszentgyörgy) szabadságharcos, honvéd tábornok (+ Nuterina, Olaszország, 1871. jún. 17.)
- x 1902. *Ményhárd István* (Vulkapordány) mérnök, statikus (+ Bp., 1969. aug. 25.)

SZEPTEMBER

1. x 1642. *Bethlen Miklós* (Kisbun) erdélyi államférfi, kancellár, emlékiratíró (+ Bécs, 1716. okt. 27.)
- x 1902. *Valkó Imre* (Abony) kémikus (+ Boston, USA, 1975. márc. 12.)
- x 1932. *Főnyad Zoltán* (Bp.) alkalmazott matematikus, mérnök (+ Miskolc, 1978. aug. 29.)
2. x 1567. *Thurzó György* (Lietava) nádor, felvidéki nagybirtokos (+ Biccse, 1616. dec. 26.)
- x 1892. *Kertész Dezső* (Békés) színész (+ Bp., 1965. okt. 18.)
- x 1902. *Horn Zoltán* (Márkfalva) belgyógyász (+ Bp., 1970. aug. 17.)

- x 1912. *Feldheim Ervin* (Kassa) matematikus (+ ?, 1944.)
22. x 1867. *Vértes Gyula* (Balassagyarmat) író, tanfelügyelő (+ Bp., 1925. jún. 10.)
- x 1922. *Ács Lajos* (Bp.) közgazdász (+ Bp., 1968. szept. 18.)
24. x 1902. *Ivánka Endre* (Bp.) bizantinológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bécs, 1974. dec. 6.)
- x 1917. *Orthmayr Alajos* (Facsád) ideg-elmegyógyász (+ Eger, 1971. febr. 19.)
25. + 1942. *Lendl Adolf* (Keszthely) zoológus, akadémikus (x Orczyfalva, 1862. máj. 6.)
26. x 1892. *Füzes Anna* (Bp.) színésznő (+ Bp., 1972. dec. 18.)
27. x 1817. *Splény Lajos* (Pest) honvéd huszár ezredes (+ Konstantinápoly, 1860. jan. 13.)
- x 1917. *Mikecs László* (Bihardiószeg) tanár, történetkutató (+ Taganrog, Szovjetunió, 1944. dec. 4.)
28. x 1817. *Tompa Mihály* (Rimaszombat) költő, akadémikus (+ Hanva, 1868. júl. 30.)
- x 1892. *Adler Adelina* (Bp.) operanékesnő (+ Bécs, 1976. febr. 29.)
- x 1912. *Kéri Vencel* (Écseg) bányatechnikus, bányagazgató (+ Dorog, 1974. szept. 21.)
29. x 1817. *Kayser Gusztáv Adolf* (Nagy-szeben) gyógyszerész, botanikus (+ uo., 1878. jún. 10.)
- x 1922. *Oláh László* (Csongrád) újságíró, író (+ Bp., 1968. okt. 18.)
10. x 1867. *Bellosics Bálint* (Rédics) etnográfus, tanár (+ Baja, 1916. jan. 15.)
- x 1892. *Zsiri Miklós* (Mihályi) finnugor nyelvész, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1955. szept. 9.)
11. + 1932. *Klebelsberg Kunó* (Bp.) kultúrpolitikus, akadémikus, miniszter (x Magyarpécska, 1875. nov. 13.)
12. x 1842. *Kónyi Manó* (Kaposvár) gyorsíró, publicista (+ Bp., 1917. dec. 24.)
- x 1842. *Matlekovits Sándor* (Pest) közgazdasági író, akadémikus (+ Bp., 1925. jan. 30.)
- x 1892. *Kilczér Gyula* (Bp.) geofizikus (+ Bp., 1974. jan. 15.)
- x 1902. *Relle Gabriella* (Bp.) operanékes (+ Bp., 1975. márc. 9.)
13. x 1892. *Németh Antal* (Vasvár) író, múzeumvezető (+ Szombathely, 1965. szept. 20.)
14. x 1842. *Langer Viktor* (Pest) zeneszerző (+ Bp., 1902. márc. 19.)
- x 1867. *Degré Miklós* (Vác) bíró, büntetőjogász (+ Bp., 1945. febr. 27.)
- x 1892. *Miskolczy Gyula* (Szeged) levéltáros, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bécsújhely, 1962. júl. 6.)
- x 1892. *Barta István* (Hódmezővásárhely) festő (+ Bp., 1972.)
- x 1902. *Fáy Árpád András* (Pozsony) újságíró, író (+ Bp., 1976. júl. 12.)
15. x 1932. *Lubik Zoltán* (Bp.) kürtművész (+ Bp., 1983. jún. 11.)
18. x 1902. *Enczi Endre* (Erzsébetfalva) író, szerkesztő (+ Párizs, 1974. szept. 8.)
19. x 1932. *Antal Boza József* (Sajóvárvány) kohómérnök, egyetemi tanár (+ Miskolc, 1975. aug. 15.)
22. x 1867. *Küzdényi Szilárd* (Gerendás) mérnök, a szikjavítás úttörője (+ Buda-keszi, 1945. jan. 15.)
23. x 1817. *Fuss Károly Adolf* (Nagyszeben) rovar-tani kutató, tanár, lelkész (+ Szászújfalva, 1874. júl. 1.)
- x 1902. *Gombosi Ottó* (Bp.) zenetörténész (+ Lexington, USA, 1955. febr. 17.)
24. x 1917. *Pantó Gábor* (Bp.) geológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Debrecen, 1972. okt. 28.)
- x 1952. *Turcsányi Tibor* (Bp.) gondokaművész (+ Szekszárd, 1978. ápr. 6.)
26. + 1817. *Nicolaus Joseph von Jacquin* (Bécs) tanár, botanikus, orvos, akadémiai tanár (x Leyden, 1727. febr. 16.)
- x 1867. *Schnetzler Ferenc* (Baja) tábornok, hadügyminiszter (+ Bp., 1944. ápr. 3.)
27. x 1892. *Merényi Gyula* (Kassa) költő, író (+ Prága, 1925. márc. 18.)
- x 1902. *Dudás Miklós* (Máriapócs) görög katolikus püspök (+ Nyíregyháza, 1972. júl. 15.)
- x 1902. *Erdey-Grúz Tibor* (Bp.) kémikus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1976. aug. 16.)

OKTÓBER

1. x 1917. *Mikesy Sándor* (Bp.) nyelvész (+ Bp., 1975. jan. 8.)
3. x 1867. *Cserna Károly* (Kunszentmiklós) festő, illusztrátor (+ Bp., 1944. jan. 14.)
5. x 1902. *Nagy Albert* (Torda) festő (+ Kolozsvár 1970. febr. 25.)
6. x 1902. *Czupor Andor* (Torockó) bányamérnök, a kőolaj- és gáztermelés szakembere (+ Bp., 1960. aug. 27.)
7. + 1892. *Karacs Teréz* (Békés) pedagógus, író (x Pest, 1808. ápr. 18.)
- x 1912. *Gillemot László* (Bp.) gépészmérnök, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1977. aug. 20.)
8. x 1902. *Ferencki György* (Bp.) zongoraművész (+ Bp., 1983. júl. 23.)
9. x 1892. *Nadányi Zoltán* (Feketegyőrös) költő, műfordító (+ Bp., 1955. febr. 2.)
- + 1892. *Salamon Ferenc* (Bp.) publicista, történész, egyetemi tanár, akadémikus (x Déva, 1825. aug. 29.)
- x 1912. *Sárkány Oszkár* (Bp.) irodalomtörténész (+ Szovjetunió, 1943.)

30. x 1912. *Maron Ferenc* (Újbánya) újságíró (+ Bp., 1974. márc. 10.)
 x 1922. *Czibor János* (Kisújszállás) író, irodalomtörténész (+ Bp., 1961. júl. 7.)
 + 1922. *Gárdonyi Géza* (Eger) író, költő, akadémikus (x Agárd, 1863. aug. 3.)
 31. x 1892. *Pinkösti Andor* (Kassa) író, újságíró, rendező (+ Bp., 1944. júl. 12.)

NOVEMBER

- x 1892. *Roboz Imre* (Bp.) színingazgató (+ Bp., 1944. nov.)
 1. x 1842. *Thék Endre* (Oroszháza) nagyiparos, a nagyüzemi magyar bútorgyártás megteremtője (+ Bp., 1919. jún. 8.)
 x 1892. *Bauma Viktor* (Kolozsvár) bányamérnök (+ Bp., 1964. aug. 29.)
 2. x 1892. *Ábrahám Pál* (Apatin) zeneszerző, karmester (+ Hamburg, 1960. máj. 6.)
 + 1892. *Irányi Dániel* (Nyíregyháza) politikus (x Topore, 1822. febr. 24.)
 x 1902. *Hazslinszky Bertalan* (Bp.) biológus, főiskolai tanár (+ Bp., 1966. jan. 19.)
 3. x 1817. *Fest Imre* (Szepesváralja) politikus, közgazdász (+ Bp., 1883. márc. 11.)
 4. x 1867. *Kapoli Antal* (Gyalány) faragó pásztor, a népművészet mestere (+ Somogyhárság, 1957. ápr. 12.)
 5. x 1922. *Lakatos Imre* (Bp.) matematikus, filozófus, egyetemi tanár (+ London, 1974. febr. 2.)
 6. x 1912. *László Mihály* (Eger) borász, pince-mester (+ Eger, 1977. máj. 27.)
 7. + 1642. *Lósy Imre* (Nagyszombat) esztergomi érsek (x 1580 körül)
 8. x 1742. *Simai Kristóf* (Komárom) író, szótáríró, akadémikus (+ Selmecbánya, 1833. aug. 12.)
 x 1867. *Pekár Gyula* (Debrecen) író, politikus, miniszter, akadémikus (+ Bp., 1937. aug. 19.)
 x 1912. *Rajczy Imre* (Szombathely) kardvívó világbajnok (+ Buenos Aires, Argentína, 1978. márc. 31.)
 9. x 1892. *Flamm Sándor* (Csermő) belgyógyász (+ Bp., 1970. aug. 21.)
 x 1902. *Fenyő László* (Bp.) költő, műfordító, kritikus (+ Rohonc, 1945. márc. 26.)
 x 1902. *Flach János* (Fegyvernek) belső-építész (+ Bp., 1965. júl. 15.)
 x 1952. *Bauer Attila* (Bp.) hegedűművész (+ Bp., 1977. nov. 12.)
 10. x 1842. *Lévay Imre* (Makó) újságíró, piarista rendfőnök (+ Bp., 1895. máj. 20.)
 x 1867. *Sréter István* (Cserhátsurány) altábornagy, honvédelmi miniszter (+ Bp., 1942. szept. 2.)
 11. x 1717. *Trattner János Tamás* (Gyimótfalva) könyvnyomtató és könyvkereskedő (+ Bécs, 1798. júl. 31.)
 x 1892. *Hajdu János* (Bp.) pedagógus, művelődéstörténész (+ Bp., 1959. jún. 2.)
 x 1912. *Donáth György* (Kecskemét) újságíró, pszichológus (+ Goncsarovka, 1943. febr.)
 12. x 1842. *Egri Kálmán* (Nagykároly) színész (+ Kiskunhalas, 1907. nov. 27.)
 x 1842. *Rákosi Jenő* (Acsád) író, újságíró, politikus, akadémikus (+ Bp., 1929. febr. 8.)
 x 1917. *Bölcskei Elemér* (Pestszentlőrinc) mérnök, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1977. jún. 16.)
 14. x 1892. *Dajbukát Ilona* (Piskitelep) színésznő (+ Bp., 1976. jan. 22.)
 x 1922. *Halasi Árpád* (Bp.) újságíró (+ Bp., 1970. jún. 23.)
 15. x 1867. *Poll Hugó* (Pest) festő (+ Bp., 1931. júl. 11.)
 x 1902. *Hidas Miklós* (Zilah) villamosmérnök (+ Bp., 1956. júl. 26.)
 x 1912. *Görbe János* (Jászárokszállás) színész (+ Bp., 1968. szept. 6.)
 x 1912. *Török Erzsébet* (Kolozsvár) énekesnő (+ Bp., 1973. dec. 1.)
 16. x 1817. *Sámi László* (Zilah) pedagógus, publicista (+ Kolozsvár, 1881. okt. 23.)
 x 1922. *Kishegyi Árpád* (Bp.) operanékes (+ New York, 1978. ápr. 4.)
 17. x 1817. *Domanovszky Endre* (Tótkomlós) filozófiai író, akadémikus (+ Bp., 1895. ápr. 18.)
 x 1817. *Feichtinger Sándor* (Esztergom-Szentgyörgymező) botanikus, orvos (+ Esztergom, 1907. jan. 5.)
 x 1817. *Medgyes Lajos* (Sárosmagyarberkesz) költő, egyházi író (+ Dés, 1894. márc. 9.)
 20. x 1892. *Grabovszky Emil* (Ungvár) festő, grafikus (+ uo., 1955. okt. 20.)
 x 1892. *Somogyi István* (Újhódospuszta) elme- és idegyógyász, egyetemi tanár (+ Bp., 1938. márc. 12.)
 x 1892. *Tábori Piroška* (Bp.) költő, ifjúsági író (+ Bp., 1947. máj. 2.)
 21. x 1867. *Rubovics Márk* (Pest) festő (+ Bp., 1947. okt. 28.)
 22. x 1917. *Baternay Béla* (Oroszveg) újságíró (+ Bp., 1963. márc. 25.)
 24. x 1912. *Ádám György* (Bp.) r. k. pap, pápai prelátus (+ München, 1978. jan. 18.)
 + 1982. *Házy Erzsébet* (Bp.) operanékesnő (x Pozsony, 1929. okt. 1.)
 28. x 1917. *Nagy Ernő* (Bp.) gépészmérnök, a magyar asztronautikai szakirodalom kiváló képviselője (+ Bp., 1969. szept. 26.)
 29. x 1742. *Szuhányi Xavér Ferenc* (Eger) jezsuita hitszónok, tanár (+ Kassa, 1824. jan. 28.)
 + 1942. *Zipernowsky Károly* (Bp.) gépészmérnök, műegyetemi tanár, akadémikus, a magyar erősáramú elektro-

- technika megalapozója (x Bécs, 1853. ápr. 4.)
30. + 1817. *Bruna Xavér Ferenc* (Pest) matematikus, csillagász, jezsuita szerzetes (x Zágráb, 1745. szept. 14.)
- x 1867. *Vaszary János* (Kaposvár) festő (+ Bp., 1939. ápr. 19.)
- x 1902. *Kovács Margit* (Győr) szobrász, keramikus (+ Bp., 1977. jún. 4.)
- DECEMBER
1. + 1792. *Klaus Mihály* (Bécs) jezsuita fizika-tanár (x Pozsony, 1719. jan. 16. vagy 26.)
2. x 1817. *Bangya János* (Apaj) honvéd al-ezredes (+ Konstantinápoly, 1868. febr. 16.)
3. x 1892. *Gimesi Nándor* (Kiskomárom) növényfiziológus, citológus, hidrobiológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1953. júl. 16.)
- x 1902. *Markos György* (Bp.) geográfus (+ Bp., 1976. júl. 5.)
4. + 1792. *Péczeli József* (Komárom) költő, műfordító (x Putnok, 1750.)
- + 1912. *Számwald Gyula* (Arlington, USA) könyvkereskedő, a magyar szabadságharc és az amerikai polgárháború harcosa (x Szeged-Alsóváros, 1825. szept. 25.)
5. x 1867. *Vári Rezső* (Buda) klasszika-filológus, bizantinológus, egyetemi tanár, akadémikus (+ Bp., 1940. máj. 17.)
6. x 1912. *Bartos István* (Rákosszentmihály) mérnök (+ Bp., 1978. jún. 11.)
- x 1912. *Pikay István* (Zágráb) újságíró (+ Bp., 1970. szept. 23.)
- + 1967. *Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona* (Bp.) színésznő, író (x Bp., 1889. márc. 22.)
7. x 1902. *Szendrey Ákos* (Kolozsvár) etnográfus (+ Bp., 1965. nov. 20.)
8. x 1842. *Csiky Gergely* (Pankota) drámaíró, műfordító, akadémikus (+ Bp., 1891. nov. 19.)
11. x 1817. *Fekete János* (Kápolnásnyék) író (+ Székesfehérvár, 1877. ápr. 3.)
12. + 1842. *Megyeri Károly* (Pest) színész (x Tótmegyer, 1798. jan. 8.)
- x 1892. *Bönyi Adorján* (Margitta) író, lapszerkesztő (+ Bp., 1967. jan. 31.)
- x 1902. *Bruckner Zoltán* (Késmárk) vegyész-mérnök (+ Bp., 1958. jún. 23.)
- + 1972. *Kondor Béla* (Bp.) festő, grafikus (x Pestlőrinc, 1931. febr. 17.)
13. + 1817. *Kitáibél Pál* (Pest) természettudós, polihisztor, egyetemi tanár (x Nagymarton, 1757. febr. 3.)
- x 1892. *Nádor Jenő* (Temesvár) hírlapíró (+ Bp., 1970. febr. 23.)
14. x 1717. *Bajtay József Antal* (Zsidó) piarista püspök (+ Szent-Anna, 1773. jan. 15.)
- x 1892. *Bolgár László* (Pozsony) mérnök (+ Bp., 1977. nov. 25.)
15. + 1867. *Ganz Ábrahám* (Pest) vasöntő-mester, gyáros, a magyar nehézipar úttörője (x Unter-Embrach, Svájc, 1814. nov. 6.)
- x 1902. *Csikós Tóth András* (Túrkeve) grafikus, néprajzi illusztrátor, tanár (+ Bp., 1963. júl. 25.)
16. + 1842. *Johann Nepomuk Lang* (Selmecbánya) bányamérnök, a bányamérettan nemzetközileg elismert oktatója és művelője (x Gmünd, Karintia, 1770. nov. 5.)
- x 1892. *Zolnai Klára* (Székesfehérvár) könyvtáros, bibliográfus (+ Bp., 1945. jún. 7.)
- + 1967. *Gellért Oszkár* (Bp.) költő (x Bp., 1882. szept. 10.)
17. x 1867. *Rákos István* (Székesfehérvár) tanító, író (+ Bp., 1940. okt. 8.)
18. x 1867. *Hamar István* (Kisszentmárton) egyházi író, akadémiai tanár, református lelkész (+ Bp., 1933. aug. 11.)
20. x 1867. *Dieballa Géza* (Ercsi) belgyógyász (+ Bp., 1926. jún. 24.)
- x 1867. *Kincs István* (Felsőőr) író (+ Kőszeg, 1942. jún. 2.)
- + 1967. *Novobátsky Károly* (Bp.) fizikus, egyetemi tanár, akadémikus, (x Temesvár, 1884. márc. 3.)
21. x 1792. *id. Kurzweil Ferenc* (Sopron) zeneszerző (+ uo., 1865. dec. 15.)
- x 1892. *Boros László* (Kolozsvár) újságíró (+ Bp., 1948. okt. 11.)
- x 1902. *Vértés György* (Bp.) író, szerkesztő, könyvtáros (+ Bp., 1976. febr. 9.)
- + 1932. *Takáts Sándor* (Bp.) történész, piarista tanár, akadémikus (x Komárom, 1860. dec. 7.)
22. x 1902. *Palotás József* (Bánffyhunyad) élelmiszervegyész (+ Bp., 1965. jún. 26.)
- + 1967. *Kotlán Sándor* (Bp.) állatorvos, egyetemi tanár, akadémikus (x Szomolány, 1887. júl. 14.)
23. + 1987. *Huszár Lajos* (Bp.) régész, numizmatikus (x Nyárádszereda, 1906. jan. 29.)
25. x 1842. *Elemy Sándor* (Németújfalú) zenei író, katolikus kántortanító (+ ?)
- x 1892. *Kovács László* (Gerendkeresztúr) író, irodalomtörténész, szerkesztő (+ Bp., 1963. júl. 2.)
- x 1932. *Domján Edit* (Bp.) színésznő (+ Bp., 1972. dec. 26.)
26. x 1742. *Born Ignác* (Gyulafehérvár) mineralógus, geológus (+ Bécs, 1791. aug. 28.)
- x 1817. *Gönczy Pál* (Hajdúszoboszló) pedagógus, akadémikus (+ Kárácsod, 1892. jan. 10.)
- x 1867. *Abet Adam* (Nagyvárad) költő (+ Phoenix, Arizona, 1949. szept. 17.)

27. x 1902. *Soós István* (Kisújszállás) vegyész-mérnök, borász, mikrobiológus, egyetemi tanár (+ Bp., 1959. máj. 1.)
- x 1902. *Szabó Ferenc* (Bp.) zeneszerző (+ Bp., 1969. nov. 4.)
- x 1912. *Kokas Ferenc* (Körmöcbánya) orvos, sebész (+ Bp., 1965. okt. 14.)
- + 1972. *Dutka Ákos* (Bp.) költő, újságíró (x Nagyvárad, 1881. szept. 11.)
29. x 1867. *Knopp Imre* (Pest) festő (+ Bp., 1945. jan. 30.)

- x 1902. *Gál László* (Alsókabod) költő, író, újságíró (+ Újvidék, 1975. júl. 13.)
30. x 1842. *Bozók Alajos* (Buda) jogakadémiai tanár (+ Nagyvárad, 1919. dec. 7.)
31. x 1842. *Pável János* (Nagyvárad) rovarkutató (+ Zágráb, 1901. júl. 15.)
- x 1902. *Kardos György* (Szombathely) építész, egyetemi tanár (+ Bp., 1953. febr. 24.)

Osszeállította:
Budai Horváth Gábor

Lovassy Sándor emléktáblájánál

Ünnepség volt Abonyban a Berzsényi utcában, a Lőrinczi család házában. A természettudós születésének 135. évfordulóján Györe Csaba tanár úr, a Múzeum Baráti Kör nevében mondta el gondolatait.

Lovassy Sándor 1855. október 28-án született Abonyban. Gimnáziumi tanulmányait Baján kezdte, ahol a Duna és holtágai ösztönözték a környezet állatvilágának, de elsősorban a madarak szokásainak, fészkelésének megfigyelésére. Édesapját 1871-ben Debrecenbe helyezték, így a Hortobágy és a Sárrét lett búvárkodásának újabb területe. Gimnáziumi tanulmányait befejezve a debreceni Országos Gazdasági Felsőbb Tanintézetbe iratkozott be, amit 1884-ben végzett el, de közben, 1878-ban Pesten a Bölcsészeti Egyetemen természetrajz, vegytan, földrajz szakon középiskolai tanári oklevelet szerez.

Kiváló képességére vall, hogy mint egyetemi hallgatót már 1876-ban kinevezik a Gömör megyei Nagyrőcére a polgári iskolához természettan tanítani. Az Alacsony-Tátra, a Murányi-völgy, a Királyhegy erdői új lehetőséget nyújtottak a madárvilág tanulmányozására. Polgári iskolai tanár korában természettudományi doktor lett, majd egyik tanára útján a Keszthelyi Gazdasági Tanintézethez került. Nagy lelkesedéssel, ügybuzgalommal fogott munkához. Az állattani gyűjteménytár és a botanikus kert tervezése, fejlesztése legelső munkái közé tartozott. Hatalmas tojásgyűjteménnyel rendelkezett s 1897-ben a tanintézet udvarán botanikus-kertet létesített.

Nevéhez fűződik a tündérrózsza meghonosítása a hévízi meleg tóban, ez 10 év munkájának eredménye. Sikerült létrehozni új alfajként a piros virágú tündérrózsát, ami a hévízi tófürdő jelképevé vált.

Herman Ottó javaslatára megbízást kapott a Magyar Ornitológiai Központtól a Balaton madárvilágának figyelőszolgálatára s 1897-ben megírja a Balatoni monográfiában a madarakról szóló fejezetet. Kiemelkedő kezdeményezés volt részéről a Balatoni Múzeumi Egyesület szervezése, amelynek elnöke is volt. Meteorológiai megfigyelőállomást vezetett s az 1906-ban alapított Gazdasági Akadémiának 1916–1921-ig – nyugdíjazásáig – igazgatója volt. Alapvető munkásságot fejtett ki a Balatoni Múzeum szervezésében, s annak 1941-ig igazgatója volt.

Számtalan cikke, szemelvénye jelent meg, s 1927-ben napvilágot látott élete főműve, Magyarország gerinces állatai és gazdasági vonatkozásai című több mint 900 oldalas szakkönyv, amelyet „zoológusoknak, mezőgazdászoknak, erdészeknek, kertészeknek, állattenyésztőknek, halászoknak, vadászoknak és állatkedvelőknek” egyaránt ajánl. Megírta Az Ecsedi-láp és madárvilága fennállásának utolsó évtizedében című könyvét, amelyet 1931-ben adtak ki. Keszthely városban egykori polihistorának 1984. június 5-én helyeztek el emléktáblát a Helikon utca 28. szám alatti lakóházánál.

A szülőhely társadalma tisztelttel helyezte el az emlékezés virágait egy sokoldalú, gazdag életpályát futó, hallatlan energiájú tudós, Lovassy Sándor emléktáblájánál.

Györe Pál

A HONISMERETI SZÖVETSÉG HÍREI

Megalakult a Honismereti Szövetség nemzetiségi albizottsága

1991. április 26.

A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal tanácstermében megtartott ülésen dr. Székely András Bertalan, a HSZ alelnöke, és dr. Gyivicsán Anna, az albizottság vezetője elnökölt.

A jelenlévők üdvözlése, a megalakulást jelző szavak és dr. Gyivicsán Anna vezetővé való megbízását követően az albizottság működésével és cselekvési programjával összefüggésben a vendégek és az albizottság tagjai az alábbi lényegi megállapításokat, javaslatokat és észrevételeket tették:

– Az 1990 tavaszán létrejött Honismereti Szövetség fel kívánja karolni a hazai kisebbségi szakemberek által is gondozott önkéntes helytörténeti, néprajzi, gyűjtőmunkát. Ehhez a HSZ szervezeti kereteket is biztosít.

– Az albizottság kiemelt célja, hogy kisebbségek dolgában tájékoztasson, az összegyűjtött tudományos, szakmai, népismereti, honismereti anyagot nyilvánosságra hozza, kétnyelvű kiadványokat jelentessen meg. Feladatának érzi, hogy az oktatási folyamatokba ágyazva rendszerezze és élénkítse a nemzeti, kisebbségi és etnikai jellegű ismereteket és kutatási eredményeket.

– A gyűjtőmunka serkentése, gyarapítása ügyében szakembereket mozgósít és nyer meg a honismereti gyűjtőmunkára, kapcsolatot teremtve a nemzetiségi pedagógusokkal és tanulókkal. Törekszik feltárni annak lehetőségét, hogy a nemzetiségismeret és nemzetiség történet akár az alap-, a közép- és felsőfokú oktatás anyagába is bekeülhessen.

– A helyi területi és országos mozgalmak és egyesületekkel való kooperáció keretében lehetőséget nyújt a kisebbségi honismereti anyagok rendszerezésére, közzétételére. Ehhez nyújt közvetlen támogatást és közlési lehetőséget a Honismeret folyóiratban.

– Hasznos, tudományos értékű lehet egy a mai állapotokat bemutató kisebbségi települési lexikon megjelentetése.

– A leendő falumonográfiák nemzetiségi, etnikumokra figyelmező szerkesztése, helyi honismereti szakkörök, pályázatok és nyári kisebbségi gyűjtőtáborok támogatása lényegi feladatokat ró az albizottság tevékenységére.

– Az eddig elkészült szakdolgozatok, honismereti munkák bibliográfiájának rendszerezése és megjelentetése alkothatja Honismeret c. folyóirat külön rovatát is.

– A rendszeres tevékenység elkerülhetetlen része az érintett kisebbségi szövetségekkel, a Magyar Néprajzi Társasággal és a megyei honismereti egyesületekkel való közvetlen együttműködés. E munkakapcsolat a területen működő szakemberekkel való kapcsolattartás miatt is indokolt.

– Az anyanyelvi kultúra alapintézményeivel, az iskola, továbbá az egyházakkal való együttműködés erősítheti az albizottság történetkutató és gyűjtőmunkáját.

– A soron következő legfontosabb esemény az albizottság számára a békéscsabai rendezésű Honismereti Akadémia. (1991. július 1–5.).

– A NEKH képviselője üdvözlöi az albizottság megalakulását, működéséhez az eszmei, szervező és adminisztratív támogatást a jövőre nézve teljesíti.

Megjelent! Megjelent! Megjelent!

A
HONISMERET
1-15. ÉVFOLYAMA
(1972-1987)
ÖSSZESÍTETT
REPERTÓRIUMA

Tematikus rendben, a szerzők és a földrajzi nevek kiemelésével tartalmazza a Honismeret első 15 évfolyamában megjelent írások címeit. Könyvtárak, iskolák, levéltárak múzeumok számára nélkülözhetetlen ahhoz, hogy könnyen és gyorsan megtalálják a keresett témában megjelent cikkek leőhelyét.

Ára: 100 Ft

Megrendelhető a *Honismeret* ügyintézésnél: 1250 Bp. Pf. 23.

DEGRÉ ALAJOS

ZALAI HONISMERETI ALAPÍTVÁNY

„Újraeledő demokráciánknak a fejlett gazdaság mellett a szellemi értékek ápolására is múlhatatlan szüksége van. Ilyen érték a szülőföldhöz való kötődés. Ennek megőrzésére igen alkalmas színvonalas honismereti, helytörténeti tanulmányok megjelentetése. A szűk költségvetésből gazdálkodó közművelődési intézmények pénzeszközei azonban ehhez nem elégségesek.

A régióbeli alap kutatások azért is fontosak, mert ezek hiányában megalapozott országos kutatómunkát is csak nehézkesen lehet folytatni.

Ezt belátva lelkes zalai magánszemélyek, a Zala Megyei Levéltár és más intézmények adakozásából létrejött a Degré Alajos Zalai Honismereti Alapítvány.

Az alapítvány célja: általánosságban Zala megyéhez, annak múltjához, hagyományos értékeihez, tájaihoz és településeihez való kötődésnek, illetőleg ezek mind behatóbb ismeretének elősegítése.

Ennek érdekében az alapítvány a következő tevékenységeket támogatja: Zala megye, ennek tájai, települései történetének, hagyományainak, tárgyi emlékeinek kutatása, gyűjtése, írásbeli publikálása, előadások formájában való megismertetése, esetenként képző- vagy előadóművészi feldolgozása. Kiemelt feladatának tartja a helytörténeti tudományos munkák létrehozását, kiadását.

E tevékenységeket az alapítvány eseti pénz- és tárgyjutalom-felajánlásokkal, helytörténeti érdekeltségű ösztöndíjakkal támogatja.

Zala megye fogalma alatt elsősorban az alapítvány működése idején bármikor fennálló Zala megyei közigazgatási területet kell érteni. Esetenként a kuratórium döntése alapján a történeti Zala megye, azaz a kuratórium döntését megelőző időben bármikor a megyéhez tartozott terület is érthető alatta.

Elsőrendű feladatának tartja a 40 éven át szünetelt egyháztörténeti kutatások beindítását. Első e tárgyban megjelentetni szándékolt tanulmányunk Kovács Imre: A Túrjei Premontrei Apátság története.

Az alapítvány távlati céljának tekinti egy megyetörténeti monográfia létrehozását is.

Kérjük Önöket, amennyiben célkitűzéseinkkel egyetértenek, szíveskedjenek alapítványunkat adományokkal támogatni. Adományuk összegével adóalapjukat csökkenthetik. A befizetett összegről kérésre igazolást adunk.

Alapítvány bankszámlaszáma: Postabank és Takarékpénztár Rt. Zalaegerszeg, 035-00499.

Levélcím: 8901 Zalaegerszeg Pf. 110.

Támogassuk az Orbán Balázs Közművelődési Egyesületet!

A székelyudvarhelyi *Orbán Balázs Közművelődési Egyesület* Intéző Bizottsága nevében tisztelettel kérjük mindazon magánszemélyek és vállalatok anyagi támogatását, akik/amelyek egyetértenek célkitűzéseinkkel, feladatvállalásainkkal.

Az OBKE olyan *országos hatókörű* egyesület, amely állami támogatás nélkül, csupán tagdíjakból és adományokból biztosítja tevékenységének anyagi feltételeit.

Egyesületünk alapvető célkitűzései: a romániai magyar és azon belül a székelyudvarhelyi meg az Udvarhely környéki közművelődés eszmei és minőségi színvonalának emelése, az egészséges magyar kultúra eredményeinek széles körű terjesztése, valamint a „legnagyobb székely”, egyesületünk névadója emlékezetének ápolása.

Nagy történelmi évfordulóinkon, így március 15-én, október 16-án, október 23-án és december 22-én tudományos előadásokkal meg egyéb rendezvényekkel idézzük fel a történeteket, illetve azok tanulságait.

Az OBKE alapítása (1990 áprilisa) óta évente kétszer, névadónk születésének és halálának évfordulóján az Orbán Balázs Művelődési Hetek keretében a székelyi sírnál megemlékezést és közérdeklődésre számot tartó rendezvényeket szervezünk – nemzetközi részvétellel –, amelyek művészi és tudományos előadásokból állnak.

Az OBKE-estéken legjobb hazai és külföldi tudósainkkal, íróinkkal rendezünk találkozásokat, illetve pódiumhoz jutnak legjobb előadóművészeink.

Az OBKE-kiállításokra rangos erdélyi és magyarországi képzőművészek munkáit hozzuk el Székelyudvarhelyre és – vándorkiállítások formájában – több más erdélyi városba.

Videostúdióinkban a székelyudvarhelyi hírszolgáltatás megjavítása érdekében kábeltévé közvetítés számára rendszeresen műsorokat készítünk. Ezeknek egy részét átveszi és sugározza a kolozsvári állami tévéstúdió.

Évente három alkalommal – külföldi előadók bevonásával – az erdélyi magyar könyvtárosok számára ingyenes szakképzést, illetve továbbképző tanfolyamokat szervezünk. Közlebről helytörténeti–módszertani tanfolyamot is indítunk.

Rövid távú terveink között szerepel az értelmiségi olvasótermünk, klubunk megnyitása, valamint a romániai magyar kultúra számára fontos könyvek és időszaki kiadványok megjelentetése. Távlati tervünk: önálló OBKE-székház létesítése.

Az OBKE Intéző Bizottsága elhatározta, hogy egész alakos ORBÁN BALÁZS-SZOBOR felállítását kezdeményezi Székelyudvarhelyen. Ennek elkészítése érdekében SZOBORALAPÍTVÁNY megeremtését határoztuk el, illetve egy *nemzetközi szoborpályázat kiírását*.

Ezúton tisztelettel kérünk mindenkit, aki egyetért feladatvállalásainkkal és eddigi tevékenységünkkel, hogy *támogassa pénzádományaival* az OBKE fenntartását, illetve az Orbán Balázs-szoboralapítvány megeremtését.

Kérjük adományozóinkat, hogy vezessék rá a takarékbetét (CEC), illetve bankbetéti lapra, hogy „TÁMOGATÁS” vagy „SZOBORALAPÍTVÁNY” céljára szánták-e pénzádományukat. Helybeli támogatóinktól készségesen elfogadunk készpénzádományokat is.

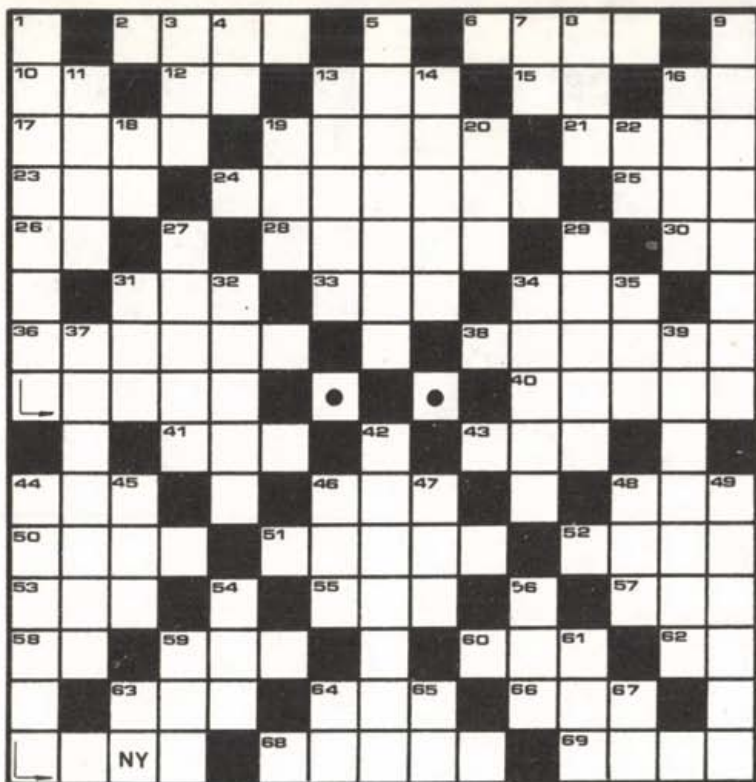
Lej-folyószámlánk: CEC-ODORHEIU SECUIESC, România, Cont nr. 45-11-09-35; dollár-folyószámlánk: BANCA COMERCIALĂ ROMÂNĂ-ODORHEIU SECUIESC. CONT NR. 47-21-6-16-0062-0.

Postacímünk: Orbán Balázs Közművelődési Egyesület – Tamási Áron út 15. szám, 4150 Székelyudvarhely – Odorheiu Secuiesc – România. Telefon/telefax: 959-11-697, telefon: 959-11-244.

Sütő András
az OBKE tiszteletbeli elnöke

Katona Ádám
az OBKE ügyvezető elnöke

HONISMERETI KERESZTREJTVEÉNY

VÍZSZINTES: 2. Folyó Romániában. 6. Itt végezték ki a fasiszták Radnóti Miklóst. 10. Hamis. 12. Aroma. 13. Örmester röviden, de keverve. 15. Egyforma betűk. 16. Mutatószó. 17. Kuszónővény. 19. Ilyen express is van. 21. Borszívó. 23. Folyó. 24. Parlamenti rendszer. 25. Egyik pénznem. 26. Dátumrag. 28. Gömbölyödik. 30. Egyik szolmizációs skála. 31. Gyilkolt. 33. Vidék Indiában. 34. Nem messze van a fővárostól e gyermekváros. 36. Török tartomány. 38. Gyenge világosság. 40. 1585-ben fordul elő először e név (madár). 41. Hím állat. 43. Nógrád megyei helység. 44. Szív keverve latin szó. 46. Ital. 48. Vadóc magánhangzótlánul. 50. ....sbury, város Dél-Angliában. 51. Ilyen orvos is létezik a katonaságnál. 52. Egy fontos szerv. 53. Becézett leánynev. 55. Fohász. 57. Fél raglán. 58. Irányszó. 59. Szeszes ital. 60. Ilyen üveg is létezik. 62. Kettős betű (fordítva). 63. Molekula. 64. Felső-Duna jobb oldali mellékfolyója. 66. Ró. 68. Fás részek. 69. Pest megyei helység.

FÜGGŐLEGES: 1. Dr. Csorba Csaba írt e várról 1990/ 2-3-as számában. 3. Vaspálya. 4.

Azonos a 12 vízszintessel. 5. Dr. Csorba Csaba írt e várról A szász polgárok vára címen az 1983/3-as számában. 7. Bárium vegyjele. 8. Ének. 9. Helység Pest megyében. 11. Azonos a 17 vízszintessel. 13. Nagyon fázik. 14. Gyakori női név. 16. Sóvárog. 18. Fa rész. 19. Latin rövidítés. 20. Ollós állat. 22. Állati szállás. 27. Moszatok. 29. Lehangoló hatású. 31. Röviden özvegy. 32. Arat. 34. Akasztó. 35. Edény. 37. Japán író/ 1897-/. 39. Skót költő (1490-1555 k.). 42. Élénk forgalmú járási székhely a Rába bal partján; helyi jellegű gazdasági központ, néhány szép műemlékkel. 44. A Zrínyiek vára volt itt, ezen a címen írt Dr. Csorba Csaba, cikket a Honismeret 1989/6-os számában. 45. Becézett női név. 46. Dohányzik. 47. Csak fél reaktor. 48. Út. 49. E város pusztulásáról Dr. Csorba Csaba írt a Honismeret 1989/3-as számában egy átfogó cikket. 54. Fízetőszköz. 56. Szólit. 59. Kigyófajta. 61. Vágóeszköz. 63. Foghús. 64. Betűt vet. 65. Gyarapodik. 67. Kettős betű.

Mokos István

Beküldendő a szerkesztőség címére a függőleges 1., 5., 44. és 49. Határidő augusztus 31. A helyes megfejtők között a LAKITELKI ALAPÍTVÁNY ajándékként tíz értékes könyvet sorsolunk ki.

Szent Márton-napi búcsú Pétervásárán

Szent Márton napján Pétervásárán a római katolikus, gótikus templomban, szentmisét és körmenetet tartottak. A Márton-napi búcsú hagyományai az 1200-as évekre nyúlnak vissza a településen, melyhez hozzátartozik a vendégjárás, ehhez kapcsolódó lakomák, kirakodóvásár és a gyermekek szórakoztatására való vidámpark.

Szabó Sándor felvétele

30 Ft

